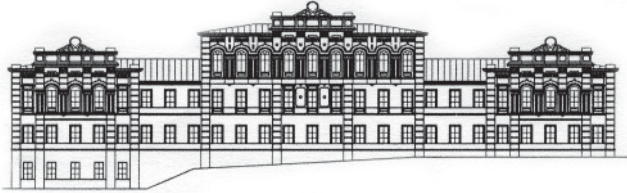

ISSN 2410-5333

Міністерство культури України
Харківська державна академія культури

Вісник

Харківської державної
академії культури

Збірник наукових праць

За загальною редакцією В. М. Шейка

Засновано в 1999 р.

Випуск 44

Харків, ХДАК, 2014

УДК [008+316.77+378](062.552)

Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук.
В 53 пр. Вип. 44 / Харків. держ. акад. культури ; за ред. В. М. Шейка. —
Харків : ХДАК, 2014. — 299 с.

ISSN 2410-5333

УДК [008+316.77+378](062.552)

У науковому збірнику розглядаються методологічні, історичні, теоретичні, методичні й організаційні проблеми інформаційної, бібліотечної діяльності; сучасні тенденції розвитку педагогіки, інформатики та наук соціально-комунікаційного циклу.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, працівників сфер педагогічної, інформаційної та соціально-комунікаційної діяльності.

Засновник і видавець — Харківська державна академія культури
Друкується за рішенням ученої ради Харківської державної академії культури
(протокол № 11 від 29.04.2014 р.)

Затверджено Постановою ВАК України:

16.12.2009 р. як фахове видання з історичних наук (№1-05/6);

10.02.2010 р. як фахове видання з педагогічних наук (№1-05/1);

10.02.2010 р. як фахове видання із соціальних комунікацій (№1-05/1)

Видання зареєстровано ISSN International Centre (Paris, FRANCE):

ISSN №2410-5333 (Print)

Редакційна колегія:

В. М. Шейко, доктор історичних наук (головний редактор)

Н. М. Кушнаренко, доктор педагогічних наук (заступник головного редактора)

Г. Г. Асєєв, доктор технічних наук

А. М. Большакова, доктор психологічних наук

В. А. Греченко, доктор історичних наук

І. О. Давидова, доктор наук із соціальних комунікацій

Л. А. Дубровіна, доктор історичних наук

Х. Ельбесхаузен, доктор філософії (Данія)

В. В. Калініченко, доктор історичних наук

О. М. Кобелев, доктор наук із соціальних комунікацій

М. І. Лазарєв, доктор педагогічних наук

С. І. Лиман, доктор історичних наук

І. Я. Лосєвський, доктор філологічних наук

П. Мазур, доктор педагогічних наук (Польща)

В. А. Маркова, доктор наук із соціальних комунікацій

Р. С. Мотульський, доктор педагогічних наук (Білорусія)

С. В. Потрашков, доктор історичних наук

А. О. Рижанова, доктор педагогічних наук

М. І. Сенченко, доктор технічних наук

А. А. Соляник, доктор педагогічних наук

Ю. М. Столяров, доктор педагогічних наук (Росія)

О. О. Тортіка, доктор історичних наук

Л. Я. Філіпова, доктор педагогічних наук

Г. Й. Чернявський, доктор історичних наук (США)

Г. М. Швецова-Водка, доктор історичних наук

Г. В. Шемаєва, доктор наук із соціальних комунікацій

Т. Д. Булах, кандидат педагогічних наук (відповідальний секретар)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ №І3567-254 ІР від 26.12.2007 р.

© Харківська державна академія культури, 2014

Перший розділ

Теорія та історія культури

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ДОСЯГНЕННЯ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК ТРИПІЛЬСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Проаналізовано погляди археологів, антропологів і мовознавців на основні питання досліджень трипільської культури енеоліту — раннього бронзового віку.

Ключові слова: пам'яткознавство, археологічна спадщина, енеоліт — ранній бронзовий вік, Кукутень-Трипілля, трипільська культура.

Проанализированы взгляды археологов, антропологов и лингвистов на основные вопросы изучения трипольской культуры энеолита — раннего бронзового века.

Ключевые слова: памятниковедение, археологическое наследие, энеолит — ранний бронзовый век, Кукутень-Триполье, трипольская культура.

The scientific views of archeologists, anthropologists and linguists are analyzed in the main investigation issues of trypillya culture (Copper and Early Bronze Ages).

Key words: monument science, archaeological heritage, Eneolithic and Early Bronze Ages, Cucuteni-Trypillya, trypillya culture.

Сучасні підручники і загальні курси культурології містять пояснення первісного значення поняття «культура» як усвідомленого впливу людини на природне довкілля. У давніх римлян це слово означало насамперед обробіток землі; відтак — виховання та навчання [12, с. 12; 23, с. 24 тощо]. Класичним прикладом є трактат Марка Порція Катона (234–149 рр. до н. е.) «Агрикультура» («Про землеробство»), в якому слово *cultura* вжите саме як догляд за земельною ділянкою.

Згідно з етимологічними дослідженнями, слова «культура» та «культ» — спільного походження в багатьох мовах: 1) лат. *cultūra* — обробіток, догляд, землеробство, виховання, освіта, розвиток, поклоніння, шанування; 2) лат. *cultus* — обробка, догляд, шанування, поклоніння. Обидва слова пов'язані з лат. дієсловом *colo* — обробляю, вирощую, турбуюся, прикрашаю, шаную, визнаю. У свою чергу, лат. *colo* споріднене з гр. *πολέωμαι* (рухаюсь навколо) та прасл. *коло* (колесо, коло), яке незмінно збереглося в українській мові і є питомим [10, с. 137–138]. На землях України декілька тисячоліть тому трипільці вже застосовували колесо та повільне гончарне коло, шанували Велику Богиню, Матір-Землю. Творці трипільської культури були першими на теренах України, хто поставив своє життя в залежність переважно від рільництва, на відміну від давнішого населення, яке працювало на землі менше і з найпримітивнішими знаряддями. Важливо, що 1993 р. Рада ЮНЕСКО оголосила роком трипільської культури.

Мета статті — визначити основні досягнення у вивченні трипільської культури (далі — ТК) халколіту — раннього бронзового віку та дискусійні питання, пов'язані з інтерпретацією й узагальненням її спадщини.

1. Хліборобство як основа життєзабезпечення. На теренах України про походження раннього рільництва свідчать пам'ятки декількох археологічних культур, датовані між 6850–5100 рр. до н. е. За доби неоліту поширилося мотичне землеробство, роль відтворюючого господарства була допоміжною (В. Даниленко, М. Чмихов) [21, с. 73]. ТК територіально та хронологічно змінила, зокрема, буго-дністровську [9, с. 21–25; 6, с. 61]. ТК вважається першою дійсно землеробською, оскільки її носії широко впровадили рільництво і зробили його головним у життєзабезпеченні. Основою господарства хліборобство стало в мідному віці, коли утвердилася його провідна роль (переважно на захід від Дніпра) [21, с. 74].

Трипільці вирощували насамперед пшеницю та ячмінь, а також просо, горох тощо. Обробляли землю переважно мотиками та ралом. Мотичне рільництво домінувало в лісостепах Правобережжя, а згодом стало орним і мало перелогову форму [21, с. 75–76]. Із виснаженням землі населення переселялося далі на схід. Трипільці розводили велику рогату худобу, свині, вівці та кози. Використовували працю волів та коней. Знайдено трипільські скульптури биків, запряжених у сани; глиняні модельки коліс. Віз із такими колесами без спиць могли тягти лише бики, для коней він був заважким. Зображення запряжених пар волів відомі за трипільськими та приблизно синхронними їм іншими пам'ятками Центральної Європи [21, с. 76; 4, с. 171].

2. Хронологічні межі. ТК відкрив у 1893–1897 рр. видатний київський археолог, чех Вікентій Хвойка (1850–1914 рр.). Найціннішими він визнав розкопки в околицях Трипілля біля Києва (нині село Обухівського району), що й визначило назву культури [20, с. 25]. Відповідно до рівня археологічних знань свого часу, Хвойка вважав виявлені пам'ятки неолітичними. Але саме йому пощастило тоді ж знайти найдавніші металеві вироби на Середньому Подніпров'ї — мідні пласкі сокирки, які нині датовані другою половиною V тис. до н. е. й також визнані трипільськими (Н. В. Риндіна, 2004 р. та ін.) [20, с. 35, 38, 124, 125]. Зрештою, й сам Хвойка у зв'язку із цим мав підстави писати про тривалість «кам'яно-мідного періоду», але мав на увазі час занепаду ТК. Цей висновок нині не можна визнати правильним, але достатньо виваженим для досліджень столітньої давнини [20, с. 38, 125].

Ще в середині минулого століття, коли діяла Трипільська археологічна експедиція Інституту історії матеріальної культури АН СРСР та АН УРСР, усталеним було датування пам'яток цієї культури III — початком II тис. до н. е. (Пассек, 1949 р.) [14; 13, с. 51, 68–69]. В академічній праці «Давня історія України» (К., 1994 р.) ТК датовано IV–III тис. до н. е. й визнано енеолітичною [8, с. 46–47]. Згідно з періодизацією Т. С. Пассек, також виокремлено три періоди розвитку культури: ранній (А), середній (В), пізній (С).

Унаслідок широкого застосування й удосконалення радіовуглецевого методу датування ТК нині визнано значно давнішою (М. Відейко, Н. Бурдо). Час її існування визначають між 5400–2650 рр. до н. е. Найдавніше за ізотопним датуванням трипільське поселення на території України біля с. Бернашівка Вінницької області існувало в 5400–5300 рр. до н. е. [6, с. 51; 4, с. 62–68].

Мідний вік на території України охоплював приблизно 5400–3500 рр. до н. е. Період між 4700 і 3500 рр. до н. е. був сприятливим за кліматичними

умовами. Згодом зниження температури та посухи призвели до кризи землеробського господарства. Заключний період ТК (етап С II) нині датують ранньою порою бронзового віку (від другої половини IV тис. до н. е.) [6, с. 56]. Професор Л. А. Залізник убачає причинами занепаду трипільської землеробської економіки екстенсивність перелогової системи рільництва та зростання посушливості клімату наприкінці IV тис. до н. е. [11, с. 32].

3. Територіальні межі. Культурно-історична спільність Трипілля — Кукутень досліджена в Молдові, Румунії та Україні до Лівобережжя Дніпра на Переяславщині. ТК утворилася в результаті синтезу традицій декількох неолітичних культур: лінійно-стрічкової кераміки, Боян, Криш, Хаманджія [3, с. 76; 5, с. 23]. Процес формування культури Прекукутень–Трипілля А відбувався в другій половині VI тис. до н. е. на території між передгір'ям Карпат на заході, Прутом та середньою течією Дністра на сході. Це також і західні землі України — Буковина, Прикарпаття та Середнє Подністров'я [6, с. 62, 64]. На Середньому Подніпров'ї перші поселення трипільців виникли в другій половині V тис. до н. е. ТК поширювалася із заходу на схід. Простежені контакти з носіями інших культур: дніпро-донецької, ямково-гребінцевої кераміки, середньостоговської, Півихи тощо [20, с. 124].

4. Пам'ятки. На території України відкрито понад 2000 пам'яток ТК. Найповніший реєстр опубліковано в Енциклопедії трипільської цивілізації (К., 2004, кн. 1). Разом із пам'ятками культури Кукутень загальна кількість відомих поселень, могильників, поховань — близько 4400 [5, с. 22].

Поселення часто сплановані по колу чи овалу (відомо понад 1500). Типові поселення налічували від 6 до 200 житлових і господарчих споруд, населення складало від 50 до 1000 мешканців. Аграрна економіка забезпечила піднесення ремесла та виникнення гігантських поселень. Деякі археологи називають їх протомістами. Це одна з дискусійних проблем. Н. Бурдо використовує термін «протомісто» щодо поселень перехідного типу, що історично відповідають добі класоутворення та політогенезу і становлять структурно єдине ціле [2, с. 259]. Гігантські трипільські поселення мають у початкових формах такі археологічні ознаки міста, як монументальна архітектура, кількість мешканців понад 5000, складні знакові системи.

Такі поселення (відомі з кінця V до першої половини III тис. до н. е.) виявлені в межиріччі Південного Бугу та Дніпра. Вони сягають понад 100 га (до 450 га), де розташовувалося від 1 до 3 тисяч споруд і мешкало від 5 до 10–15 тис. осіб. Найбільші трипільські поселення були осередками сільськогосподарського та ремісничого виробництва. У них розвивалися гончарство, металургія, ткацтво, архітектура. Ремісниче виробництво сформувалося в окрему галузь, з'явилися майстри-професіонали [6, с. 124, 140]. Це свідчить про другий розподіл праці — становлення ремесла як окремої галузі. Трипільські гігантські поселення (протоміста) були найбільшими в Європі й Анатолії за розмірами та кількістю жителів.

У трипільських поселеннях набула поширення каркасно-стовпова конструкція будівель. Залишилися рештки прямокутних споруд із дерева та глини часто з двома поверхами та горищами. Скупчення обпаленої глини свідчать, що житла знищували в ритуальній пожежі. 1985 р. на поселенні Майданецьке виявлено, ймовірно, храм (24x7 м) із залом та святилищем [6,

с. 157; 2, с. 56]. Про існування трипільських храмів свідчать також деякі з керамічних моделей споруд [2, с. 57, 203, 264]. 1996 р. археологічна експедиція Борщівського археологічного музею під керівництвом М. Сохацького відновила дослідження печери Вертеба, можливо, з підземним трипільським храмом Великої Богині Матері-Землі [2, с. 227–230].

Поховальними пам'ятками є ґрунтові могильники з трупопокладенням та кремацією. На пізньому етапі набув поширення підкурганний обряд (пам'ятки усатівського, серезліївського та животилівського типів, які деякі дослідники, проте, не зараховують до ТК).

Культурі притаманні оригінальні керамічні вироби: посуд зі складним кольоровим візерунком, антропоморфні статуетки, зооморфні фігурки, моделі будівель, ритуальні предмети.

5. Трипільська піктографія розвинулася з кераміки, спершу із заглибленими орнаментами. Після 4500 р. набула поширення мальована кераміка. Найпростіші фігури на кераміці — хрест, коло, риски. Поширені знаки-спіралі, зірки, свастики, розділений на чотири частини ромб. Є знаки, в яких поєднано простіші зображення [6, с. 164–165]. Саме завдяки своєрідності орнаментації та форм кераміки виокремлено трипільсько-кукутенську культурно-історичну спільність [19, ч. 2, с. 6]. Символіка трипільців за доби мальованого посуду налічувала понад 300 окремих знаків та їх блоків-комбінацій. Піктографічне письмо з розвиненим набором знаків могло розвинутися в ієрогліфіку. Існувала також об'ємна знакова система — глиняні кульки, конуси, півсфери, циліндри, мабуть, для лічби і культових церемоній, обліку пожертв і фіксації священних знань.

2005 р. завідувач відділу археології Національного заповідника «Давній Галич» Тарас Ткачук опублікував ґрунтовну працю [19] (друга частина в співавторстві з мовознавцем Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка Ярославом Мельником). Це перше масштабне дослідження знаків ТК в контексті загальних схем розпису зі статистичними показниками. Звісно, знаки на кераміці, орнаменти вивчали вже перші дослідники ТК [1]. У дослідженні Ткачука й Мельника застосовано, поряд із традиційними для археології типологічним і порівняльним, статистичні та структурно-семіотичні методи. Створено каталоги щодо поселень, зведено в таблиці показники дрібних елементів орнаментації, відображено зв'язки знаків між собою, укладено хронологію пам'яток, отримано семантичні маркери.

Т. Ткачук не виявив достатніх підстав, щоб підтвердити наявність у трипільсько-кукутенських поселеннях розвинутої писемності, спростував такі висновки романтичних аматорів і тому адресував книгу дослідникам дописемних культур. Відтак Ткачук і Мельник заперечують твердження про фіксацію самоназви Трипілля «Аратта» на глиняних табличках (А. Кифішин, Ю. Шілов) [19, ч. 1, с. 6]. Однак автори припускають можливість виявлення пам'яток, що дозволили б визнати лінійним «написом» нетипові графеми, наведені в праці В. В. Хвойки та І. О. Линниченка «Сосуды со знаками из находок на площадках трипольской культуры» (Одеса, 1901 р.) [19, ч. 2, с. 8]. Наразі аргументів для цього бракує. Статистичними показниками в кожній групі встановлених систем зафіксовано лише подібні між собою знаки, що часто повторюються в різних комбінаціях.

У праці вперше в значному обсязі здійснено синхронний і діахронний аналіз мальованого посуду всіх локальних груп трипільсько-кукутенської спільності етапів VII — VIII-уІІ (кінця V тис. до н. е. — першої половини III тис. до н. е., коли знакові системи цього населення набули найширших проявів). Загалом проаналізовано знаки із 7917 одиниць посуду або його значних фрагментів, що являють собою динамічні системи; серед них виокремлено базові, архаїчні; простежено семантичні поля [19, ч. 2, с. 7]. Визначальною для авторів стала думка Ч. С. Пірса і Ч. У. Морріса про те, що знак є першоелементом знакових систем [19, ч. 2, с. 45]. Т. Ткачук і Я. Мельник виокремили 12 базових графем знакових систем Кукутені-Трипілля та простежили динаміку їхнього застосування.

Дослідники прагнули не виходити за межі емпірики, тому майже не порушили теоретичних проблем семіотики та культурології, хоч і звернулися до них в історіографічній площині. Науковці підсумували, що знакові системи трипільсько-кукутенської спільності розвивалися самостійно як засіб магічних дій, спілкування з духами. Загалом, вважають вони, перші піктографічні й ідеографічні системи графічно не передавали мови (наприклад, ранні шумерські піктограми). Це рідше були підказки в процесі запам'ятовування та відтворення інформації (що відповідає дослідженням І. М. Дьяконова) [19, ч. 2, с. 186, 204]. На основі цих джерел науковці спробували наблизитися до світу цінностей культурної спільності.

6. Сакральний комплекс Трипілля ґрунтувався на ідеї безсмертя людської душі. Згідно з працями Бурдо та Відейка, сакральна діяльність була спрямована на підтримання світового ладу, відродження людини та піднесення її до божественного рівня [6, с. 181; 4, с. 358]. Н. Бурдо вважає, що спалення поселень було обрядом періодичного жертвопринесення, а вогненний ритуал протягом 2000 років забезпечував циклічне оновлення Всесвіту та безсмертя трипільців [2, с. 72–74, 87–88]. Саме сакральна сфера, на думку цих дослідників, єднала строкате населення Трипілля [4, с. 356]. Н. Бурдо визнає, що Т. Ткачук довів існування в трипільців священної знакової системи, що втілена в мальованому орнаменті [2, с. 19].

7. Визнання Трипілля цивілізацією є дискусійним. Поняття «цивілізація» було впроваджене в країнах Західної Європи в другій половині XVIII ст. Так, 1768 р. шотландський філософ Адам Фергюсон застосував термін «цивілізація» щодо суспільства, в якому введено землеробство та законодавчо закріплено приватну власність. Гегель розумів цивілізацію як матеріально-технічну базу духовної культури, при чому не обов'язково класового суспільства. У цьому сенсі прийнятне навіть поняття «неолітична цивілізація». А. Г. Морган пов'язав постання цивілізацій із винаходом писемності в алфавітній формі. Цивілізація, згідно з А. Фергюсоном, А. Морганом та Ф. Енгельсом, є вищою стадією розвитку людства, після дикунства та варварства. Марксизм розглядає цивілізацію як стадіальне явище, що виникає в класовому суспільстві і характеризується державністю та експлуатацією. Англійський археолог Г. Чайлд запропонував 10 ознак цивілізації, які К. Клакхольм звів до тріади: міста, писемність, монументальна архітектура. Згідно з А. Дж. Тойнбі, цивілізація є видом суспільства, що існує тривалий час на великих територіях і охоплює значну кількість людей [7].

Археологи вбачають основними ознаками цивілізації наявність писемності, міст, розшарування суспільства на класи, формування держави, а інколи й використання бронзи. Виникнення цивілізацій пов'язують насамперед із появою міст у Месопотамії (Ірак) 5 тис. р. тому. Значно давніші трипільські матеріали відображають трансформацію первісного суспільства в державу. Щодо Трипілля визначення «цивілізація» науковці використовують зазвичай як синонім поняття «культура» [4, с. 404].

1973 р. американський археолог Марія Гімбутас висунула концепцію «цивілізації Старої Європи», на теренах якої Трипілля було східним форпостом цивілізованого життя. Поняття «Civilization of Old Europe» стосується Південно-Східної Європи між часами кам'яної доби та грекоримської цивілізації. Гімбутас розглядає Трипілля як складову цивілізації Старої Європи доби неоліту й енеоліту, яка виникла між 7500 та 6500 рр. до н. е., що пов'язано з появою хліборобства та тваринництва (спершу на території Греції, узбережжі Італії, Криті під впливом Близького Сходу). До території Старої Європи належать Греція, Болгарія, Чехія, Румунія, Сербія, Хорватія, Македонія, Чорногорія, Угорщина, Словаччина, частини Австрії й України, схід Італії. У V тис. до н. е., згідно з Гімбутас, археологічними культурами Старої Європи були Егеїда, Вінча, Петрешті, Тиса, Лендель, Кукутень (Трипілля), культури Балкан. На думку М. Гімбутас, цивілізацію Старої Європи знищили «курганні народи» — кочовики зі сходу, але це не доведено достатньо. Спадкоємцями означеної цивілізації постали культури Криту й острівів.

Археологи НАН України Н. Бурдо, М. Відейко, Л. Залізняк визнали трипільську археологічну культуру протоцивілізацією, що мала протоміста, розвинуті ремесла, але не досягла рівня державності. Професор Л. Залізняк вважає гігантські поселення Майданецьке, Тальянки, Доброводи протомістами і наголошує, що «цивілізацією називають такий рівень соціально-економічного розвитку суспільства, коли виникають міста, писемність і держава» [11, с. 33]. Загалом із цією позицією збігається висновок про Трипілля М. Відейка: «цивілізація, що формується» [6, с. 28].

Старший науковий співробітник Інституту археології НАН України Наталя Бурдо визнає, що цивілізація — найвищий прояв культури певної епохи або ж синонім поняття «культура». Це пояснює застосування нею щодо Трипілля як визначення «археологічна культура», так і «землеробська цивілізація», надбання якої «не поступалися найпереводішим суспільствам тієї доби світанку світової цивілізації» [2, с. 11, 13, 264].

Отже, визнання Трипілля цивілізацією залежить від розуміння дослідником змісту цього терміна.

8. Етнічна належність трипільської археологічної культури визначається. Нині це одне з найбільш дискусійних питань.

В. В. Хвойка був прихильником еволюціоністської теорії й обстоював безперервність розвитку населення України, «однорідність місцевої культури та, відтак, і незмінність складу населення Середнього Придніпров'я протягом усіх доісторичних часів» [20, с. 115]. Він уважав це стародавнє населення України «тим сім'ям, із якого виріс слав'янський народ» [20, с. 118]. Сучасні дослідники з Інституту археології НАН України зауважують

у перевиданні праці В. Хвойки [20] (1912–1913 рр.), що його погляди базувалися на теоретичних реаліях зламу XIX–XX ст., викликають нині надмірний ажіотаж, проте концепція автохтонного розвитку українців (у самого автора — «південно-східна гілка» слов'ян) з таких давніх часів не ґрунтується на безсумнівних доказах (В. А. Колеснікова) [20, с. 118, 156–157].

Нині Н. Бурдо з увагою поставилася до спостережень одного з перших дослідників ТК К. Болсуновського (1908 р.) про «спадкоємність між етносами саме в духовній, а не матеріальній сфері» [2, с. 17].

Дослідник слов'янського й українського етногенезу В. П. Петров у праці «Походження українського народу» (Регенсбург, 1947 р.) розмежував означений у назві процес на чотири епохи: трипільську, післятрипільську, скитську, античну. Але дослідник наголошував, що в процесі успадкування культурно-історичних традицій предки українців, як автохтони, подолали «кілька етапів етнічних деформацій» [15, с. 1011]. Отже, Петров не ототожнював процеси передачі культурного досвіду й етногенезу, зважав на складнощі перехідних часів між епохами. У цьому сенсі концепцію Петрова підтримав академік П. П. Толочко в передмові до праці «Давня історія України» (1994 р.), визнаючи очевидний вплив трипільської спадщини на українську культуру, але заперечуючи погляди В. Хвойки, який «првів пряму лінію від трипільців до нинішніх українців» [8, с. 7–8]. Зіставивши археологічні та гідронімичні дані, автор першого розділу академічного підручника Д. Я. Телегін припустив, що «за етнічним складом трипільці були прафракійцями» [8, с. 47]. Отже, складна проблема походження ТК, етнічної інтерпретації є дискусійними.

Професор Чмихов (1953–1994 рр.) уважав трипільців предками греків та індійців, творців частини ямної культурної спільноти. У трипільських племенах лісостепу Правобережжя М. Чмихов убачав предків слов'ян [21, с. 386]. М. Чмихов, Н. Кравченко та І. Черняков (К., 1992 р.) обстоюють безперервний історичний зв'язок українців із трипільцями та вважають, що трипільські племена були мовними предками слов'ян [22, с. 139–141].

Завідувач відділу кам'яної доби ІА НАНУ Л. Л. Залізняк вказує на балканські корені Трипілья. Балканський неоліт, на його думку, започаткований «під впливом кількох споріднених близькосхідних етносів, серед яких домінували прахатти Південної Анатолії, але, вірогідно, здійснювалися і прахуритські, афразійські, шумерські, еламські впливи» [11, с. 35]. Залізняк однозначно стверджує, що «культурно, лінгвістично, антропологічно та генетично балканський неоліт був тісно пов'язаний з неіндоєвропейською неолітичною цивілізацією Близького Сходу» [11, с. 56]. Цей висновок не набув загального визнання дослідників різних галузей. Залізняк визначає антропологічний тип трипільців як середземноморський [11, с. 31–32].

У цьому ж томі (академічна колективна праця «Етнічна та етнокультурна історія України») антрополог, професор Сергій Сегеда вказав на ймовірність походження фізичного типу ранньотрипільського населення «серед неолітичних і енеолітичних племен Подунав'я та Балкан». Сегеда характеризує трипільців як південних європеїдів, носіїв західного варіанта давньосередземноморського типу. На його думку, племена ТК — південні «носії граційних вузьколицих антропологічних типів, генетич-

но пов'язаних із Середземномор'ям та Причорномор'ям — Балканами, Південною Європою, Північним Кавказом» [11, с. 308–309].

У підручнику «Антропологія» (2009 р.) С. Сегеда зазначив, що спочатку в трипільців «переважали риси давньосередземноморського антропологічного типу, носії якого з'явилися на півдні України ще за мезолітичної доби» [16, с. 329]. Згодом в антропологічному складі трипільської людності, згідно з висновками науковця, з'явився протоевропеоїдний компонент унаслідок контактів з носіями киево-черкаської культури дніпровсько-донецької історичної спільноти, середньостогівської та ямної культур. Антрополог спростував гіпотезу про генетичний зв'язок трипільців із хатто-хуритськими племенами, батьківщиною яких було Закавказзя та Передня Азія. Наприкінці середнього етапу чисельність трипільських племен на Правобережжі Дніпра сягала понад 400 тис. осіб, що вплинуло на формування антропологічного складу давнього та сучасного населення України [16, с. 333].

С. Сегеда вважає надто категоричною тезу про неіндоєвропейську належність трипільських племен. Адже поруч зі схемою М. Гімбутас про перших індоєвропейців (скотарів і будівельників курганів) існують і концепції лінгвістів, згідно з якими активне поширення індоєвропейських мов на територіях Євразії пов'язане з розповсюдженням рільництва [17, с. 72].

Зокрема, український мовознавець, професор К. Тищенко вважає слухним висновок О. Трубачова про індоєвропейський характер ТК. О. Трубачов першим співвідніс область виявленої ним фракійської гідронімії Подніпров'я з ареалом Трипілля (Трубачев 1968; 2003) [18, с. 32, 44, 51].

Ю. Л. Мосенкіс дійшов висновку, що мова трипільців є доіндоєвропейським компонентом слов'янських мов, захистив докторську дисертацію в Київському університеті із цієї проблематики (2002 р.) [6, с. 85].

2005 р. дослідник з Мічиганського університету (США) Олексій Нікітін у печері Вертеба на Тернопільщині відібрав кістки часів ТК для ДНК-тестів. Більшість зразків належить до староевропейської групи Н. На цьому терені жили нащадки давнього європейського палеолітичного населення з часів льодовика. Носіями генів групи Н нині є, наприклад, гуцули [6, с. 82–85].

Згідно з висновками С. Сегеда, вже ранні трипільці характеризувалися рисами південних європеоїдів, що простежуються в антропологічному складі українського народу [17, с. 73]. Археолог М. Відейко відзначає, що українці — представники дніпровсько-карпатської групи антропологічних типів, посідають проміжне положення між північними та південними європеоїдами, тяжіючи до останніх [6, с. 92]. Виникнення ТК М. Відейко та Н. Бурдо визнали результатом тривалої взаємодії багатьох народів, що жили в Анатолії та Південно-Східній і Центральній Європі в VII–IV тис. до н. е., й заперечують належність населення Трипілля до єдиного етносу [4, с. 344, 356].

Отже, здобутками сучасних досліджень є систематичне вивчення трипільської піктографії й каталогізація знаків на кераміці; узагальнення відомостей про духовний світ Трипілля; публікація наразі найповнішого реєстру пам'яток; установлення абсолютної хронології на підставі радіо-

вуглецевого датування. Успадкування українцями культурного досвіду з трипільських часів привертає увагу багатьох дослідників.

Перспективами дослідження є проблеми етнічних інтерпретацій ТК та історичної долі її спадкоємців; визнання гігантських поселень протомістами чи заперечення цього; змістовне наповнення терміна «цивілізація» в контексті досліджень пам'яток трипільсько-кукутенської культурно-історичної спільності тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Болсуновский К. Символ Змия в трипольской культуре: мифологический этюд. — 2-е изд. / К. Болсуновский. — К., 1905. — 13 с.
2. Бурдо Н. Сакральний світ трипільської цивілізації / Н. Бурдо. — К.: Наш час, 2008. — 296 с.
3. Бурдо Н. Трипільська культура і Україна / Н. Бурдо // Новітні міфи та фальшивки про походження українців. — К., 2008. — С. 75–85.
4. Бурдо Н. Трипільська культура. Спогади про золотий вік / М. Відейко, Н. Бурдо. — Х., 2008. — 415 с.
5. Відейко М. Трипільська археологічна культура в Україні / М. Відейко // Народна творчість та етнографія. — 2005. — № 3. — С. 22–25.
6. Відейко М. Шляхами трипільського світу / М. Відейко. — К, 2007. — 296 с.
7. Гаврилюк Н. О. Цивілізація / Н. О. Гаврилюк // Словник-довідник з археології / ред. Н. О. Гаврилюк; наук. ред. Ю. В. Павленко. — С. 297.
8. Давня історія України: у двох кн. / Ін-т археології АН України. — Кн. 1 / П. Толочко, С. Крижицький, Д. Телегін та ін. — К.: Либідь, 1994. — 240 с.
9. Даниленко В. Н. Энеолит Украины: этноисторическое исследование / АН УССР. Ин-т археологии; В. Н. Даниленко. — К.: Наук. думка, 1974. — 176 с.
10. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. — Т. 3: Кора-М / укл.: Р. В. Болдирев та ін. — К.: Наук. думка, 1989. — 552 с.
11. Етнічна та етнокультурна історія України: у трьох томах / НАН України; Ін-т мистецтвозн., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського; відп. ред. член-кор. НАН України Г. А. Скрипник. — Т. 1, кн. 2 / В. Д. Баран, Л. Л. Залізняк, В. М. Зубар та ін. — К.: Наук. думка, 2005. — 512 с.
12. Матвеева Л. Л. Культурологія: курс лекцій. / Л. Л. Матвеева; рекомендовано Мін-вом освіти і науки України. — К.: Либідь, 2005. — 512 с.
13. Пассек Т. С. Первые земледельцы / Т. С. Пассек // По следам древних культур / ред. к.и.н. Г. Б. Федоров. — М., 1951. — С. 47–70.
14. Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений (III–II тысячелетия до н.э) / АН СССР; Т. С. Пассек // Материалы и исследования по археологии СССР. — М. — Л., 1949. — № 10. — 460 с.
15. Петров В. Походження українського народу / В. Петров // Розвідки: у 3-х т. / упор. В. Брюховецький. — Т. 2. — К.: Темпора, 2013. — С. 1001–1050.
16. Сегада С. Антропология: підручник для студентів гуманітарних спеціальностей ВНЗ / С. П. Сегада. — К.: Либідь, 2009. — 424 с.
17. Сегада С. Міфологізація походження українців // Новітні міфи та фальшивки про походження українців. — К.: Темпора, 2008. — С. 67–73.

18. Тищенко К. М. Мовні контакти: свідки формування українців / К. М. Тищенко; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Лінгвістичний музей. — К.: «Аквілон-Плюс», 2006. — 416 с., іл.
19. Ткачук Т. Знакові системи трипільсько-кукутенської культурно-історичної спільності (мальований посуд) / Т. Ткачук; наук. ред. В. Круц. — Вінниця: Нова книга, 2005. — Ч. I: Мальований посуд етапів ВІІ–СІІІ / Т. Ткачук. — 418 с.; ч. II: Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд) / Галицьке наук. культурно-іст. т-во; Нац. запов. «Давній Галич»; Т. М. Ткачук, Я. Г. Мельник. — 208 с.
20. Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена / В. В. Хвойка; Ін-т археології НАН України; упоряд.: В. А. Колеснікова, А. О. Корвін-Піотровський; авт. коментарів: Н. С. Абашина, Ю. В. Болтрик, К. П. Бунятян та ін. — К., 2008. — 160 с.
21. Чмихов М. Від Яйця-райця до ідеї Спасителя: монографія / М. Чмихов. — К.: Либідь, 2001. — 432 с.
22. Чмихов М. О. Археологія та стародавня історія України : курс лекцій / М. О. Чмихов, Н. М. Кравченко, І. Т. Черняков. — К.: Либідь, 1992. — 376 с.
23. Шейко В. М. Культурологія: навч. посіб. / В. М. Шейко, Ю. П. Богущкий, Е. В. Германова де Діас. — К.: Знання, 2012. — 494 с.

Надійшла до редколегії 3.02.2014 р.

УДК 930.1 (477)

М. О. МАЛИНОВСЬКИЙ

УКРАЇНЬСКА ІСТОРІОСОФІЯ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ

Розглядаються стан історіософських досліджень в Україні, їх особливості, важливість, труднощі та завдання подальшого розвитку.

Ключові слова: історіософія, філософія історії, філософія національної ідеї, історіографія, історична міфологія.

Рассматриваются состояние историсофских исследований в Украине, их особенности, важность, трудности и задачи дальнейшего развития.

Ключевые слова: историсофия, философия истории, философия национальной идеи, историография, историческая мифология.

The state of historiosophical research in Ukraine, their features, importance, difficulties and the tasks of further development are examined.

Key words: historiosophy, philosophy of history, philosophy of national idea, historiography, historical mythology.

Термін «історіософія» походить від двох слів: історія — оповідь, розвідка і софія — мудрість, учення. Отже, це — «історична мудрість». Ще з давніх часів люди зрозуміли необхідність у хаосі подій, пліні повсякденності віднайти внутрішню логіку історичного процесу, зафіксувати тенденції, закономірності розвитку суспільства, виявити зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім людства. Так поступово постала необхідність

відповіді на кардинальні запитання: Що рухає історичний процес? Що є основою його розвитку? Якими шляхами відбувається цей розвиток? У чому полягають сенс і мета розвитку історії?

Відповідали на ці вузлові, доленосні запитання в різні часи залежно від рівня соціокультурного розвитку, світоглядних орієнтирів тощо. В античні часи історичний розвиток пов'язували з фатумом, долею, в середньовіччі — з волею бога, божим провидінням, в індустріальну епоху — з впливом матеріальних чинників.

Особливої актуальності історіософське бачення історичного процесу, майбутнього людства набуває нині, у період глибинних, глобальних змін. Пріоритетними є проблеми, що стосуються виживання, можливостей подальшого існування людського суспільства, зокрема проблема вичерпання багатьох природних ресурсів, зміни клімату, забруднення довкілля тощо. У таких умовах посилюються вкрай песимістичні, навіть есхатологічні настрої і апокаліптичні очікування.

На пострадянському просторі, зокрема в незалежній Україні, крім названих кризових явищ планетарного масштабу, становище загострюється труднощами перехідного періоду, недоліками і помилками політичного керівництва, обмеженістю і половинчастістю реформ. Проявились несконсолідованість української нації, відсутність належної єдності українства. І все це в умовах посилення агресивності правлячих кіл Росії, що прагнуть утвердитися на євразійському просторі, в нових формах відновити Російську імперію, а для цього розчленувати та підкорити сусідні держави — Грузію, Україну та ін. В таких умовах майбутнє України, подальша доля її цілісності та державності викликають аргументовану тривогу. Усе це посилює інтерес до філософського осмислення історичного процесу.

Після розпаду СРСР поширилися суспільствознавчі теорії, ідеї, термінологія, які давно розвивалися у світі (в Україні — у дореволюційний час), але відкидалися, замовчувалися в умовах радянської влади, коли вважалося, що відповіді на всі запитання містяться в марксистсько-ленінському вченні. Серед таких — «філософія історії» та «історіософія».

Термін «філософія історії» запропонував відомий представник епохи Просвітництва Ф. Вольтер у своїй однойменній книзі, що вийшла друком у 1765 р. Він трактував цей термін вужче ніж нині — як наукову теорію історії, критичне переосмислення різноманітних історичних відомостей. З плином часу значення терміна «філософія історії» значно трансформувалося і розширилося.

Термін «історіософія» вперше ввів до наукового обігу послідовник Г. В. Ф. Гегеля А. Цешковський у докторській дисертації «Пролегомени до історіософії», що була опублікована в 1838 р. Під історіософією розумілася гегелівська провіденціальна схема світової історії з наголосом А. Цешковського на слов'янський месіанізм. На його думку, філософія історії повинна радикально осмислювати минуле, а історіософія — ірраціонально обґрунтовувати майбутнє з точки зору практичних завдань перш за все польського національного руху і слов'янства в цілому.

У подальшому філософія історії стала розвиватися в «благополучних» країнах Західної Європи, а історіософія — у країнах зі складною істо-

ричною долею. Це переважно східноєвропейські країни, передусім Росія і Україна.

Процес становлення і розвитку української історіософії — складний, тривалий і кількостепапний — розпочався наприкінці XIX — на початку XX ст. в умовах завершення перетворення української історичної думки у вітчизняну історичну науку, її професіоналізації та інституціоналізації, опанування модерних методологічних принципів. Вишли друком перші праці, в яких аналізувався творчий доробок провідних істориків доби національного відродження й наголошувалося на зв'язку їх досліджень з необхідністю соціокультурного розвитку України, українського національного руху [11]. При цьому М. П. Драгоманов критично оцінював стан філософського осмислення українського історичного процесу в працях як істориків романтичного, так і народницького напрямів [14].

У 1920-ті рр. було досягнуто значних успіхів у розвитку історичної науки, зокрема в дослідженні її теоретико-методологічних засад. В УСРР в умовах радянської влади в працях представників академічних історичних установ, де провідну роль відігравав М. С. Грушевський, теоретико-філософські підходи українських істориків пов'язувались з соціокультурними та психологічними обставинами їх життя, а у науковій школі Д. І. Багалія — із соціально-економічними чинниками. У середовищі істориків за межами УСРР, під впливом ідей В. Липинського і С. Томашівського, в умовах осмислення причин поразки української національно-демократичної революції відбувається перехід від народницького напрямку до державницького, і історичні дослідження розглядаються щодо їх ролі у формуванні української національної свідомості і національного державотворення. Серед особливостей досліджень історіософського характеру варто вказати відсутність у літературі як у дореволюційний час, так і в 1920–1930-ті рр. самого терміна «історіософія».

У часи сталінського тоталітарного режиму історіографічні і тим більше історіософські розробки були згорнуті. Історики ж діаспори, особливо в повоєнний час, значно активізувалися, зокрема в дослідженні української історіографії. У працях використовується термін «історіософія», але без розгорнутого його визначення [9]. Значна увага приділялася світоглядним настановам, науково-історичним, соціологічним орієнтирам українських істориків, перш за все таких знакових фігур, як М. С. Грушевський і В. К. Липинський.

В умовах хрущовської «відлиги» ситуація дещо змінилася. Були видані як узагальнюючі історіографічні роботи, так і дослідження, присвячені окремим корифеям української історичної думки. При цьому зберігався заідеологізований, заангажований підхід. Стосовно теоретико-методологічних принципів істориків попередніх поколінь він проявлявся у спробах знайти щось спільне з ідеями соціалізму, класової боротьби тощо [21].

Складний і тернистий шлях становлення української історіософії — одна з причин того, що донині поняття «історіософія» використовується в довільному термінологічному і семантичному значеннях. За тривалий шлях розвитку історіософії визначилось декілька підходів у розумінні її змісту.

1. Достатньо поширене в російській і українській історіографії трактування історіософії як теоретичної галузі історичної науки [23; 25]. «Історіософія — філософське розуміння історичного процесу, теорія історії» [31].

2. Іноді термін «історіософія» використовують для характеристики ціннісно-ідеологічної заангажованості історичного узагальнення («ідеолого-історіософський аспект») [8].

3. Інколи терміном «історіософія» характеризують узагальнюючі історичні праці, в яких величезний матеріал, що часто охоплює багато століть, а то і тисячоліття, викладений у формі доступної історичної схеми.

4. Поширений термін «історіософія» в літературознавстві, де він означає історичний аспект інтуїтивного філософствування авторів есеїстично-публіцистичних та художніх творів. Художня історіософія, вважають літературознавці, твориться не через позитивістське описування фактів, а через призму духовності, її предмет зацікавлень — неповторна індивідуалізована стихія історії. «Естетичне осягання історії принципово нереалістичне, швидше за все це психологічне дослідження суб'єктивних, особистісних чинників історії. Воно вводить в історію «експресію Одкровення», виявляє інтелектуальні та духовні аспекти історії» [28]. Художній історіософії притаманне ірраціональне заглиблення в історичне буття людини, інтуїтивне й емоційне переживання і подолання трагізму цього буття, практичний, діяльний аспект осмислення історії.

Отже, нині загальноприйнятого визначення терміна «історіософія» не існує, в його трактуванні спостерігаємо значні відмінності та нюанси. У солідному науковому виданні «Енциклопедія історії України» зазначено, що терміном «історіософія» позначають релігійно-філософські чи філософсько-іраціонально-містичні уявлення про історичний процес та відповідні теоретичні схеми розвитку такого процесу і відповідні способи теоретизування. Відповідно до будь-якої історіософської концепції, історичний процес існує як такий, але першопричини історичного руху принципово не можна до кінця раціонально осмислити і логічно концептуалізувати. Цим фундаментальним обмеженням можливостей наукового поступу в пізнанні історичного процесу історіософський підхід кардинально відрізняється від філософії історії. «Історіософія передбачає «іраціональний залишок» історичного буття, який унаслідок своєї іраціональності не можна осягнути осягненим розумом, а лише відчутти чи сприйняти або через віру, зокрема завдяки причетності до певної релігійної традиції, основи якої здебільшого творчо інтерпретуються, або через інтуїцію. Проте, по-суті, чіткої межі між історіософією та філософією історії не існує, а тому часто історіософію визначають як один з напрямів — іраціоналістичний — філософії історії, але навіть у цьому випадку історіософію не отожднюють з філософією історії» [15, с. 591–592]. Наявна спроба розгорнутого визначення історіософії, її особливостей та відмінностей. Проте, на нашу думку, в цьому визначенні деякі твердження та аспекти викликають сумніви і заперечення.

У ґрунтовному дослідженні К. В. Кислюка українська історіософія розглядається як прояв історичної свідомості, стрижень самоідентифі-

кації української культури. Вітчизняна історіософія характеризується як ідейно-егоїстична, логічно незавершена, заангажована, з обмеженою джерельною базою, що дає апріорну, «бажану» серцю українського патріота, схему історії з провіденційним сенсом. Указуються прийоми викладу матеріалу, спрямованість на аргументацію світлого майбутнього українства: «Українська історіософія — усі форми суб'єктивно-спекулятивних поглядів на самотність та самостійність історії України, її народу, держави, культури та Церкви в контексті загальнотеоретичних уявлень про всесвітню історію (її сутність, періоди, рушійні сили, роль людини тощо)» [17].

Трапляються і вкрай спрощені підходи. У авторському підручнику С. В. Полуденка читаємо: «Суспільство — це не просто сукупність людей. Суспільство — це сума соціальних зв'язків та історії. А сума історії, соціальних зв'язків та історичної мудрості і є історіософією» [24, с. 4]. Для подальшого розвитку української історіософії потрібен критичний аналіз досягнутих результатів та визначення дискусійних і недостатньо розроблених проблем. Варто говорити про перебільшення обов'язковості ірраціонального в історіософії. Релігійно-ірраціональні та містичні уявлення характерні для певних етапів розвитку історіософії і деяких її напрямів (зокрема художньої історіософії). Нині науковий рівень історіософії є значно вищим і проявів ірраціональності та містики спостерігається все менше.

Не зовсім зрозумілим є прагнення (характерне для багатьох праць філософів) розглядати історіософію як ірраціональний напрям філософії. Адже філософія — наука, і як будь-яка наука, при всьому своєму релятивізмі, не може визнавати того, чого неможливо дослідити, збагнути розумом.

Надто важливо не допускати змішування понять, підміни історіософії іншими різновидами історико-пізнавальної діяльності: філософією історії, історичною наукою (історіографією), філософією національної ідеї і ін.

Передусім варто відзначити: продовжуючи гегелівську традицію цілісного осмислення історії, багато європейських, російських і українських авторів розглядають терміни «історіософія», «філософія історії» як тотожні [12; 26]. Інші — трактують історіософію як один із напрямів філософії історії [1; 6]. Дуже часто автори взагалі не зупиняються на питанні про співвідношення філософії історії і історіософії, що практично теж означає отождошення цих понять [30]. Погодитися з цим неможливо. Філософія історії узагальнює історичний процес, досліджує його загальні закономірності, подає філософське наукове розуміння внутрішнього змісту історичних подій і фактів, витлумачення того чи іншого світу, як певної цілісності, побудови універсальних схем, глобальних моделей тощо. В історіософії можливі прояви ірраціональності та політико-ідеологічної суб'єктивності. Їй притаманні залежність від світоглядно-ідеологічної сфери, інтерес до долі конкретного історичного об'єкта, життя історичних організмів. Історіософія значною мірою індивідуалістична і персоналістична, її цікавлять доля свого народу, чинник особистості в історії. На відміну від філософії історії, вона значно більше насичена інтуїтивним мисленням, етико-емоційними переживаннями. Провідними у філософії історії є загальні раціоналістичні закони, а в історіософії — екзистенціальні персоналістичні принципи. Філософія історії впорядковує світову історію в контексті бага-

тьох національних історій, а історіософія — навпаки, подає конкретну національну історію в контексті всесвітньої. Закоріненість у національному ґрунті є родовою ознакою історіософії, що, зокрема, пов'язано з пошуком шляхів національного відродження, самоствердження своєї нації у світі.

Підкреслюючи національний характер будь-якої історіософії, перш за все необхідно назвати найвідоміші — російську й українську історіософії. При цьому, маючи певні спільні ознаки, притаманні історіософським підходам — своєрідність, самотутня доля свого народу тощо — російська і українська історіософії суттєво різняться між собою [17, с. 21]. Ще в кінці XIX — на початку XX ст. серед російських філософів особливу увагу привертала якраз історіософська тематика щодо «долі» Росії: «Оригінальна російська думка народжується як думка історіософська. Вона намагається розгадати, що помислив Творець про Росію. Який шлях Росії і російського народу у світі, чи той, що і шлях народів Заходу, а чи особливий, свій шлях? Росія і Європа, Схід і Захід, ось основна тема російської рефлексії, російських розмислів» [3, с. 5]. У наш час у російській історіософії панують твердження про втрату європейською цивілізацією лідируючих позицій у світі та настання епохи переходу формаційної ініціативи до євразійської культури і Росії як центра євразійської цивілізації [29, с. 52]. Для української історіософії характерні проблеми захисту ідентичності українців, вирішення проблеми національного відродження, державотворення. При цьому, на наш погляд, твердження К. В. Кислюка, що західноєвропейська філософія історії може бути національною, а історіософія завжди націоналістична [17, с. 17] потребує уточнення через великі розбіжності в розумінні термінів «націоналізм», «націоналістичний».

В Україні в попередні часи спеціальні історіософські дослідження не здійснювалися. Положення історіософського змісту трапляються в історичних, філософських, художніх творах (т. зв. історіософія в тексті). Вітчизняна історіософія, упродовж усього свого розвитку постійно керуючись суспільно-політичними потребами, частково засвоювала певні ідеї європейської філософської думки, поєднуючи їх з українськими філософськими традиціями та поглядами.

Загалом, характеризуючи співвідношення понять «філософія історії» та «історіософія», можна визначати історіософію як «навколофілософію» [17, с. 20].

Тісний зв'язок історіософії з історичною наукою (історіографією в широкому розумінні) дослідники оцінюють як відношення логічного перехрещення. З одного боку, історіософія має можливість широко залучати фактичний історичний матеріал (хоча часто для реалізації своїх завдань задовольняється спекулятивно-інтуїтивними міркуваннями). З іншого боку, історіософія впливає на визначення концептуальних, теоретичних та методологічних засад історичних творів.

Історіософія перетинається також з філософією національної ідеї. Спільне у них — любов до свого народу, увага до його самотутності, історичної долі, прагнення реалізувати свої ідеї на практиці. Деякі автори іноді перебільшують спільність ознак історіософії і філософії національної ідеї, а іноді й ототожнюють ці терміни: «Історіософія є історією, перекинутою

в площину політики, точніше — площину соціально-економічної доктрини. Іншими словами — це «українська ідея», «латиський шлях», «американська мрія» чи «російська ідея» тощо» [31, с. 4].

Порівняння історіософії з іншими суспільствознавчими науками чітко виявляє її принципові відмінності, характерні ознаки. Це перш за все — прагматизм історіософії, прагнення авторів історіософських творів своїми дослідженнями, розробками сприяти вирішенню кардинальних практичних проблем суспільства. Так, видатний український мислитель початку ХХ ст. В. К. Липинський у передмові до книги «Листи до братів-хліборобів» писав, що завданням його дослідів історії України «... було вплинути на зміну способу думання, світогляду української провідної верстви... Я хотів дати спосіб думання активний, динамічний: що і як ми, українці, повинні робити, щоб була, щоб здійснилась Україна» [20, с. 43]. В. К. Липинський уважав, що його історіософія має ґрунтуватися на величезній любові до України та власних «станових» симпатіях і зв'язках.

Прагматизм історіософії проявляється в розгляді проблем історичного процесу, його сутності, схем, періодів, рушійних сил з чіткою політико-ідеологічною спрямованістю. Всіляко підкреслюються самотність і значущість історії своєї країни, свого народу, його кращих рис, чеснот, ролі в історії, пережиті труднощі і прекрасне, світле майбутнє. Брак необхідного фактичного матеріалу компенсується інтуїтивними переконаннями авторів, згадуваннями відомих діячів, подій, а також емоційністю викладу.

Дослідники неодноразово підкреслювали соціально-практичну спрямованість історіософії як внутрішньопритаманної, типологічної її ознаки [29]. А оскільки в різні часи практичні потреби, зокрема в Україні, мали свої особливості, це безпосередньо впливало на завдання, проблематику, спрямованість історіософії: «Українська історіософія завжди була заклопотана найперше теоретичною фіксацією самоідентичності українців, для чого так само завжди використовувались не тільки наукові, але й ненаукові засоби» [17, с. 38].

Ю. Пінчук, аналізуючи українознавчі студії провідних вітчизняних істориків ХІХ ст., зокрема М. І. Костомарова, підкреслює їх історіософську спрямованість: «Українська історіософія — тобто виклад історичних подій, явищ або певного матеріалу, екстрапольованого на українську ідею, національну свідомість, етнічну тотожність та інші адекватні поняття, які впливали на пробудження інтересу до них читача» [23, с. 23].

Стосовно недостатньої фактологічності історіософських творів, виявлень спекулятивно-суб'єктивістських підходів варто згадати слова М. Блока, одного із засновників відомої школи «Аналів»: «У розвитку науки бувають моменти, коли одна синтетична праця, хоча вона й здавалася передчасною, виявляється кориснішою за цілий ряд аналітичних досліджень» [5, с. 29]. Положення, сформульовані в історіософській праці, можуть виявитися не більше як гіпотези. Але навіть коли деякі з цих гіпотез під час аналітичного вивчення буде відкинуто, позитивна роль їх у тому, що вони стимулювали, активізували творчий пошук дослідників.

Отже, історіософія — особливий вид філософського осмислення історичної дійсності, що склався в народів зі складною, трагічною долею в

поєднанні зі специфічною, «кордоцентричною» ментальністю світосприйняття і проявляється у визнанні унікальності, самобутності вітчизняного минулого, прагненні використовувати різні засоби (зокрема інтуїтивні ремінісценції й емоційні переживання тощо), активно сприяти вирішенню практичних проблем розвитку своєї нації і самоствердженні її у світі.

Зі здобуттям незалежності України, скасування цензури і відмовою від комуністичних ідеологічних догм склалися умови для подолання дисконтинуїтету в суспільствознавстві, об'єднанні зусиль вітчизняних та зарубіжних українців. Розгорнулася активна, але безсистемна розробка історіософської тематики, зокрема теоретичне осмислення специфіки образів українського історичного процесу зі способами їх синтезування [2; 13; 19]. Особливо дослідників зацікавлюють історіософські погляди відомих вітчизняних інтелектуалів, перш за все М. Грушевського, В. Липинського, Д. Донцова та ін. [4; 7; 10; 16; 18; 22]. Ця увага спостерігається і після рішення ВАК України про вилучення спеціальності «Історіософія» із історичних наук у переліку спеціальностей, за якими відбуваються захист дисертацій та присудження наукових ступенів. Відчувається необхідність обговорення проблем і шляхів розвитку історіософських досліджень у спеціалізованій пресі, проведення науково-практичної конференції тощо.

Повернення терміна «Історіософія» свідчить про розуміння в суспільстві необхідності досягнення глибинних процесів історичного розвитку для прогнозування тенденцій розвитку, вирішення нагальних проблем модернізації, демократизації суспільства, формування української політичної нації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Артюх В. Тяглисть історії і історія тягlostі: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття. / В.О. Артюх. — Суми : Вид-во СумДУ, 2010. — 266 С.
2. Астаф'єв А. Континуальність як модель національної історії (нарис історіософії українського радикального націрналізму) / А. Астаф'єв // Молода нація. — 2001. — № 1. — С. 5–41.
3. Бердяев Н. О характере русской религиозной мысли XIX века. / Н. А. Бердяев // Н. А. Бердяев о русской философии. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. — Ч. 2. — С. 3–31.
4. Березинець В. Історіософія М. Грушевського : автореф. дис. ... канд. філос. наук / В. Березинець. — К., 1996. — 20 с.
5. Блок М. Характерные черты французской аграрной истории / М. Блок. — М. : Наука, 1957. — 436 с.
6. Бойченко І. Філософія історії : підручник / І. Бойченко. — К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. — 723 с.
7. Бондар С. Історіософія І. Лисяк-Рудницького в контексті націотворчих та державотворчих процесів в Україні : автореф. дис. ... канд. філос. наук / С. Бондар. — К., 2005. — 18 с.
8. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934) / Л. Винар // Силуети епох. — Дрогобич: Відродження, 1992. — С. 77–180.
9. Витанович І. Уваги до методології та історіософії М. Грушевського / І. Витанович // Укр. історик. — 1966. — №1 — 2. — С. 32–52.

10. Горбач Н. Філософські переконання Івана Франка / Н. Горбач. — Л. : Каменяр, 2006. — 112 с.
11. Грушевский М. Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения / М. Грушевский // Украинский народ в его прошлом и настоящем. — В 2-х т. — Т. 1. — СПб., 1914. — С. 1–37.
12. Димитрова Л. Філософія історії як світоглядна та методологічна парадигма : автореф. дис. ... д-ра філос. наук. — К., 1999. — 42 с.
13. Дичковська Г. Історіософські основи національно-визвольного руху 20–50-х років XX століття : автореф. ... канд. філос. наук. / Г. Дичковська. — К., 1998. — 18 с.
14. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов. // М. П. Драгоманов. Вибране. «... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні». — К. : Либідь, 1991. — С. 461–555.
15. Історіософія // Енциклопедія історії України : в 5 т. Т. 3. — К. : Наук. думка, 2005. — С. 591–592.
16. Іщенко Ю. Пошук моделей національної ідентичності (порівняльний аналіз історіософського дискурсу М. Данилевського і Д. Донцова. / Ю. Іщенко. // Політолог. читання. — 1994. — № 2. — С. 145–188.
17. Кислюк К. Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції / К. Кислюк. — Х. : ХДАК, 2008. — 288 с.
18. Кіян О. Історіософія Володимира Антоновича / О. Кіян // Філософ. думка. — 2006. — №3. — С. 108–133.
19. Колесніков К. Українська історична думка та історіософія на рубежі XIX—XX ст. / К. Колесніков : автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Дніпропетровськ, 1999. — 17 с.
20. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму / В. К. Липинський // Липинський В. К. Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 6. — Кн. I. — К.—Філадельфія, 1995.
21. Лисенко О. Драгоманов про історичний процес / О. Лисенко // Укр. іст. журн. — 1968. — № 11.
22. Передерій І. Історіософські погляди Вячеслава Липинського дореволюційного періоду / І. Передерій // Гілея. — 2012. — Вип. 58. — №3. — С. 115–120.
23. Пінчук Ю. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації / Ю. Пінчук. — К. : Наук. думка, 2009. — 348 с.
24. Полуденко С. Історіософія та історія теорії політики / С. Полуденко. — Слов'янськ : Маторин, 2012. — Ч. 1. — 255 с.
25. Попова Т. Історіософія як теорія історії / Т. Попова // Записки іст. ф-ту Одеськ. держун-ту. — О., 1997. — Вип. 4. — С. 115–126.
26. Потульніцький В. Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії XVII–XX століть / В. Потульніцький. — К. : Либідь, 2002. — 480 с.
27. Прицак О. Історіософія М. Грушевського / О. Прицак // Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. — К. : Наук. думка, 1991. — Т. 1. — С. 11–62.
28. Руснак І. Художня історіософія Уласа Самчука / І. Руснак. — Вінниця : Держ. картограф. фабрика, 2009. — 367 с.
29. Русакова О. «Історіософія»: структура предмета і дискурса / О. Русакова // Вопр. філософії. — 2004. — № 7. — С. 48–59.

30. Слесаренко О. Історіософія М. Драгоманова / О. О. Слесаренко // Гілея. — 2012. — Вип. 61. — № 6. — С. 21–25.
31. Ткаченко В. Україна: історіософія самоорганізації / В. Ткаченко. — К. : Ін-т історії України, 1994. — 42 с.

Надійшла до редколегії 05.02.2014 р.

УДК 94(100)

О. О. ТОРТИКА

ТЮРКО-БОЛГАРСЬКЕ МАЙБУТНЄ АБО СЛОВ'ЯНСЬКЕ МИНУЛЕ: ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ В ЕТНІЧНІЙ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНИХ БОЛГАР

Розглядається псевдонаукова тенденція сучасної історичної публіцистики щодо пошуку основ болгарського етносу поза межами джерельної бази історичної науки, перебільшення тюрко-болгарського компонента через приниження слов'янської складової процесу етногенезу.

Ключові слова: протоболгари, еволюція, міграція, етногенез.

Рассматривается псевдонаучная тенденция в современной исторической публицистике, связанная с поиском истоков болгарского этноса за пределами источниковой базы исторической науки, преувеличение протоболгарского компонента за счет принижения славянской составляющей процесса этногенеза.

Ключевые слова: протоболгары, эволюция, миграция, этногенез.

The pseudoscientific tendency in the modern historical journalism, connected with search of sources of the Bulgarian ethnos outside sources base of historical science, exaggeration of the protobulgarian component at the expense of belittling of the Slavic component in the process of ethnogenesis is examined.

Key words: protobulgarians, evolution, migration, ethnogenesis.

Тюрко-болгарська складова, що відіграла певну роль у процесі етногенезу болгар у ранньому середньовіччі, достатньо повно та ретельно вивчена відповідними фахівцями (археологами, істориками, лінгвістами). Означена проблематика має обширну історіографічну базу. Не розглядаючи детально численних гіпотез та прізвищ дослідників, у цьому контексті відзначимо тільки, що ключова, каталізуюча роль орди хана Аспаруха (молодший син засновника Великої Болгарії Кубрата (помер у 660-ті рр.)) у створенні першого болгарського Царства наприкінці VII ст. н. е. (після 678 р., згідно з даними Феофана і Никифора) [1, с. 60–62] очевидна й не викликає сумнівів. Також фахівці довели факт ранньотюркського, гунського походження мови протоболгар, її спорідненість з мовою сучасних чувашів. Відомо також, що протоболгарський імпульс нівелюється в кількісно більшому слов'янському середовищі протягом наступних 250–300 років історії. Спочатку в пересічного протоболгарського населення, а потім і в еліті суспільства змінюється обряд поховання і матеріальна культура [2], поступово виходить з обігу ранньотюркська мова, замінюючись на слов'янську,

зникають зі сторінок писемних джерел традиційні тюркські імена протоболгарських ханів.

Подібних прикладів розвитку подій немало в історії ранньосередньовічної Західної та Східної Європи, так само вестготський імпульс поступово згасає в романському середовищі Іспанії, норманський — у Нормандії і Британії, варяго-руський — у Київській Русі [3]. Започатковуючи державність, нечисленні воєнізовані групи прибульців асимілюються в кількісно і культурно домінуючому середовищі місцевого населення, часто залишаючи після себе назви держав і провінцій, претендуючи на походження правлячих династій, створюючи таким чином привід для нескінченних наукових та псевдонаукових дискусій.

Здавалося б, після публікації в 1987 р. книги Димитра Димитрова [4], праць таких фахівців, як Д. Ангелов [5, с. 30–31], М. І. Артамонов [6, с. 174–175], В. Бешевлієв [7], О. В. Гадло [8], В. Ф. Генінг, А. Х. Халіков [9] та ін., усі основні питання ранньої історії протоболгар, їх походження, культури та її еволюції, міграцій теренами Східної Європи вже прийнятно і цілком академічно вирішено.

Утім, протягом останніх 25 років дедалі активніше визначаються дві основні тенденції: по-перше, гіпертрофоване перебільшення ролі протоболгар у процесі етногенезу сучасного болгарського народу і взагалі історії всіх регіонів, де вони так чи інакше мешкали; по-друге, надзвичайне віддалення в часі походження самих протоболгар, пошук їх коріння в стародавні часи, в найнеочікуваніших місцях та несподіваному етнокультурному контексті.

Перший напрям зовсім не новий і відбиває певне перетворення, сучасну реінкарнацію таких пантюркістських ідей, які поширилися в болгарській історіографії під час Другої світової війни, в добу близьких союзницьких відносин Болгарії із Третім Рейхом. Тоді, в період офіційного панування расових теорій, слов'ян вважали нижчою расою, нездатною до самостійної творчості й державного розвитку, і тому тюрко-болгарська версія створення болгарської державності була надзвичайно своєчасною. Таким чином, можна говорити про те, що пантюркізм і пангерманізм іноді знаходять спільну мову, особливо вирішуючи питання про історичну роль слов'ян. Окрім того, слов'янство і православ'я болгар завжди, з часів османського панування, слугували приводом для налагодження зв'язків — релігійних, культурних, а потім і військово-політичних — з Росією, котра була одним з основних конкурентів Німеччини, а також інших великих держав (Англії, Франції) на Балканах. Відповідно, якщо болгар не слов'яни, а тюрки, і лише випадково розмовляють слов'янською мовою, то немає жодних глибинних причин для зв'язків з Росією, немає, і не може бути жодної слов'янської єдності.

Характерно і симптоматично, що в сучасній Європі, особливо в «молочих» європейських країнах — нових членах Євросоюзу, на тлі формального і доволі млявого теоретичного осудження нацизму, гітлеризму і т. ін. насправді жваво й енергійно відроджуються деякі ідеї часів Третього Рейху. Виправдовуються чинними сходами та спокійно доживають свій вік нацистські злочинці, демонтуються або паплюжаться пам'ятники радян-

ським солдатам-визволителям, створюються й беруть участь у діяльності національних парламентів неонацистські партії. Цілі групи населення (до третини складу виборців країни) позбавляють виборчого права за мовними та національними ознаками (тобто є справжні європейці, а є «недолюдки», котрі не мають основних демократичних прав). У процесі осмислення історії ХХ ст. нав'язливо мусується ідея про ідентичність сталінського комуністичного і гітлерівського націонал-соціалістичного режимів, однак у цьому порівнянні вбачається однозначна й майже не прихована симпатія до останнього. Узагалі складається усталене враження, що італійський фашизм або німецький націонал-соціалізм — це не аномалія, а історична норма європейської свідомості, рефлексія європейско-християнського фундаменталізму часів хрестових походів, того відчуття власної більшовартості та винятковості, яке сформувалося в добу географічних відкриттів і колоніальних експансій нового часу, концентрат традиційного європоцентризму та єврогоїзму доби модернізації. Невипадково численні сучасні аналітики проводять паралелі між Третім Рейхом і сучасним Євросоюзом. Євросоюз здійснив деякі заплановані, але на той час нереалізовані ідеї та претензії Третього Рейху, територіальні, економічні, геополітичні, ідеологічні. Певною мірою Третій Рейх є однією з багатьох (після Римської імперії, Імперії Каролінгів, Священної Римської імперії, першої імперії Наполеона) спроб об'єднання Європи, є своєрідною моделлю нинішнього Євросоюзу, оскільки і сучасний Євросоюз, особливо в умовах постійного посилення ролі Німеччини, можна вважати осучасненою і дещо гуманізованою моделлю Четвертого Рейху. У такому контексті цілком своєчасно й органічно виникають (відроджуються) пантюркістські націоналістичні тюрко-болгарські ідеї, якщо не гомологічні, то аналогічні різним історичним формам євронацизму, у будь-якому разі антислов'янські, деслов'янізуючі свідомість адептів цієї парадигми.

Наступний, другий напрям фальсифікацій, зазначений вище, пов'язаний з пошуком давньоіранських коренів протоболгар і з повним або майже повним запереченням як їх тюркського, так і слов'янського походження. Не вдаючись до подробиць псевдонаукової гіпотези, створеної стосовно цього, підкреслимо, що в її підґрунті — твердження про памиро-тряншанське походження протоболгар від, можливо, якоїсь тохарської групи ранніх іранців. Датується такий початок протоболгарського етногенезу приблизно II, іноді III, частіше — початком I тисячоліття до н.е. У різних варіантах цієї гіпотези протоболгари є майже пращурами всіх основних цивілізованих народів Старого Світу, починаючи з шумерів і аккадців, іноді прабатьками античних греків та ранніх тюрків.

У цьому контексті складно простежити всі різноманіття та суперечливість інтерпретацій. Вирішивши проблему заселення й окультурення Ірану, Індії, Китаю і межиріччя Тигру і Євфрату, ці протоболгари ще до гунської навали опинилися в Східній Європі та значно вплинули на історичний процес у цьому регіоні. Усе, що тут відбувалося, будь-які прогрес і важливі події були пов'язані з протоболгарами. Протоболгари відігравали провідну роль у взаємовідносинах з Візантією, колонізували Північний Кавказ і Приазов'я, становили більшість населення Хазарського каганату, створи-

ли Волзьку Булгарію, Дунайську Болгарію, згідно з однією з версій — за-снували Київ тощо.

Численні твердження наявні у відповідних публікаціях, ґрунтуючись, у найкращому разі, на некоректному використанні даних писемних джерел, перекручуванні археологічного матеріалу, коли стадіальні аналогічні елементи різних культур, розірваних у часі та просторі, оголошуються гомологічними, спорідненими, пов'язаними загальним походженням. Застосовуються і не-виправдані екстраполяції антропологічного матеріалу, зокрема факти штуч-ної деформації черепів, що була характерна для сарматської аристократії й трапляється в деяких протоболгарських похованнях.

Слід зазначити, що більшість сучасних фахівців визнають суттєву роль пізньосарматського компонента у формуванні як протоболгарських, так і ранньоугорських груп населення Східної Європи, Приуралля, Південного Сибіру. Саме цим пояснюється, зокрема, слабка, залишкова монголоїд-ність протоболгар, мезокранність їх антропологічного типу, відмінна як від середньовічних алан — доліхокранів, так і середньовічних тюрк — брахі-кранів. На цьому, мабуть, і закінчується наукова складова цієї системи по-глядів, в іншому вона перебуває на межі між авантюрною містифікацією, фантастичною літературою і релігійною сектою, що з агресивною завзятіс-тю обстоює свою правоту.

Абсурдність і антинауковість висновків та тверджень представників обох названих груп літструє приклад засновника Великої Болгарії — хана Кубрата, креативну роль якого в протоболгарській історії однаково визна-ли і тюркоболгаристи і іраноболгаристи. Як відомо, з метою визнання цієї ролі Кубрату споруджено пам'ятник у с. Мала Перещепина Полтавської області, де в 1912 р. було знайдене поховання кочового ватажка, що місти-ло, окрім численних речей з дорогоцінних металів, золотих візантійських грошей, зброї, кінського обладунку, ще й каблучку з грецьким написом — Куврат. Цього факту було достатньо, щоб визнати це поховання могилою того самого Кубрата. Зазначимо, що аналіз речового комплексу поховання й нумізматичних матеріалів, що містилися в ньому, дозволяє датувати цю пам'ятку часом не раніше кінця VII, а, можливо, й початку VIII ст. Відомо, що сам Кубрат помер десь у 660-і рр., після чого й розпалася створена ним конфедерація кочових племен. Сумнівно, щоб він упродовж більше ніж со-рока років не був похованим. У найкращому разі в Перещепино був похова-ний хтось із його родичів, нащадків, який успадкував перстень із написом. Крім того, відомо, що вже після 678 р. хазари підкорили або вигнали з родо-вих територій спадкоємців Кубрата — Батбая, Аспаруха, Котрага — й по-ширили свою владу на територію від Волги до, щонайменше, Дніпровського Лівобережжя. Таким чином, цілком виправданим є припущення деяких фа-хівців [10] про те, що в Перещепино був похований один з хазарських ханів, який підкорив Болгарію Кубрата й загинув або помер під час походу в лівобережне Подніпров'я. Отже, цілком можливо, що нащадки Аспаруха звели пам'ятник на могилі одного з його ворогів і переслідувачів.

Так чи інакше, усі ці різномірні й, здавалося б, різноспрямовані век-тори «протоболгаризму» зливаються в одному загальному напрямі — це

Деслов'янізація і, як її наслідок — Дерусифікація, а в остаточному підсумку Денаціоналізація Болгарії й болгар.

Очевидно, що за останню тисячу років своєї історії болгари як протоболгари себе жодним чином не проявляли, протоболгарами — іранцями або тюрками, нащадками тохарів або гунів — себе не вважали, нічого про це підгрунтя свого походження не знали. Болгари жили, особливо після османського завоювання, як православний слов'янський народ, що перебував під іноземним, іншомовним і релігійним ярмом. Саме в боротьбі із цим ярмом формувалася й підсилювалася слов'янська православна ідентичність і всі її зв'язки — етнокультурні, релігійні, геополітичні.

Настанова на пріоритет протоболгарського походження, протоболгарської етнічної сутності, по суті, зводить увесь цей непростий шлях реальної болгарської історії нанівець, змушує людей, котрі поділяли цю позицію, вибрати іншу точку відліку щодо своєї ідентичності. Однак ця нова (стара) позиція абстрактно зависає в просторі й часі, завершуючись напівлегендарними ранньосередньовічними Кувратами, Безмірами й Гастунами, абсолютно безпорадними й непродуктивними в контексті побудови сучасних етнокультурних і геополітичних зв'язків. «Іменник болгарських ханів» [11], достатньо суперечливий і дискусійний ранньосередньовічний історичний документ, складно уявити як джерело етнічної самосвідомості нашого сучасника.

Вибір, замість реальної етнічної історії свого народу, оплаченої слізьми й кров'ю, боротьбою й мужністю, іншої парадигми, основаної на спекулятивній інтелектуальній абстракції, очевидно марний, не може зумовити створення якогось іншого, крім міфологізованого, такого, що насправді не існує, етнічного підгрунття, а призводить тільки до денаціоналізації, втрати щирої етнічної ідентичності, що є однією з основних тенденцій процесу глобалізації й усвідомлених завдань її ініціаторів.

В обох названих напрямках «протоболгаризму» доволі чітко виявляється так само характерна для сучасного глобалізованого світу дераціоналізація обивательської свідомості. Обиватель швидше, легше а, головне, радше вірить псевдонауковим популістським вигадкам, оформленим як пропагандистська листівка, ніж обґрунтованим, вагомим, підтвердженим сукупністю фактів і доказів свідченням професійного історика. Як раціональну картину світу, що створювалася вченими-природознавцями із часів епохи Просвітництва, через позитивізм ХІХ ст. і концептуалізацію ХХ ст., нині з успіхом ставлять під сумнів автори популярних передач і газетних статей, присвячених інопланетянам, полтергейстам, екстрасенсам тощо, так і раціональну академічну модель історичного процесу, створену фахівцями, з легкістю й успіхом руйнують автори різних криптоматичних концепцій. Можна вважати, що це одна з форм ідейного, ідеологічного одурманювання й, у підсумку, поневолення основної маси населення, позбавленої здатності самостійного критичного мислення.

Таким чином, після поразки радянської квазіімперської системи в третій світовій війні, що мала характер «холодної», й освоєння переможцями більшої частини пострадянського простору, зокрема радянських сателітів з Варшавського блоку, актуальною стала проблема ідейного (ідеологічно-

го) переформатування колонізованих територій. Панування буває міцним тільки за умови кардинальної зміни ціннісних настанов знову «придбаного» населення, руйнування в його свідомості колишніх, усталених імперативів. Для болгар, зокрема, одним з таких імперативів, що сформувалися в період національно-визвольних рухів, російського, а потім і радянського протекторату, була, а багато в чому й залишається, ідея слов'янства, слов'янської єдності, слов'янського братерства. Тому відмова принаймні частини болгарського суспільства від свого етнічного слов'янства, спекулятивне інтелектуальне захоплення коротким протоболгарським періодом своєї ранньосередньовічної історії, надання цьому періоду визначального значення, нічим не виправдане устародавлення цієї історії аж ніяк не випадкові. Простежене в болгарській політичній, громадській і псевдонауковій публіцистиці захоплення протоболгаризмом необхідно вважати частиною згаданого вище ідеологічного перезавантаження, цілком свідомо стимульованого відповідними структурами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чичуров И. С. Византийские исторические сочинения: «Хронография» Феофана, «Бревиарий» Никифора / Тексты, пер., коммент. / И. С. Чичуров. — М. : Наука, 1980. — 215 с.
2. Въжарова Ж. Н. Славяни и прабългари (на данни на некрополите от VI–XI в. на територията на България) / Ж. Н. Въжарова. — София : Изд-во Българскта АН, 1976. — 448 с.
3. Ловмянский Х. Русь и норманны / Х. Ловмянский. — М. : Прогресс, 1985. — 304 с.
4. Димитров Д. Прабългарите по Северното и Западното Черноморие / Д. Димитров. — Варна, 1987. — 303 с.
5. Ангелов Д. Славяне и протоболгары в догосударственный период / Д. Ангелов // Советское славяноведение. — 1986. — № 5. — С. 29–38.
6. Артамонов М. И. История хазар / М. И. Артамонов. — Л. : Изд-во Гос. Эрмитажа, 1962. — 523 с.
7. Бешевлиев В. Първобългарите. Бит и култура / В. Бешевлиев. — София : Наука и изкуство, 1981. — 165 с.
8. Гадло А. В. Этническая история Северного Кавказа IV–X вв. / А. В. Гадло. — Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1979. — 216 с.
9. Генинг В. Ф. Ранние болгары на Волге: Больше-Тарханский могильник / В. Ф. Генинг, А. Х. Халиков. — М. : Наука, 1964. — 196 с.
10. Айбабин А. И. Этническая история ранневизантийского Крыма / А. И. Айбабин. — Симферополь: ДАР, 1999. — 352 с.
11. Родник златогруйный : Памятники болгарской литературы IX–XVIII вв. : сб. / пер. И. Калиганова и Д. Польшванного. — М. : Худ. Лит., 1990. — 527 с.

Надійшла до редколегії 10.02.2014 р.

До 85-річчя Харківської державної академії культури

УДК 378.4(477.54-25)ХДАК

В. М. ШЕЙКО,
М. М. КАНІСТРАТЕНКО,
Н. М. КУШНАРЕНКО

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглядаються питання розвитку Харківської державної академії культури. Аналізуються матеріали, що свідчать про її досягнення та перспективи розвитку на тлі євроінтеграційних процесів сучасності в добу глобалізації.

Ключові слова: академія культури, культуротворчий процес, мистецтво, культурологія, соціальні комунікації, болонський процес.

Рассматриваются вопросы развития Харьковской государственной академии культуры. Анализируются материалы, свидетельствующие о ее достижениях и перспективах развития на фоне евроинтеграционных процессов современности в эпоху глобализации.

Ключевые слова: академия культуры, культуротворческий процесс, искусство, культурология, социальные коммуникации, болонский процесс.

The issues of the development of the Kharkiv State Academy of Culture are considered. The materials on the achievements and the prospects of the development of the Academy on the background of European integration processes of the present time in the era of globalization are analyzed.

Key words: Academy of culture, culture creating process, art, cultural studies, social communication, Bologna process.

У 2012/2013 н. р. Харківська державна академія культури як науково-освітній центр культурно-мистецького та бібліотечно-інформаційного спрямувань активно працювала по всіх напрямках своєї діяльності: навчальної, наукової, науково-методичної, виховної, організаційної, кадрової, фінансово-господарчої та ін. Посилювали її вплив на суспільство через освіту, науку та творчо-виконавську діяльність, а також її роль у поширенні національних, європейських і світових культурних цінностей. Потужний науково-педагогічний склад академії сприяв якісній підготовці нової генерації фахівців (бакалаврів, спеціалістів, магістрів), наукових і науково-педагогічних кадрів (докторів і кандидатів наук) не лише для України, а й інших країн. Зміцнилося наукове й навчальне співробітництво ХДАК із вищими навчальними закладами України та країн світу тощо.

Одним із головних показників якісного функціонування ВНЗ є результативність [2, с. 1022] усіх напрямів його діяльності [1, с. 587].

Серед основних результатів ХДАК у 2012/2013 н. р. можна назвати:

- організаційне впорядкування структури академії, створення нових кафедр, перейменування кафедр і факультетів: кафедра культурології як випускова за спеціальністю «Медіа-комунікації» перейменована в кафедру культурології та медіа-комунікацій; кафедра менеджменту — у кафедру менеджменту і адміністрування, факультет управління та бізнесу. Створена окрема кафедра туристичного бізнесу як випускова за напрямом підготовки «Туризм». Нині в структурі академії 30 кафедр, 8 факультетів, Центр міжнародної освіти і співробітництва, Центр безперервної освіти;
  - ліцензування та акредитація окремих освітніх напрямів: акредитація магістерських програм зі спеціальностей «Менеджмент соціокультурної діяльності» та «Медіа-комунікації», ліцензування нового для ХДАК напрямку «Реклама»;
  - удосконалення навчального процесу через активне впровадження кредитно-модульної системи навчання, новітніх освітніх та інтерактивних технологій;
  - виконання державного замовлення на випуск та набір бакалаврів, спеціалістів і магістрів;
  - проведення вперше на базі ХДАК за підтримки Міністерства культури України міжнародного симпозіуму з питань культурно-мистецької освіти, в якому взяли участь близько 100 науково-педагогічних працівників зі США, Китаю, Росії, Данії, Латвії та ін.;
  - ініціювання введення до Переліку спеціальностей, за якими може бути присуджений науковий ступінь, нової наукової спеціальності «17.00.08 — хореографічне мистецтво» в галузі мистецтвознавства;
  - проведення міждисциплінарного круглого столу «ВНЗ культури і мистецтв в єдиному освітньому просторі», прийняття рекомендацій, надсилання їх до Міністерства культури України, корегування на їх основі «Концепції розвитку Харківської державної академії культури як науково-навчального центру»;
  - членство провідних викладачів ХДАК у престижних державних та громадських структурах:
    - участь у роботі експертних рад з питань проведення експертизи дисертаційних робіт Департаменту атестації кадрів МОН України (В. М. Шейко, А. Т. Щедрін, А. О. Рижанова);
    - участь у науково-методичній раді з питань освіти МОН України. ХДАК очолює комісію з культури (0201). Голова президії комісії — В. М. Шейко, заступник голови — М. М. Каністратенко;
    - захисти 2-х докторських (О. І. Романюк, О. М. Кобелів) і 3-х кандидатських дисертацій (В. І. Зайцева, Я. М. Котенко, Ю. О. Пічугіна), отримання 16 викладачами ХДАК вченого звання професора — 7 осіб і доцента — 9 осіб.
- Водночас перед ХДАК постають нові завдання на 2013/2014 н. р.:
- удосконалювати всі основні напрями діяльності ХДАК, підвищувати її якість та результативність;

- розпочати активну підготовку до 85-річного ювілею ХДАК: затвердити план заходів, підготувати наукову монографію про ХДАК та інші рекламні матеріали: оновити сайт академії, розширити дієвість зв'язків з випускниками минулих років;
- активізувати діяльність створеної Міжнародної асоціації випускників ХДАК, поновити традицію проведення щорічних науково-практичних конференцій випускників академії.

Провідним напрямом діяльності ХДАК була й залишається підготовка фахівців (бакалаврів, спеціалістів і магістрів), тобто освітньо-навчальна діяльність, результативність якої розглядається як сукупний результат функціонування академії як системи, представлений кількісними та якісними показниками, що характеризують відповідність результатів навчально-виховного процесу головним навчально-виховним та науковим завданням ВНЗ, а також накопичений потенціал для подальшого розвитку.

Основними результатами навчально-виховного процесу у 2012/2013 н. р. є:

- розширення номенклатури освітніх напрямів і спеціальностей із підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів:
  - 7 галузей знань (педагогічна освіта, культура, мистецтво, журналістика та інформація, менеджмент і адміністрування, сфера обслуговування, спеціалізовані категорії);
  - 13 напрямів підготовки: соціальна педагогіка; культурологія; книгознавство, бібліотекознавство, бібліографія; музейна справа та охорона пам'яток історії та культури; документознавство та інформаційна діяльність; менеджмент СКД; театральне мистецтво; хореографія; кіно-, телемистецтво; музичне мистецтво; реклама і зв'язки з громадськістю; менеджмент; туризм;
- нині освітні послуги надаються за сімома напрямками:
  - а) навчання студентів за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями за 12 магістерськими програмами;
  - б) навчання іноземних громадян за ОКР «бакалавр», «спеціаліст», «магістр»;
  - в) діяльність підготовчого відділення для іноземних громадян;
  - г) робота підготовчих курсів для вступу громадян України до ВНЗ;
  - д) підготовка фахівців вищої кваліфікації через аспірантуру, докторантуру, інститут здобувачів;
- навчальний процес здійснюється відповідно до чинного законодавства України, нормативних документів Міністерства освіти і науки України та Міністерства культури України;
- навчальний процес забезпечують 8 факультетів (30 кафедр, з яких 24 — випускові) та 2 центри : Міжнародного співробітництва й освіти та Центр безперервної освіти, в межах яких здійснюється освітня діяльність на підготовчому відділенні для іноземних громадян та підготовчих курсах для громадян України;
- з вересня 2012 р. введена нова документація щодо планування навчального процесу, проведення та звітності (66 форм). Для їх використання

- як на рівні факультетів, кафедр, так і окремими науково-педагогічними працівниками проведено цикл робочих нарад, семінарів начальником навчального відділу, проректорами ХДАК;
- узгоджено зміст навчального процесу і назву окремих структурних підрозділів: кафедра культурології як випускова за спеціальністю «Медіа-комунікації» була перейменована у кафедру культурології і медіа-комунікацій, кафедра менеджменту — у кафедру менеджменту і адміністрування, факультет менеджменту у факультет управління та бізнесу. Створена окрема кафедра туристичного бізнесу як випускова за напрямом підготовки «Туризм»;
  - у жовтні-грудні 2012 р. була здійснена значна за обсягом робота по введеному до Єдиної державної бази даних з питань освіти (ЄДБО) відомостей про контингент студентів академії як денної, так і заочної форм навчання;
  - організація навчального процесу за кредитно-модульною системою суттєво підвищила мотивацію студентів до постійного, систематичного навчання впродовж семестру, якісного виконання всіх видів навчальних завдань, самостійної роботи;
  - важливим етапом науково-дослідницької діяльності навчального процесу стало проведення у ХДАК у травні 2013 р. міжнародного симпозіуму з питань культурно-мистецької освіти, результатом роботи якого стало вироблення конкретних рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правової бази функціонування галузі культури, підвищення якості підготовки фахівців та їх використання в народному господарстві;
  - у 2012/2013 н. р. зусилля викладачів факультету культурології спрямувалися на проходження акредитації магістерських програм зі спеціальностей «Менеджмент соціокультурної діяльності» та «Медіа-комунікації», ліцензування нового для ХДАК напряму «Реклама». У липні 2013р. за рішенням ДАК академія одержала сертифікати про акредитацію та ліцензію на здійснення освітньої діяльності за вказаними напрямками і спеціальностями;
  - підсумком навчально-виховної роботи стало проведення державної атестації випускників освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «спеціаліст», «магістр». Усього дипломи отримали 439 бакалаврів, 406 спеціалістів і 116 магістрів. За денною формою навчання ХДАК закінчили 450 осіб, за заочною — 511;
  - підвищення якості навчально-виховного процесу відобразилося і у зростанні кількості випускників, які одержали дипломи з відзнакою. Так, на денному відділенні серед бакалаврів — 43 особи (майже 20% від загальної кількості випускників), серед спеціалістів — 76 (45%), і магістрів 32 (53%). Серед випускників заочного відділення ці цифри дещо нижчі: бакалаври — 17 (= 8%), спеціалісти — 64 (27%), магістри — 29 (52%).
- Одним із показників результативності ХДАК є якісне проведення вступної компанії.

Протягом вступної компанії 2013 р. у Харківську державну академію культури було подано 2237 заяв на 173 місця державного замовлення денної форми навчання на ступінь бакалавра.

Завдання на 2013/14 н. р.:

- підготовка на якісному рівні повного пакета документів для проведення чергової акредитації спеціальності «Менеджмент соціокультурної діяльності» за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр», «спеціаліст»;
- продовжити підготовку до проведення у 2015/16 н. р. акредитації ХДАК у повному обсязі та за окремими спеціальностями;
- активізувати профорієнтаційну роботу, здійснювати дієву підготовку до вступної компанії у 2013/2014 н. р.;
- підготувати пакет навчальної та науково-методичної документації, провести широку профорієнтаційну роботу до першого набору студентів зі спеціальності «Реклама»;
- продовжити впровадження в навчальний процес сучасних педагогічних (освітніх) та інтерактивних технологій мають дотримувати всі викладачі ХДАК кредитно-модульної системи навчання і рейтингового контролю за рівнем знань студентів; переглянути й оновити «Положення про кредитно-модульну систему навчання в ХДАК»;
- розробити нові комплекти навчально-методичного забезпечення навчання іноземних студентів, налагодити спільний дієвий контроль за навчанням іноземних громадян як випускових кафедр, так і Центру міжнародної освіти та співробітництва;
- посилити практичну складову підготовки фахівців через розширення мережі баз практики налагодження постійних зв'язків з ними;
- поширити дієвість зв'язків з випускниками минулих років, активізувати діяльність створеної Міжнародної асоціації випускників ХДАК, поновити традицію проведення щорічних науково-практичних конференцій випускників академії;
- переглянути й оновити план підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників ХДАК та посилити контроль за його виконанням;
- добитися суттєвого зменшення кількості відрахованих студентів, особливо випускних курсів, через постійний контроль зі сторони випускових кафедр, кураторів за їх успішністю;
- розробити і головне реалізувати сучасну комплексну програму профорієнтаційної роботи по забезпеченню якісного прийому в ХДАК у 2014 р.

Одним із основних показників результативності діяльності ХДАК є налагодження різних видів міжнародного співробітництва з країнами далекого і близького зарубіжжя, серед них:

- успішне проведення міжнародного симпозіуму з питань культурно-мистецької освіти (травень 2013 р.), в якому взяли участь представники 10 країн світу: США, Росії, Китаю, Данії, Болгарії, Латвії та ін.;
- успішне проведення двох міжнародних наукових конференцій:

- «Культура та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (листопад 2012 р.);
- «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини» (вересень 2012 р.);
- навчання іноземних громадян;
- робота Центру міжнародної освіти та співробітництва;
- укладання угод про співпрацю із зарубіжними ВНЗ культурно-мистецького профілю (Москва, Санкт-Петербург, Самара, Пенза, Белгород, Орел, Ярославль).

Міжнародне співробітництво в галузі освіти — стратегічний напрям Харківської державної академії культури, мета — інтегрування в європейський та світовий освітній простір. Академія має широкі та різносторонні міжнародні зв'язки. Один з головних напрямів її діяльності — це навчання іноземних громадян.

Упродовж 2012/2013 н. р. Центр міжнародної освіти та співробітництва працював у першу чергу над розширенням контингенту іноземних студентів, підвищенням якості підготовки іноземних громадян.

Важливе місце в міжнародному співробітництві посідає участь провідних викладачів Академії в зустрічах та міжнародних конференціях, зокрема:

- відділ міжнародних зв'язків брав активну участь у підготовці й проведенні міжнародного симпозіуму з питань культурно-мистецької освіти 23–24 травня 2013 р. Зокрема, відділ відповідав за запрошення іноземних гостей за організацію листування із запрошеними, забезпечення перекладом проф. Ганса Ельбестаузена (Копенгагенський університет, Данія), здійснення перекладів під час пленарного засідання, круглого столу, зустрічей із викладачами ХДАК та культурної програми;
- відділ міжнародних зв'язків брав участь у підготовці документації на проект TEMPUS «Інноваційна модель бібліотечно-інформаційної освіти в Україні», листуванні і зустрічами з іноземними партнерами (проект, на жаль, не був схвалений);
- одним із провідних напрямів міжнародного співробітництва ХДАК є обмін інформацією із зарубіжними ВНЗ таких країн: Данія (Копенгагенський університет), ФРН (Університет прикладних наук, Потсдам), Великобританії (Ун-т Роберта Гордона, Абердін), Італії (Болонський університет), КНР (ун-т м. Наньчан), Університет Гонзага (м. Спокан, штат Вашингтон, США) та ін.;
- постійний обмін інформацією з міжнародними асоціаціями, членом яких є ХДАК: EUCLID, BOVCATSSS;
- відділ постійно здійснює переклади міжнародних інформаційних матеріалів і запрошень на замовлення спецкафедр ХДАК, анотацій для наукових статей викладачів ХДАК, допомагає листуватися з можливими абітурієнтами з країн Азії й Африки, бере участь в англomовному оформленні документів іноземних студентів ХДАК.

Міжнародні зв'язки надають можливості колективу ХДАК ефективно використовувати кращі досягнення світової освітньої спільноти в навчальному процесі та науково-творчій діяльності.

Завдання на 2013/2014 н. р.:

- розширення міжнародних зв'язків та контингенту іноземних громадян;
- створення навчально-методичних матеріалів українською та російською мовами для іноземних громадян базових спеціальностей і спеціалізацій;
- використання в навчальному процесі іноземців сучасних освітніх технологій, необхідність активізації роботи щодо пошуку нових іноземних партнерів;
- поліпшення побутових умов іноземних громадян;
- долучення студентів ХДАК до безпосередньої участі в роботі з іноземними громадянами;
- створення спільно з факультетом кіно-, телемистецтва циклу відеофільмів «Українська культура очима іноземних студентів», «Культури світу в Харкові (іноземні студенти Харкова)»;
- удосконалення рекламної діяльності Центру, перехід на інший рівень її проведення з урахуванням сучасних технологій;
- укладання договорів про співпрацю з представниками зарубіжних навчальних закладів, створення умов для обміну студентами тощо;
- участь у проектах і програмах, спрямованих на входження ХДАК у світовий освітній простір;
- участь у виставках-презентаціях ВНЗ України за кордоном із залученням засобів масової інформації зарубіжних країн;
- удосконалення системи роботи з випускниками ХДАК минулих років, котрі працюють за фахом на батьківщині, поповнення на систематичній основі інформаційної бази даних випускників ХДАК з числа іноземних громадян.

Кожна людина має навчатися впродовж усього життя, навчаючись в освітніх структурах різних рівнів. Поповненню та оновленню знань сприяє Центр безперервної освіти ХДАК.

Сучасні процеси глобалізації та інформатизації суспільства, необхідність інтеграції України в освітньо-комунікаційний простір та просування молоді на світовий ринок праці зумовлюють необхідність здобуття вищої освіти кожним громадянином України.

Основні результати діяльності у 2012/2013 н. р. у вказаній галузі:

- успішна робота підготовчих курсів;
- стажування як науково-педагогічних кадрів ХДАК, так і викладачів I–II та III–IV рівнів акредитації України;
- рекламна діяльність.

Діяльність системи довузівської підготовки і післядипломної освіти академії має чітко визначену специфіку й орієнтується на особливості вимог до рівня підготовки вступників мистецьких напрямів, а саме:

- підготовка абітурієнтів до вступу до вищих навчальних закладів із загальноосвітніх дисциплін у ХДАК має на меті не тільки поглиблення та закріплення знань, передбачених шкільною програмою, а й ознайомлення майбутніх вступників із особливостями навчально-виховного і творчого процесу в ХДАК;

- навчання абітурієнтів, що вступатимуть на напрями підготовки галузі «мистецтво», спрямоване на здобуття знань, набуття вмій та навичок, необхідних для успішного проходження творчого конкурсу;
- вивчення професійно орієнтованих курсів із напрямів галузі «Мистецтво» дозволяє слухачам перевірити адекватність вибору професії та посилює мотивацію майбутнього навчання.

Харківська державна академія культури має значний досвід підготовки громадян України до вступу у вищі навчальні заклади України, яку розпочала у вересні 1997 р.

Досвід роботи з абітурієнтами викликав необхідність створення відповідного структурного підрозділу — факультету довузівської підготовки та післядипломної освіти, який з 01 грудня 2010 р. реорганізовано в Центр безперервної освіти.

Завдання центру безперервної освіти на 2013/2014 н. р.:

- збільшення контингенту слухачів підготовчих курсів;
- створення навчально-методичних матеріалів для спецкурсів, що викладаються;
- використання в навчальному процесі сучасних освітніх та інтерактивних технологій;
- удосконалення рекламної діяльності Центру, перехід на інший рівень її проведення з урахуванням сучасних технологій;
- проведення поглибленого моніторингу ринку освітніх послуг України та потенційної абітурієнтської аудиторії;
- розширення кола навчальних закладів з урахуванням не лише Харківського регіону, а й інших регіонів України, з якими необхідно здійснювати співробітництво щодо стажування викладачів ХДАК;
- підготовка до проведення ліцензування нових освітніх послуг (підвищення кваліфікації);
- участь у виставках-презентаціях ВНЗ України із залученням засобів масової інформації.

Відзначимо, що результативність роботи ХДАК переважно залежить від якості науково-методичного забезпечення навчального процесу.

Основними результатами цього напрямку діяльності ХДАК у 2012/2013 н. р. є:

- спрямування на організацію адаптації програм та навчально-методичних матеріалів, що видаються в академії, до вимог Міністерства освіти та науки України;
- серед організаційних заходів:
  - 1) створення та затвердження наказом ректора (березень 2013 р.) методичної ради академії на чолі з І. Ю. Коноваловою (канд. пед. наук, доц., доцент кафедри теорії музики та фортепіано);
  - 2) розроблення (за змістом) критеріїв оцінювання знань та вмій студентів (серпень 2012 р.);
  - 3) проведення ректорських перевірок стану науково-методичного забезпечення підготовки фахівців в академії (1 семестр) та стану виконання зобов'язань за контрактами викладачів, контракт котрих

завершується у 2013 р. (2 семестр), перевірка змісту зобов'язань з науково-методичної роботи на наступний період контракту;

- удосконалення методичного забезпечення роботи куратора. Запропоновано «Щоденник куратора» для систематичного обліку роботи кураторів, який віддзеркалює відповідну діяльність за напрямками: організаційна, виховна, соціальна протягом всіх років навчання групи. Щоденник можна розглядати не лише як засіб обліку проведеної роботи, але й бути підставою для аналізу динаміки виховної роботи, найпоширеніших та інноваційних методів, форм співпраці куратора з однією групою за 5 років та цієї роботи на факультеті, академії в цілому, її корегування відповідно до соціокультурних потреб та потреб соціального розвитку особистості студента.

Робота науково-методичних семінарів в академії здійснювалась відповідно до планів науково-методичних рад факультетів і науково-методичних комісій кафедр, спрямовувалася на вдосконалення організації, змісту, методичного забезпечення освітнього процесу за кредитно-модульною системою навчання, зважаючи на потреби розвитку вищої культурологістическої освіти в умовах становлення інформаційного суспільства та нову форму документації за зразками МОН України.

Інтеграційно-глобалізаційні процеси зумовили збільшення кількості методичних семінарів за участю іноземних фахівців: майстер-клас з режисури й акторського мистецтва за участю представників Регіонального центру драматичного мистецтва CRAD з Клермон-Феррана, Франція (20-21.03.2013), Майстер-клас французьких педагогів Ж. Жака та Ж. Совестр по комедії дель-Арто (квітень 2013 р.); «Досвід Данії в підготовці бібліотекарів вищої кваліфікації» — (майстер-клас Ханса Ельбесхаузна (Данія, травень 2013 р.); майстер-клас провідного російського фахівця з медіасфери Парфенова. Ці процеси позначилися на тематиці семінарів щодо пошуків інноваційних підходів до підготовки фахівців у нових соціокультурних умовах: ММ «Новітні методики викладання спецдисциплін у ВНЗ України»; ТМ «Робота актора естрадного жанру в циркових репризах»; факультет документознавства «Сучасні комп'ютерні та комунікаційні технології в інформаційно-документній сфері», факультет хореографічного мистецтва «Методика викладання екзерсису класичного танцю».

Завдання на 2013/2014 н. р.:

- забезпечити навчально-методичними матеріалами всі базові курси, акцентувати на розробці таких матеріалів для нових спеціальностей: «медіа-комунікації», «туризм», «реклама» та ін.;
- активізувати підготовку підручників та навчальних посібників з грифом МОН України за профілем академії, конспектів лекцій для навчальних дисциплін, не забезпечених підручниками чи навчальними посібниками;
- вчасно (не пізніше січня звітного року) оформлювати зміни зобов'язань за контрактом, зумовлені потребами навчально-виховного процесу, науково-дослідницької діяльності або станом здоров'я викладача;
- прискорити розробку та видання навчально-методичних матеріалів російською мовою для іноземних студентів.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності академії є виховна робота зі студентами. Викладачі ХДАК убачають своє завдання в тому, щоб студенти стали не лише висококваліфікованими фахівцями, а й справжніми патріотами, котрим притаманне почуття гордості за свою батьківщину, її славне історичне минуле, здатні пропагувати кращі досягнення української культури і мистецтва.

Основними здобутками виховної роботи є:

- єдність навчально-виховної, наукової і творчо-виконавської діяльності студентів;
- зміцнення системи студентського самоврядування;
- шефська допомога Харківському санаторно-виховному комплексу №1 та ін.;
- проведення дозвіллевих заходів, спартакіади;
- видання газети «Бурсацький узвіз»;
- діяльність інституту кураторів.

В академії активно проводиться робота щодо Європейської та Євроатлантичної інтеграції, зокрема в жовтні 2012 р. студенти академії взяли участь у проєкті ЮНЕСКО «Всесвітня спадщина», де студенти з Румунії, Єгипту, Турції та Росії презентували культуру своїх країн та відповідали на запитання. За окремим планом святкувався День Європи в академії.

Водночас є й невирішені питання:

- значної уваги потребує інтелектуальне виховання, а саме: відповідальність студентів за якість професійних знань та майстерності. Це має стати профілактикою відрахувань за академічну заборгованість;
- удосконалювати систему студентського самоврядування в групах на факультетах та гуртожитках;
- активізувати діяльність Міжнародної асоціації випускників ХДАК.

Один із основних вагомих показників, яким вимірюється рівень сучасного вищого навчального закладу, — це результативність науково-дослідницької діяльності (НДД).

Слушними є висловлювання О. М. Микитюка стосовно того, що науково-дослідну діяльність у ВНЗ слід розглядати, по-перше, як складову навчально-виховного процесу, що безпосередньо впливає на зміст і напрям діяльності вищої школи, змінює вимоги до рівня підготовки фахівців, творчого їх розвитку, умінь застосовувати наукові знання на практиці; по-друге, як галузь інтелектуальної творчої діяльності особистості, ефективний засіб її самореалізації; по-третє, як умову підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів, підвищення їх наукової кваліфікації, розвитку й поширення наукової культури, інновацій, творчості, а також поновлення інтелектуального потенціалу суспільства [3].

ХДАК як ВНЗ IV рівня акредитації, науково-освітній центр культурно-мистецького та бібліотечно-інформаційного спрямувань у 2012/2013 н.р. значну увагу приділяв розвитку науково-дослідницької діяльності, посиленню ролі науки в професійній підготовці майбутніх фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів через докторантуру й аспірантуру, активно-

му залученню до наукової роботи науково-педагогічного складу та співробітників академії.

Результати науково-дослідної діяльності ХДАК у 2012/2013 н. р.:

- активне розроблення двох державних фундаментальних досліджень «Вітчизняна та світова культура: історико-теоретичні аспекти», «Документально-комунікаційні структури», що є пріоритетними, здійснюються відповідно до ініційованих ХДАК уведенням в Україні двох наукових галузей — «культурологія» і «соціальні комунікації»;
- успішне функціонування двох докторських спецрад — Д 64.807.01 — Теорія та історія культури, українська культура (культурологія, мистецтвознавство); Д 64.807.02 — книгознавство бібліотекознавство, бібліографознавство (соціальні комунікації);
- розширення номенклатури наукових напрямів і спеціальностей в аспірантурі й докторантурі: у докторантурі 3 — напрями і 5 спеціальностей, в аспірантурі — 5 напрямів і 9 спеціальностей;
- уперше проведення на базі ХДАК за підтримки Міністерства культури України міжнародного симпозиуму з питань культурно-мистецької освіти, в якому взяли участь представники не лише різних регіонів України, а й інших країн світу: США, Росії, Данії, Болгарії, Китаю, Латвії та ін.;
- ініціювання академією введення до Переліку наукових галузей і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка докторів і кандидатів наук, нової спеціальності «18.00.08 — хореографічне мистецтво», розроблення напрямів досліджень, Паспорта спеціальності, подання в МОН України;
- захисти докторських і кандидатських дисертацій науково-педагогічним складом і співробітниками ХДАК (2-х докторських — О. І. Романюк, О. М. Кобелев; 3-х кандидатських — Ю. О. Пічугіна, В. Т. Зайцева, Я. М. Котенко);
- членство провідних викладачів академії в експертній раді Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки України (В. М. Шейко, А. Т. Щедрін, А. О. Рижанова в спецрадах ХДАК та інших ВНЗ України тощо);
- випуск редакційно-видавничим відділом ХДАК (Л. Ф. Торбовська) 10 фахових збірників наукових праць («Культура України» вип. 39, 40, 41, 42, ч.1 і 2; «Вісник ХДАК» вип. 37, 38, 39, 40), 1 монографії (С. Б. Рибалко), 9 авторефератів дисертацій, 3 навчальних посібників, 90 науково-методичних видань, серії «Видатні педагоги ХДАК» (В. М. Шейко, Г. Г. Асєєв, М. В. Дяченко, С. І. Гордєєв), 2 збірників матеріалів наукових конференцій; 2 програм наукових конференцій та ін.;
- присудження вченого звання професора і доцента 16 викладачам академії (професора — 7 — Алфьорова З. І., Кислюк К. В., Осадча В. М., Потрашков С. В., Откидач В. М., Шемаєва Г. В., Щедрін А. Т.; доцента — 9 — Аніщенко А. П., Осипенко О. О., Жукова О. В., Данильчишин Ю. М., Куриленко І. А., Курінна Г. В., Лисенкова Н. В., Коханова І. О., Шкуркіна В. М.);

- підвищення результативності роботи аспірантури і докторантури ХДАК; нині навчаються 65 аспірантів, 19 докторантів, 16 здобувачів наукового ступеня; серед аспірантів 18 викладачів і співробітників академії, серед докторантів — 8, серед здобувачів — 2 особи;
  - проведення міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій і симпозіумів, а саме: міжнародного симпозіуму з питань культурно-мистецької освіти (травень 2013 р.); третьої міжнародної науково-практичної конференції молодих учених «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини» (вересень 2012 р.); щорічної міжнародної наукової конференції «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (листопад 2012 р.); щорічної всеукраїнської науково-теоретичної конференції молодих учених «Культура та інформаційне суспільство XXI століття» (квітень 2012 р.) та ін.;
  - ідентифікація наукових шкіл ХДАК у цілому та бібліотечно-інформаційної зокрема, виявлення основних лідерів, серед яких: В. М. Шейко, М. В. Дяченко, Н. М. Кушнарєнко, Г. Г. Асєєв, І. І. Польська та ін. [4–7].
  - внутрішній рейтинг наукових досягнень факультетів, кафедр, окремих викладачів, виявлення їхньої науково-дослідницької активності, активізація участі провідних науковців ХДАК у різноманітних конкурсах, зокрема регіональних — «Вища школа Харківщини — кращі імена» (В. Ю. Степанов, Ю. І. Лошков, Г. В. Шемаєва, С. І. Гордєєв та ін.);
  - оперативне висвітлення результатів науково-дослідної діяльності академії в засобах ЗМІ (друкованих виданнях, на радіо, телебаченні), на сайтах академії в Інтернеті тощо.
- Завдання на 2013/2014 н. р.:
- сконцентрувати науково-дослідну діяльність академії на розробленні фундаментальних і прикладних досліджень, тематично пов'язаних із новими науковими галузями — «26 — культурологія» та «27 — соціальні комунікації»;
  - сприяти подальшій трансформації ХДАК у сучасний науково-навчальний центр, де результати наукових досліджень активно впроваджуються у навчальний процес, сприяють підвищенню якості підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів;
  - підвищувати роль студентської науки (участь і перемога в наукових олімпіадах, конкурсах, конференціях, фестивалях студентів); зміцнювати наукову комунікацію — студент (бакалавр, спеціаліст, магістр) — аспірант — докторант — кандидат наук — доктор наук — доцент — професор;
  - створити умови для ефективної роботи спецрад ХДАК; підготувати документи та проєкт нового складу спецради Д 64.807.02 із соціальних комунікацій, подати на розгляд та затвердження до МОН України;
  - вивчити питання, підготувати документи та надіслати їх до МОНмолодьспорту України щодо відкриття в ХДАК аспірантури й докторантури з наукової спеціальності 27.00.01 — теорія та історія соціальних комунікацій;
  - підвищувати ефективність функціонування аспірантури, докторантури; збільшити відсоток викладачів ХДАК з науковими ступенями та

вченими званнями, зокрема на кафедрах факультетів кіно-, телемистецтва, хореографічного мистецтва, театрального мистецтва, кафедрах естрадного співу, іноземних мов; зосередити увагу на підготовці докторських дисертацій викладачами ХДАК;

- посилювати результативність наукових досліджень викладачів ХДАК через активізацію захистів докторських і кандидатських дисертацій, опублікування одноосібних чи колективних монографій, підручників і навчальних посібників із грифом МОН України, наукових статей у фахових наукових виданнях України, проведення міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференцій, симпозіумів, семінарів;
- підготувати наукову монографію до 85-річчя ХДАК, створити редакційну колегію під керівництвом В. М. Шейка, затвердити формальні і змістові показники видання;
- розпочати дослідження з питань ідентифікації творчо-виконавських шкіл ХДАК (музичне, хореографічне, театральне, кіно –, телемистецтво та ін.).

Одним із важливих напрямів діяльності ХДАК як ВНЗ мистецького профілю є творчо-виконавська діяльність.

Серед основних здобутків 2012/2013 н. р.:

- у ХДАК функціонують понад 20 творчих колективів за професійним спрямуванням студентів, клубів, гуртків за інтересами (театр народно-го танцю «Заповіт», театр сучасного танцю «ЕСТЕТ», ансамбль бального танцю, театр-студія «ЕКМАТЕДОС», учбовий театр «Академія», театр естрадного співу «СТЕП», оркестри: естрадно-симфонічних, народних, духових інструментів; хори — академічний, український народний; ансамбль скрипалів; ансамблі народної музики: «Стожари», «Цим-Бан-До»; фольклорні гурти «Фарби», «Співаймо», «Зарина»; джазові: оркестр «Біг-Бенд» та гурти «Магніфіка», ансамбль «SYMBOL STREAM»); студентська репортерська майстерня, фотоклуб та ін.;
- близько 100 студентів академії стали переможцями міжнародних, всеукраїнських, регіональних конкурсів і фестивалів;
- особливо паліодною в минулому році була творчо-виконавська діяльність факультету музичного мистецтва ХДАК, як студентів, так і викладачів, зокрема кафедри естрадного співу.

Завдання на 2013/2014 н. р.:

- сконцентрувати науково-дослідну діяльність академії на розробленні фундаментальних і прикладних досліджень, тематично пов'язаних із новими науковими галузями — «26 — культурологія» та «27 — соціальні комунікації»;
- сприяти подальшій трансформації ХДАК у сучасну науково-навчальну, творчо-виконавську інституцію, де результати наукових досліджень активно впроваджуються в навчальний процес, сприяють підвищенню якості підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів;
- вивчити питання, підготувати документи та надіслати їх до МОН України щодо відкриття у ХДАК аспірантури й докторантури з наукової спеціальності 27.00.01 — теорія та історія соціальних комунікацій;

- підвищити ефективність функціонування аспірантури, докторантури; збільшити відсоток викладачів ХДАК з науковими ступенями та вченими званнями, зокрема на кафедрах факультетів кіно-, телемистецтва, хореографічного мистецтва, театрального мистецтва, кафедрах естрадного співу, іноземних мов;
- удосконалення науково-методичного забезпечення функціонування аспірантури ХДАК; розпочати роботу з підготовки й опублікування робочих програм вступних іспитів з усіх 9 наукових спеціальностей аспірантури ХДАК;
- створити умови для ефективної роботи спецрад ХДАК; підготувати документи та проект нового складу спецради Д 64.807.01 з культурології та мистецтвознавства, подати на розгляд та затвердження до МОН України;
- скласти програму підготовки дієвого резерву керівного складу академії на наступне п'ятиліття на засадах урахування наукових здобутків, педагогічного досвіду й організаторського таланту докторів і кандидатів наук ХДАК;
- посилювати результативність наукових досліджень викладачів ХДАК через активізацію захистів докторських і кандидатських дисертацій, опублікування монографій, підручників і навчальних посібників із грифом МОН України, наукових статей у фахових наукових виданнях України, проведення міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференцій, симпозіумів, семінарів;
- створити умови щодо використання можливостей внутрішніх і міжнародних грантів для наукової діяльності студентів і викладачів академії.

Серед стратегічних пріоритетів розвитку ХДАК як ВНЗ IV рівня акредитації є кадрове забезпечення навчально-виховного та науково-творчого процесу, асекурація науково-педагогічними кадрами вищої кваліфікації.

На 01.08.2013 р. в академії працюють 314 науково-педагогічних працівників, із них: 255 — штатних викладачів, 59 — сумісників. Серед штатних викладачів 39 мають наукові ступені або вчені звання доктора наук, професора, 129 — наукові ступені кандидатів наук, учені звання доцентів. 34 — державні почесні звання народного, заслуженого артиста України, заслуженого діяча мистецтв, заслуженого працівника культури та ін. Науковий ценз штатних науково-педагогічних працівників ХДАК становить 65% (по Україні середній показник забезпечення ВНЗ науково-педагогічними працівниками зі ступенями і науковими знаннями становить більше 50%). На перший погляд, наведені показники є задовільними. Проте і в цьому навчальному році слід звернути особливу увагу на підготовку та залучення до навчального процесу кращих науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації. Зазначимо, що більше половини викладачів, котрі нині працюють в академії, це її колишні випускники.

Провідну роль у підготовці фахівців відіграють 24 випускові кафедри, 20 з яких очолюють доктори наук, професори. Саме на випускових кафедрах працює переважна більшість науково-педагогічних працівників, котрі мають наукові ступені, вчені звання, державні почесні звання в галу-

зі культури і мистецтва. Так, якщо загалом в академії штатних науково-педагогічних працівників з ученими званнями — майже 64%, то на випускових кафедрах 85–100%.

Середній вік професорсько-викладацького складу академії становить 47 років, докторів наук, професорів — 58 років, кандидатів наук, доцентів — 43 роки, викладачів, котрі не мають наукового ступеня чи вченого звання — 31 рік. За віковим цензом склад науково-педагогічних працівників академії, керівних кадрів є оптимальним, хоча деякі завідувачі кафедр, професори вже пенсійного віку.

Головними завданнями на 2013/2014 н. р. у цій галузі є:

- поліпшення якісних характеристик науково-педагогічного складу академії на засадах об'єктивності, системності й послідовності; кадрова політика має бути нерозривно пов'язана з підготовкою докторів і кандидатів наук через докторантуру й аспірантуру ХДАК; особливе значення слід приділяти працевлаштуванню докторантів та аспірантів, які до закінчення аспірантури чи докторантури успішно захистили або подали до спецрад дисертації;
- під час добору та розстановки кадрів керуватися основними положеннями законодавства України про вищу освіту, зокрема щодо ВНЗ ІV рівня акредитації, згідно з яким у складі науково-педагогічних кадрів випускової кафедри мають бути не менше двох докторів наук, один із яких — завідувач кафедри;
- оптимально використовувати потужний потенціал штатних викладачів ХДАК із докторів і професорів у науковому і навчально-виховному процесі: 1) розробленні фундаментальних і прикладних досліджень у галузі культурології, мистецтвознавства та соціальних комунікацій; 2) розробленні принципово нових фундаментальних, професійно — орієнтованих, спеціальних навчальних дисциплін, курсів спеціалізації та за вибором — профільних для академії; слід поширити в академії світову практику, коли доктори наук, професори є ключовими суб'єктами наукового і навчального процесу у вищій школі; вони мають взяти на себе основну відповідальність за якісне читання лекційного матеріалу, проведення майстер-класів, асистенти і молоді викладачі мають на конкурсних засадах виборювати право проводити семінарські, практичні і лабораторні заняття;
- за умови прийняття змін до «Порядку присвоєння вчених звань професора і доцента в Україні» активізувати практику переведення докторів, кандидатів наук, викладачів ХДАК, котрі мають почесні звання, на заміщення посад професорів і доцентів; слід вивчити ситуацію та подати у вересні 2013 р. (М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарченко, Л. Г. Кузнецова) на затвердження вченою радою ХДАК Перспективного плану підготовки професорів і доцентів академії до 2020 р. — це питання заслухати на одному з перших засідань ученої ради ХДАК;
- слід повернутися до обов'язкової системної перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів і співробітників академії, зважаючи на те, що це усталена форма, яка вможливує розширення професійного

«поля» та зростання кадрового потенціалу ХДАК. З огляду на це, директору Центру безперервної освіти (Т. М. Брагиній), начальнику відділу кадрів (Л. Г. Кузнецовій) під патронатом першого проректора та проректора з наукової роботи (М. М. Каністратенка, Н. М. Кушнарєнко) розробити Перспективний план перепідготовки і підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу та співробітників ХДАК до 2020 р., подати його на розгляд ученої ради ХДАК у жовтні 2013 р. тощо.

Суттєву роль в інформаційному забезпеченні навчально-виховного процесу та наукової діяльності відіграє бібліотека ХДАК.

Основними досягненнями бібліотеки у 2012/2013 н.р. є:

- надання якісних послуг, підвищення рівня обслуговування користувачів;
- електронізація бібліотеки, розширення можливостей електронного читального залу;
- підготовка бібліографічних покажчиків «Друковані праці викладачів ХДАК», дайджеста «Віват, Академіє!», біобібліографічних покажчиків серії «Видатні педагоги ХДАК» та ін.;
- широка виставкова робота.

Бібліотека академії постійно працює над удосконаленням інформаційно-бібліотечних послуг для повного задоволення інформаційних потреб користувачів, а також над збагаченням фонду бібліотеки профільними виданнями згідно з навчальними планами факультетів.

Фонд бібліотеки на 1 вересня 2013 р. дорівнює 315159 прим. Бібліотека передплачує 140 назв газет та журналів. Усі підрозділи обслуговують 10926 читачів. Чисельність читачів за єдиним читацьким квитком — 3670 осіб. Кількість відвідувань — 178506. Книговидача становить 463194 прим.

Загальний обсяг бібліографічних записів у ЕК АБІС «УФД/Бібліотека» на 01.05.2013 р. сягає 238073 записів. ЕК книг налічує 26935 записів. ЕК нот — 74405 записів.

Бібліотека активно працює над повнотекстовою базою даних «Full Text», яка містить повні тексти підручників, навчально-методичних матеріалів, довідкових документів, збірники наукових праць та матеріали конференцій ХДАК.

Видавнича діяльність бібліотеки також є успішною. У серії «Видатні педагоги ХДАК» вийшли друком біобібліографічні покажчики, підготовлені співробітниками довідково-бібліографічного відділу.

Завдання бібліотеки на 2013/2014 н. р.:

- підвищення комфортності обслуговування всіх категорій користувачів;
- створення єдиної внутрішньовузівської мережі, яка забезпечить інформаційну взаємодію всіх підрозділів академії;
- збільшення фонду електронних навчальних видань для забезпечення навчального процесу; співпраця з редакційно-видавничим відділом ХДАК;
- підвищення ефективності праці бібліотечних працівників та створення належних умов роботи бібліотекарів і читачів.

Традиційно складним є питання фінансування вищої школи. За відсутності протягом значного проміжку часу затвердженого держбюджету академія змушена економно і раціонально використовувати наявні державні та власні кошти.

Незважаючи на об'єктивні фінансові труднощі, минулого навчально-го року академія в повному обсязі та без затримок здійснювала виплату студентам стипендій, зарплати та відпускні науково-педагогічному складу і співробітникам. Академія не має кредиторської та дебіторської заборгованості. Вчасно й у повному обсязі здійснено платежі до соціальних фондів тощо.

Завдання у фінансовій площині на 2013/2014 н. р.: розширити масштаби платних послуг в академії згідно з вимогами чинного законодавства України. Вивчити питання, обґрунтувати та перевести в практичну площину видання на платній основі фахових наукових збірників ХДАК, що входять до переліку МОН України, — «Культура України» та «Вісник ХДАК», а також матеріалів і тез наукових, науково-практичних конференцій, фестивалів та конкурсів міжнародного, всеукраїнського і регіонального рівнів. Начальнику ПФВ (О. В. Мельниковій), завідувачеві економічним відділом (О. В. Колесніковій), завідувачеві редакційно-видавничим відділом (Л. Ф. Торбовській) до кінця вересня 2013 р. подати на затвердження вченої ради ХДАК обґрунтовані розрахунки щодо вартості платних наукових і навчально-методичних публікацій.

Нині на балансі академії 5 навчальних корпусів та 2 гуртожитки. Навчальні аудиторії, лабораторії, кабінети розташовані в п'яти будинках, три з яких споруджені на початку XIX ст., а два інших — наприкінці XIX — поч. XX ст. Усі п'ять корпусів повністю пристосовані до навчальних потреб. Крім того, додаткові спеціалізовані хореографічні аудиторії, читальні зали, аудиторії для самостійної роботи студентів факультету музичного мистецтва з відповідним музичним інструментарієм обладнані в нежилых приміщеннях першого поверху гуртожитків академії. Навчальна площа будівель на 1.09.2013 р. складає 12432 кв.м.

Крім того, для проведення теоретичних, практичних та індивідуальних занять зі спеціальних дисциплін, практичної підготовки студентів академія, відповідно до укладених у 2012 р. угод про співпрацю, використовує спеціалізовані приміщення студії, зали Харківського обласного театру для дітей та юнацтва, Харківської обласної державної телерадіокомпанії, Палацу культури Червонозаводського району м. Харків Харківського академічного театру музичної комедії, Харківського державного академічного драматичного театру ім. Т. Шевченка, Харківського обласного театру для дітей та юнацтва, культурно-спортивного центру «Комунар», українського культурного центру «Юність», Палацу студентів та комп'ютерного центру Національного технічного університету «ХПІ». Академія надає науково-методичну допомогу зазначеним установам, долучає їхніх співробітників до участі в наукових конференціях та творчих заходах, готує фахівців для подальшого працевлаштування в театральні-концертні установи міста, на студіях обласної держтелерадіокомпанії. Така творча співпраця з про-

фільними установами й організаціями вможливує повністю забезпечити якісну теоретичну, фундаментальну та спеціальну підготовку фахівців.

Завдання господарського характеру на 2013–2014 н. р.:

- продовжити ремонтно-реставраційні роботи по оновленню зовнішніх фасадів і внутрішніх інтер'єрів навчальних корпусів та гуртожитків;
- удосконалити систему опалення в навчальних корпусах і гуртожитках, зокрема в навчальному корпусі № 3;
- для поліпшення побутових умов студентів, котрі проживають у гуртожитках, продовжити роботу по створенню кімнат підвищеного комфорту, ремонту навчальних аудиторій;
- вивчити питання щодо монтажу системи автоматичної пожежної сигналізації та системи гучного повідомлення людей про пожежу в гуртожитках та навчальних корпусах;
- з метою збереження матеріальних цінностей ХДАК вивчити питання щодо встановлення системи відеоспостереження в навчальних корпусах;
- продовжити практику оновлення матеріально-технічної бази факультетів, творчих колективів, придбання комп'ютерної техніки та музичних інструментів;
- особливу увагу приділити ремонту, комп'ютерному та меблевому обладнанню мультимедійного центру (ауд. № 8).

Таким чином, аналіз різноманітних матеріалів функціонування Академії культури, яка готується до святкування свого 85-річного ювілею, свідчить, що вона, пройшовши свій славетний історичний шлях, на сучасному етапі досягла знакових і значних звершень у підготовці культурно-мистецьких та інформаційно-бібліотечних фахівців вищої кваліфікації. Колектив академії, відповідно до принципів болонської декларації, досяг значних успіхів в організації навчального процесу, втіленні кредитно-модульної системи навчання. Отже, Академія успішно реалізує ідеї долучення до загальноєвропейського освітнього простору в умовах глобалізаційно-цивілізаційних світових процесів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. — 20-е изд. стер. — М. : Рус. яз., 1988. — 750 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 слів / [уклад., кер. проекту та голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : Перун, 2001. — 1440 с.
3. Микитюк О. М. Теорія і практика організації науково-дослідної роботи у вищих закладах освіти України в ХІХ ст. : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / Микитюк Олександр Миколайович. — Х., 2003. — 32 с.
4. Шейко В. М. Підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Харківській державній академії культури / Василь Шейко, Микола Каністратенко, Наталя Кушнарєнко // Вісн. Кн. палати. — 2011. — № 6. — С. 20–23.
5. Шейко В. М. Ідентифікація наукових шкіл культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілю: постановка проблеми / Василь Шейко, Микола Каністратенко, Наталя Кушнарєнко // Вісн. Кн. палати. — 2011. — № 9. — С. 43–47.

6. Шейко В. М. Харківська бібліотечна наукова школа: історико-генетичний вимір / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 2011. — Вип. 34. — С. 56–73.
7. Шейко В. М. Харківська наукова школа книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства: система комунікаційних зв'язків / Василь Шейко, Наталя Кушнарєнко, Алла Соляник // Вісн. Кн. палати. — 2012. — № 10. — С. 45–48.

Надійшла до редколегії 11.03.2014 р.

Другий розділ

Соціальні комунікації

УДК [929 Фрідьєва+929Балика] +02(477)(092)

Ю. М. СТОЛЯРОВ

**Н. Я. ФРІДЬЄВА, Д. А. БАЛИКА В ЛИСТАХ ДО Ю. В. ГРИГОР'ЄВА
(ДО ЮВІЛЕЇВ ВИДАТНИХ БІБЛІОТЕКОЗНАВЦІВ)**

На підґрунті унікальних архівних матеріалів суттєво розвинуті наукові уявлення щодо внеску у вітчизняне бібліотекознавство видатних радянських бібліотекознавців Н. Я. Фрідьєвої, Д. А. Балики, Ю. В. Григор'єва.

Ключові слова: історія бібліотекознавства, Україна, радянські бібліотекознавці, Н. Я. Фрідьєва (1894–1982), Д. А. Балика (1894–1971), Ю. В. Григор'єв (1899–1973).

На основе уникальных архивных материалов существенно развиты научные представления о вкладе в отечественное библиотековедение выдающихся советских библиотековедов Н. Я. Фридыевой, Д. А. Балики, Ю. В. Григорьева.

Ключевые слова: история библиотековедения, Украина, советские библиотековеды, Н. Я. Фридыева (1894–1982), Д. А. Балика (1894–1971), Ю. В. Григорьев (1899–1973).

Scientific concepts of the contribution of outstanding Soviet library scientists N.Ya. Fridyeva, D.A. Balyka, Yu.V. Grygoryev to the national library science is significantly developed on the basis of unique archival materials.

Key words: history of library science, Ukraine, soviet library scientists, N.Ya. Fridyeva (1894–1982), D.A. Balyka (1894–1971), Yu.V. Grygoryev (1899–1973).

У 2014 р. відзначають ювілеї відразу декількох відомих бібліотекознавців радянського часу — Юрія Володимировича Григор'єва (1899–1973, 115 років з дня народження), Дмитра Андрійовича Балики (1894–1971, 120 років з дня народження) та Надії Яківни Фрідьєвої (1894–1982, 120 років з дня народження). Що єднає цих чудових людей і видатних бібліотекознавців?

Надія Яківна Фрідьєва народилася в Челябінську. У 1913 р. вступила до Петербурзького сільськогосподарського інституту, однак, перейшовши на четвертий курс, через брак коштів для існування змушена була залишити навчання. Після цього завідувала районною бібліотекою в Белебеївському повіті Уфимської губернії, була співробітником Уфимського губернського земства (до 1917 р.). Сюди вона приїхала вже з чоловіком (Д. А. Балика), з яким познайомилася в Петербурзі ще в студентські роки. Для Д. А. Балики Уфимська губернія теж була чужим краєм.

Він народився на Чернігівщині (м. Седнів), у 1916 р. закінчив Петроградський політехнічний інститут і в тому ж році почав працювати бібліотекарем земської бібліотеки села Шаран Белебеївського повіту Уфимської губернії. Д. А. Балика — обдарована творча особистість: він є автором 9 художніх і 3 публіцистичних творів, 14 рецензій на твори художньої літератури. У 1917–1919 рр. працював у бібліотеках Белебея і Уфи. У 1917 р. Н. Я. Фрідьєва опублікувала його книгу «В лабораторії поета (Ф. Сологуб, А. Бєлий, Є. Замятін)» (Белебей, 1917. — 50 с.). У 1920 р. Д. А. Балика за-

кінчив педагогічне відділення Томського університету, викладав у ньому, був деканом бібліотечного факультету Сибірського інституту політосвіти, організував бібліотечні курси. У Томську в 1919 р. створив Музей бібліотекознавства. З переїздом Д. А. Балики в 1921 р. до Києва цей музей припинив дослідницькі роботи за своїм профілем, не друкував «Відомості Музею бібліотекознавства». У Києві Д. А. Балика почав працювати в бібліотеці Військово-політичної школи, на бібліотечних курсах, а також у Всенародній бібліотеці України, а Н. Я. Фрідьєва — в Українському науково-дослідному інституті книгознавства (УНІК). Вона організувала кабінет бібліотекознавства в Центральній робочій бібліотеці (нині Національна парламентська бібліотека України), створила бібліотечне об'єднання і була першою його головою. З 1928 р. її життя пов'язане з Харковом, де вона працювала в інституті народної освіти (ХІНО, нині це Харківський національний університет), створивши бібліотечне відділення на факультеті політичної освіти. Будучи деканом бібліотечного факультету та завідувачем кафедри бібліотекознавства, вона сприяла трансформації факультету спочатку в політико-просвітницький інститут, а потім — Всеукраїнський інститут комуністичної освіти. Д. А. Балика залишився в Києві, у 1927 р. став професором педагогіки Нижньоновгородського (потім — Горьківського) університету. До 1930 р. приїжджав у Горький тільки епізодично для читання лекцій. Його основні наукові праці 20–30-х рр. з проблем бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства опубліковані в Києві та Москві. Але дві з них — статті «Як вести бібліографічну роботу у зв'язку з українізацією бібліотеки» й «Українізація. Краєзнавство та бібактивність» — опубліковані в харківському періодичному виданні «Нова книга» (1925. — № 45 та № 910 відповідно).

Після переїзду до міста Горький (нині Нижній Новгород) він очолював кафедру бібліотекознавства Інституту політосвіти, став одним із засновників Горьківської обласної бібліотеки, проводив активну краєзнавчу роботу. До 1971 р. читав курс лекцій з педагогіки в Горьківському педагогічному інституті. Життєві шляхи Н. Я. Фрідьєвої і Д. А. Балики наприкінці 20-х рр. розійшлися, але контакти між ними зберігалися, про що свідчить листування Надії Яківни з Ю. В. Григор'євим.

Мета статті — здійснити огляд листування Н. Я. Фрідьєвої з Ю. В. Григор'євим, якого знала все бібліотечна громадськість СРСР і до якого зверталися з найрізноманітнішими професійними питаннями. Стаття ґрунтується на матеріалах рукописного архіву Ю. В. Григор'єва, що зберігається у відділі рукописів Російської державної бібліотеки [1].

У 1967 р. Н. Я. Фрідьєва (на той час працювала завідувачем кафедри бібліотекознавства Харківського державного інституту культури) повідомляла: давно підготувала матеріал на тему «Бібліотекознавство як наука» і нарікала, що його ніде опублікувати. Вона просила поради: чи варто їй продовжувати досліджувати цю тему. Дійсно, її тези «До питання про радянське бібліотекознавство як науку» були опубліковані ще в 1948 р. [2]. Серед авторів, котрі вивчали питання про бібліотекознавство як науку, вона називає Д. А. Балику. Вона «викрила» «брехливість і лицемірство буржуазних теорій» бібліотекознавства як технологічної науки, категорично

заперечувала долучення його «до так званої науки «книгознавство»», яке претендувало на роль загальної науки про книгу і механічно об'єднувало в один комплекс всі знання про книгу, ізолюючи їх із системи наук». Сама вона визначила радянське бібліотекознавство як науку про принципи роботи радянських бібліотек і бібліотечної справи в СРСР, їх організацію і методи роботи.

Таке уявлення для того часу було провідним, праці з аналогічними ідеями визначили науковців загального бібліотекознавства — О. С. Чубар'яна, Ю. В. Григор'єва, І. М. Фруміна, — надруковані на десятиліття пізніше. Постає Н. Я. Фрідьєвої — одна з ключових серед радянських бібліотекознавців широкого профілю, яку не можна оминути увагою під час висвітлення історії радянського бібліотекознавства.

Бібліотекознавство, на думку Н. Я. Фрідьєвої, — це наука суспільного циклу, конкретно — наука ідеологічна. Водночас роботу радянських бібліотек вона вважала невід'ємною сферою культурної революції і відповідно долучала її до марксистсько-ленінського вчення про культуру і культурну революцію. У цьому є своєрідна логіка: для марксистсько-ленінського вчення про культуру і культурну революцію дійсно характерний класовий підхід і тому його можна розглядати як складову радянської ідеології.

Безвідносно до сучасної оцінки цієї концепції слід виокремити і надзвичайно позитивне: Н. Я. Фрідьєва вперше в історії російського і радянського бібліотекознавства з усією визначеністю порушила питання про місце бібліотекознавства в системі наук.

Що стосується суті позиції Фрідьєвої, то, по-перше, вона належить до традиції, започаткованої ще в 1910 р. її сучасником харків'янином К. І. Рубинським (1860–1930), який акцентував на культурній ролі бібліотек [3]. Те, що М. Я. Фрідьєва ігнорує ім'я Костянтина Івановича серед тих, хто прагнув визначити предмет бібліотекознавства, звичайно, збіднює її працю. Це можна пояснити кон'юнктурними міркуваннями. По-друге, для реалій свого часу її точка зору мала повне право на існування. Можна сказати навіть більше: якщо відкинути ідеологічну фразеологію, ця позиція останнім часом набула виняткової актуальності: у Росії з 2013 р. бакалаврат, магістратура й аспірантура з бібліотекознавства, бібліографознавства і книгознавства належать до сфери культурології та соціально-культурних проєктів.

До початку 1970-х рр. погляди Н. Я. Фрідьєвої помітно еволюціонували [4]. На той час уже вийшли друком загальнотеоретичні праці О. С. Чубар'яна, Н. І. Тюліної, на які посилається науковець. Н. Я. Фрідьєва ґрунтовніше розглянула праці зарубіжних та вітчизняних попередників, починаючи з XVII ст. Однак це дослідження не було завершено (наприклад, імена навіть харків'ян А. Б. Хавкіної, К. І. Рубинського, котрі висловили оригінальні думки стосовно досліджуваного питання, як і раніше, не були розглянуті). Утім автор наприкінці своєї праці зазначає: «Стаття є початком наукового дослідження».

У такому разі долучення бібліотекознавства до марксистсько-ленінського вчення про духовну культуру є доцільним для Н. Я. Фрідьєвої, йдеться про закономірності розвитку бібліотек, їх соціальні функції, які

є предметом радянського бібліотекознавства. Науковець наважився заперечити самому О. С. Чубар'яну — визнаному авторитету тодішньої вітчизняної науки — стосовно його визначення предмета суспільного користування книгами.

Н. Я. Фрідьєва однією з перших у радянському бібліотекознавстві розмежовує поняття «предмет» і «об'єкт» бібліотекознавства, останнім, на її думку, є бібліотека як «цілісний об'єкт, що являє собою явище духовного життя суспільства, тісно пов'язаний з культурою людства, один з найістотніших його компонентів. Бібліотека — носій і зберігач найбільших скарбів духовної культури людства, писемності та книги, всеохоплюючих компонентів культури». У березні 1968 р. вона повідомляла Ю. В. Григор'єву, котрий мав намір послатися на її дефініцію бібліотекознавства, що вже сформулювала інше визначення, зважаючи, що поняття «об'єкт» і «предмет» науки — різні.

Н. Я. Фрідьєва усвідомлювала необхідність детального розгляду методологічних основ бібліотекознавства як науки і відповідно пропонувала своє їх розуміння. Вона чітко відчувала слабкість своїх позицій і в листах до Ю. В. Григор'єва нарікала : «<...> у моєму творчому процесі дуже заважає ізоляваність. Ніхто в Харкові над моєю темою не працює. Немає з ким обговорити деякі складні для мене аспекти роботи». Вона мала намір написати доповідь «Бібліотекознавство як наука» в науково-дослідному відділі державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна і завчасно просила Ю. В. Григор'єва взяти в її обговоренні активну участь. Більше того, дослідниця запропонувала йому і Н. І. Тюліній ідею скликати конференцію з питань бібліотекознавства як науки. Очолити цей захід, на її думку, мали кафедра бібліотекознавства Московського державного інституту культури (МДІК) і Бібліотека ім. В. І. Леніна.

Коли в 1967 р. Ю. В. Григор'єв опублікував підсумкову статтю «Основні етапи розвитку радянського бібліотекознавства (1917–1967)», Н. Я. Фрідьєва високо оцінила її зміст («Гарна стаття про 50-річчя радянського бібліотекознавства, багато Вам довелося попрацювати. Очевидні результати»), зважаючи, що такі статті повинні бути підготовлені на місцях. «Слід було б нам, працюючим у національних республіках, — продовжувала вона в листі від 24 листопада 1967 р., доповнити Вашу працю, підбити підсумки бібліотекознавства по Україні, Білорусії тощо. З історії бібліотечної справи ми працюємо, а з історії бібліотекознавства не працюємо, на превеликий жаль (маю на увазі Україну)».

Згодом, через десятиліття, цю ідею погодився реалізувати автор цієї статті, котрий мав намір зібрати статті з кожної союзної республіки й опублікувати в Московському інституті культури тематичний збірник праць. Ідея полягала в тому, щоб мовою міжнаціонального спілкування зробити загальним надбанням успіхи в розвитку бібліотекознавства кожної республіки Радянського Союзу. Щоб подати приклад, я написав статтю з історії українського бібліотекознавства. Проте заклик виявився голосом волаючого в пустелі, зайвий раз підтвердивши, що ми ліниві і не допитливі. Свою статтю довелося опублікувати, так сказати, за місцем дії і до того ж українською мовою, що, природно, сильно знизило ареал її затребуваності [5].

На думку Н. Я. Фрідьєвої, публікації наукових статей українською мовою значно обмежують сферу використання наукових матеріалів, навіть якщо висвітлюють регіональні проблеми «А хіба історія бібліотечної справи в Україні — не органічна складова історії бібліотечної справи в СРСР?» Водночас вона поглиблено вивчала проблеми історії українського бібліотекознавства, повідомляючи, що за архівами і спогадами сучасників здійснює «дослідження, присвячене участі бібліотечних працівників України у Всеросійському з'їзді з позашкільної освіти (1919)». Крім того, науковець мала намір написати велику статтю з історії вивчення читачів, акцентуючи, що «все це буде російською мовою».

Маючи безліч наукових планів, але адекватно оцінюючи свій вік, зважаючи на педагогічне й адміністративне навантаження, Н. Я. Фрідьєва вирішила вийти на пенсію, щоб цілком зосередитися на науковій діяльності. «У мене немає (поки що) жодних хронічних хвороб: серце кам'яне — інфаркт унеможливлений; кров'яний тиск ідеальний — інсульт не передбачається; працездатність — декілька кінських сил <...> У мене гумор є — ще одна передумова для активної участі в будівництві комуністичної культури». У березні 1970 р. вона зазначала, що «дістає з-під сукна» свої неопубліковані праці з історії та теорії бібліотекознавства.

Остаточно вийти на пенсію Фрідьєва вирішила в травні 1971 р. Жодних зовнішніх причин для цього, повідомляла вона Ю. В. Григор'єву, немає. Ніхто не мав наміру посісти її місце, з кафедрою і з усім інститутом відносини були, згідно з її оцінкою, чудові. Ректорат не погоджувався з її рішенням, як умову висував знайти заміну. Кандидатуру шукали не тільки в Україні, а й у Москві, Ленінграді. Нарешті, погодилися на кандидатуру Миколи Дем'яновича Рябченка, котрий виявився «всім хорошим, але тільки без ступеня і звання» (єдиний такий завідувач кафедри в інституті). Свій вихід на пенсію вона розглядала як своєрідну творчу відпустку, що дозволяло повністю присвятити себе «бібліотекознавству як науці». Особливо стимулювало позитивне ставлення до її праць з цього напрямку німецького фахівця Хорста Кунце, що ініціював у 1962 р. проведення відомої міжнародної конференції в Берліні. Н. Я. Фрідьєва не брала участі в конференції, а її запрошення до Берліна для читання лекцій без пояснення причин проігнорувало Міністерство культури (звичайна радянська практика). Після цього творчий зв'язок із Х. Кунце перервався.

Звільнення від роботи на кафедрі мало позитивні результати. У жовтні 1971 р. М. Я. Фрідьєва написала Ю. В. Григор'єву, що надіслала йому 10-й випуск збірника «Бібліотекознавство і бібліографія» зі статтею, присвяченою «діяльності вже померлого Д. А. Балики» [6]. Далі вона зазначає, що статтю почала писати ще за його життя, вже готувала її до друку. Дмитро Андрійович «так радів, що з'явиться цей нарис, чекав його. 21 лютого після приїзду його з лікарні додому писав майже паралізованою рукою (я ледве могла розбирати почерк), він запитував, коли вийде друком збірник». Але в надісланій ним автобіографії бракувало багатьох даних, та надіслати їх уже не встиг. Наприкінці життя він уже не міг читати самостійно, листи Н. Я. Фрідьєвої йому читали ті, хто його доглядав.

Що стосується наукової діяльності, то статтю про бібліотекознавство як науку вона вважала початковою. Друга, основна, близько трьох автор-

ських аркушів, мала бути опублікована в 14 номері збірника. Якщо рукопис зберігся, було б надзвичайно важливо для історії бібліотекознавства її надрукувати.

Значно сприяв її самоствердженню «факт другого народження праці» «Вивчення читача. Досвід методики» [7], що вийшла друком двома виданнями в 1927 і 1928 рр. У 30-х рр. з ідеологічних міркувань авторів жорстко критикували в Україні. А нині її використовують, на неї посилаються і в дисертаціях, і у виданнях з проблеми вивчення читачів, і в соціологічних дослідженнях». «Можливо, я заслуговуватиму на «загробне життя», залишивши людям хоч крихітну спадщину». Можна зрозуміти: у 30-ті рр. Н. Я. Фрідьєву звинувачували в меншовицькому ідеалізмі, активній популяризації американського бібліотечного досвіду, реакційній контрабанді у сфері книгознавства та бібліотекознавства. Через ці несправедливі звинувачення вона змушена була змінити місце роботи, і ще добре, що справа завершилася тільки цим. Дочекатися наприкінці життя офіційного визнання своїх праць, змити пляму псевдовченого і антирадянщика — це було для неї надзвичайно важливо. Здійснювати наукові дослідження — та ще з такого важливого й актуального напрямку, під тиском заплямованої репутації — це потребує незвичайної сили волі і твердості характеру.

Критикували в той час і Д. А. Балику, про що він з гіркою писав у листуванні з Ю. В. Григор'євим, поіменно називаючи тих, хто цькував не тільки його, а й М. М. Куфаєва, Н. М. Сомова, що негативно вплинуло і на його особисту долю, призвело зрештою до повної дискредитації радянського книгознавства наприкінці 30-х рр. Його відродження почалося лише з кінця 1950-х рр. і пов'язане переважно з ім'ям і діяльністю Н. М. Сікорського.

Про несправедливі гоніння на Ю. В. Григор'єва мені розповідав він сам, свідчать про це й архівні матеріали. Під час чергової кадрової «чистки» 1930-х рр. його звинувачували в тому, що він — учений секретар Інституту бібліотекознавства при Державній бібліотеці СРСР ім. В. І. Леніна — недостатньо впливав на партійну активність комуністів Інституту. Григор'єву довелося виправдовуватися, що він ... безпартійний і тому не має права й можливості керувати членами партії. Тільки незаслужене покарання, яке до того ж довелося скасовувати, врятувало його в надто складних умовах 1937 р.

Листування Н. Я. Фрідьєвої з Ю. В. Григор'євим стосувалося інших, приватних, тем: підтримки своїх і сторонніх аспірантів, обговорення поточних справ та ін. Про стиль її листів свідчить один з них, написаний у зв'язку з публікацією ювілейної статті про Ю. В. Григор'єва [8]: «<...> мені хочеться додати до цього особисту вдячність за допомогу, яку Ви надавали мені, поради і вказівки в період написання моєї дисертації [9], читаючи її варіанти».

Н. Я. Фрідьєва писала: «Я нещодавно впорядковувала свої особисті архіви і листування, перечитувала Ваші листи періоду кінця 40-х рр. і далі, до сьогодні. І думала: яке неоціненне багатство душевної теплоти маєте Ви, якщо стільки уваги приділяли мені, а я ж тільки одна з багатьох Ваших друзів і соратників по спільній роботі. Низько вклоняюся Вам — Людині, котра гармонійно поєднує вченого і велику «посаду» Людини. Низький Вам мій уклін».

Водночас Д. А. Балака в листі до Ю. В. Григор'єва від 29 вересня 1967 р. писав: «Після праць Б. С. Боднарського Ваші праці мають посісти важливе місце в радянській бібліології, і вони це місце почали по праву посідати». Як професор Д. А. Балака обіцяв усіляко сприяти Ю. В. Григор'єву в захисті докторської дисертації.

Такі проникливі слова чув від багатьох бібліотекознавців, бібліографознавців і книгознавців, з котрими спілкувався особисто або листувався протягом десятків років.

Насамкінець зазначимо: і Ю. В. Григор'єв, і Н. Я. Фрідьєва, і Д. А. Балака — видатні науковці, яскраві особистості, гідний приклад яких слід пам'ятати й наслідувати.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фрідьєва Н. Я. Письма к Григорьеву, Юрию Владимировичу. 1959, 1966–1972. 16 писем, 41 л. / Н. Я. Фрідьєва // Отдел рукописей Рос. гос. б-ки. — Ф. 706. — Картон 8. — Ед. хр. 40.
2. Фрідьєва Н. Я. К вопросу о советском библиотековедении как науке / Н. Я. Фрідьєва // Тезисы докладов на теорет. конф. Харьковского гос. библиотечн. ин-та. — Харьков, 1948. — С. 6–8.
3. Рубинский К. И. Культурная роль библиотеки и задачи библиотековедения : публ. лекция, читанная в актовом зале Харьк. ун-та 22 ноября 1909 г. / К. И. Рубинский // Записки / Харьк. ун-т. — 1910. — Кн. 1. — С. 65–96.
4. Фрідьєва Н. Я. До питання про бібліотекознавство як науку / Н. Я. Фрідьєва // Бібліотекознавство і бібліографія : респ. міжвід. зб. — Х., 1971. — Вип. 11. — С. 15–23.
5. Столяров Ю. М. Внесок бібліотекознавців УРСР у розвиток радянського бібліотекознавства / Ю. М. Столяров // Бібліотекознавство і бібліографія : респ. міжвід. наук.-метод. зб. — Х. : Вид-во при Харк. держ. ун-ті вид. об'єднання «Вища шк.». — 1980. — Вип. 20. — С. 90–95.
6. Фрідьєва Н. Я. Дмитро Андрійович Балака (1894–1971 рр.) / Н. Я. Фрідьєва // Бібліотекознавство та бібліографія : міжвід. респ. зб. — Х. : Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР, 1971. — Вип. 10. — С. 101–106.
7. Фрідьєва Н. Я. Изучение читателя. Опыт методики / Н. Фрідьєва, Д. Балака ; под ред. Н. Я. Фрідьєвой. — 2е изд., испр. и доп. — М.–Л. : Долой неграмотность, 1928. — 158 с.
8. Столяров Ю. Н. Профессор библиотековедения / Ю. Н. Столяров // Библиотекарь. — 1969. — № 9. — С. 22–24.
9. Фрідьєва Н. Я. Публичная, общественная и бесплатные народные библиотеки гор. Харькова до 1917 года : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н. Я. Фрідьєва ; Моск. гос. библиотечный ин-т им. В. М. Молотова. — Харьков, 1954. — 20 с.

Надійшла до редколегії 26.03.2014 р.

УДК 929 Фрідьєва +02(477) (092)

Н. М. КУШНАРЕНКО
А. А. СОЛЯНИК**НАДІЯ ЯКІВНА ФРІДЬЄВА — ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ
БІБЛІОТЕКОЗНАВЕЦЬ, ФУНДАТОР ВИЩОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ
ОСВИТИ В УКРАЇНІ**

Висвітлюється життєвий і творчий шлях Н. Я. Фрідьєвої — одного з найяскравіших представників української, харківської, бібліотечної школи.

Ключові слова: Надія Яківна Фрідьєва, Харківська державна академія культури, бібліотекознавство, вища бібліотечна освіта в Україні.

Освещается жизненный и творческий путь Н. Я. Фридыевой — одного из ярчайших представителей украинской, харьковской, библиотечной школы.

Ключевые слова: Надежда Яковлевна Фридыева, Харьковская государственная академия культуры, библиотековедение, высшее библиотечное образование в Украине.

The life and career of N. Fridyeva, which is one of the brightest representatives of Ukrainian, Kharkiv library school, is described.

Key words: Nadezhda Yakovlevna Fridyeva, Kharkiv State Academy of Culture, library science, higher library education in Ukraine.

Восени 2014 року професійна громадськість відзначатиме 120-річчя від дня народження Надії Яківни Фрідьєвої — видатного вченого-бібліотекознавця, одного з найкращих представників української, харківської, бібліотечної школи, фундатора вищої бібліотечної освіти в Україні, талановитого організатора, педагога, яскравої особистості, високого професіонала, котра вперше в Україні захистила дисертацію з бібліотекознавства, здобула науковий ступінь кандидата педагогічних наук, учене звання доцента, стала заслуженим працівником культури УРСР, людини, відданої улюбленій справі.

Надія Яківна Фрідьєва — це не стільки ім'я, скільки символ, який асоціюється з такими поняттями, як інтелігент, учений, педагог, наставник, засновник харківської бібліотечної школи, фундатор Харківської державної академії культури (ХДАК). Ця особистість, поряд із Л. Б. Хавкіною та К. І. Рубинським, належить до когорти славетних фахівців, котрі набули міжнародне визнання харківської школи бібліотекознавства. Можна віднайти багато спільного в житті та професійній діяльності Н. Я. Фрідьєвої і Л. Б. Хавкіної. Як відомо, перша зі своїм чоловіком переїхала в Україну з Росії, друга, навпаки, з України до Росії. Тому й українці, й росіяни вважають їх своїми представниками в сенсі відданості своїй улюбленій професійній справі. На нашу думку, їхні наукові та практичні здобутки мають не територіальне, а планетарне значення.

Символічно, що врочистості, присвячені 120-тиріччю від дня народження Н. Я. Фрідьєвої, збіглися з 120-тирічним ювілеєм відомого українського книгознавця, бібліотекознавця — Д. А. Балики, першого чоловіка Н. Я. Фрідьєвої, однодумця, з яким вона підтримувала тісні зв'язки навіть після розлучення. Другою знаковою особистістю в її професійній діяльності можна вважати Ю. В. Григор'єва — відомого російського бібліотекознавця, фондознавця, 115-річний ювілей котрого також припадає на цей рік.

Послідовники й однодумці такі, як: Н. М. Березюк, С. І. Волкова, Р. А. Драган, І. Я. Каганов, Н. М. Кушнарєнко, Т. П. Самійленко, А. А. Соляник, Ю. М. Столяров, В. М. Шейко, Г. В. Шемаєва та ін. постійно досліджують постать Н. Я. Фрідьєвої [2–13]. Однак її життя настільки багатогранне, тому не одне покоління професіоналів звертатиметься до цієї непересічної особистості.

Мета статті — розглянути внесок Надії Яківни Фрідьєвої в розвиток бібліотекознавства та вищої бібліотечної освіти в Україні.

Н. Я. Фрідьєва народилася 15 (27) листопада 1894 р. в Челябінську в сім'ї земського службовця. Трудову діяльність розпочала в неповні 16 років після закінчення з відзнакою гімназії — працювала народним учителем у селі Шаран Уфимської губернії, а також у місті Белебей тієї ж губернії, завідувачем показової бібліотеки Томського кооперативу, губернським інспектором з бібліотечної роботи (м. Томськ).

Завдячуючи багатому практичному, організаторському і педагогічному досвіду Н. Я. Фрідьєвої в Росії, вона стала затребуваним фахівцем в Україні, куди вона згодом переїхала зі своїм чоловіком українського походження, пізніше відомим українським бібліотекознавцем, Д. А. Баликою. Ці вагомі практичні, організаційні й педагогічні надбання, принципи за сади багатогранної діяльності допомогли їй успішно адаптуватися в іншому культурному середовищі, в майбутньому стати провідним українським бібліотекознавцем, пройти шлях від сільського бібліотекаря до відомого вченого бібліотечної галузі, мати титул фундатора вищої бібліотечної освіти в Україні. Утративши в ранньому віці батьків, Надія Яківна все життя багато і плідно працювала на бібліотечній ниві, несучи різним верствам населення світло знань, якого вона сама прагнула [5].

Розумна й талановита, Надія Яківна, прагнувши здобути вищу освіту, в 1913 р. вступила до сільськогосподарського інституту в Петербурзі. Життя в столиці було сповнене особливих вражень — культурною самобутністю, патріотичністю, відвідуванням численних музеїв, Публічної бібліотеки тощо. Однак через матеріальну скруту, перейшовши на 4-й курс цього ВНЗ, вона була змушена покинути його і повернутися до Уралу.

Переривання навчання в Петербурзі, з одного боку, стало для Надії Яківни перешкодою в подальшому кар'єрному зростанні, а з іншого — дозволило визначитися щодо майбутньої професійної долі, обрати професію, яка дозволила їй стати відомою особистістю, освітянином, учителем-наставником для багатьох поколінь практиків, науковців, діячів бібліотечної галузі України і Росії.

Повернувшись до Уралу в 1917 р., Н. Я. Фрідьєва працювала завідувачем районної бібліотеки Белебейського повіту Уфимської губернії,

виконувала обов'язки співробітника Уфимського губернського земства (1916–1917 рр.). Три роки (з 1919 по 1921 рр.) у Томську Н. Я. Фрідьєва, працюючи завідувачем відділу бібліотечного культвідділу «Томський кооператив», обіймаючи посаду губінспектора з бібліотечної справи, активно розбудовуючи мережу публічних бібліотек, дедалі більше усвідомлює нагальність підготовки бібліотечних кадрів, розбудови наукового підґрунтя бібліотечної справи.

Практична діяльність Н. Я. Фрідьєвої у Томську створила надійну базу для наукових узагальнень бібліотечної діяльності. Саме тут вийшли друком її перші праці з проблем поліпшення бібліотечної справи. Серед них особливе місце посідають статті «Техніка народної бібліотеки», «Шляхи позашкільного будівництва», «Трудове начало в новій бібліотеці», а також участь у підготовці посібника для бібліотек, опублікованого в 1920 р. в Красноярську. Саме в цей період Н. Я. Фрідьєва осмислила базове значення бібліотечного обслуговування, основу якого складає робота з читачами — проблема, що стала пріоритетною в її науковій та педагогічній діяльності. Методика роботи з читачами й управління читанням — базова наукова і навчальна дисципліна, якій вона сповна присвятила свій талант як науковець і викладач. І нині класичним і неперевершеним узірцем в Україні є її посібник «Изучение читателя (опыт методики)», написаний у співавторстві з Д. А. Баликою, що перевидавався двічі (1927, 1928 рр.). Проте, маючи велику популярність у бібліотечної громадськості того часу, ця книга, на жаль, стала одним з основних аргументів звинувачень її авторів у «буржуазному ідеалізмі». Слід зазначити, що Надія Яківна неодноразово підпадала під «пресинг» комуністичної партії через свій талант, інноваційне мислення, принципиовість, відкритість до спілкування, а також задрість окремих підступних колег.

З 1921 по 1982 рр., тобто понад 60 років, до кінця свого життя Н. Я. Фрідьєва жила в Україні: з 1921 по 1928 рр. — у Києві, а з 1928 р. — у Харкові.

Живучи в Києві, вона самовіддано працювала на бібліотечній ниві, обіймала посади інспектора з бібліотечної справи, методиста Губполітосвіти, завідувача Кабінету бібліотекознавства, який сама створила на базі нинішньої Національної парламентської бібліотеки України, брала активну участь у роботі єдиного на той час у Радянському Союзі Науково-дослідного інституту книгознавства (УНІК). Нове культурне середовище Києва, України загалом надихали ювіляра на нові професійні звернення на користь української бібліотечно-книжкової справи. За часів її участі в діяльності УНІКу було ініційоване й успішно реалізоване високофахове соціологічне дослідження щодо з'ясування читачьких потреб, інтересів, смаків і запитів користувачів. І нині за масштабністю, змістовністю, методично-організаційними засадами це соціологічне дослідження в бібліотечно-інформаційному просторі України є одним із найфундаментальніших. Саме в київський період своєї діяльності Н. Я. Фрідьєва брала участь у багатьох бібліотечних форумах, головними серед яких можна вважати Перший бібліотечний з'їзд РРФСР (1924 р.), Перший український бібліотечний з'їзд (1926 р.) та ін.

З 1928 р. життєвий і творчий шлях Н. Я. Фрідьєвої пов'язаний з Харковом. Доленосну роль у її професійному й кар'єрному зростанні відіграли дві освітні установи — Харківська державна академія культури та Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (сучасні назви), яким вона сповна віддала свій багатогранний талант науковця, організатора, педагога, фахівця. Саме Харків — бібліотечна столиця України — надав змоги Надії Яківні успішно реалізувати свій потужний професійний потенціал, стати авторитетним презентантом вітчизняної бібліотечної науки, практики й освіти на міжнародному рівні.

Зважаючи на значний професійний досвід у розбудові бібліотечної справи, Наркомос УРСР у 1928 р. довірив Н. Я. Фрідьєвій нову відповідальну місію — заснувати в Україні освітню інституцію з підготовки бібліотечних кадрів вищого рівня, яку вона з честю виконала.

Важливим результатом плідної професійної діяльності слід вважати започаткування Н. Я. Фрідьєвою вищої бібліотечної освіти в Україні, її інституціоналізації на рівні секції, відділення, факультету, інституту тощо. Саме цій яскравій особистості, професіоналу завдячуємо в успішному функціонуванні єдиного нині на теренах України факультету бібліотекознавства та інформатики ХДАК. Саме Н. Я. Фрідьєва фондувала формування сучасної бібліотечної інфраструктури ХДАК, а саме:

- формальних і неформальних об'єднань науковців різних вікових рівнів з особливим науковим стилем, фундаментальною проблематикою, сталими комунікаційними зв'язками, тобто наукових шкіл книгознавчого, бібліотекознавчого та бібліографознавчого спрямувань, що в науковому дискурсі дістали системно-цілісну назву «харківська бібліотечна школа»;
- системи безперервної вищої бібліотечної освіти, базове значення в якій має підготовка новітньої генерації бакалаврів, спеціалістів та магістрів з освітньої спеціальності «книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія»;
- підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів на базі створення аспірантури та докторантури з наукової спеціальності «книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство»;
- створення й успішна діяльність спеціалізованої вченої ради, уповноваженої брати до захисту докторські та кандидатські дисертації означеного профілю;
- фахових наукових видань ХДАК, наукових збірників — «Учені записки», «Бібліотекознавство та бібліографія», трансформовані в 1999 р. у фаховий збірник наукових праць «Вісник Харківської державної академії культури».

Н. Я. Фрідьєва присвятила формуванню й успішному розвитку вищої бібліотечної освіти в Україні 36 років, з них 32 — працювала в ХДАК: у певні періоди обіймала посаду декана бібліотечного факультету, постійно очолювала кафедру бібліотекознавства. Про перебіг подій свідчать архівні матеріали, що зберігаються в ХДАК [1]:

- з 2 листопада 1928 р. по 5 березня 1931 р. — декан факультету політосвіти, а потім бібліотечного факультету, в. о. професора, керівника кафедри бібліотекознавства ХІНО, пізніше ХІПО, а потім ХІКО;

- з 5 березня 1931 р. по 1 січня 1934 р. — в. о. професора та керівника кафедри бібліотекознавства ВУІКО;
- з 1 січня 1934 р. по 4 квітня 1935 р. — в. о. професора та керівника кафедри бібліотекознавства ВУІКО;
- з 4 квітня 1935 р. звільнена з ВУІКО, працює заступником директора ЦНБ Харківського університету;
- з 30 січня 1944 р. по 1 січня 1946 р. — доцент і в. о. декана бібліотечного факультету Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди;
- з 1 серпня 1946 р. по 1 вересня 1947 р. — завідувач кафедри бібліотекознавства педагогічного інституту;
- з 1 вересня 1947 р. по 1 липня 1970 р. працює в ХДАК (тодішні назви — ХДБІ, а потім ХДІК), де кар'єрно зростала від старшого викладача, доцента до виконувача обов'язків професора кафедри бібліотекознавства.

Ці офіційні архівні дані, які свідчать про відносно благополучну професійну кар'єру Н. Я. Фрідьєвої, свідчать про величезну повсякденну роботу, сповнену перемог і труднощів. У її долі органічно поєднувалося громадське й особисте, а головне — відданість улюбленій справі.

Особливо плідною виявилася її діяльність на терені вищої бібліотечної освіти та бібліотекознавства України, надійне підґрунтя для якої забезпечив харківський освітній центр, який неодноразово змінював свою назву: ХІНО, ХІПО, ХІКО, ВУІКО, УБІ, ХДБІ, ХДІК, ХДАК. Упродовж 85 років ХДАК зберегла статус фундатора і лідера вищої бібліотечної освіти та наукових шкіл книгознавчого, бібліотекознавчого й бібліографознавчого спрямувань в Україні. Усі ці титули ХДАК має зокрема і завдячуючи діяльності Н. Я. Фрідьєвої. Тому цілком заслужено її вважають засновником харківської бібліотечної школи. Вона — перший декан єдиного в Україні бібліотечного факультету, незмінний завідувач кафедри бібліотекознавства, перший кандидат наук з означеної спеціальності, одна з перших, удостоєна почесного звання «заслужений працівник культури УРСР» та ін.

Очоливши факультет політосвіти в 1928 р. ХІНО, Надія Яківна організувала першу в Україні кафедру бібліотекознавства, яку очолювала з 1931 по 1934 рр. і виконувала обов'язки професора. Брак досвіду підготовки бібліотечних фахівців в Україні потребував педагогічної й організаторської майстерності від працівників кафедри та її керівника. Досвід роботи на бібліотечних курсах у Томську, Уфі, Києві допоміг Н. Я. Фрідьєвій у написанні якісних навчальних планів підготовки бібліотечних фахівців, програм та методичних розробок. На факультеті здійснювалася підготовка організаторів бібліотечної справи, а згодом — організаторів-методистів, існували плани щодо підготовки викладачів бібліотечних дисциплін. Спеціальний цикл навчальних дисциплін складав 30 %, що сприяло підготовці якісних фахівців. За часів її керівництва бібліотечним факультетом (УБІ) постійно збільшувався контингент студентів. Так, якщо в 1933–1934 н. р. навчалось 222 студенти, то в 1934–1935 н. р. набір на перший курс становив 300 осіб, а в наступному навчальному році планувалося прийняти 500 осіб [6].

Н. Я. Фрідьєва також започаткувала в Україні підготовку наукових та науково-педагогічних кадрів. За її ініціативи в 1931 р. у ВУІКО було від-

крито першу в Україні аспірантуру при кафедрі бібліотекознавства з метою роботи з читачем, літератури для дітей та бібліографії.

Паралельно вона здійснювала педагогічну діяльність, ґрунтовно викладала й постійно вдосконалювала зміст і методику викладання улюбленої навчальної дисципліни «Методи роботи з читачем», вела активну наукову роботу. Статті Н. Я. Фрідьєвої, що висвітлюють різні аспекти проблеми, надруковані в «Працях УНІКу», в професійних періодичних виданнях України та Росії 1926–1927 рр. Зокрема, питання психології сприйняття книги набули висвітлення в її рецензії на праці Н. А. Рубакіна «Психологія читача і книги» (1929), «Вплив читання на вольову діяльність людини» (1930) та ін.

Серед найзначиміших праць Н. Я. Фрідьєвої 1928–1935 рр. — посібник «Изучение читателя (опыт методики)» (1927, 1928 рр.), написаний у співавторстві з Д. А. Балакою, який став настільною книгою не лише для студентів, практичних працівників, а й для науковців. Це видання — одне з перших, у якому виявлено системну соціально-комунікаційну взаємодію «книга-читач», що на багато десятиліть залишилося однією з провідних проблем у радянському бібліотекознавстві. Саме опрацювання цієї ідеї провідними вченими ХДАК — послідовниками Н. Я. Фрідьєвої — дозволило ініціювати введення до кадастру наукових галузей, за якими здійснюється захист докторських і кандидатських дисертацій нової наукової галузі «27 — соціальні комунікації», затвердженої Кабінетом Міністрів України у 2006 р. з певними науковими спеціальностями, серед яких провідне місце посідає наукова спеціальність 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Книга «Изучение читателя (опыт методики)», незважаючи на значну популярність у бібліотечному середовищі в ті часи, стала звинуваченням її авторів у правоопортуністичних твердженнях, відриві від генеральної лінії партії. Автори критичних виступів як на кафедрі, так і на сторінках спеціальної преси застосували до Н. Я. Фрідьєвої прийоми критики і фразеологію, яка, зазвичай, використовувалася тоді проти ідейних ворогів.

Її подальша доля виявилася тісно пов'язаною з найдраматичнішою сторінкою нашої історії. Надія Яківна стала однією з перших жертв кампанії з виявлення «буржуазного націоналізму». Так, на початку 1931 р. колеги по кафедрі необґрунтовано осудили діяльність свого керівника і зажадали від Н. Я. Фрідьєвої визнання своїх помилок. Вона визнала їх лише частково, кваліфікувавши як «меньшовицько-ідеалістичні». Її можна було зрозуміти, адже репресовано другого чоловіка, маленька дитина. Не допомогли ні її заслуги, ні звання ударника-стахановця. В інституті розпочалися «чистки», арешти. Тому Надія Яківна в 1935 р. була змушена залишити викладацьку діяльність і перейти на практичну роботу.

Слід зазначити, що це були роки репресій: закрили Український науково-дослідний інститут книгознавства, знищили журнал «Бібліологічні вісті», перервали діяльність Української книжкової палати. Осуджена ціла плеяда відомих бібліотекознавців: Д. А. Балака (буржуазний бібліотекознавець), Ю. Меженко (націоналістичний зубр), Н. Сагарда (націонал-фашист), Б. Борович (великодержавний шовініст і меншовик), а також

велика група провідних бібліотекознавців Усенародної бібліотеки України й інших наукових бібліотек, які розглядалися як «арена їхньої підривної діяльності». І Надія Яківна — відомий на той час бібліотекознавець, котра створила кафедру бібліотекознавства, розробила систему підготовки бібліотечних кадрів, її науково-методичну базу — добилася відкриття першого вечірнього відділення для підготовки фахівців без відриву від виробництва, декан, в.о. професора ВУІКО — була змушена визнати свої помилки. Надія Яківна кваліфікує свої «помилки» як «меньшовицько-ідеалістичні». Незважаючи на лінгвістичну і смислово абсурдність цього визнання, колеги по кафедрі приймають його. Від Надії Яківни вимагають визнання націоналістичних помилок. Але вона цього не робить. Природно, що подібні ситуації завершувалися оргвистовками. В інституті почалися чистки, арешти. Тому Надія Яківна була змушена перейти на практичну роботу в ЦНБ відновленого в 1933 р. Харківського університету, де працювала з 1933 по 1944 рр. заступником директора з наукової роботи, методистом, бібліографом.

Роль Н. Я. Фрідьєвої в організації роботи наукової бібліотеки Харківського університету в перші післявоєнні роки складно переоцінити. Робота в ЦНБ Харківського університету відіграла значну роль у становленні Надії Яківни як історика бібліотечної справи. Шляхетна діяльність Д. І. Багалія, І. Сумцова й інших учених університету, спрямована на створення громадських, народних, шкільних бібліотек і просвіту народу, сприяли формуванню інтересів Н. Я. Фрідьєвої до історико-бібліотекознавчої проблематики.

Після звільнення Харкова від фашистів бібліотечний факультет відновив роботу в складі педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди (1943 р.). Він здійснював підготовку працівників масових бібліотек. Уже з 1944 р. функціонувала кафедра бібліотекознавства. З 1944 р. Надія Яківна знову на педагогічній роботі. Вона виконувала обов'язки декана бібліотечного факультету — з 1 лютого 1944 р. до 7 вересня 1946 р., завідувача кафедри бібліотекознавства — з 1 лютого 1944 р. до 1 вересня 1947 р.

З відновленням діяльності ХДБІ Н. Я. Фрідьєва завідувала кафедрою бібліотекознавства з 1947 по 1968 рр. (в перші роки виконувала обов'язки декана бібліотечного факультету). Кафедра функціонувала в складі кваліфікованих фахівців: А. А. Ашукіна, Р. Б. Гуревич, О. А. Майбороди, пізніше тут починає працювати І. Я. Каганов. Під керівництвом Надії Яківни в умовах браку навчально-методичної літератури кафедра зуміла належним чином організувати роботу і забезпечити навчальний процес.

Науковий доробок Н. Я. Фрідьєвої налічує понад 60 праць, серед яких: фундаментальне дослідження діяльності публічних і народних бібліотек «Публичные общественные бесплатные народные библиотеки г. Харькова до 1917 г.» (1954 р.) і її монографія, присвячена нашій землячці Х. Д. Алчевській, котра півстоліття здійснювала просвітницьку діяльність, вивчала інтереси читачів і відіграла значну роль у вирішенні питання про доступність класичної художньої літератури для масового читача, «Жизнь для просвещения народа: (о деятельности К. Д. Алчевской)» (1963 р.).

Заслуговує на особливу увагу дослідження Н. Я. Фрідьєвою наукових основ бібліотекознавства. У 60-ті рр. вона рецензувала доповідь німець-

кого вченого проф. Х. Кунце, подану на міжнародну конференцію представників вищих навчальних закладів соціалістичних країн (Берлін, 1962 р.) «Бібліотекознавство як наука і предмет викладання у ВНЗ». Пізніше вона отримала запрошення прочитати в Берліні лекції з наукових основ бібліотекознавства. Так закладалися основи міжнародного співробітництва українських і зарубіжних бібліотекознавців. Основні теоретичні проблеми бібліотекознавства висвітлені нею в статті «До питання про бібліотекознавство як науку» (1971 р.). Уже після виходу на пенсію в 1974 р. Н. Я. Фрідьева разом з З. В. Гімальдіновою готує розділ навчального посібника «Історія бібліотечної справи в Україні» (1917–1932) та ін.

Слід зауважити, що Надія Яківна першою серед українських бібліотекознавців 13 жовтня 1954 р. захистила в Московському державному бібліотечному інституті кандидатську дисертацію «Публичные, общественные бесплатные народные библиотеки г. Харькова до 1917 года» з нашої спеціальності. Не маючи закінченої вищої освіти, вона довела високий рівень своєї підготовки, і в травні 1956 р. ВАК СРСР прийняв рішення про видачу їй диплома кандидата педагогічних наук. Зважаючи на вагомий внесок Н. Я. Фрідьевої в розбудову вищої бібліотечної освіти в Україні, вчена рада ХДАБІ в лютому 1959 р. обрала її на посаду доцента. 9 вересня ВАК СРСР затвердила її у вченому званні доцента кафедри бібліотекознавства. Пізніше вона обіймала посаду в. о. професора кафедри, яку очолювала. 13 грудня 1966 р. Указом Президії Верховної Ради їй присвоєно почесне звання заслуженого працівника культури УРСР — за заслуги в розвитку культури й успіхи в роботі з культурного обслуговування населення. У 1967 р. Харківський державний інститут культури, бібліотечна громадськість відзначили 50-річний ювілей її діяльності на бібліотечній ниві. Студенти режисерського відділення інституту створили теплий, сердечний фільм «50 років у строю», який на фестивалі аматорських фільмів у Москві (1967 р.) був відзначений золотою медаллю.

Ідеї та праці Н. Я. Фрідьевої не втратили своєї актуальності й нині і є надійним теоретичним підґрунтям для подальших наукових розвідок у галузі бібліотекознавства. Надія Яківна Фрідьева — наш оберіг, усі, хто навчався в неї, ознайомлений з її творчою спадщиною, високо цінують її талант дослідника, теоретика, педагога і людини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Архів Харківської державної академії культури, ф. 1, оп. 1, од. зб. — Особова справа Фрідьевої Надії Яківни. — 1947–1970. — 55 с.
2. Березюк Н. М. Бібліотечна освіта в Україні : (сторінки історії) / Н. Березюк // Бібл. вісн. — 2000. — № 1. — С. 32–35.
3. Волкова С. І. Кафедра бібліотекознавства ХДАК : до 75-річчя підготовки бібліотечних спеціалістів / С. І. Волкова, Т. П. Самійленко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 2000. — Вип. 3. — С. 171–180.
4. Волкова С. І. Советский библиотековед Н. Я. Фридьева / С. И. Волкова // Сов. библиотековед. — 1980. — № 2. — С. 121–122.
5. Каганов І. Я. Славний ювілей (до 50-річчя громадської, наукової і педагогічної діяльності Н. Я. Фрідьевої) / І. Я. Каганов // Бібліотекознавство та бібліографія : Респ. міжвід. наук.-метод. зб. — Х., 1966. — С. 151–159.

6. Кушнарченко Н. М. Фундатор бібліотечної освіти в Україні / Н. М. Кушнарченко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 2000. — Вип. 2. — С. 110–123.
7. Столяров Ю. Н. Вклад библиотекосведов УССР в развитие советского библиотекосведения / Ю. Н. Столяров // Бібліотекознавство і бібліографія. — Вип. 20. — С. 90–95.
8. Фокеев В. А. Фридьєва Надежда Яковлевна / В. А. Фокеев // Библ. енциклопедия. — М., 2007. — С. 1103.
9. Харківська державна академія культури : до 80-річчя з дня заснування : монографія / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарченко [та ін.]. — Х. : ХДАК, 2009. — С. 61–64.
10. Четверті читання до 140 річниця від дня народження Надії Яківни Фридьєвої / Харк. держ. акад. культури ; [уклад. Т. П. Самійленко]. — Х. : [Б.в.], 1998. — 4 с.
11. Шейко В. М. Харківська бібліотечна наукова школа : історико-генетичний вимір / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко, А. А. Соляник // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 2011. — Вип. 34. — С. 56–73.
12. Шейко В. М. Харківська вища школа бібліотечно-інформаційної та книгознавчої освіти в контексті історії та сьогодення / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко // Вісн. Кн. палати. — 2004. — № 7. — С. 29–33.
13. Шемаєва Г. В. Наукова діяльність кафедри бібліотекознавства Харківської державної академії культури : історичний аспект / Г. В. Шемаєва // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 2011. — Вип. 34. — С. 32–55.

Надійшла до редколегії 18.03.2014 р.

УДК 378.147

Є. М. ТОДОРОВА

МЕТОДОЛОГІЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА (2 ЧАСТИНА)

Розглядаються основні методологічні підходи і наукові концепції теорії бібліографії, внесок відомих бібліографознавців у розвиток науки.

Ключові слова: бібліографознавство, теорія бібліографії, методологічний підхід, наукова концепція, бібліографознавець, бібліографічна інформація.

Рассматриваются основные методологические подходы и научные концепции теории библиографии, вклад известных библиографоведов в развитие науки.

Ключевые слова: библиографоведение, теория библиографии, методологический подход, научная концепция, библиографовед, библиографическая информация.

The basic methodological approaches and scientific conceptions of the theory of bibliography, the famous bibliographers contribution to the development of science are considered.

Key words: bibliographical science, theory of bibliography, methodological approach, scientific conception, bibliographer, bibliographical information.

У різний час багато учених наголошували на важливості створення загальної теорії бібліографії, пов'язуючи цю проблему передусім з наявністю безлічі бібліографічних концепцій. Не раз бібліографознавці аналізували, рецензували, оцінювали, критикували і, як результат, створювали власні теоретичні конструкції.

Відомо, що невід'ємною складовою інформаційного середовища є бібліографія. Наразі виокремлюють дві основні парадигми бібліографії: інформаційна (О. П. Коршунов, А. І. Барсук, Е. К. Беспалова, О. А. Гречихін, Н. А. Сляднева та ін.) і знаннева або когнітивно-культурологічна (Л. В. Астахова, М. Г. Вохришева, Ю. С. Зубов, В. П. Леонов, А. В. Соколов, В. А. Фокеєв).

Інформаційна парадигма наголошує вторинно-допоміжну, посередницьку сутність бібліографії в системі документальних комунікацій, побічники знанневої парадигми доводять самостійний статус бібліографії, який базується на її когнітивній сутності.

Книгознавча (щоб відрізнити її від книгознавчих філологічних схем початку ХХ ст., її називають також неокнигознавчою) концепція бібліографії чітко і розгорнуто викладена в монографії А. І. Барсука «Бібліографія в системі книгознавчих дисциплін» [2], саме він розробив сучасний «неокнигознавчий» варіант концепції, в якому чітко розмежовується бібліографія як галузь науково-практичної діяльності з підготовки і доведення до споживачів бібліографічної інформації, і бібліографознавство як наука про бібліографію, що розробляє питання теорії, історії, організації і методики бібліографічної діяльності. При цьому бібліографію А. І. Барсук розглядав у складі книжкової справи, системи «Книга в суспільстві», а бібліографознавство — як складову книгознавства, яке до бібліографії не належить. Цієї точки зору і нині дотримують деякі представники російського книгознавства.

Окрім того, дослідник здійснив спробу обґрунтувати найширше в рамках книгознавчого підходу уявлення про книжковий об'єкт бібліографування. На його думку, «книга», «література» — це «будь-яка сукупність творів писемності (незалежно від форми, методу фіксації), розмножених (чи призначених для розмноження) будь-яким способом, придатним для сприйняття» [2]. Такий підхід надає поняття «книга» дуже невизначеним, але помітно зближує книгознавчу і документографічну концепції бібліографії.

Сам А. І. Барсук свою концепцію системи «бібліографія — бібліографознавство» назвав терміном «книгознавча-інформаційна». Він визначав бібліографію як спеціальну галузь науково-практичної діяльності (книжкової справи), змістом якої є підготовка, передача і організація використання вторинної (згорнутої) інформації з метою впливу (специфічними методами, формами і засобами) на її поширення і використання в суспільстві.

Безпосередній об'єкт бібліографії — книга як цілісний поліграфічний твір, забезпечений науково-довідковим апаратом.

Усі теоретичні концепції бібліографії, що виникли на основі книгознавчого підходу, незважаючи на властиві їм дуже істотні внутрішні відмінності, об'єднує одна загальна особливість — обмеження складу документних об'єктів бібліографування на основі таких понять, як «книга»,

«твір друку», «публікація», «твір писемності», «література». Саме це і дозволяє кваліфікувати всі ці концепції як книгознавчі.

О. П. Коршунов розробив логічно довершену теорію бібліографії, яка стала основою бібліографознавства як науки. Головним поняттям теорії бібліографії, на його думку, є поняття бібліографічної інформації, яка виконує посередницькі функції в системі «документ — споживач інформації». Створення різноманітних форм бібліографічної інформації — основне завдання бібліографічної діяльності, яку досліджує бібліографознавство як наукова дисципліна.

У концепції О. П. Коршунова вперше чітко визначено об'єкт і предмет бібліографознавства, виявлено співвідношення між бібліографознавством та суміжними дисциплінами. Ідеї О. П. Коршунова суттєво вплинули на розвиток теорії, історії і практики бібліографії в другій половині 70-х–80-х рр. ХХ ст.

Дослідник називає свою концепцію документографічною, зазначаючи, що вона історично є прямим продовженням і розвитком книгознавчої. Головна її відмінність і безперечна прогресивна новація О. П. Коршунова полягають у тому, що об'єктом бібліографічної діяльності він вважає не книгу (твір писемності і друку), а документ. Під документом розуміє «будь-яка соціальна інформація, зафіксована людиною на будь-якому матеріальному носіїві, з метою її зберігання, розповсюдження і використання» [9]. Таким чином, бібліографія виводиться за межі книжкової справи і поширюється на музейні експонати, твори живопису і графіки, археологічні артефакти, ботанічні гербарії тощо, оскільки всі вони є матеріальними носіями, на яких зафіксована соціальна інформація.

У документографічній концепції О. П. Коршунова обґрунтовується положення про те, що метасистемою, до якої як підсистема безпосередньо входить бібліографія, є система документальних комунікацій.

Подальше розширення об'єкта бібліографії запропонувала Н. А. Сляднева в ідеографічній або інформографічній концепції. У монографії «Бібліографія в системі Універсуму людської діяльності. Досвід системно-діяльнісного аналізу» (1993) вона розглядає бібліографію не на рівні книжкової справи або документально-інформаційної системи, а в контексті Універсуму людської діяльності. Сутність бібліографії Н. А. Сляднева вбачає в її методологічному потенціалі, а бібліографічні методи розглядає як універсальні методи, прийнятні для оперування будь-якими «суверенними інформаційними об'єктами» — не лише документальними, але й текстами або нематеріалізованими об'єктами [16]. Безперечно, найекзотичніша, найрадикальніша концепція, згідно з якою об'єкт бібліографування — будь-які інформаційні об'єкти, як зафіксовані у формі документів (тексти, твори, видання і тому подібне), так і незафіксовані (факти, ідеї, фрагменти знання як такі, а також думки, почуття, навіть передчуття). Метасистема бібліографії — увесь Універсум людської діяльності, а сама бібліографія кваліфікується як загальнолюдська методична галузь (наука) типу статистики, математики, логіки тощо.

Проаналізовані концепції, на думку А. В. Соколова, мають один недолік. Вихідні поняття «бібліографічна інформація» і «бібліографічна

діяльність» вводяться за допомогою категорії інформації: бібліографічна інформація — вид соціальної інформації; бібліографічна діяльність — різновид інформаційної діяльності. При цьому категорія інформації не розкривається по суті; передбачається, що це не є завданням бібліографічної науки [17, с.14].

Ю. С. Зубов, засновник знаннєвої парадигми бібліографії, довів, що бібліографія є системою згорнутого знання, відображенням його різних структур, а бібліографічна діяльність спрямована на формування диференційованих інформаційно-наукових програм, опосередкованих конкретними потребами і цілями користувачів [8].

Автором ґрунтовних досліджень методологічних проблем бібліографії є М. Г. Вохришева, котра відзначає актуалізацію методологічного дискурсу стосовно комплексу суміжних наукових дисциплін (бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства), тобто встановлення і розвиток комунікативних зв'язків у контексті методологічної проблематики.

У працях М. Г. Вохришевої найрозвиненіше і найзавершеніше викладена культурологічна концепція бібліографії. Основні положення концепції в найзагальнішому вигляді зводяться до такого: об'єкт бібліографування — цінності культури, метасистема бібліографії — культура. Відповідно, бібліографія загалом визначається як складова культури, що забезпечує бібліографічними засобами збереження і трансляцію документованих цінностей культури від покоління до покоління. Безпосередній зв'язок бібліографії з категорією знання також є очевидним, як і зв'язок з культурою. Тому зрозумілим є прагнення бібліографознавців осмислити суть бібліографії як громадського явища.

М. Г. Вохришева акцентує на значущості бібліографії як «одного з найважливіших способів відображення, збереження і трансляції культури від покоління до покоління і як одного з найважливіших елементів культурного прогресу», що забезпечує збереження і розвиток цивілізації як специфічної субкультури, яка пов'язана з людським знанням [3].

В. А. Фокеев висунув когнітологічну (знаннєву) концепцію. У монографії «Природа бібліографічного знання» (1995) [19] він дійшов висновку, що суть бібліографії полягає в бібліографічному знанні, тому основна категорія бібліографознавства — бібліографічне знання, яке розуміється як результат особливої пізнавальної діяльності, що відбиває світ текстових комунікацій і сприяє засвоєнню книжкової культури людиною і суспільством загалом. Дослідник не відмовляється від інформаційного підходу під час розгляду бібліографічної комунікації, яка визначається як «взаємодія людей за допомогою бібліографічного знання, процес обміну інформацією про тексти» [17, с. 15].

В. А. Фокеев намагається використовувати принцип додатковості для конструювання нового визначення бібліографії в контексті системи, що керує знанням, запропонувати принцип відмежування бібліографічних явищ від небібліографічних, відмінний від поняття бібліографічної інформації, і обмежити прояв бібліографії чотирикутною формулою: бібліографія як соціальний інститут, бібліографічна діяльність, бібліографічне знання (інформація) і бібліографічна культура.

На думку В. А. Фокєєва, бібліографія — компонент соціокультурного комплексу документованого знання, комунікації і ціннісної орієнтації в інформаційних потоках і масивах, що реалізує інтелектуальний доступ до фіксованих джерел інформації (текстів, документів, книг та ін.), відповідає за формування і розвиток інформаційної (книжкової, бібліографічної) культури.

Науковець стверджує, що бібліографія є не лише діяльністю, але й водночас — знанням, комунікацією, ціннісною орієнтацією, специфічною культурою, і це важливе положення відбилося в новому визначенні. «Принципом відмежування» бібліографії від інших галузей пізнання, інформаційної комунікації, ціннісної орієнтації, культури в цьому разі є «інтелектуальний (ідеальний) доступ — до фіксованих текстів і їхня ідентифікація» [19].

В. П. Леонов автор процесно-когнітивної концепції, визначає бібліографічне знання як різновид особистісного неформалізованого знання, що формується під впливом освіти, навичок, професійного середовища і читання наукових праць. Формування цього знання, на його думку, залежить від глибини розуміння сенсу тексту, ступеня володіння бібліографом метаінформацією, а також попереднього досвіду й умінь [11].

Провідну роль у бібліографічному пошуку науковець відводить не ідентифікації, а інтерпретації, яка передбачає осмислення бібліографічної інформації, визначення її сенсу. На основі герменевтичного підходу до бібліографії він розглядає техніку бібліографа в її еволюційному розвитку і виокремлює чотири етапи професійної бібліографічної інтерпретації, а саме: романтичний, реалістичний, прагматичний і інтелектуальний [10].

Таким чином, на потенційні можливості розуміння, пояснення і інтерпретації орієнтується не лише наукознавча концепція бібліографії, але й уся когнітивна (знаннева) парадигма бібліографії, яка набуває розвитку на початку XXI ст.

У 90-ті рр. XX ст., на відміну від концепції О. П. Коршунова, бібліографія інтерпретується як діяльність, яка виконує управлінську функцію. Ця концепція сформувалася під впливом ідей американського фахівця Дж. Х. Шири (J. H. Shera), котрий увів до наукового обігу поняття «бібліографічне управління» (bibliographic control).

З розумінням бібліографії як засобу управління пов'язана також інформаційно-управлінська бібліографічна концепція, яку найактивніше і послідовно розробляв О. А. Гречихін. У її межах виникнення бібліографії пояснюється необхідністю інформаційного управління книжковою справою, інформаційною діяльністю в цілому [5].

О. А. Гречихін особливу увагу приділяє саме її принципово-методологічному обґрунтуванню. Будь-яка людська діяльність має відповідати певній типовій структурі, зокрема таким обов'язковим складовим, як практика, пізнання, спілкування, управління. Конкретизуючи цю структуру стосовно книжкової справи, науковець вважає, що функцію управління в цьому разі виконує бібліографія.

У контексті цього розуміння бібліографії в концепції визначаються її сутність і головна функція, що полягає в управлінні процесами створення

і споживання інформації, тобто в інформаційному управлінні. Відповідно до цього і бібліографія розглядається в концепції як підсистема бібліографії, що виконує функцію управління другого ступеня (бібліографічного управління) або інформаційного управління (самоврядування) бібліографією. Таким чином, за допомогою інформаційно-управлінської концепції О. А. Гречихіна методологія бібліографії збагатилася елементами кібернетичного підходу.

Фактографічну концепцію бібліографії розробив А. В. Соколов, який розглядає бібліографію як галузь духовного виробництва. Пізніше науковець запропонував називати її духовно-виробничою когнітивно-комунікаційною [17]. В останній модифікації концепції він пропонує повністю відмовитися від поняття «інформація», зокрема від «бібліографічної інформації», замінивши його поняттям «комунікація», хоча вони не є тотожними.

А. В. Соколов у межах своєї концепції зазначає, що бібліографія — духовна, пізнавальна інфраструктура книжкової комунікації, завданням якої є дослідження документів (творів писемності і друку) і вироблення бібліографічного знання, що оформлено у формі бібліографічних записів.

Наукознавча концепція Л. В. Астахової базується на переосмисленні концептуальних підходів до сутності і соціальних функцій бібліографії, зумовлених сучасними процесами технізації, глобалізації та віртуалізації інформаційного середовища. Вона запропонувала під час визначення сутності інформаційного середовища застосовувати методологічний підхід, який ґрунтується на понятті «віртуалізація», використовуючи соціоцентристську модель віртуалізації Д. В. Іванова.

Відповідно до цієї моделі, науковець формулює визначення віртуального інформаційного середовища як довільної інформаційної структури реальності, яка базується на заміщенні реальних картин світу гіперреальностями (симулякрами) і має властивості інтерактивності суб'єктів й інституціоналізації ризиків.

У 1980–1990-ті рр. Л. В. Астахова розробила концепцію, в межах якої бібліографічна діяльність розуміється як бібліографічне пізнання, що є компонентом власне наукового пізнання. У монографії, присвяченій цій проблемі, дослідниця характеризує наукову сутність і специфіку бібліографічного мислення, бібліографічної мови, бібліографічної логіки, бібліографічної методології і бібліографічного знання як структурних елементів науково-когнітивного процесу, який завершується науковим результатом [1].

Л. В. Астахова доводить, що наукознавчий підхід є актуальним не лише в теорії, але й у практичній бібліографічній діяльності, зважаючи на необхідність адаптації бібліотечно-інформаційних працівників до управління знаннями.

Оскільки когнітивна функція бібліотеки загалом і бібліографії зокрема у віртуальному суспільстві посідає провідне місце і ґрунтується на знаннях, її реалізація дозволяє бібліотеці стати важливим елементом системи управління знаннями через особливі метаінструменти, стратегії і методики пошуку та структурування великих знаннєвих масивів. Бібліотекарі збирають, зберігають, передають зафіксовані в документах знання. Уміння

аналізувати, оцінювати і синтезувати інформацію надає можливостей бібліотечно-інформаційним фахівцям забезпечувати якісне інформаційне обслуговування користувачів.

Тривалий час учені потребували гуманітарної науки, яка могла б вирішити проблеми семантичної формалізації знань. На цю роль претендувала інформатика. Саме тому наразі посади менеджерів зі знань посідають фахівці інформаційних технологій. Але останнім часом як бібліотечні працівники, так і представники інших галузей, зокрема бізнесу, висловлюють думки, що на ці посади найбільше підходять бібліотечно-інформаційні спеціалісти: саме вони, а не IT-фахівці є експертами щодо пошуку, систематизації, відбору, аналізу, синтезу, організації, захисту інформації і надання її користувачам.

А. В. Астахова зазначає, що на сучасному етапі розвитку бібліографії як наукового феномену посилюються тенденції віртуальності й інтелектуалізації, що надає наукознавчій концепції в межах когнітивної особливої актуальності.

Синергетична концепція бібліографії як метатеорія вивчення та об'єднання бібліографічних концепцій, запропонована Т. А. Новожоною, є сучасним підходом, до якого дедалі частіше звертаються останнім часом представники інформаційно-бібліотечних наук, головною ідеєю в якій є теорія самоорганізації або синергетика. Згідно з її позицією, розглянуто багато найважливіших аспектів, питань, проблем теорії бібліографії і, головне, здійснено цілісний опис цього феномену, визначений як синергетична концепція бібліографії. Оскільки єдина бібліографічна теорія передбачає охоплення всіх елементів системи бібліографії, відповідне місце в концепції відводиться бібліографії бібліографії [13].

Отже, згідно з цією концепцією, бібліографія бібліографії виникла в результаті нелінійного розвитку бібліографії, є посередником між джерелами бібліографічної інформації і споживачами, виконує всі функції, властиві бібліографічній інформації. Бібліографія бібліографії є також критерієм сталого розвитку бібліографічної системи, її закінченості, за допомогою зворотного зв'язку впливає на неї, створюючи передумови для самоврядування бібліографії.

Обґрунтування з позицій синергетики походження, рушійної сили бібліографічної інформації, її суті, значення і місця в бібліографічній системі дозволяє на сучасному методологічному рівні осмислити феномен бібліографії бібліографії, уточнити багато його положень. Зокрема, підтверджується доцільність виділення О. П. Коршуновим як початкового пункту і метасистеми бібліографічної інформації системного співвідношення «Документ-Споживач», положення про те, що в цій системі бібліографічна інформація виконує ті основні функції, що і бібліографічна інформація стосовно бібліографії. Підтверджується і теорія І. В. Гудовшикової, що бібліографія другого ступеня є природною, такою, що створюється моделлю бібліографії першого ступеня і виражається на тій же мові бібліографічних понять; оскільки загальним елементом усіх бібліографічних рівнів є бібліографічна інформація. Синергетика підтверджує і правильність розуміння

О. А. Гречихінім бібліографічної інформації як засобу самоврядування бібліографії. Водночас, ця теорія є способом вирішення і з'ясування спірних ситуацій, що виникають у сучасному теоретичному бібліографознавстві [12, с. 32].

Очевидно, що існуюча концептуальна різноманітність й надалі збільшуватиметься. Так, незабаром можна очікувати на виникнення нової — семіотико-психологічної концепції бібліографічної інформації, яку досліджує В. Т. Клапюк.

Однак уся складність полягає в тому, що кожен автор власної бібліографічної концепції має власну точку зору стосовно цього питання.

Аналіз підходів до бібліографії теоретичних концепцій свідчить, що при всіх відмінностях у них є і дещо спільне, що зумовлене єдністю об'єкта дослідження. Важливо чітко усвідомлювати обмеженість кожного підходу — жоден з них не може дослідити бібліографічний об'єкт, в усій його цілісності. Для сучасного бібліографознавства характерні посилення інтеграційних процесів, формування комплексу підходів, гарантуючого багатогранність, ємність теоретичного відтворення бібліографічного феномену.

Таким чином, усі означені й інші концепції сучасного теоретичного бібліографознавства, згідно із законами логіки, не суперечать один одному, оскільки ґрунтуються на різних ознаках бібліографічної реальності. Вони цілком сумісні в межах бібліографії як цілого. Таким чином, головне полягає не в тому, що документографічна або будь-яка інша концепція краща чи гірша за інші, а в тому, яким є їхнє дійсне співвідношення, як і в чому вони доповнюють один одного і яке ціле в сукупності утворюють. Водночас, дедалі виразніше усвідомлюється і актуалізується завдання розроблення загальнішої, інтегруючої теорії, в якій усі названі вище концепції і підходи посіли б своє власне місце в межах єдиного системного цілого. Але для цього необхідно мати чітке уявлення про початкову суть (природу) бібліографії як системи. Усі сучасні бібліографознавці одноставні в розумінні того, що головне завдання науки — з'ясування суті об'єкта, що вивчається. Відомо, що аналогії самі по собі нічого не доводять, проте допомагають краще зрозуміти суть обговорюваних проблем. Усі означені вище концепції ґрунтуються на бібліографічній дійсності, вони більш-менш правильні у своїх власних межах, але не відбивають початкової сутності бібліографії. Сучасні бібліографознавці з метою теоретичного опису і з'ясування сутності бібліографічних явищ користуються багатьма загальнонауковими підходами і методами, зокрема системним, діяльнісним, інформаційним, структурно-функціональним, аксіологічним, дескриптивним, соціально-економічним, педагогічним, психологічним, статистичним та ін., які можна використовувати в теоретичних дослідженнях, що здійснюються в усіх охарактеризованих вище бібліографічних концепціях. Це означає, що бібліографія загалом кваліфікується як певна галузь людської діяльності, яка, у свою чергу, розглядається як система з дотриманням необхідних методологічних вимог системного підходу. Безперечним є те, що бібліографія як система, як галузь людської діяльності по своїй суті — діяльність інформаційна, конкретно — документально-інформаційна.

Отже, перспективним напрямом розвитку сучасного бібліографознавства є розробка узагальнюючої теорії, об'єднання в єдину систему всіх проаналізованих і майбутніх концепцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Астахова Л. В. Библиография как научный феномен : монография / Л. В. Астахова. — М. : МГУК, 1997. — 338 с.
2. Барсук А. И. Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин : методолог. очерк / А. И. Барсук. — М. : Книга, 1975. — 206 с.
3. Вохрышева М. Г. Библиографическая деятельность : структура и эффективность / М. Г. Вохрышева. — М. : Кн. палата, 1989. — 199 с.
4. Вохрышева М. Г. Теория библиографии: учеб. пособие / М. Г. Вохрышева. — Самара : Изд-во СГАКИ. 2004. — 368 с.
5. Гречихин А. А. Информационно-управленческая концепция библиографии / А. А. Гречихин // Мир библиогр. — 2006. — №3. — С. 14–21.
6. Гречихин А. А. Общая библиография : учебник / А. А. Гречихин. — М: Изд-во МГУП, 2000. — 508 с.
7. Гречихин А. А. Общая библиография: теоретико-методологические основы : учеб. пособие / А. А. Гречихин. — М., 1990. — 180 с.
8. Зубов Ю. С. Библиография как система свернутого знания / Ю. С. Зубов // Теоретико-методологические проблемы современного советского библиографоведения: межвуз. сб. науч. тр. — М., 1981. — Вып. 47. — С. 23–40.
9. Коршунов О. П. Библиографоведение : основы теории и методики : учебник / О. П. Коршунов, Т. Ф. Лиховид, Т. А. Новоженова; под. ред. О. П. Коршунова. — М. : Гранд-Фаир. 2009. — 335 с.
10. Леонов В. П. Библиограф: профессия «переживает» парадигму [Электронный ресурс] / В. П. Леонов // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: науч.-практ. и теорет. сб. — Режим доступа : <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2005/051vpppp.html>. — Загл с экрана.
11. Леонов В. П. Библиография как профессия / В. П. Леонов. — М. : Наука, 2005. — 128 с.
12. Новоженова Т. А. Методологические основания общей теории библиографии / Т. А. Новоженова. — Краснодар, 2003. — 308 с.
13. Новоженова Т. А. Синергетика как фундамент развития наук об информации / Т. А. Новоженова // Мир библиогр. — 2009. — №3. — С. 28–33.
14. Новоженова Т. А. Синергетическая концепция библиографии / Т. А. Новоженова // Российское библиографоведение: итоги и перспективы : сб. науч. статей. — М. : ФАИР — ПРЕСС. 2006. — С. 199–215.
15. Российское библиографоведение : итоги и перспективы : сб. науч. статей (сост. и предисл. Т. Ф. Лиховид; науч. ред. Т. Ф. Лиховид. — М. : ФАИР—ПРЕСС, 2006. — 688 с.
16. Сляднева Н. А. Библиография в системе Универсума человеческой деятельности : опыт системно-деятельностного анализа / Н. А. Сляднева. — М. : МГИК, 1993. — 226 с.
17. Соколов А. В. Теория библиографии в лабиринте концепций / А. В. Соколов // Мир библиогр. — 2009. — № 3. — С. 19–25; №4. — С. 9–20.
18. Фокеев В. А. Библиография: теоретико-методологические основания: учеб. пособие / В. А. Фокеев. — СПб. : Профессия, 2006. — 352 с.

19. Фокеев В. А. Природа библиографического знания: монография / В. А. Фокеев. — М., 1995. — 352 с.
20. Швецова-Водка Г. М. Вступ до бібліографознавства : навч. посібник / Г. М. Швецова-Водка. — К. : Кондор, 2004. — 216 с.

Надійшла до редколегії 3.03.2014 р.

УДК 35:005.57

В. Ю. СТЕПАНОВ

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ

Розглянута можливість підготовки ХДАК фахівців з управління інноваційною діяльністю в соціально-культурній сфері на Харківському регіональному рівні.

Ключові слова: інноваційна діяльність, соціально-культурна сфера, фахівець, спеціальність.

Рассмотрена возможность подготовки ХГАК специалистов для управления инновационной деятельностью в социально-культурной сфере на Харьковском региональном уровне.

Ключевые слова: инновационная деятельность, социально-культурная сфера, специалист, специальность.

The article discusses the possibility of preparing the Kharkiv State Academy of Culture specialists for innovation management in the socio-cultural sphere at the Kharkov regional level.

Key words: innovation, socio-cultural sphere, specialist, specialty.

Нині одна з актуальних проблем — здійснення підготовки фахівців, здатних адаптуватися до мінливих соціальних процесів. Розвиток соціально відповідальної активної особистості неможливий без усвідомлення й опанування нею соціально-культурного простору як колективного інтелекту, умов самоорганізації та саморозвитку, оскільки вона забезпечує населенню духовну свободу і формує національну самосвідомість.

Для сучасного соціокультурного простору характерні заперечення, переоцінка усталених цінностей, пошук нових способів збереження й трансляції культурного досвіду, що пов'язано з розпадом традиційних і одночасним виникненням інших (можливо, й нових) соціокультурних структур, що зумовлює культурологічну актуальність дослідження процесів і явищ, які відбуваються у сфері сучасної культури.

Соціально-культурна сфера не тільки відтворює соціально значимі види діяльності, моделює різноманітні типи соціальної поведінки, розкриває творчий, інноваційний потенціал, створює середовище духовного розвитку людини, а й безпосередньо впливає на суспільство, опосередковано ж — на інноваційну модель економічного розвитку.

Означена сфера акумулює і транслює певні базові цінності суспільства, на яких ґрунтуються економічні інститути. Соціальне партнерство сфери культури з інноваційною діяльністю є механізмом формування гро-

мадянського суспільства, підтримує його здатність до саморозвитку, свідчить про наявність наукової та практичної проблем регулювання об'єктів інноваційної інфраструктури на регіональному рівні управління.

Слід зазначити, що інновації — один з найважливіших факторів розвитку сучасного суспільства. В епоху динамічних структурних змін успіхи окремих особистостей, цілих народів і держав значною мірою залежать від їх здатності створювати, сприймати та використовувати різні нововведення: продуктові й технологічні, соціальні й культурні. Важливим є вміння впроваджувати і керувати інноваціями, що потребує спеціальних підходів. Найефективніше управляти інноваціями можна за допомогою орієнтації на людину, її духовну культуру та динамічний процес навчання, формуючи нові гіпотези у відповідь на нові невизначеності, тестуючи їх і створюючи в результаті нові знання.

Мета статті — розглянути можливість підготовки Харківською державною академією культури фахівців для управління інноваційною діяльністю в соціально-культурній сфері на регіональному рівні.

Культура — спосіб буття людини як соціального індивіда, матеріальний і духовний простір її формування та звеличення; у вузькому, «галузевому» значенні це конкретна сфера життя суспільства, в якій зберігається і використовується культурно-історична спадщина, здійснюються художня освіта, творчість, виконавство тощо. Економіка, право, фінансування, інфраструктура, кадри, матеріально-технічне забезпечення та ін. підтримують і регулюють ці процеси. Культура розглядається як форма суспільної свідомості й елемент духовного життя суспільства і водночас як сфера людської соціально-культурної діяльності, специфічна галузь духовного виробництва, суспільно корисної праці, елемент соціальної інфраструктури в сучасному соціально-культурному просторі [2].

Сфера культури — не абстрактне поняття. Вона характеризується динамічними соціально-культурними процесами. Ці питання досліджувалися в працях Н. Думана, А. Моля, Ю. Хабермаса, О. М. Астаф'євої, Т. Ф. Берестової, А. М. Бистрової, Г. В. Головіної, В. І. Грачова, А. С. Карміна, М. В. Клягіна, Б. Г. Мосальова, В. М. Межуєва, Н. А. Плугіної, В. Я. Суртаєва, А. В. Соколова, В. Є. Тріодіна, В. В. Туєва, А. Я. Флієра, В. М. Шейка та ін. Згідно з А. Я. Флієром, сучасне культурологічне знання визначає культуру як ціннісно-смысловий, нормативно-регулятивний і символіко-інформаційний зміст кожної сфери суспільно значущої діяльності [1; 3].

Існує велика мережа закладів, які здійснюють виробництво і реалізацію продуктів (послуг) населенню та беруть участь у створенні матеріально-технічної бази культури: культурно-освітні (клуби, бібліотеки, музеї, парки, зоопарки, дозвілєві центри); виставочні зали; театральні-глядацькі організації (театри, концертні організації, цирки); навчальні заклади позашкільного естетичного виховання (дитячі музичні, художні, мистецькі, хореографічні школи); вищі та середні спеціальні навчальні заклади (консерваторії, університети, академії, інститути культури, кінематографії,

хореографічні училища); кінотеатри, відеотеки; кіностудії; видавництва; редакції газет та журналів; поліграфічні підприємства; заклади книжної торгівлі; інформаційні агентства; редакції радіо та телебачення; телестудії та телевізійні технічні центри; студії звукозапису.

Крім того, до сфери культури та мистецтва належать: спеціалізовані реставраційні підприємства та майстерні; організації з виробництва кіноапаратури, музичних інструментів, світло-звукової техніки, атракціонів, технологічного устаткування для оснащення закладів культури, дозвілля; засоби масової інформації; заклади народної художньої промисловоті.

У зв'язку з новими явищами у сфері культури та дозвілля цей перелік можна доповнити організаціями туризму й екскурсійного обслуговування, шоу-бізнесу; модельними агенціями.

У східному регіоні України, до якого належать Харківська та сусідні області, значна частина населення професійно зайнята в соціально-культурній сфері. Мережу закладів культури Харківської області складають: 1296 бібліотек усіх систем і відомств (842 — системи Міністерства культури України); 695 клубних закладів (644 — системи означеного Міністерства); 4 вищі навчальні заклади; 78 шкіл естетичного виховання; 120 музейних закладів (34 — Міністерства культури України, 86 — належать підприємствам, установам та організаціям); 5 театрів; Харківський обласний науково-методичний центр охорони культурної спадщини; Обласний навчально-методичний центр підвищення кваліфікації працівників культосвітніх закладів; Обласний організаційно-методичний центр культури і мистецтва; Харківський організаційно-методичний центр туризму; Харківська обласна філармонія; Великий Слобожанський ансамбль пісні і танцю; Молодіжний академічний симфонічний оркестр «Слобожанський». Кіномережа — 10 кінотеатрів, 94 стаціонарні кіноустановки, 18 мобільних відеокмплексів. У клубних закладах області діють 4032 клубні формування (2237 належать до системи Міністерства культури України), з них 58 — колективи 15 районів та 3 міст Харківської області.

Згідно з офіційними даними Харківської міської ради, тільки в Харкові функціонують більше 25 театрів державної та недержавної форм власності, 7 кінотеатрів, понад 20 музеїв та галерей, 5 наукових бібліотек всеукраїнського значення та 86 районних, 5 будинків і палаців культури, 8 центрів дитячої та юнацької творчості, 80 туристичних фірм і туроператорів та інших організацій соціально-культурної сфери.

Тобто соціально-культурна сфера, її масштаби, структура і рівень розвитку посідають особливе місце в оцінці економічного статусу харківського регіону. Це зумовлено тим, що активно посилюється зв'язок соціально-культурної сфери з розвитком національної та регіональної економіки. У 2013 р. із загального обсягу витрат Харківського міського бюджету на фінансування галузей соціально-культурної сфери виділено 3401,9 млн грн (74,1% бюджету).

Харківський регіон — лідер в Україні з розроблення інноваційної мережі, мета якої — підвищення якості й активізація інноваційної діяльності підприємств інфраструктури. Це підтверджує розроблений проект «Стратегії розвитку кластера інноваційної інфраструктури Харківської

області на 2013–2020 рр.», а також проект «Стратегії розвитку кластера культури і туризму». У Харківській області розроблена та реалізується соціально-економічна «Програма розвитку культури та туризму на 2014–2018 рр.».

Таким чином, Харків і весь харківський регіон як великий адміністративний, промисловий, науковий та культурний центр України потребують значної кількості професійно підготовлених фахівців з управління інноваційною діяльністю в соціально-культурній сфері.

Професійну підготовку фахівців означеної сфери, до яких належать спеціалісти в галузі знань театрального, музичного, хореографічного мистецтва, кіно-, телемистецтва, бібліотекознавства, музеєзнавства, культурології, туризму, соціальної педагогіки, менеджменту й адміністрування, журналістики та інформації тощо, здійснює Харківська державна академія культури. За 85 років роботи в ХДАК напрацьовано власні сучасні методи, методики, технології та засоби реалізації цілей і завдань у соціально-культурній сфері, широко використовуються різноманітні, унікальні форми соціально-культурних процесів.

Ціннісними орієнтирами вищої освіти в ХДАК є: вдосконалення вже набутих студентами практичних навичок; збільшення їх творчого потенціалу в соціально-культурній сфері; виховання самостійного мислення; підтримка прагнення студентів до самоосвіти й самореалізації в різних напрямках соціально-культурної сфери при найповнішому дотриманні принципів функціонування європейської освітньої системи.

Метою впровадження спеціальності «Управління інноваційною діяльністю» в ХДАК є підготовка саме для соціально-культурної сфери висококваліфікованих фахівців, які інноваційно мислять, мають усі необхідні знання і практичні навички для здійснення інноваційного менеджменту в соціально-культурній сфері.

Слід зазначити, що програма зі спеціальності «Управління інноваційною діяльністю» в ХДАК уможливить здійснення підготовки фахівців для соціально-культурної сфери, які є конкурентоспроможними на ринку праці, здатними до творчої професійної діяльності й інноваційних методів господарювання в умовах глобальної конкуренції. Окрім того, ця програма підготовки сприятиме здобуттю майбутніми фахівцями інтегрованих системних знань, які поєднують повноцінну фундаментальну вищу освіту з практичними навичками командної роботи, ведення переговорів, комунікацій для професійного управління інноваційною діяльністю в соціально-культурній сфері.

За цією спеціальністю може здійснюватися підготовка керівників з управління інноваційним розвитком підприємств і організацій соціально-культурної сфери, аналітиків з дослідження та формування нових ринків соціально-культурної сфери, менеджерів з питань креативного менеджменту, управління знаннями, менеджерів інноваційних проектів та програм, фахівців з логістичної підтримки інноваційної діяльності, фінансового забезпечення інноваційної діяльності в соціально-культурній сфері, комерціалізації нових товарів і послуг соціально-культурної сфери, спеціалістів зі стандартизації, сертифікації та якості нової продукції для означеної сфери.

Особи, що навчатимуться в ХДАК за спеціальністю «Управління інноваційною діяльністю», здобуватимуть знання із системного аналізу й оцінки інноваційного потенціалу підприємств соціально-культурної сфери, виявлення нових можливостей та цільових ринків інноваційної продукції в соціально-культурній сфері, розроблення та вибору інноваційної стратегії підприємств цієї галузі з використанням сучасних технологій і методів, зокрема прогнозування, сценарного планування, динамічного моделювання, використання збалансованої системи показників під час управління й оцінювання інновацій у соціально-культурній сфері, опанування інструментарію управління інноваційними ризиками, проектування та розвитку креативних особистості та команди, інноваційно-креативного середовища на підприємствах соціально-культурної сфери, організаційних структур інноваційної культури, систем стимулювання та мотивації, вироблення практичних рекомендацій органам державної влади й органам місцевого самоврядування щодо вибору варіантів перспективного розвитку територій на засадах інноваційного розвитку соціально-культурної сфери з урахуванням досвіду Європейської спільноти.

Важливим у формуванні освітнього потенціалу майбутнього фахівця з управління інноваційною діяльністю є дотримання принципів гуманності, демократичності, безперервності, системності й систематичності. Необхідною умовою під час формуванні інноваційного змісту вищої освіти для соціально-культурної сфери в ХДАК є поєднання трьох компонентів: освіти, наукових досліджень та передового досвіду управління інноваційною діяльністю.

Значний попит на фахівців спеціальності «Управління інноваційною діяльністю» мають державні та комунальні підприємства й організації соціально-культурної сфери, які потребують технічного та технологічного переоснащення для вироблення нових зразків продукції соціально-культурної сфери.

В Україні підготовку фахівців з управління інноваційною діяльністю здійснюють 18 вищих навчальних закладів за денною та заочною формами навчання у виробничій сфері: у Харкові з 2007 р. — лише Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Слід зазначити, що нині для соціально-культурної сфери в Україні підготовка фахівців з управління інноваційною діяльністю не здійснюється. Тому нагальне завдання — активізувати підготовку фахівців та розвиток інноваційної діяльності саме в соціально-культурній сфері. У сучасному суспільстві соціально-культурна сфера є потужним ресурсом нової економіки, формування привабливості та конкурентоспроможності територій, розвитку людського потенціалу й інноваційного мислення.

Отже, підготовка фахівців зі спеціальності «Управління інноваційною діяльністю» може здійснювати саме ХДАК, де є відповідна соціально-культурна специфіка, яка базується на фундаментальному значенні культури в суспільному житті, сучасних напрямках розвитку соціально-культурної сфери, як одного з основних чинників економічного зростання регіону. Головним завданням програми спеціальності «Управління інноваційною діяльністю» в ХДАК

буде підготовка фахівців з управління інноваційною діяльністю в організаціях соціально-культурної сфери різних форм власності на основі базової або повної вищої освіти будь-якого напрямку підготовки чи спеціальності.

Освітня підготовка майбутніх фахівців орієнтуватиметься на управління інноваційною діяльністю підприємств і організацій (державних та комунальних) соціально-культурної сфери середнього та великого бізнесу Харківської, Донецької, Луганської, Полтавської і Сумської областей України. Тобто виробнича, економічна, технічна й освітня галузі залишатимуться достатньо актуальними для працевлаштування випускників зі спеціальності «Управління інноваційною діяльністю» в соціально-культурній сфері.

Надання заявлених освітніх послуг у ХДАК завдяки соціально-культурній спрямованості академії суттєво відрізняться від тих, які вже здійснюють інші вищі навчальні заклади та Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Так, варіативна частина навчальної програми «Управління інноваційною діяльністю» в соціально-культурній сфері міститиме такі основні дисципліни: управління структурними зрушеннями й інноваційно-інвестиційними процесами в економіці соціально-культурної сфери України, конкурентна політика, управління ресурсами та витратами соціально-культурної сфери, інвестиційний менеджмент у соціально-культурній сфері, бізнес-планування, операційний менеджмент, інфраструктура інноваційної діяльності соціально-культурної сфери, економіка й організація інноваційної діяльності соціально-культурної сфери, менеджмент продуктивності соціально-культурної сфери тощо. Авторські дисципліни з інноваційного менеджменту соціально-культурної сфери вже викладають фахівці кафедри менеджменту й адміністрування ХДАК на інших спеціальностях академії.

Розроблена Концепція діяльності ХДАК із надання освітньої послуги у сфері вищої освіти з підготовки фахівців зі спеціальності «Управління інноваційною діяльністю» в соціально-культурній сфері ґрунтується на Конституції України, законах України «Про інноваційну діяльність»; «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»; «Про наукову і науково-технічну діяльність»; «Про культуру»; «Про бібліотеки і бібліотечну справу»; «Про кінематографію»; «Про музеї та музейну справу»; «Про охорону культурної спадщини»; «Про охорону археологічної спадщини»; «Про туризм»; «Про освіту»; «Про вищу освіту»; «Про позашкільну освіту»; нормативних документах Міністерства культури та Міністерства освіти й науки України; стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 р., затвердженій рішенням обласної ради від 23.12.2010 № 27-VI; концепції розвитку туризму в Харківській області до 2020 р., затвердженій рішенням обласної ради від 05 березня 2013 р. № 648-VI; реалізації мистецьких програм і проєктів для різних верств населення тощо.

Таким чином, зважаючи на програми, які адаптовані до потреб соціально-культурної сфери регіону, потужну матеріальну базу і якісний науково-педагогічний потенціал, ХДАК має всі можливості для підготовки фахівців зі спеціальності «Управління інноваційною діяльністю» в соціально-культурній сфері України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Быховская И. М. Прикладная культурология: знание в действии / И. М. Быховская // Культурология: фундаментальные основания прикладных исследований. — М. : Смысл, 2010. — С. 7–33.
2. Соколов А. В. Феномен социокультурной деятельности : монография / А. В. Соколов. — СПб., 2003. — С. 19.
3. Флиер А. Я. Культурологический инструментарий в процессах социального контроля и управления [Электронный ресурс] / А. Я. Флиер // Информационно-гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». — 2012. — № 2 (март — апрель). — Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2012/2/Flier_Culturological-Apparatus/. — Загл. с экрана.

Надійшла до редколегії 07.02.2014 р.

УДК: 316.7:316.77

Є. О. КИЯНИЦЯ

ІМІДЖ ОРГАНІЗАЦІЙ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ: СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД

Досліджується структура іміджу закладів культури, визначаються його складові, обґрунтовується думка про те, що структура іміджу організацій соціально-культурної сфери потребує комплексного підходу до його формування.

Ключові слова: культура, імідж, заклади соціально-культурної сфери, соціальна відповідальність.

Исследуется структура имиджа учреждений культуры, определяются его составляющие, обосновывается определение сложности структуры имиджа организаций социально-культурной сферы и необходимости комплексного подхода к его формированию.

Ключевые слова: культура, имидж, учреждения социально-культурной сферы, социальная ответственность.

The article explores the structure of the image of cultural institutions, which is determined by its components; settles the definition of complexity of organizations image in social cultural sphere and the need for integrated approach to its formation.

Key words: culture, image, institutions of sociocultural sphere, social responsibility.

Сучасні умови розвитку суспільства, які формують середовище для ефективного існування інститутів соціокультурної сфери, характеризуються високою конкуренцією та зростаючим попитом на якісний, креативний, унікальний культурний продукт. Споживач останнього обирає конкретний соціокультурний заклад або послугу принципово по-новому. Втрачає актуальність поведінка споживча, основана на елементарних чинниках, таких як близькість розташування або ексклюзивність події, адже в минулому соціально-культурна сфера не пропонувала такої кількості послуг, як сьогодні, і споживач користувався лише тим, що було запропоноване державою. Нинішній споживач соціокультурних послуг обирає

заклад культури, керуючись його загальним іміджем, що склався в процесі соціальної комунікації між суспільством і організацією, та раціональними перевагами, до яких належать: якість і ціна послуг, рівень обслуговування.

Водночас послуги, які надають соціокультурні організації, стають дедалі стандартизованішими, та й сам образ закладу соціокультурної сфери для споживача також стандартизується. Саме на цьому етапі комплексне використання паблік рилейшнз вирішує головне завдання щодо створення унікального індивідуального іміджу, що слугуватиме і підвищенню впізнаваності установи серед громадськості, і отриманню додаткових переваг для соціально-культурного закладу. Отже, мета статті — дослідити розбудову іміджу закладів соціально-культурної сфери з використанням окремих його елементів.

Структурно імідж організації соціокультурної сфери є складним утворенням, у якому кожен елемент виконує важливу функцію, «працює» на формування образу організації в громадській свідомості. Зважаючи на складність формування іміджу закладів та установ соціокультурної сфери, визначення цього процесу є достатньо актуальним, адже діяльність закладів культури має спрямовуватися, насамперед, на формування громадської думки щодо державної політики в соціокультурній сфері.

Проблеми формування іміджу організації досліджують науковці різних наукових галузей: психології (В. Белобрагін «Половозрастные различия восприятия подростками имиджа музыкальных кумиров», А. Калужний «Психология формирования имиджа учителя», Є. Перелігіна «Психология имиджа», В. Шепель «Имидж семьи» та ін.); соціології (А. Кошмаров «Телевизионный образ политического лидера как результат репутационного менеджмента», О. Попова «Имидж преподавателя вуза: проблема трансформации в современной России» та ін.); новоствореної науки — іміджології (А. Панасюк «Наука и «Имиджелогия»: теоретическое обоснование права на существование», В. Шепель «Имиджелогия: Секреты личного обаяния» та ін.), паблік рилейшнз (В. Бебик «PR в органах державної влади та місцевого самоврядування», Є. Богданов і В. Зазикін «Психологические основы «Паблик рилейшнз»» та ін.). Праці цих науковців сприяють розумінню іміджу організації соціокультурної сфери на рівні загальнотеоретичного осмислення проблеми, але детальніше аналізують це питання фахівці, котрі вивчають комунікативні маркетингові процеси саме в соціокультурній сфері.

Проблеми формування іміджу організації соціокультурної сфери частково розглянуті в дослідженнях К. Бейкуелл («Маркетинг библиотечного и информационного обслуживания»), О. Борисова («Реклама как средство формирования положительного имиджа библиотеки»), С. Булатова («Имидж библиотеки»), М. Ньюшенкової («Имидж организаций социально-культурной сферы») Г. Тульчинського («Public relations. Репутация, влияние, связи с прессой и общественностью, спонсорство», «PR в культуре»).

Ці дослідження не висвітлюють усієї проблематики, яка стосується іміджу організації соціокультурної сфери. Так, практично не дослідженим у сучасній науці є питання структурної побудови іміджу закладів культури, що зумовлює мету цієї статті.

Уже більше двадцяти років організації соціально-культурної сфери працюють у нових умовах господарювання. Незалежно від видів власності й організаційно-правових форм, вони законодавчо самостійно вирішують творчі, господарські, фінансові, ресурсні питання. Задовольняючи реальні культурні запити населення завдяки наданню платних та безплатних послуг, організації соціально-культурної сфери почали використовувати концепцію соціально-етичного маркетингу в розвитку власного підприємництва. Діяльність, яка ґрунтується на маркетингових принципах, самостійність у вирішенні комунікативних завдань створюють передумови для набуття кожним музеєм, клубом, бібліотекою, кінотеатром і будь-якою іншою соціально-культурною організацією власного іміджу. Більшість дослідників визнають, що у свідомості сучасної людини дедалі більше закріплюється уявлення про імідж як певну цінність, від наявності якої залежить успішність будь-якої діяльності [1, с. 3; 13, с. 6].

К. Бейкуелл зазначає: оскільки функціонування закладів культури залежить від органів влади, посилюється необхідність підтвердження їх значущості для місцевої громади, розвитку механізмів зворотного зв'язку з владою та населенням. Ефективність послуг, їхня суспільна оцінка в багатьох аспектах залежать від сформованого іміджу соціально-культурного інституту. Організація, що є авторитетною для споживачів її послуг, має більше шансів отримати додаткові субсидії та спонсорську допомогу від влади або керівництва установи [1, с. 38].

Питання про імідж організації соціокультурної сфери також правомірне і з тієї причини, що більшість дослідників відзначають істотні розбіжності в поглядах щодо його структури та місця в комунікативній стратегії бібліотек, театрів, музеїв, клубів тощо. Крім того, в умовах трансформації соціокультурної сфери вчені виявили неузгодженість між розвитком організації й оцінкою її діяльності різними групами громадськості, оскільки нині різні соціальні категорії людей по-різному розуміють зміни в культурі і неоднаково до них ставляться, що актуалізує проблему вивчення поширення у суспільстві образів та уявлень [3, с. 88].

Саме слово «імідж» (від англійського «image», яке у свою чергу походить від латинського «imago»), в перекладі означає «образ», «вигляд». В англійській мові це поняття доволі багатозначне, наприклад, «Великий англо-український словник» наводить такі можливі варіанти його значення: 1) зображення; 2) скульптура; статуя; 3) образ, подоба; імідж; 4) ікона; 5) відображення, відбиття; 6) копія, подібність, схожість; 7) уявний образ; 8) літературний образ; метафора; 9) утілення, символ; взірць, зразок; 10) яскраве зображення, відтворення [8, с. 11]. Натомість в українській мові «імідж» є поняттям значно вужчим.

Співвідношення понять імідж та образ проаналізували В. В. та В. Я. Белобрагіни, котрі, з'ясувавши, що майже всі науковці використовують лише семантичну основу — «образ» — і визначають імідж як форму відображення об'єкта, або модель пізнання, або інструмент управління. А. Ковальчук, О. Перелигіна, О. Петрова розуміють імідж як стереотипний образ, що цілеспрямовано формується суб'єктами суспільної практики в індивідуальній, груповій та суспільній свідомості з метою досягнення політичних, економічних, соціальних цілей організації.

Проаналізувавши основні наукові підходи до визначення поняття «імідж», пропонуємо власне ставлення до формування іміджу в соціокультурній галузі та безпосередньо на це поняття в установах культури. Отже, імідж — це образ організації, що існує у свідомості споживачів послуг, які надаються закладами культури; формується під впливом уявлень широкої громадськості щодо ролі організації в культурному, соціальному, економічному та політичному житті регіону, країни, світу, а також уявлень про якість послуг і готовність організації задовольняти зростаючі потреби суспільства в соціально-культурній сфері.

Основуючись на працях науковців, у центрі уваги яких — проблема іміджу, можна погодитися з тим, що значення іміджу для організацій соціокультурної сфери полягає в тому, що за умови однакової якості й асортименту послуг соціокультурної установи конкурентна боротьба відбувається не стільки між видами цих послуг, скільки між їхніми іміджами [4]. Відповідно можна констатувати, що проблемою є не наявність іміджу, адже він існує незалежно від бажання організації, а його позитивне сприйняття суспільством і ефективності всіх його складових.

Саму ж структуру іміджу соціально-культурного закладу можна охарактеризувати за параметрами, які зазначені, зокрема, в міжнародний стандарт ISO 26000:2010 «Керівництво із соціальної відповідальності». Однією з вимог цього стандарту є положення про те, що, розвиваючи свою соціальну відповідальність, організації мають зосереджуватися на розвитку взаємодії між організацією й суспільством, між організацією і її зацікавленими сторонами (громадськими установами, спонсорами, фандрейзерами тощо), зацікавленими сторонами і суспільством.

З точки зору соціокультурної установи, «суспільство» і «зацікавлені сторони» можуть безпосередньо впливати на формування її іміджу. Співвідношення інтересів закладу, «зацікавлених сторін» та суспільства вможливає ефективну побудову іміджу, адже, зважаючи на потреби суспільства, можна сформувати такий споживацький продукт, який цілком задовольнятиме громадськість; його широке використання популяризує «зацікавлену сторону». У такому разі користь для організації є очевидною, адже, окрім прибутку, позитивних відносин зі спонсорами, державними та громадськими установами, формується образ соціально відповідального підприємства.

На думку В. Опокіна, соціальна відповідальність є основним елементом створення іміджу. Він зазначає, що соціально відповідальною можна називати ту організацію, яка дотримує морально-етичних норм ведення справ щодо суспільства, персоналу організації й органів влади. Таке визначення дозволяє дійти висновку, що різні рівні соціальної відповідальності — це комбінації вимог і очікувань суспільства та держави щодо соціокультурної установи. Таким чином, пропонуємо універсальну структурну модель іміджу культурного закладу.

1. Культурний імідж — імідж організації, який сформувався в процесі її культурно-просвітницької діяльності — передбачає ціннісне сприйняття суспільством культурного продукту, який організація виробляє, або послуг, які вона надає.

До найважливіших сфер культурної діяльності, які формують культурний імідж організації, належать: виявлення, вивчення, охорона, реставрація і використання пам'яток історії та культури; художня література, кінематографія, сценічне, пластичне, музичне мистецтво, архітектура і дизайн, фотомистецтво, інші види й жанри мистецтва; художні народні промисли і ремесла, народна культура в таких її проявах, як мови, діалекти та говірки, фольклор, звичаї й обряди, історичні топоніми; самодіяльна (аматорська) художня творчість; музейна справа та колекціонування; книговидавництво і бібліотечна справа, а також інша культурна діяльність, пов'язана зі створенням друкованих творів, їх розповсюдженням і використанням, архівна справа; телебачення, радіо й інші аудіовізуальні засоби щодо створення і поширення культурних цінностей; естетичне виховання, художня освіта, педагогічна діяльність у цій галузі; наукові дослідження культури; міжнародні культурні обміни; виробництво матеріалів, устаткування й інших засобів, необхідних для збереження, створення, поширення та освоєння культурних цінностей; інша діяльність, у результаті якої створюються, зберігаються, поширюються культурні цінності.

2. Юридичний імідж — імідж організації, що сформувався внаслідок дотримання організацією чинного законодавства або інших державних зобов'язань. Юридичний імідж формується в результаті законслухняної поведінки організації, тобто поважного ставлення до закону, дотримання його приписів кожним суб'єктом соціокультурної діяльності. Законслухняність — не посягання на свободу організації культури, вона є результатом високого рівня правосвідомості й правової культури театру, бібліотеки, музею, що конкретизується в трьох її проявах: законності, правопорядку і внутрішньої дисципліни організації.

У правовому регулюванні соціально-культурної діяльності пріоритетне місце належить таким категоріям, як свобода творчості, право особистості на саморозвиток і самореалізацію, узгодження інтересів громадянина й суспільно-державних організацій, забезпечення умов для охорони і культурного розвитку населення, доступність культурних цінностей та культурної діяльності для кожного громадянина, соціальний захист діячів культури всіх категорій — як професіоналів, так і любителів.

Законодавчого закріплення потребують і інші життєво важливі реалії, такі як податкові пільги — основний інструмент підтримки культури державою, практика ввезення, вивезення і передачі культурних цінностей, статус професійного творчого працівника сфери культури. Визначаючи права й повноваження держави, творчих організацій, політичних партій і рухів у галузі культури та дозвілля, законодавство слід спрямувати на подолання тих бар'єрів, що перешкоджають ефективному розвитку культури та соціально-культурної сфери.

3. Діловий імідж — динамічна характеристика поведінки компанії, що формується в суспільстві протягом достатньо тривалого періоду часу на основі сукупності інформації про те, яким чином і якими методами буде свої ділові відносини організація в певних ситуаціях.

З точки зору ділової активності соціально-культурна діяльність безпосередньо або опосередковано пов'язана з реалізацією окремих проектів і програм, здійсненням тих чи інших акцій і заходів. Отже, саме діяльність

закладів соціокультурної сфери спрямована на вирішення (або оптимізацію) проблем, характерних для конкретної суспільної групи, території, галузі. Вирішуючи ці проблеми, організація виявляє ділову активність, яка передбачає: співробітництво партнерів, урахування впливу навколишнього середовища, факторів національної культури виховання, вибір найефективніших технологій соціокультурної діяльності, виявлення їхньої соціальної спрямованості. Саме в процесі ділової активності формується діловий імідж організації соціокультурної сфери, який відображає не тільки ставлення громадськості до фактажної діяльності установи, а й емоційне сприйняття суспільством культурного закладу.

4. Соціальний імідж — імідж організації, що сформувався в результаті встановлення і розвитку відносин з громадськістю завдяки інформаційній, благодійній діяльності, власній активності в соціокультурній сфері.

Поняття «соціально-культурна» використовується для характеристики сукупності галузей, інститутів і служб соціальної сфери, в межах яких здійснюється соціально-культурна діяльність. До цієї сукупності, що задовольняє культурні й інформаційні потреби населення, належать культура, дозвілля, освіта, мистецтво, фізична культура та спорт, охорона здоров'я і соціально-культурна реабілітація, засоби масової інформації, туризм, готельний та ресторанный бізнес, громадське харчування, природоохоронна діяльність тощо.

Соціально-культурні інститути сприяють долученню різних груп населення до процесу місцевого самоврядування, розроблення і реалізації проектів та ініціатив життєдіяльності суспільства, створенню клубів, рухів і об'єднань, орієнтованих на вирішення місцевих соціальних проблем. Особливе місце належить розвитку міжнаціональних відносин в умовах поліетнічних, трудових, навчальних, побутових та інших різновидів сучасного соціуму.

Численні акції з долучення людей до політичної й економічної культури, роз'яснення політичних та економічних знань зосереджені на людині, її інтересах і потребах та мають на меті формування активно мислячої особистості, яка має почуття громадянськості, соціальної рівності й справедливості. Гуманізм, багатство загальнолюдських цінностей, спрямованість на розвиток політичної та громадянської активності людей характерні для масових соціально-культурних кампаній, свят, фестивалів, конкурсів, зустрічей і дискусій. Вихідними умовами їх реалізації є врахування соціального замовлення, змісту тієї чи іншої проблеми та спрямованості інтересу, формування широкого кругозору, чітких уявлень про особливості розвитку сучасного світу й України.

Інформаційно-пізнавальні, активні, дискусійні, розважальні та розвиваючі соціально-культурні проекти і програми, зазвичай, базуються на духовному потенціалі регіону, традиціях трудових та сімейно-побутових колективів, розвиткові повсякденних соціальних контактів, створенні «соціально-культурних осей», що поєднують дітей, підлітків, молодь, дорослих.

Отже, параметрами іміджу для організації, які працюють у соціокультурній сфері, є: значущість культурної діяльності організації для регіону, ступінь участі організації в регіональних соціальних та культурних програмах, дотримання законів, кількість наданих робочих місць, відкри-

тість організації до споживачів. На практиці структура іміджу організацій соціально-культурної сфери передбачає глибокий управлінський зміст. Окремі складові іміджу потребують і окремих підходів до його формування, наприклад, соціальний імідж організації може формуватися в процесі різноманітних PR-заходів; діловий імідж потребує ефективного менеджменту, зокрема ефективного управління корпоративним іміджем соціокультурної установи, дотримання норм ділової етики та ділового етикету; правовий імідж — ретельного правового аудиту діяльності закладів культури щодо відповідності її функціонування нормам українського законодавства, культурний імідж — активної професійної роботи персоналу та менеджменту цих організацій з надання послуг, створення і просування культурного продукту, розширення музейних колекцій, бібліотечних фондів тощо.

Імідж організації соціокультурної сфери — це складний об'єкт, що містить численні структурні елементи: культурні, правові, ділові, соціальні. Ці елементи можуть створюватися окремими підрозділами, але кожен з них має значення для загального сприйняття суспільством закладу соціокультурної сфери.

Імідж кожної соціокультурної установи можна розглядати як відносно сталий образ, що сформувався у свідомості різних груп населення під впливом її безпосередньої роботи, соціально-відповідальної поведінки, соціальної комунікації із широкими верствами громадськості.

Характерними ознаками соціально-культурної діяльності, яка впливає на імідж організації соціокультурної сфери, є органічна єдність і взаємодія цілей, завдань, принципів, напрямів, змісту, засобів, форм та методів, що об'єктивно сприяють формуванню іміджу як конкретної організації, так і культури загалом. Державні та громадські структури, які діють у соціально-культурній сфері, зосереджують свої зусилля на поширенні та розвитку всієї галузі. Водночас вони спрямовані на формування масової суспільної свідомості, виховання молоді та дорослих згідно з загальнолюдськими цінностями, гуманізмом, демократичними ідеалами.

Таким чином, формування іміджу соціокультурної установи потрібно розглядати як комплексну PR-діяльність цих установ, спрямованість усіх ланок управління на утворення взаємозв'язків та взаємозалежностей. Імідж кожної окремої організації соціокультурної сфери, а особливо установ, які є лідерами на ринку соціокультурних послуг, створює культурний імідж України.

Подальші дослідження пов'язані з виявленням ефективних інструментів «паблік рилейшнз», що слугуватимуть формуванню позитивного іміджу закладів соціально-культурної сфери.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бейкузл К. Маркетинг библиотечного и информационного обслуживания / К. Бейкузл // Маркетинг — современная концепция управления библиотекой : науч.-реф. сб. / сост. С. Д. Колегаева. — М., 1994. — С. 35–41.
2. Белобрагин В. Некоторые вопросы формирования имиджологии как науки [Электронный ресурс] / В. Белобрагин. — Режим доступа: <http://www.academim.org>. — Загл. с экрана.

3. Борисова О. О. Реклама как средство формирования положительного имиджа библиотеки / О. О. Борисова // Проблемы формирования нового менталитета : всерос. науч.-практ. конф. / Орлов. гос. ин-т искусств и культуры. — Орел, 2000. — С. 87–90.
4. Булатова С. Н. Имидж библиотеки / С. Н. Булатова // Библиотечная жизнь Кузбасса : сб. / Кемеров. обл. науч. б-ка им. В. Д. Федорова ; отв. ред. Т. Г. Баранова. — Кемерово, 2001. — Вып. 1(31). — С. 125–127.
5. Ковальчук А. С. Основы имиджологии и делового общения : учебн. пособ. для студентов вузов / А. С. Ковальчук. — Р. н/Д. : Феникс, 2004. — 256 с.
6. Ньюшенкова М. Имидж организаций социально-культурной сферы [Электронный ресурс] / М. Ньюшенкова. — Режим доступа: <http://www.cfin.ru/press/practical/2002-09/05.shtml>. — Загл. с экрана.
7. Опокин В. Социальный имидж в структуре имиджа организации [Электронный ресурс] / В. Опокин. — Режим доступа: http://www.marketing.spb.ru/lib-comm/pr/social_image.htm. — Загл. с экрана.
8. Перельгина Е. Б. Психология имиджа : учеб. пособ. / Е. Б. Перельгина. — М. : Аспект Пресс, 2002. — 223 с.
9. Петрова Е. А. Имидж как социально-психологический феномен : текст доклада на заседании секции психологии / Е. А. Петрова. — М., 2006. — 16 с.
10. Сафьянов В. И. Имиджология — 2006: актуальные проблемы социального имиджмейкинга : материалы Четвертого Междунар. симпозиума по имиджологии / В. И. Сафьянов ; под ред. Е. А. Петровой. — М., 2006. — С. 263–265.
11. Стандарт ISO 26000:2010 (Draft) — Руководство по социальной ответственности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.klubok.net/Downloads-index-req-viewdownloaddetails-lid-243.html>. — Загл. с экрана.
12. Трач О. Імідж, бренд та репутація: їх взаємозв'язок і вплив на розвиток території, організацій та окремих осіб / О. Ю. Трач, О. І. Карий. — Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2011. — С. 182–187.

Надійшла до редколегії 07.02.2014 р.

УДК: 007: 304: 659.3

Т. В. ХИТРОВА

«ПАМ'ЯТЬ» ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ: ДИСКУСІЇ ЩОДО НАУКОВОГО СТАТУСУ ТА ПРЕДМЕТНИХ ДИФЕРЕНЦІАЦІЙ

Аналізуються сучасні науково-теоретичні підходи до «пам'яті» як міждисциплінарного поняття. Акцентується на ефективності використання соціально-комунікаційного підходу як засобу значеннєвої цілісності цього феномену.

Ключові слова: дискурс, комунікація, медіасистема, парадигмальність, соціальний простір, соціально-комунікаційний підхід.

Анализируются современные научно-теоретические подходы к «памяти» как междисциплинарному понятию. Акцентируется на эффективности использования социально-коммуникационного подхода к «памяти» как средства ее смысловой целостности.

Ключевые слова: дискурс, комунікація, медіасистема, парадигмальність, соціальне пространство, соціально-комунікаційний підхід.

The article analyzes the contemporary scientific and theoretical approaches to the «memory» as an interdisciplinary concept. It is focused on the effective use of social-communicative approach to the «memory» as a means to its semantic integrity.

Key words: discourse, communication, media system, paradigmacy, social space, social-communicative approach.

Трансформація останніх десятиліть суттєво вплинула не лише на розвиток суспільних орієнтирів, але й на онтологію наукових пошуків, що власне й визначає актуальність запропонованої розвідки. Становлення нової культурно-соціальної суб'єктивності, формування сучасних інформаційно-інтелектуальних моделей, концептуальна зміна суспільних і групових цінностей, процеси віртуалізації та глобалізаційні тенденції сприяють ініціації нових наукових парадигм, розширенню й концептуалізації поняттєво-категоріальних одиниць, конкретизації міждисциплінарних зв'язків, розвитку трансдисциплінарних та метанаукових концепцій.

Раціональна аргументація сучасної світоглядної парадигми в науковому континуумі зумовлює постановку нових теоретичних завдань, що засвідчують одночасний рух до процесів інтеграції та функціональної диференціації в міждисциплінарній площині. Конвенційною основою таких пошуків стає спільна методологічна дилема «цінності-засоби», яка сприяє формуванню нового смислового й символічного універсуму людини і суспільства загалом. У цьому контексті актуального значення набуває поняття суспільної «пам'яті» в його культурному, соціальному, історичному та колективному вимірах як амбівалентної система відських відносин.

Соціокомунікаційний феномен «пам'яті», його проблемне й функціональне поле поки що залишаються малодослідженим явищем у соціальних комунікаціях. Теорія науки тільки почала формувати уявлення про «пам'ять» як основу соціальної й комунікаційної взаємодії з притаманними їй когнітивними структурами. Долученість соціальних комунікацій як самостійної наукової галузі, до процесу дослідження функціональних структур пам'яті стала можливою у зв'язку з визнанням на міжнародному науковому рівні «активної ролі повідомлень і дискурсивних стратегій як базових характеристик загальних теоретико-методологічних принципів сучасних досліджень» [6, с. 39]. Водночас цьому сприяло формування соціально-комунікаційної парадигми принципів дослідження явищ публічної комунікації, які, на думку В. Різуна, обов'язково передбачають: вивчення явищ у контексті суспільної взаємодії суб'єктів спілкування; визначення функціонального статусу явищ у цьому контексті взаємодії; виявлення залежності явищ від мети, завдань і характеру суспільної взаємодії [5, с. 12]. У зв'язку з вищезазначеними процесами в теорії соціальних комунікацій актуальності набувають дослідження інформаційно-гносеологічного спрямування, з точки зору якого «пам'ять» — це нерозривний процес пізнання, отримання, накопичення і розповсюдження соціальної інформації, що забезпечує динаміку соціальної системи загалом [10, с. 24].

Мета — з'ясувати соціально-комунікаційну суть «пам'яті» як міждисциплінарного поняття, виявити її предметно-об'єктні характеристики в соціальних комунікаціях.

Теоретичним підґрунтям до таких пошуків стали зарубіжні праці, які попри різні підходи щодо «пам'яті» її головною властивістю визначають рух смислів у соціальному часі, а комунікаційну основу співвідносять з мнемонічним процесом (сприйняття, засвоєння, зберігання та передачі інформації — смисловий процес комунікації). Як зазначає теоретик соціальних комунікацій А. Соколов: «Пам'ять тотожна мнемічній діяльності. Її складовими є: запам'ятовування, збереження, відтворення / згадування, забування» [9, с. 52]. Крім того, дефініційні визначення понять «соціальна пам'ять» і «соціальні комунікації» в дослідника також є близькими — «рух смислів у соціальному часі і просторі». Розподіл цих категорій відбувається в хронотопі соціального простору, рух смислів у якому визначається як «комунікаційна діяльність». На нашу думку, хронотоп соціального простору є найактивнішим у дослідженні «історичної пам'яті», адже він виконує функцію ментального фільтрау (когнітивний аспект) соціальних смислів (прагматичний аспект), закладених у публічний дискурс.

Французька дослідниця в галузі медіакомунікацій К. Німеєр у праці «Медіа і ностальгія» розглядає прагматичну функцію медіа у формуванні та поширенні ностальгічних дискурсів «пам'яті». Ефективність функціонування такої моделі комунікації, на її думку, має безпосередній зв'язок зі спільним соціально-історичним досвідом аудиторії, долученої до інформаційного простору побутування дискурсів.

Культура експлікації дискурсів «пам'яті» в масовій комунікації є підґрунтям наукових теорій німецької дослідниці А. Ерл, зокрема в колективній праці «Медіа і культура пам'яті». На думку вченої, культура дискурсів пам'яті, долучених до медіаротації, є джерелом формування конвенційних взаємин і впливає на позитивну ідентифікацію аудиторії, а, отже, є важливою детермінантою загальної медіакультури, яку можна тлумачити як *соціальний простір* (курсив — доповнення наше). Культуру як складову соціального простору розглядає і А. Соколов, який вирізняє її матеріальний і духовний рівні, а свідомі і несвідомі смисли називає соціальним менталітетом [9, с. 57].

Соціокомунікаційну суть «пам'яті» трактує і російський соціолог Г. Осіпов, котрий визначає її як сукупність соціокультурних засобів та інститутів, що здійснюють відбір і перетворення актуальної соціальної інформації в інформацію про минуле (ретроспективні) з метою збереження набутого суспільного досвіду та передачі його від покоління до покоління. Таким чином, представники цього підходу визначають пам'ять як форму зв'язку минулого й сучасності, зумовлену соціокомунікаційною діяльністю.

Досліджуючи пам'ять як рух смислів, британський науковець і директор дослідницького центру «Медіа, пам'ять і спільноти» в університеті Глостершир Джоан Гард-Хансен ототожнює презентаційну основу пам'яті (текстових, усних та візуальних обрізів) з процесом медіавиробництва.

У праці «Медіа і пам'ять» засобам масової інформації дослідник надає статусу засобів соціальної комунікації, технологічна основа яких відповідає мнемічній діяльності. Ця думка є актуальною і в українському науковому континуумі, зокрема її поділяє український дослідник соціології громадської думки В. Набрusco. Він вважає, ЗМК перебувають під впливом тенденції поступового перетворення на *засоби соціальної комунікації* (ЗСК) [3, с. 5]. Інформація як соціальна цінність суспільства загалом притаманна теорії «інформаційного суспільства», в межах якої «пам'ять» розглядається як складова соціальної інформаційної системи, рівновага якої забезпечується внутрішніми і зовнішніми каналами комунікації.

На долученості журналістики до процесів формування й поширення образів «пам'яті» ґрунтуються концепції колективної праці «Журналістика і пам'ять» за редакцією американської дослідниці Б. Зелізєрта К. Тененбойм-Вейнблатт (доцента кафедри комунікації і журналістики Європейського університету в Єрусалимі). У передмові Б. Зелізєр зазначає, що «... журналістика завжди була важливим інструментом колективної пам'яті, вона поєднує минуле з теперішнім,... актуалізує спільні тріумфи й травми» [13, с. 11]. З точки зору теоретико-методологічної кореляції журналістики й досліджень пам'яті цікавою є стаття Дж. Оліка «Роздуми про малорозвиненість відносин між журналістикою і дослідженнями пам'яті» в першому розділі збірника. Автор наголошує на актуальності розвитку цього напрямку в сучасному журналістикознавстві, акцентуючи на комунікаційності пам'яті й підкреслюючи її роль у формуванні суспільної свідомості загалом та громадської думки зокрема.

Затребуваність такого поняття як «пам'ять» свідчить про релевантність сучасних наукових пошуків у новітніх концепціях досліджень способів трансляції, збереження та передачі масової (соціально значущої) інформації. Однак відсутність методологічних традицій, відрефлектованої поняттєвої й термінологічної систем ідентифікації «пам'яті» в теорії соціальних комунікацій спонукають до міждисциплінарного пошуку її соціально-комунікаційного феномену між численними самовизначеннями поняття в різних галузях науки.

У контексті теорії соціальних комунікацій найважливішими є результати прикладних досліджень пам'яті як колективного й соціального феномену (М. Гальбваск), як феномену «пам'яті культури» (А. Варбург), концепції «функціональної пам'яті» (А. Ассман), «місць пам'яті» (П. Нора), концепції «культурної» та «комунікативної» пам'яті (Я. Ассман), розуміння пам'яті як «коду культури» (М. Лотман), «тексту культури» (Я. Флієр), «пам'яті як наративу» (Дж. В. Вертш); конструюючої і моделюючої суті «пам'яті» (Х. Вельцер, М. Барг, С. Кара-Мурза, М. Возняк); «пам'яті» в умовах інформаційного суспільства (Е. Тоффлер, М. Маклюєн, М. Масуд, М. Фуко, П. Хаттон, О. Петровська, М. Ямпольський та ін.). Інформаційно-гносеологічний підхід до «соціальної пам'яті» та змісту «соціальної інформації» осмислюється в працях Я. Ребане, Н. Дубиніна, Д. Дубровського, В. Ребрина, Г. Зібена, Е. Маркаряна, В. Колеватова; в контексті теорії соціальних комунікацій актуальними є концепції А. Лосєва, А. Соколова,

Ф. Шаркова та ін. Аспектні дослідження «пам'яті» привертають увагу і сучасних українських науковців та представників зарубіжних українознавчих студій. Як самостійний предмет «пам'ять» досліджується в дисертаційних розвідках Л. Стародубцевої, О. Фостачук, В. Жадька, Г. Коньшиної, Ю. Зерній, О. Воляннюк та ін.

Сучасні спроби оновлення канонічних уявлень про феномен пам'яті виявляються в концептуалізації неklasичних (ре)інтерпретацій пам'яті (пам'ятних подій, явищ, персоналі) в контексті авторських пошуків т. зв. нової автентичності. Концептуалізація неklasичних інтерпретацій «пам'яті» в науковому дискурсі призвела, на думку професора М. Романовського, до «буму пам'яті», рівноцінно ініційованому на науковому, політичному та публічному рівнях. Однак дослідник констатує: «новий інтерес до цього дослідницького поля став якісно новим, що свідчить про уточнення попередніх та примноження нових термінів і понять ... появу довідкової літератури» [7, с. 2]. Серед найгрунтовніших словникових видань пам'ятезнавства варто згадати американські видання «Дослідження культурної пам'яті. Міжнародний та міждисциплінарний довідник» («Cultural memory studies. An international and interdisciplinary handbook», New-York, 2003); словник «Наука про пам'ять. Основні поняття» («Science of Memory. Concepts», New-York, 2007).

Нині феномен «пам'яті» став не лише предметом вивчення різних наук, але й причиною виникнення нових напрямів соціально-гуманітарного знання, оновлення методологічних підходів, технік, прийомів пізнання, розширення поняттєво-категоріального простору наукових досліджень. Як свідчення, фігурування в сучасній науковій площині різноманітних поняттєвих конструкцій (самостійних концептів, уже сформованих дефініцій) пам'яті — «колективна», «історична», «соціальна», «соціально-історична», «національна», «етнічна», «народна», «ментальна», «культурна», «комемораційна», «офіційна», «опозиційна», «конвенційна», «травматична пам'ять», «контрпам'ять», «комунікативна», «публічна», «віртуальна», «штучна», «глобальна», «космополітична», «транскультурна», «кроскультурна», «сучасна» тощо. З нею корелюють такі концепти: «архіви пам'яті», «етика пам'яті», «місця пам'яті», «історична правда», «історичний досвід», «комунікативна традиція», «політика пам'яті», «меморіальна політика», «археологія пам'яті», «ідеологія», «соціальні межі пам'яті», «культура спогадів». З розвитком інформаційних концепцій «пам'яті» як складової суспільної взаємодії набувають поширення терміни: «кодування», «соціальна інформатика», «соціальне моделювання», що свідчить про зацікавлення пам'яттю як об'єктом дослідження в контексті соціального інжинірингу.

З метою артикулювати статус «пам'яті» в українському дослідницькому просторі Інститут української національної пам'яті передбачає формування «Студії пам'яті» (memory studies). Однак, актуалізуючи західну традицію в Україні, її донині невизначеними залишаються їх статус, як: самостійної науки; окремої наукової парадигми; галузі однієї зі вже існуючих наук; нового напрямку наукового знання; окремішнього методологічного підходу.

Стосовно зрілості «memory studies» і права претендувати на дисциплінарний статус у міжнародному науковому дискурсі розгортаються численні дискусії. Так, американські соціологи Дж. Олік і Дж. Роббінс визначають цей напрям як «непарадигмальний міждисциплінарний, децентрований» [15]. Дещо іншого погляду дотримують німецькі дослідники. Так, редактори колективної праці «Парадигма колективної пам'яті» Г. Ехтерхофф і М. Саар зазначають: «Парадигматичним уведення цього нового поняття або концепції є тому, що по-новому відкриває цілу галузь явищ та уявлень, феноменів, які донині розумілись зовсім інакше або стали притаманним лише сучасному контексту суспільного та культурного розвитку» (курсив — Т. Хітрова) [14, с. 14].

Міждисциплінарний погляд на «пам'ять» характерний для російського вченого М. Романовського, котрий визначає сучасний вектор досліджень «пам'яті» як «мнемонічні практики» [7]. *Мнемоісторію* дослідник пропонує розглядати як один із варіантів метанауки «пам'яті». На його думку, загальна тенденція до вивчення соціальних аспектів пам'яті свідчить про спрямованість учених до вивчення масових соціальних явищ.

Інший російський дослідник О. Васильєв «memory studies» надає статусу трансдисциплінарної галузі знань, яка «володіє своїм предметом, тобто дозволяє розглянути всю сукупність явищ людської культури, як «зразки-спогади» збереглися, передаються, актуалізуються, витісняються та використовуються в тій чи іншій культурі» [2]. На трансдисциплінарність досліджень пам'яті вказує й німецька дослідниця А. Ерл, акцентуючи, на тому, що саме ця властивість «memory studies» дозволяє використовувати методологічний інструментарій різних галузей науки, надаючи статусу «пам'яті» міждисциплінарного проекту. Окреслюючи перспективну площину сучасних досліджень «пам'яті», науковець називає три пріоритетні напрями: «sodal memory» (дослідження соціально-культурних аспектів пам'яті), «mental or cognitive memory» (вивчення когнітивних можливостей пам'яті) «material or medial memory» (аналіз медійних репрезентацій пам'яті), визначаючи головними об'єктами дослідження цих напрямів засоби масової інформації та інші форми публічних комунікацій [12, с. 4].

Таким чином, формування трансдисциплінарного (парадигмально-го, універсального та ін.) підходу до «пам'яті» зумовлене практичною необхідністю, адже міждисциплінарність як підхід, що передбачає роботу в межах конкретної дисципліни з використанням досягнень суміжних наук, наразі не дозволяє сформулювати й вирішити проблему «пам'яті» в широкому соціокультурному вимірі. Сформульована проблема, власне, й зумовлює сучасний інтерес дослідників до теоретичної універсалізації й концептуалізації методологічних засад «студій пам'яті» з одного боку, а з іншого — необхідності узагальнення великого масиву інформаційних ресурсів, що репрезентують емпіричні пошуково-археографічні розвідки, результати окремих дослідницьких проектів і програм, оригінальні тексти, аналіз та систематизація яких набуває особливої актуальності в площині пострадянського наукового дискурсу.

Водночас з інтеграційними підходами до дослідницької перспективи «пам'яті» в науковому континуумі співіснують погляди щодо функціональ-

них диференціацій або галузевих досліджень «пам'яті» в межах дисциплінарних предметно-об'єктних наукових напрямів. Прибічники такої теорії розглядають «студії пам'яті» як універсальну дослідницьку платформу відкритих міждисциплінарних дискусій у межах функціональних експлікацій пам'яті.

У контексті вищеописаних дискусій цілком слушною є думка Я. Дубая, сформульована у вступній статті довідкового видання «Наука про пам'ять. Основні поняття». Дослідник наголошує на мультидисциплінарному підході до «пам'яті» як системи й пропонує об'єднати наукові зусилля навколо її субдисциплінарних досліджень у межах основних завдань галузевих напрямів. Концептуалізація сучасного розуміння «пам'яті», на його думку, є першочерговим завданням наукового дискурсу, здатним розмежувати дисциплінарні межі вивчення цього феномену [11]. Про це зазначає й Л. Нагорна, акцентуючи на запозиченні підходів, напрацьованих у різних галузях наукового знання, для автономної розробки тих чи інших аспектів пам'яті [4, с. 51].

Безумовно, вищенаведені твердження актуалізують формування самостійного напрямку досліджень «пам'яті» в соціальних комунікаціях, цьому сприяють й численні практичні заходи, репрезентовані в публічній комунікації, а також міжнародні програми та проекти в контексті глобальних досліджень «пам'яті». На нашу думку, саме теорія соціальних комунікацій здатна запропонувати значеннєву цілісність цьому феномену, об'єднавши в єдине ціле соціально-комунікаційні та когнітивні аспекти пам'яті.

З точки зору функціональних координат соціально-комунікаційної природи пам'яті, влучною є теза російської дослідниці Н. Симбірцевої: «Потенціалом пам'яті є опосередковані «голоси» історії, сили звучання яких визначають не тільки тим, *хто* (що) і як ними володіє, але й *хто* і як їх чує. Резонанс сприйняття стає й фактом теперішнього» [8]. Такий погляд максимально близький до означеної концепції і базується на таких вихідних положеннях: «пам'ять» як об'єкт дослідження соціальних комунікацій має бути представлена на макрорівні (*соціальна або колективна*); у формі вербальних та невербальних повідомлень, долучених до публічної комунікації (*рух змістів у межах дискурсів*) й повсякденної соціокультурної реальності (*соціальний простір репрезентований у медіасистемі*) з урахуванням цінностей та ментальності суспільної групи (*соціально-інформаційна система, що репрезентує соціальний час*).

На підтвердження вірогідності означених припущень розглянемо з точки зору соціально-комунікаційного підходу ключові аспекти колективної пам'яті, запропоновані українським соціологом О. Бойко: по-перше, носієм будь-якого виду «пам'яті» є «група, обмежена в просторі і часі» (*масова аудиторія в соціальному просторі і часі* — курсив Т. Хітрова); по-друге, пам'ять формується колективом, що «обумовлює пам'ять своїх членів» у процесі комунікативної взаємодії в рамках соціальної групи (*медіакомунікація* — так само); по-третє, фундаментом для формування колективної пам'яті є певний усталений груповий порядок кодування інформації (спільна «базова знакова система» *комунікаційні засоби* — так само), завдяки якому і вибудовуються у всіх суб'єктів групи «схожі репре-

зентації минулого» [1, с. 95].

Вищенаведені твердження цілком аргументують запропоновану концепцію «пам'яті» в соціальних комунікаціях й уможливають визначити предмети її галузевого дослідження, зокрема: з точки зору теорії та історії соціальних комунікацій «пам'ять» можна аналізувати як соціальну комунікацію (за В. Різун, «процес суспільного єднання в умовах штучно створеної технологічної системи духовного єднання людей» [5, с. 3]), як закономірність розвитку комунікаційної системи, складову комунікаційних відносин та інформаційної культури, семіотичну систему соціально-комунікаційної діяльності, технологічну основу інформаційних моделей, інформаційно-когнітивну динаміку суспільства та соціально-інформаційну систему загалом; з точки зору теорії та історії журналістики, актуальними предметами є зміст і комунікаційні засоби втілення пам'яттєвого дискурсу, його перфомантизація в медіакомунікації, соціокультурні технології формування й перетворення актуальної інформації в пам'ять про минуле, інформаційно-комунікаційні та інформаційно-когнітивні процеси сприйняття минулого через сучасність, зокрема в контексті інституціональної складової інформаційної політики; комунікаційні ефекти/ моделі «пам'яті» як засобу взаємодії масової комунікації й аудиторії, зокрема як способу стабілізації та дестабілізації інформаційного середовища, виявлення механізмів деструктивної комунікації та налагодження конвенційних комунікаційних відносин тощо. Вважаємо, що історичне підґрунтя є спільною ознакою предметно-об'єктних диференціацій «пам'яті» в межах галузі, її функціональною складовою в соціальній комунікації, яка в подальшому підлягає емпіричному дослідженню на рівні потенційного та тенденційного компонентів «пам'яті», долучених до медіакомунікації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко О. Колективна пам'ять: природа, суть, структура / О. Бойко // Національна та історична пам'ять. — 2012. — С. 93–105.
2. Васильев А. Memory studies: единство парадигмы — многообразие объектов [Электронный ресурс] / А. Васильев. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru>. — Загл. с экрана.
3. Набруско В. Громадська думка в соціокомунікативному та політологічному вимірах : тексти лекцій / В. Набруско. — К. : Грамота, 2008. — 176 с.
4. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Л. Нагорна. — К. : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. — 328 с.
5. Різун В. Зі статті «Соціальнокомунікаційний підхід у науці та галузі соціальної інженерії» [Електронний ресурс] / В. Різун. — Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua>. — Назва з екрана.
6. Репина Л. Историческая память и современная историография / Л. Репина // Новая и новейшая история. — 2004. — № 5. — С. 39–51.
7. Романовский Н. Новое в социологии «бум памяти» [Электронный ресурс] / Н. Романовский. — Режим доступа: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2011>. — Загл. с экрана.
8. Симбирцева Н. Метаморфозы памяти: культурологическая интерпретация / М. Симбирцева // European Social Science Journal. — Рига–Москва. — 2011. — № 8. — С. 20–27.

9. Соколов А. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособ. / А. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
10. Храпов С. Концептуализация понятия «социальная память» в системе философского знания [Электронный ресурс] / С. Храпов. — Режим доступа: <http://www.aspu.ru/images/File/Izdatelstvo/GI4/23-26.pdf>. — Загл. с экрана.
11. Dudai Y. Roediger H. Tulving E. Memory concepts / Y. Dudai H. Roediger E. Tulving // Science of memory : Concepts. — Oxford ; New York : Oxford University Press, 2007. — 446 p.
12. Erll A. Cultural Memory Studies: An Introduction / A. Erll // Media and Cultural Memory. — Berlin/New York : de Gruyter, 2008. — P. 1–19.
13. Zelizer B. Tenenboim-Weinblatt K. Journalism and Memory. Palgrave Macmillan Memory Studies / B. Zelizer K. — Tenenboim-Weinblatt. — 2014. — 304 p.
14. Kontexte und Kulturen des Erinnerens: Maurice Halbwachs und das Paradigma des kollektiven Gedachtnisses / Hrsg. G. Echterhoff, M. Saar. Konstanz: UVK, 2002. — S. 4–16.
15. Olick J. «Collective Memory»: Memoir and Prospect / J. Olick // Memory Studies. — 2008. — Vol. 1. — P. 19–25.

Надійшла до редколегії 5.03.2014 р.

УДК 004:378.4

А. М. ШЕЛЕСТОВА

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА СКЛАДОВІ КОМУНІКАЦІЇ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Проаналізовано зміст комунікації в умовах застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, комунікація, канали комунікації, засоби комунікації, суб'єкти комунікації.

Проанализировано содержание коммуникации в условиях применения новых информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, коммуникация, каналы коммуникации, средства коммуникации, субъекты коммуникации.

Analyzed the contents of communication in the conditions of application of new information and communication technologies in educational process.

Key words: university, communication, channels of communication, means of communication, subjects of communication.

Комунікація в соціумі відображає процеси або способи розповсюдження (передачі) інформації в суспільстві, що здійснюються за допомогою документів.

Функціонування комунікації передбачає постійний рух документів по комунікаційних каналах від комуніканта (створювача документованої інформації) до реципієнта (споживача цієї інформації). Комунікація у ВНЗ

удосконалюється та розширюється завдяки впровадженню до навчального процесу нових електронних навчальних документів, що нині є актуальним питанням. На думку Л. Я. Філіпової, не варто говорити окремо про документальну й електронну комунікації, оскільки із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (далі ІКТ) чітка межа між цими двома видами комунікації, виокремленими А. В. Соколовим, зникає. Так як обмін інформацією, документацією відбувається по певних комунікаційних каналах за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних засобів [1, 2].

Мета статті — розкрити зміст та значення складових комунікації в умовах застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі ВНЗ.

Аналізуючи зміст електронної комунікації, запропонованої А. В. Соколовим, Г. М. Швецова-Водка зазначає, що змінюється лише форма зберігання та розповсюдження документованої інформації: замість паперового носія використовуються електронні, але й паперова форма не зникає: електронні документи в разі необхідності легко переводяться на паперову основу [3]. Так, електронна комунікація передбачає використання електронно-обчислювальної техніки та сучасних засобів зв'язку, які перетворюють повідомлення в машиночитану форму, при цьому їх, за необхідності, можна оформити як документ, тобто зберегти в незмінній формі в пам'яті комп'ютера або на окремому машиночитаному носіїві. Щодо цього Г. М. Швецова-Водка зазначає, що передача інформації від людини-комуніканта до людини-реципієнта відбувається як через комп'ютер, так і усне повідомлення або документ на папері. Тобто комп'ютери — це лише технічні пристрої для запису, зберігання та пошуку інформації, застосування яких змінює способи запису, створення та зберігання документів, їх фізичну (матеріальну) форму, доступ та використання [3].

Вивченню електронної комунікації, як специфічного об'єкта спеціального наукового дослідження, присвятили свої праці У. Еко, М. Кастельс, Н. Луман, В. А. та С. В. Михайлови, Дж. Семпсі, Ю. Хабермас та багато інших сучасних дослідників. У їхніх розвідках соціум представлений як світ спілкування, в якому нові інформаційні технології стають одним з найважливіших інструментів орієнтації людини у світі та взаємодії людей між собою.

Узагальнюючи й інтерпретуючи результати відомих дослідників, В. А. та С. В. Михайлови виокремлюють декілька характерних особливостей електронної комунікації, які стають дедалі помітнішими на сучасному етапі розвитку суспільства: віртуальність, інтерактивність, гіпертекстуальність, глобальність, креативність, анонімність, мозаїчність, загальнодоступність, зберігання результатів комунікації, інтегрованість, оперативність комунікації, загальний єдиний простір комунікації [4].

Отже, говорячи про електронну комунікацію, слід зазначити, що стрімкий розвиток нових ІКТ став передумовою для виникнення принципово нових моделей комунікації, розширення документальної комунікації завдяки створенню нових та вдосконаленню існуючих документопотоків, каналів та засобів комунікації, зокрема і в інформаційно-комунікаційному просторі ВНЗ.

Комунікація ВНЗ охоплює широкий спектр його діяльності. Ефективність управління багато в чому залежить від коректного вирішення завдань оперативного та якісного формування навчальних документів, контролю їхнього виконання, а також продуманої організації збереження, пошуку та використання. Комунікація у ВНЗ стає не просто операцією з передачі, трансляції символів та значень, а й своєрідною операцією встановлення відносин між повідомленням та інтерпретатором. Для ВНЗ високий рівень налагодженості процесу комунікації має велике значення, оскільки в ньому відбувається постійний обмін навчальною інформацією між викладачами та студентами, викладачами та викладачами, студентами та студентами як у межах одного ВНЗ, так і між ВНЗ (зокрема на міжнародному рівні) [5].

На основі вивчення основних складових комунікації та особливостей соціальної комунікації, зумовлених розвитком нових ІКТ, комунікацію сучасного освітнього закладу слід розглядати як комунікацію, яка опосередкована навчальним документом, зокрема й електронним, побудована на обміні цими документами, які утворюють документальні потоки, що рухаються по комунікаційних каналах під час комунікаційного процесу, який відбувається в інформаційно-комунікаційному просторі сучасного ВНЗ.

На думку фахівців, до головних каналів комунікації сучасного ВНЗ належать канали:

- опублікованих документів, призначених для широкого суспільного використання та розповсюджених з цією метою поліграфічними засобами, якщо це документи в паперовій формі [2]. Електронні документи вважають опублікованими, якщо вони пройшли редакційну обробку та надруковані певним накладом на зовнішніх носіях або розміщені в Інтернеті на веб-сайтах ВНЗ, а також зареєстровані в установленому порядку [6];
- неопублікованих (зокрема тих, що не публікуються) документів: рукописи, машинописи, графіку, живопис, електронні документи, не розміщені в Інтернеті та не передбачені для широкого розповсюдження [2];
- внутрішніх документів — циркуляція документів у межах ВНЗ;
- зовнішніх документів — обмін документами ВНЗ з іншими установами чи організаціями;
- вхідних документів — надходження документів до ВНЗ із зовнішнього середовища, тобто від інших установ чи організацій;
- вихідних документів — надсилання документів ВНЗ іншим установам та організаціям, тобто в зовнішнє середовище [7];
- мережевих документів — доступ до документів потенційно необмеженому колу користувачів через телекомунікаційні мережі;
- немережевих документів — доступ до документів, не призначених для передачі по телекомунікаційних мережах [6].

Проходження документів означеними каналами забезпечують засоби комунікації. Це пов'язано з виникненням різноманітної нової техніки для технологічних процесів роботи з документами, що виконує універсальні функції їх обробки з мінімальними затратами фізичної праці та фінансо-

вих ресурсів. Розширилися можливості електронної передачі документів. Водночас розробляються нові й удосконалюються вже існуючі засоби комунікації сучасного ВНЗ, до яких належать такі системи та засоби передачі інформації та/або документів, зокрема й електронні:

- стаціонарного та мобільного зв'язку;
- факсимільної передачі інформації та модемного зв'язку;
- кабельного та радіозв'язку (оптико-волоконний та супутниковий зв'язку);
- обробки паперових документів: сканери, e-mail-сервери, факс-сервери, OCR-програми (системи, призначені для перетворення машинописного паперового документа в символний);
- голосової пошти;
- автоматизованого проектування тощо [8–10].

Усе це вможливає інтегрувати комунікаційні інформаційно-обчислювальні ресурси для найефективнішої реалізації інформаційних технологій у комунікації з метою забезпечення ефективного обміну навчальними документами у ВНЗ.

Сучасний стан інформаційно-комунікаційного простору якісно відрізняється від попередніх років і навіть першої половини ХХ ст., оскільки нині потенційну глобальність отримує будь-яка інформація, яка потрапляє у світову телекомунікаційну та комп'ютерну мережу. Це і спричиняє просторовість понять інформації та комунікації, які нині набули фундаментальності. У результаті взаємодії цих понять та явищ здійснюються процеси обміну інформацією та комунікації [11].

Нині основою комунікації є саме процес обміну за допомогою ІКТ. Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, комп'ютерної техніки й інформаційно-комунікаційних технологій є поштовхом до становлення глобального інформаційного суспільства та інформатизації вищої освіти. Активно впроваджуючись у вищу освіту, нові ІКТ значно видозмінюють попередні стереотипи й настанови у взаємовідносинах між користувачами та їх групами в сучасному ВНЗ. Використання Інтернету відкриває нову перспективу не тільки для наукових досліджень у галузі сучасних ІКТ для підтримки навчання, але й продукує певні навчальні, технологічні та програмно-апаратні інновації для розвитку інфраструктури безперервної освіти на базі інтегрованого інформаційно-комунікаційного простору ВНЗ [12].

Концепції інформаційного суспільства, що формуються у вітчизняній та зарубіжній науках, дозволяють обґрунтовувати інтеграційну суть інформаційно-комунікаційного простору сучасного ВНЗ, який характеризується посиленням значущості інформаційного середовища, що є сукупністю інформації, інтелектуальних ресурсів, інформаційних технологій, комунікаційної інфраструктури. Інформаційне середовище ВНЗ базується на діяльності суб'єктів, які здійснюють процеси збору, формування, розповсюдження та використання документованої інформації, тобто це визначає його багатоканальність та багатогранність. Усі ці процеси обробки документованої інформації нині неможливі без використання нових ІКТ, які, за визначенням Окінавської Хартії глобального інформаційного суспільства, є наважливішими факторами, що впливають на формування суспільства ХХІ ст.

Саме розвиток, упровадження та використання ІКТ у процесах обміну документами зумовлюють формування інтегрованого інформаційно-комунікаційного простору (далі ІКП) сучасного ВНЗ, оскільки відбуваються взаємопроникнення, взаємовплив, інтеграція інформації та комунікації. Отже, будь-які сучасні процеси обробки навчальної інформації неможливо здійснити без використання засобів комунікації ВНЗ.

Специфіка ІКП ВНЗ полягає в тому, що в ньому відбувається високоорганізоване та формалізоване поєднання виробництва навчальних документів з їх накопиченням, зберіганням та розповсюдженням за допомогою ІКТ. Потенційна перевага ІКП ВНЗ полягає в стимулюванні переходу на якісно новий етап розвитку, сприяє оновленню та розширенню роботи з навчальними документами, а також створенню та подальшому впровадженню нових видів електронних навчальних документів.

Головною причиною вдосконалення ІКП ВНЗ є властивість створювати інтерфейс між технологічними полями через загальну цифрову мову, якою навчальна інформація створюється, зберігається, вилучається, обробляється та передається в процесі роботи з електронними навчальними документами. Окрім цього, в процесі взаємодії між об'єктами та суб'єктами комунікації в умовах ІКП ВНЗ не існує географічних і хронологічних бар'єрів.

Так, під поняттям ІКП ВНЗ слід розуміти простір:

- нового типу, що формується в результаті нової глобальної соціальної революції, основою якої є безперервний розвиток та інтеграція інформаційних і комунікаційних технологій;
- в якому головною умовою добробуту є знання, здобуте завдяки безперешкодному доступу до навчальних документів та вмінню з ними працювати;
- що надає кожному студентові нових можливостей самовдосконалення та самореалізації [2, 9].

У межах цього простору здійснюються контакти між різними суб'єктами інформації та комунікації. Та, окрім цього, функціонує структура суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних відносин.

Отже, стрімке розповсюдження інформації впливає на специфіку спілкування, а нові комунікаційні форми створюють нове соціокультурне середовище. Їх інтеграція в сучасному ВНЗ є невід'ємним фактором розвитку теорії інформаційного суспільства та процесів глобалізації, які може спостерігати кожен член соціуму [12].

Таким чином, нові ІКТ дозволяють здійснювати збір, обробку, збереження, розповсюдження, відображення навчальної інформації та за допомогою електронних засобів комунікації забезпечувати взаємодію територіально віддалених студентів.

Основними складовими ІКП ВНЗ є суб'єкти комунікації: відправник та отримувач повідомлення (комунікатор та реципієнт(и)); засоби комунікації (код, що використовується для передачі навчальної інформації в знаковій формі, канал, по якому передається закодоване повідомлення від комунікатора до реципієнта); предмет комунікації та повідомлення, що його відображає; ефект(и) комунікації, тобто наслідки комунікаційної діяльності, що

проявляються або в поведінці, або у внутрішньому стані, або у відносинах суб'єктів цієї комунікації.

Особливості процесів комунікації ВНЗ потребують складних моделей. Важливе значення мають соціальні інститути та їхній вплив на комунікаційні процеси у ВНЗ. Необхідно зважати та відстежувати канали розповсюдження документів, а також розрізняти рівні їх взаємодії. Наприклад, у кібернетичній моделі комунікації використовуються можливості зворотних зв'язків, а також бар'єри комунікації, що виникають на етапі проходження інформації від комунікатора до реципієнта.

У сучасних дослідженнях дедалі ширше застосовуються системні моделі комунікації, що долучають інформаційні процеси до ширшого соціального контексту. Розвивається діяльнісний підхід під час дослідження комунікації, підкреслюється активність реципієнта в цьому процесі та суспільна зумовленість як змісту, так і форми комунікаційної взаємодії [13].

Процес комунікації в сучасних ВНЗ — взаємодія багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів. У процесі комунікації, що здійснюється у ВНЗ, відбувається процес соціалізації особистості, завдання та форми якого визначаються соціумом і регулюються державою. Основою для комунікації у ВНЗ є ІКП — складний сегмент соціальної реальності, що має власну просторово-часову структуру, містить суб'єктивно-об'єктивні відносини різних рівнів, свій матеріальний та ідеальний зміст. У межах ІКП ВНЗ здійснюються такі процеси:

- безпосередньо навчання, тобто передача знань, умінь та навичок;
- формальна організація навчального процесу;
- комунікації різного змісту та рівня;
- ролі, інтереси й ідеали основних суб'єктів;
- документальний супровід навчання;
- упровадження нових ІКТ, які розширюють та вдосконалюють комунікацію ВНЗ.

Отже, в ІКП ВНЗ відбувається процес передачі навчальної інформації, документації, структурований у просторі та часі, спеціально організований та такий, що супроводжується використанням нових ІКТ. Подальше дослідження складових комунікації ІКП ВНЗ надає широких можливостей для дослідження та виявлення факторів і тенденцій розвитку безпосередньо ВНЗ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Філіпова Л. Я. Документально-електронні комунікації в умовах інформатизації освіти / Л. Я. Філіпова // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI ст. : матер. II міжнар. наук.-практ. конфер. — Одеса : ОНПУ, 2009. — С. 18–20.
2. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
3. Швецова-Водка Г. М. Документальна комунікація як об'єкт загальної теорії документології / Г. М. Швецова-Водка // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія : наук. журнал / Нац. акад. керівн. кадрів культури і мистецтв. — К. : НАКККиМ, 2010. — № 2. — С. 49–53.

4. Михайлов В. А. Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества / В. А. Михайлов, С. В. Михайлов // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. трудов. — СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. — С. 34–52.
5. Філіпова Л. Я. Інтерактивні комунікації в структурі дистанційного навчання / Л. Я. Філіпова, О. В. Олійник // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія : наук. журнал / Держ. акад. керівн. кадрів культури і мистецтв. — К. : ДАКККіМ, 2008. — № 4. — С. 59–63.
6. Залаев Г. З. Анализ и классификация электронных документов / Г. З. Залаев // Вестн. архивиста. — 1999. — № 2–3 (50–51). — С. 60–68.
7. Глушик С. В. Сучасні ділові папери / С. В. Глушик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. — 4-те вид., переробл. і допов. — К. : Вид. А. С. К., 2003. — 400 с.
8. Асеев Г. Г. Методологія електронного документообігу: динамічні архіви / Г. Г. Асеев // Вісн. Кн. палати. — 2005. — № 11. — С. 22–25.
9. Маркова О. Ю. Коммуникативное пространство вуза: субъекты, роли, отношения / О. Ю. Маркова // Коммуникация и образование : сб. статей / под ред. С. И. Дудника. — СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2004. — С. 345–364.
10. Прохоров А. Н. Документооборот с использованием технических средств: юридическая сила электронного документа / А. Н. Прохоров, Д. Куциняк // Компьютер пресс. — 2005. — № 1. — С. 172–176.
11. Amin Shokrollahi, LDPC Codes: An Introduction. — Fremont : Digital Fountain, Inc, 2003. — 34 p.
12. Захарова О. А. Расширение информационно-коммуникативного пространства культуры в аспекте современных социокультурных изменений [Электронный ресурс] / О. А. Захарова // Вест. Росс. акад. гос. службы при Президенте Российской Федерации. — Режим доступа : <http://oad.rags.ru/vestnikrags/issues/issue0109/010906.htm>. — 2009. — № 1 — Загл. с экрана.
13. Кравченко А. Ю. ИКТ и интенсивное развитие личности в контексте непрерывного образования / А. Ю. Кравченко, С. В. Савлева // Информационно-коммуникативное пространство как новая среда личности : материалы конф., (Запорожье, 5–7 мая 2010 г.). — Запорожье, 2010. — С. 25–30.

Надійшла до редколегії 5.03.2014 р.

УДК 007: 655.4 (477)

А. Ю. МИКОЛАЄНКО

УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД ВИДАВНИЦТВА «СМОЛОСКИП» (1992–2013): ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОГО ПРОЦЕСУ

Розглянуто український період діяльності видавництва «Смолоסקип», проаналізовано трансформації його редакційно-видавничого процесу в умовах сучасного конкурентного ринку та розвитку інформаційних технологій.

Ключові слова: видавництво «Смолоסקип», Осип Зінкевич, трансформації, редакційно-видавничий процес.

Рассмотрено украинский период деятельности издательства «Смолоскип» («Факел»), проанализированы трансформации его редакционно-издательского процесса в условиях современного конкурентного рынка и развития информационных технологий.

Ключевые слова: *издательство «Смолоскип» («Факел»), Осип Зинкевич, трансформации, редакционно-издательский процесс.*

The article considers the Ukrainian phase of the publishing house «Smoloskyr» («Torch»), it analyses transformations of its editorial and publishing process in today's conditions of competitive market and development of information technologies.

Keywords: *publishing house «Smoloskyr», Osyр Zinkevych, transformations, editing and publishing process.*

Зміна державного устрою на початку 1990-х рр., що супроводжувалося крахом радянських ідеалів та зняттям заборон на недозволені раніше теми, помітно позначилася на книговидаванні України. Державні видавництва виявилися не готовими протидіяти економічній кризі, а новоствореним приватним видавництвам бракувало практичного досвіду діяльності. За часів незалежної України соціально-економічна ситуація в галузі видавничої справи поступово стабілізувалася завдяки трансформаціям редакційно-видавничого процесу, що пов'язані з активною діяльністю видавництв, спрямованою на залучення читацької аудиторії та пошуком ефективних способів популяризувати себе на книжковому ринку. Загальний розвиток і трансформації видавничої діяльності в незалежній Україні були об'єктом досліджень таких українських науковців, як О. Афонін, Н. Кучина, В. Маркова, В. Теремко, М. Тимошик, В. Шпак, проте донині ця проблема недостатньо вивчена в аспекті досвіду окремих видавництв.

В умовах сучасного конкурентного ринку особливо актуальним є дослідження діяльності видавництв приватної форми власності. Від початку 1990-х рр. понині такі видавництва активно вдаються до суттєві трансформації у своїх проєктах для утримання авторитету серед читачів. Одним із перших приватних видавництв, які виникли в незалежній Україні, був «Смолоскип». Розпочавши свою діяльність у діаспорі (1966), він у радянські часи став рупором дисидентів материкової України, оскільки концентрував увагу на випуску самвидаву та літератури, забороненої в СРСР. Протягом українського періоду діяльності (з 1992 р.) «Смолоскип» міцно утвердився на книжковому ринку як видавництво, що реабілітує твори, заборонені в СРСР і підтримує молодих письменників.

Внесок «Смолоскипа» в розвиток сучасного книговидавання частково відображений у дисертації І. Копистинської, де, зокрема, з'ясовано унікальне значення організованого видавництвом конкурсу для молодих літераторів. Заслугують на увагу також матеріали про видавництво в періодичних та Інтернет-виданнях (газети «Дзеркало тижня», «Літературна Україна», «Українська газета плюс», «Україна молода», журнал «Welcome to Ukraine Magazine»), сайти «Літакцент», «Буквоїд»), у яких автори — Н. Позняк, А. Астаф'єв, Я. Дубинянська, О. Коцарев розкрили деякі ас-

пекти редакційно-видавничого процесу «Смолоскипа» в Україні (видання альманахів та антологій, організація семінарів творчої молоді та літературного конкурсу). Великий обсяг фактичного матеріалу з означеної теми містять такі публікації в часописі «Смолоскип». Проте досі бракує комплексного дослідження стосовно змін у роботі видавництва, пов'язаних з українським періодом функціонування. Тож мета цієї статті — виявити трансформації редакційно-видавничого процесу діаспорного видавництва «Смолоскип», викликані переїздом в Україну.

Незважаючи на тривалий досвід видавництва в еміграції, перед «Смолоскипом» в Україні постали завдання, які потребували оперативного вирішення: по-перше, адаптуватися до нових соціальних, економічних та політичних умов діяльності; по-друге, визначитися з майбутнім напрямом книговидавання. Зміни державного устрою в книговидавничій справі на початку 1990-х рр. привели, на думку Н. Кучини, «до перерозподілу соціальних статусів значної частини населення України і як наслідок, — формування в нього нових інтересів» [5, с. 10]. Саме тому видавництво «Смолоскип», що за кордоном торувало шлях до державності, мусило шукати нових шляхів та видавничих концепцій з метою зайняти власну нішу на книжковому ринку і знайти свою читацьку аудиторію.

Як слушно зауважив В. Даниленко, «у 90-ті роки українські письменники вперше опинилися в ситуації, коли державні видавничі та рекламні механізми вже не діяли, а комерційні ще не діяли» [3, с. 132]. Видавництва не могли приділяти належної уваги не тільки молодим, а й визнаним літераторам. В. Шпак, вивчаючи трансформації видавничої галузі в Україні в період переходу від планово-адміністративної до ринкової системи управління, кризові явища у видавничій справі пояснив так: «Серед основних причин занепаду — не лише загальноекономічні кризові явища, а й відсутність державної політики, що сприяє розвиткові (недостатнє політичне, економічне та правове забезпечення підтримки видавничої справи, ігнорування специфіки цієї важливої сфери економіки і культури, сприйняття ролі книжки як стратегічного продукту тощо)» [12]. Натомість літературний процес тривав і потребував розвитку.

На часі виявилася ініціатива «Смолоскипа» підтримувати молодих авторів у випуску їхніх дебютних книжок. Цей напрям не був кардинальним переворотом у діяльності видавництва, яке створене в США на основі однойменного журналу молоді. У листі до української громади в США та Канаді засновник «Смолоскипа» Осип Зінкевич зазначив: «Ми дивимося на Україну майбутнього, на молодь, яка за п'ять-десять років буде будувати українську державу і керувати нею. Але превелику частину тієї молоді треба сьогодні українізувати і дерусифікувати. Одна з можливостей — це українськомовна книжка, це витиснення з України російськомовної халтури, яка так негативно впливає на національний і духовний розвиток молодого покоління» [8, с. 1].

«Смолоскип» продовжив і свою діаспорну місію — виданнями творів Розстріляного Відродження, шістдесятників, дисидентів, самвидаву, які були заборонені й недоступні в радянські часи і виходили друком лише за кордоном. Специфіка видавничого репертуару «Смолоскипа», безпо-

середньо пов'язана з попереднім періодом діяльності в США, вирізняла його серед інших видавництв в Україні. З цього приводу точно висловився Н. Богдан: «Смолоскип» плекає своєрідну просвітницьку мету, покликану зберегти й посилити зв'язок поколінь, видаючи водночас твори Розстріляного Відродження, шістдесятників і юних авторів — лауреатів літературного конкурсу видавництва, імена багатьох з яких вже добре відомі в Україні» [1, 5].

У зв'язку з переїздом видавництву довелося вирішувати багато організаційних завдань. О. Зінкевич після двомісячного перебування в Україні в 1992 р. зауважив: «...Маємо в Києві прекрасну квартиру, створили спільне підприємство з простою назвою «Смолоскип», яке стало юридичною особою, відкриваємо у центрі Києва у книгарні СПУ «Сяйво» відділення видань «Смолоскипа» і української діаспори» [9, 1]. Першочерговим стало налагодження контактів зі ЗМІ та діловими партнерами: молодіжними організаціями, поліграфічними підприємствами тощо. О. Зінкевич виступав на центральному київському телебаченні, давав інтерв'ю кільком радіостанціям, газеті «Молодь України». Його статті друкувалися на шпальтах «Літературної України». Крім організаційних моментів, вирішувалися також адміністративні питання, зокрема забезпечення видавництва приміщенням, яке надало змоги ширше розгорнути діяльність. Нині при «Смолоскипі» функціонує Музей-архів українського самвидаву та книгарня «Смолоскип», у яких проводяться численні літературно-мистецькі заходи.

На відміну від діаспорного періоду, коли структура видавництва не була чітко регламентованою й робота здійснювалася переважно за допомогою телефонного зв'язку та кореспонденції, в незалежній Україні структуру видавництва становлять такі взаємозалежні ланки: засновники, директор, головний бухгалтер і два відділи — редакційний (на чолі з відповідальним редактором) та реалізацій. На думку Н. Кучини, в умовах ринкової конкуренції «ефективність процесу управління визначається переважно його організацією, що характеризується мінімально необхідною кількістю ланок у системі його управління» [5, 14]. Управління «Смолоскипа» зважене й зумовлене об'єктивними показниками практичної діяльності. Видавництво юридично зареєстроване як товариство з обмеженою відповідальністю, його вищим органом управління є Загальні збори учасників товариства, які обирають його Голову, директора і секретаря на строк до трьох років. Директор — це вища посадова особа видавництва, котре займається питаннями кадрів та відносин із трудовим колективом і призначає на посади керівників структурних підрозділів та головних спеціалістів видавництва. З огляду на невелику кількість у «Смолоскипі» штатних працівників, варто зазначити, що до багатьох проектів видавці долучають позаштатних фахівців — художників, редакторів, дизайнерів. Гнучка структура видавництва не переобтяжена зайвими розділами та підрозділами, характерними для пострадянських видавництв. Така структура надає змоги «Смолоскипу» вчасно прилаштовуватися до ринкових вимог завдяки принципам сучасного менеджменту.

Нині видавництво «Смолоскип» постійно реагує на нові тенденції не лише в текстах письменників-постмодерністів, а й у художньо-технічному

оформленні та поліграфічному виконанні своїх видань. У цьому аспекті до речним є погляд на культуру сучасного видання В. Медведєвої: «Якими б не були вагомими посилання на характер сучасного книжкового ринку, з його позитивним і негативним сенсом, також на новітнього читача з його цілком відмінним світобаченням, смаками, маючи на увазі й віковий ценз, ми не обминемо того факту, що зазнали змін власне аура культури, її форма, а також вміст» [7, с. 13]. Віддзеркалення тенденцій культури в книжкових виданнях нині особливо виразне: зміст і форма нинішніх книжок відрізняється, кардинальним чином, наприклад від видань двадцятирічної давності. Культура сучасних видань формується в суспільстві інформації, новітніх технологій і якісно нових життєвих позицій та цінностей читачів.

Для успіху видавцям нині недостатньо лише фахової майстерності та знань. В. Теремко слушно наголосив: «Для виживання в сучасному нестійкому глобалізованому інформаційному середовищі необхідно навчитися працювати на метарівні — у просторі різноглибинних, різноспрямованих і різномасштабних викликів» [11, с. 4]. Саме тому «Смолоскип» позиціює себе як видавництво, що постійно розвивається, шукає нових авторських і дизайнерських рішень у творенні видань, при цьому вдаючись до сміливих і неочікуваних кроків.

Наочним прикладом новаторської редакційної діяльності «Смолоскипа» є книжка, в якій опубліковано роман М. Хвильового «Вальдшнепи» та спробу його продовження — повість А. Сокола «Аглая» [10]. Версія, запропонована представником української громади в США ще в 1960-х рр., — безпрецедентне явище в українській літературі, спроба опанування нового жанру — повісті-продовження, повісті-полеміки. Творчий експеримент А. Сокола, який свого часу відважився взяти слово в класика й розпочати з ним своєрідний літературний діалог, реалізувало видавництво «Смолоскип» через півстоліття. Проте надрукована книжка не втратила актуальності й викликала обговорення критиків і літературознавців, які акцентували на її унікальності й новаторстві в контексті українського літературного процесу.

Експериментальним форматом збірника статей «Історії літератури» [4] видавництво намагалося привернути увагу читачів до філологічних наук. У цьому збірнику поєднано два текстові блоки: на парних сторінках надруковано перший текст, на непарних — другий. У виданні кожна стаття має окрему нумерацію сторінок; замість анотації застосовано «хмарку тегів» — елемент, запозичений з Інтернет-простору; колонтитули на кожній сторінці містять стислі «коментарі-заголовки» від видавців. Верстка видання, в якій на сторінках передбачено багато вільного місця, це надає змоги читачам використовувати його для власних позначок.

Трансформації змісту і форми надрукованих видань «Смолоскипа» пояснюються сучасними тенденціями видавничої справи та змінами в книжковій комунікації. Як зазначила В. Маркова, «книга поступово набуває таких елементів, що сприяють подоланню її монологічної природи, тобто всю історію еволюції книги можна розглядати як історію набуття нею здатності до діалогічних відносин із читачем, обмеженості однолінійної трансляції думок від автора до читача [6, с. 21]. На основі вищезрозгля-

нутих видань, надрукованих «Смолоскипом», є всі підстави стверджувати, що новаторськими підходами у творенні книжок видавництво намагається привабити до своєї діяльності якомога більшу увагу потенційної читацької аудиторії, а також наблизити книжкову комунікацію до електронної, імітуючи в паперових виданнях елементи гіпертексту.

В умовах інтеграції книжкової комунікації в електронне комунікативне середовище неодмінною в діяльності будь-якого сучасного видавництва стала наявність в Інтернет-просторі. «Смолоскип», представляючи свою діяльність на сайті, перебуває в постійному діалозі з читачами. Завдяки інтерактивності традиційна комунікаційна схема «автор — видавництво — читач» утратила чітку визначеність, оскільки, на думку В. Маркової, виникла фігура користувача [6, 32]. Інтернет-комунікації суттєво позначилися на поведінці й авторів, і читачів. Нині опублікувати ту чи іншу книжку — недостатньо для вимогливої аудиторії: вихід друком видання лише в тому разі стає подією, коли про нього заявлено в Інтернет-мережі. Вхідження в Інтернет-простір позитивно відобразилося на проектах «Смолоскипа». Надруковані видавництвом книжки активно представлені на багатьох сайтах: спеціалізованих, які постійно відстежують видавничі новинки («Друг читача», «Укр. Літ», «Літакцент», «Буквоїд», «Читомо») та інформаційних («Українська правда», «Zaxid.net», «Телекритика» тощо). Можливість обговорень і дискусій у коментарях на сайтах сприяє тому, що інформаційне поле видавництва «Смолоскип» в Інтернеті формується значно швидше, ніж через персональні зв'язки з читачами.

Завдяки сучасним інформаційним технологіям трансформувалися і сутність, і структура редакційно-видавничого процесу. Технічні можливості спростили й пришвидшили набір текстів, коректуру, редакторську і дизайнерську роботи. Нинішні умови позитивно позначилися на якості продукції видавництва «Смолоскип».

Крім трансформацій у внутрішній структурі й організації діяльності «Смолоскипа», нового рівня набули й міжнародні зв'язки видавництва. З переїздом в Україну видавництво змогло підсумувати свою багаторічну правозахисну діяльність у США, що спрямована, зокрема, на захист українських спортсменів СРСР. В одному з матеріалів бюлетеня «Смолоскип» зазначено: «Майже на всіх Олімпійських Іграх, починаючи від 1956 р., Україна була присутня, про українських олімпійців знав світ, але щойно в 1996 році, через сорок років, в Атланті Україна була не лише присутня, але й вперше в історії брала участь в Олімпіаді як самостійна і незалежна держава» [2, 3]. В еміграції видавництво «Смолоскип» активно вболівало за надання українським спортсменам права під час світових спортивних змагань виступати самостійно, а не в складі команд СРСР. Більше того, завдяки зусиллям «смолоскипівцям» було проведено численні акції під час Олімпійських ігор та Міжнародних спортивних чемпіонатів. Тому на шпальтах бюлетеня «Смолоскип» представники видавництва неодноразово нагадали читачам про свою попередню діяльність, до якої доклали немало зусиль.

З початком українського періоду діяльності видавництва «Смолоскип» його зарубіжні представництва в США та Канаді (на чолі з Олексієм Шевченком та Всеволодом Соколикком) не припинили функціонування,

проте весь редакційно-видавничий процес було перенесено в Україну. У 1994 р. представники видавництва громаді української діаспори надіслали «Меморандум-пропозиції» про план та методи роботи «Смолоскипа» в Києві. З метою реалізації змісту цього документа створено «Фонд української книжки» «для видавання в наступних роках ДОБРИХ книжок українською мовою масовими тиражами. Не по кілька тисяч — а при найменше по 50 і 100 тисяч» [8, С. 1]. Підтримка української діаспори, яку «Смолоскип» не втратив, переїхавши в Україну, стала надійною запорукою його успішного розвитку.

Нових форм співпраці із зарубіжними організаціями й установами набули міжнародні зв'язки «Смолоскипа». Українські матеріали з Музею-архіву українського самвидаву, а також Архіву Інституту літератури НАНУ експонувалися на виставці «Самвидав. Альтернативна культура в Центральній і Східній Європі від 1960-х до 1980-х рр.», організований Інститутом досліджень Східної Європи Бременського університету (Німеччина). Експонати виставлено в Берліні, Празі, Брюсселі, Будапешті. Виставку відвідали численні високоповажні гості й урядовці: у Празі, наприклад, у відкритті виставки взяв участь президент республіки і колишній дисидент Вацлав Гавел, що засвідчує неабиякий резонанс і подієвість виставки.

Обмін досвідом із польськими видавцями забезпечила участь видавництва «Смолоскип» у міжнародному книжковому ярмарку у Варшаві за сприяння Посольства Польщі в Україні (2006). Під час ділових зустрічей з представниками польської видавничої індустрії було налагоджено важливі контакти з президентом найбільшої маркетингової компанії в галузі книговидавання «Book Marketing Research» Яцеком Влодарчиком, президентом мережі книжкових магазинів «Емпік» паном Ейялом Лагавом та ін.

Отже, трансформації редакційно-видавничого процесу видавництва «Смолоскип» відбувалися у зв'язку з його переїздом в Україну та адаптацією до сучасних конкурентних умов функціонування, суть яких — перехід від підпільної діяльності видавництва в діаспорі до роботи із сучасними молодими авторами в Україні. При цьому «Смолоскип» не втратив зв'язку поколінь, видаючи твори Розстріляного Відродження, шістдесятників і лауреатів літературного конкурсу «Смолоскип». Трансформації, пов'язані зі структурою та організацією діяльності видавництва, сучасним змістом і формою видань, завдяки комунікативним зв'язкам «Смолоскипа» надали йому змоги знайти свою нішу на сучасному книжковому ринку. Ця стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми, яка потребує подальшого вивчення контексту трансформацій у видавничій галузі другого десятиліття ХХІ ст.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан Н. Про те, як Вінграновський Чернівці підкорив / Наталія Богдан // Літературна Україна. — 2013. — № 49. — С. 5.
2. Вітаємо олімпійську Україну // Смолоскип. — 1996. — № 8 (13). — С. 3.
3. Даниленко В. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес / В. Даниленко. — К. : Академвидав, 2008. — 352 с.

4. Історії літератури : зб. ст. / упоряд. О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська. — К. : Смолоскип, 2010. — 184+184 с.
5. Кучина Н. І. Розвиток книговидавничої справи в незалежній Україні : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Н. І. Кучина; Київ. нац. ун-т. культури і мистецтв. — К., 2007. — 20 с.
6. Маркова В. А. Книжкова комунікація: теорія, історія, перспективи розвитку : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. ком. / В. А. Маркова; Харк. держ. акад. культури. — Х., 2011. — 43 с.
7. Медведєва В. Книга як символ культури і феномен ризику / Валентина Медведєва // Вісн. Книжк. палати. — 1999. — №1. — С. 13–14.
8. Музей-архів українського самвидаву при Міжнародному благодійному фонді «Смолоскип», м. Київ, архів Зінкевича О. С., 33. ЛМ «Смолоскип» в Україні 1992–1996, Лист до української громади в США та Канаді О. Зінкевича від лютого 1994 р., 1 арк.
9. Музей-архів українського самвидаву при Міжнародному благодійному фонді «Смолоскип», м. Київ, архів Зінкевича О. С., 33. ЛМ, 1(2) Листування редколегії «Смолоскипа», Лист О. Зінкевича співробітникам видавництва «Смолоскип» від липня 1992 р., 3 арк.
10. Сокіл. Аглая. Хвильовий М. Вальдшнепи / Артем Сокіл, Микола Хвильовий. — К. : Смолоскип, 2010. — 222 с.
11. Теремко В. Видавництво-XXI. Виклики і стратегії : монографія / Василь Теремко. — К. : Академвидав, 2012. — 323 с.
12. Шпак В. І. Трансформації видавничої справи України у період переходу від командно-адміністративної до ринкової системи управління (1990–2010 рр.) [Електронний ресурс] / В. І. Шпак // Гілея : зб. наук. пр. — 2010. — №41. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_41/Gileya41/F25_doc.pdf.

Надійшла до редколегії 10.02.2014 р.

УДК 316.472.4:165.242.2

Ю. Ю. ВЕЛИКИЙ

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ НА СУСПІЛЬСТВО

Аналізуються системи засобів масової інформації, їх роль у формуванні національної ідеї, громадської думки, суспільної свідомості.

Ключові слова: комунікація, мас-медіа, свідомість, підсвідомість, глобалізація, маніпуляція.

Анализируются системы средств массовой информации, их роль в формировании национальной идеи, общественного мнения, общественного сознания.

Ключевые слова: коммуникация, масс-медиа, сознание, подсознание, глобализация, манипуляция.

Analyzes the media system, its role in the formation of the national idea, public opinion, public consciousness.

Key words: communication, mass-media, consciousness, subconsciousness, globalization, manipulation.

Нині можна спостерігати тривожні, небезпечні і навіть патогенні процеси в духовній сфері. Саме мас-медіа переважно визначають духовний клімат суспільства. Їх роль і значення як у наш час, так і в майбутньому неможливо переоцінити: цивілізація нового століття буде інформаційною. У суспільстві, як ніколи раніше, актуалізується особиста залежність кожного громадянина від тих емоційних і моральних впливів, які здійснюватимуть ЗМІ. Тому надзвичайно важливо розглянути деякі тривожні тенденції в цій сфері.

Мета — дослідити і проаналізувати особливості й вплив мас-медіа на процес соціалізації та існування людини в суспільстві.

Соціальні комунікації інтенсивно витісняють постіндустріальну цивілізацію. Революція в аудіовізуальних ЗМК наприкінці ХХ ст. зумовила глобалізацію інформаційних процесів. Нині відбуваються становлення цілісності міжнародної спільноти, поглиблення інтеграційних процесів, які стосуються світової економіки та політики, соціальної сфери, науки, культури й інтелектуальних потенціалів держав. Завдяки новітнім технічним засобам комунікації вможливується стрімке переміщення інформації в просторі. ЗМК відіграють визначну роль в управлінні суспільством: саме вони є безпосередніми носіями важливої інформації та поширювачами знання. Соціальні комунікації стали невід'ємною складовою сучасного суспільства, яке використовує спеціальні засоби інформаційного обміну для встановлення та підтримки постійних зв'язків як на рівні індивідів і суспільства загалом.

Нині масові комунікації — потужний засіб, який не лише формує думку, а й впливає на прийняття тих чи інших політичних рішень, сприяє взаємопроникненню культур та поширенню культурних зразків і стандартів поза межами однієї культури, що формує глобальний культурний простір.

Комунікація виконує надзвичайно важливі функції в суспільному житті, створюючи умови для забезпечення роботи не тільки інформаційної, а й усієї суспільної сфери.

Поняття «комунікація» як науковий термін і галузь дослідження виникло у ХХ ст. і походить від лат. «communicatio» — повідомлення, передання, бесіда, розмова. Більше того, словники свідчать, що вивчення проблем комунікації започатковане ще за часів Платона.

Як і завжди в науці, різні дослідники абсолютно по-різному тлумачать зміст цього поняття. Соціологи (П. Сорокін) розуміють під комунікацією взаємодію, тобто передачу соціальної інформації; психологи (А. Леонтьєв) — процеси обміну продуктами психологічної діяльності, насамперед, спілкування; кібернетики (А. Урсул) — обмін інформацією між складними динамічними системами.

Термін «комунікація» використовують багато соціальних, біологічних, технічних наук. Але в будь-якому разі комунікація передбачає наявність як мінімум трьох учасників цього процесу: передавач — повідомлення — одержувач. Зрозуміло, що йдеться про взаємодію окремих людей, груп людей, суспільства в цілому.

Окрім суб'єктів процесу комунікації, обов'язковим є об'єкт комунікації (повідомлення). Він може бути матеріальним (поштовий лист, книга,

SMS, подарунок, жест, мова) або несвідомим, нематеріальним. В останньому разі комунікатор (передавач) може несвідомо впливати на реципієнта, зумовлюючи виникнення симпатії (антипатії), довіри (недовіри), любові (ненависті) тощо.

Нині мас-медіа дедалі більше відіграють роль не лише необхідного ланцюжка в складному механізмі державотворення, а й його митця. Вплив ЗМІ на свідомість і поведінку громадян є значним. Деякі науковці, наприклад О. Тоффлер, убачають у цьому явищі елементи нової, вищої та гуманнішої цивілізації, інформаційного суспільства, реального руху до «...гетерогенної, особистісної, антибюрократичної, шукаючої, мислячої, творчої держави», яка здатна вирішити найгостріші конфлікти сучасності. Інші дослідники, констатуючи спустошуючий та руйнівний вплив на особистість і культуру мас-медіа (особливотелебачення), оцінюють зростаючу роль інформаційної влади дуже песимістично. Так, відомий італійський кінорежисер Федеріко Фелліні вважав, що «за допомогою гіпнотичної сили видовища, яке і вдень, і вночі без перерви приходить до людей в оселю, телебачення зруйнувало не тільки світ кіно, але й ставлення індивіда до дійсності. Все життя — природа, наші друзі, література, жінки — поступово згасає під впливом цього маленького екрана, який стає дедалі більшим та проникає всюди. Він поглинув усе: реальність, нас самих і «наше ставлення до дійсності»» [1, с. 357]. Існує думка, згідно з якою величезні дози масової інформації можуть стати «соціальним наркотиком» для мас, відучити людство від активної участі в суспільному житті, пізнання його законів та перетворити маси на пасивних споживачів новин.

Засоби масової інформації — це могутній соціальний інститут, що виховує соціально-громадянські, національно-духовні почуття, звички, спонуки, наміри тощо. Вони беруть активну участь у формуванні та розвиткові особистості, впливають на духовне вдосконалення аудиторії, виховання високих моральних якостей і духовних принципів.

Людина в суспільстві водночас є суб'єктом і об'єктом виховання. Виховний вплив на людину здійснюється в межах усієї соціальної системи та сфери суспільства. Яким же чином конкретна людина збагачує свої знання та вміння, пізнаючи світ і перебуваючи під впливом ЗМІ, та які умови створюють ці мас-медіа, щоб моральний світ людського індивіда ставав досконалішим?

Сучасні ЗМІ — один з могутніх соціальних інститутів освіти і виховання мас. Соціальне інформування — преса, радіо, телебачення — водночас є інститутами виховання політичної культури, економічного мислення, які владні структури використовують в інтересах задоволення потреб суспільства, суспільного прогресу.

У процесі виховання ЗМІ формують ціннісні орієнтації в представників аудиторії, найважливіші зі складових масової свідомості, що визначає реакцію людей на явища дійсності і спрямування їх поведінки. У сучасних умовах перехідного періоду актуалізується їх роль як мотиваторів дій соціальних спільнот, що спрямовують соціум до того чи іншого майбутнього. Наявність політичного й ідеального плюралізму сприяє створенню широкого спектра цінностей.

На сучасні вітчизняні ЗМІ впливають реалії ринку (конкурентна боротьба), глобалізація інформаційних процесів, коли під впливом могутньої

інформаційної індустрії Заходу зникає національна самобутність, звичними і буденними стають аморальність, сенсаційність, безпринципність, масова культура (мистецтво зрозумілого, тривіального), розмиваються межі між реальним та ідеальним, допустимим та вседозволеним.

Досвід історії свідчить, що мас-медіа здатні слугувати різним завданням: надавати пізнавальну інформацію людям, розвивати в них почуття власної гідності, жадобу до свободи і соціальної справедливості, сприяти компетентній участі в суспільному житті, збагачувати особистість, а також духовно підкоряти, дезінформувати та залякувати, розпалювати масову ненависть, недовіру і страх.

Відомо, що вплив мас-медіа здійснюється через дію на розум та почуття людини. Так, у демократичних державах переважає раціональна модель масових комунікацій, спрямована на переконання людей за допомогою інформації та аргументації, що ґрунтується на законах логіки. Ця модель відповідає західному типу менталітету, його культурі. Вона вможлиблює змагання різних мас-медіа в боротьбі за увагу й довіру аудиторії. «Живе» слово та зоровий образ мають більшу силу емоційного впливу на особистість, який може зацьмарити раціональні докази аргументи.

Усе ж головний вплив на суспільство мас-медіа здійснюється через інформаційний процес. Основними його етапами є отримання, відбір, коментування та поширення відомостей. Від того, яку саме інформацію, в якій формі і з якими коментарями отримують суб'єкти, залежать їх подальші дії. «Мати важливу інформацію — означає мати владу; вміти відрізнити важливу інформацію від неважливої — мати ще більшу владу; можливість розповсюджувати важливу інформацію у власній режисурі або приховувати її — мати подвійну владу», — пишуть автори сучасного навчального посібника політології [21, с. 60].

Засоби масової інформації відіграють важливу роль у пізнанні світу, забезпеченні динамічного спілкування, підтриманні соціальної рівноваги, але водночас мають руйнівну силу, а іноді — стають зряддям маніпуляції свідомості. Означене — прерогатива саме мас-медіа. Вони не лише відбирають відомості, які надають інформаційні агентства, а й самі виробляють їх, а також є коментаторами та поширювачами.

Суспільству необхідні засоби масової інформації як самостійна, автономна від держави сила, оскільки тільки за таких умов вони виконуватимуть свою роль. Використання ЗМІ з метою маніпулювання становить найбільшу небезпеку для громадян і демократичного суспільства, є прихованим управлінням політичною свідомістю та поведінкою людей, має на меті примусити їх діяти (або не діяти) всупереч власним інтересам.

Маніпулювання ґрунтується на перекручуванні інформації та відвертому обмані. Причому не заради порятунку, а заради корисних дій. Маніпулювання як спосіб соціального управління має для його суб'єктів певні переваги порівняно із силовими й економічними методами керування, оскільки здійснюється непомітно для людей, якими маніпулюють, не несе за собою прямих жертв та крові, не потребує значних матеріальних витрат.

Деякі сучасні мас-медіа мають майже безмежний радіус дій, величезні можливості культурно-інформаційної експансії, нав'язують свої культур-

ні та споживацькі стандарти, смаки, таким чином виховуючи ціннісні орієнтації, які не відповідають історико-культурним реаліям, культивують розкіш і «споживацтво у світі бідності», дестабілізують економіко-політичну ситуацію, знищують культурну самобутність народів.

Мас-медіа впливають на почуття та інтелект людини, повідомляючи, доводячи до її свідомості інформацію, змістом якої є соціальна дійсність, прагнучи того, щоб ця інформація стала провідною в її практичних справах і вчинках. Ідеться про те, щоб розкрити перед людиною сенс її власного буття, основні тенденції історичного процесу, навчити її самостійно мислити, приймати правильні рішення.

Владні структури можуть сподіватися на стабільний стан суспільства лише в тому разі, коли достатньо акцентуватимуть не тільки на економічному, а й духовному розвитку суспільства. Для реалізації цієї мети будь-яке суспільство створює відповідні організації, служби та центри. Виникають і спеціальні канали, за допомогою котрих ціннісні настанови можна донести до широких верств населення, яких немало: політичні, громадські партії, організації й рухи, заклади культури, первинні формальні та неформальні групи, школа й церква, преса і телебачення, радіомовлення та кінематограф тощо.

Науковці виокремлюють три першоджерела духовного світу людини: пізнавальне, моральне й естетичне, що існують у тісному зв'язку. Причому моральне джерело здавна є лідируючим у духовному світі. Однак люди ніяк не можуть навчитися засвоювати великі цінності, постійно і повною мірою використовувати цю гуманістичну мораль. Нині українська система мас-медіа зазнає впливу західної традиції, яка актуалізує інформативно-розважальну, сенсаційну функції мас-медіа, маючи на меті не стільки пропагувати певні ідеї, скільки відволікти увагу аудиторії від глобальних проблем суспільства. Означена система здійснює вплив на аудиторію не через прями пропагандистські методи, а через дію на емоційно-підсвідомий рівень реципієнтів, використовуючи інстинктивні страхи людей (смерть, насилля, руйнації тощо), та їх природні слабкості (жадоба, лень, хіть, заздрість тощо).

Суспільне життя, яке функціонує в політичній, економічній та духовній сферах, потребує опосередкованих форм спілкування і спеціальних засобів комунікації між різними носіями влади, державою та громадянами, суб'єктами політичної, економічної та духовної діяльності.

У демократичному, правовому суспільстві влада поділяється на законодавчу, виконавчу й судову. Це, безумовно, правильно. Однак глобальна інформатизація суспільства, значне впровадження нових інформаційних технологій (телебачення, комп'ютерних мереж, аудіо- та відеосистем) актуалізували необхідність інформаційної влади.

Під інформаційною владою розумітимемо здатність власників інформації завдяки отриманню, селекції, тлумаченню, компонуванню та поширенню інформації впливати на формування суспільної свідомості, спонукати суб'єктів політики, економіки та культури до дій у заданому напрямі.

Інформаційна влада може реалізовуватися через спеціалізовані засоби передавання інформації, які забезпечують єдність волі, цілісність і цілеспрямованість дій значної кількості людей.

Ці засоби називають засобами масової комунікації (ЗМК).

ЗМК є спеціалізованими установами для відкритого, публічного передавання будь-якої інформації різноманітними засобами за допомогою спеціального технічного інструментарію. До ЗМК належать друкована, аудіовізуальна, електронна преса, масові довідники, кіно-, відео-, аудіоносії інформації, супутникові, кабельні, комп'ютерні мережі — усе, що може накопичувати й передавати важливу для суспільного життя інформацію.

ЗМК є невід'ємною складовою механізму функціонування демократії, її ціннісних і нормативних засад. Саме вони можуть допомогти індивідові не обмежуватися його безпосереднім життєвим досвідом і долучитися до політичної, економічної та духовної діяльності.

Для того, щоб гарантувати можливість вільного отримання інформації, слід обмежити вплив влади на ЗМК, забезпечити контроль над їх діяльністю суспільством.

Жодна філософська проблема не має, мабуть, такого соціального й політичного значення в історії суспільства, як проблема свободи. Особливої актуальності ця проблема набуває в сучасну епоху, коли технології прихованого управління масовою свідомістю стають дедалі досконалішими. У зв'язку з цим виникають запитання: наскільки вільною є особистість, що перебуває під постійним тиском ЗМК, як прихований вплив засобів масової комунікації діє на свободу вибору й самовизначення людини, чи обмежують свободу маніпулятивні технології?

Проблема свободи, самовизначення особи в умовах інформаційного й психологічного впливу ЗМК є складною й неоднозначною. Існує проблема: жертви маніпуляції також певною мірою відповідальні за прийняття рішень, оскільки часто люди дозволяють собою маніпулювати, перекладаючи відповідальність за свої вчинки на інших. Невміння, а деколи і небажання критично, осмислено сприймати отриману інформацію, уважно її аналізувати, прагнення економити свої інтелектуальні ресурси призводять до того, що люди добровільно стають заручниками маніпулятивних технологій. Таким чином ЗМК нерідко стають засобами масового самовиправдання. Дійсно, маніпулятор створює для своєї «жертви» ілюзію свободи прийняття рішення, насправді обмежуючи вибір. Навіть під час проведення політичних виборів, які вважаються яскравим прикладом духовного поневолення людей, ніхто не в змозі позбавити людину можливості прийняття зваженого, продуманого рішення на основі здорового глузду та критичного аналізу ситуації, що склалася. Безумовно, дії маніпулятора орієнтовані на обмеження свободи вибору жертви, але в людини завжди є вибір: або з двох бід обирати меншу (тобто з варіантів, нав'язаних маніпулятором), або докладати зусиль, проявляти активність для зміни ситуації, яка виникла.

Нині відбувається становлення нового невідомого досі інформаційного суспільства. З'ясовано, що сутнісними ознаками інформаційного суспільства є: пріоритетне значення інформації порівняно з іншими ресурсами; домінування інформаційного сектора; формування й використання нових телекомунікаційних та комп'ютерних технологій. У зв'язку з цим інформаційне суспільство можна визначити як суспільство, в якому основними предметами праці більшості людей є інформація і знання, а знаряддями

праці й управління соціальними процесами — інформаційні технології. Однак сучасні інформаційні технології базуються на складнішій реальності — соціальних інститутах, людській діяльності, цінностях та відповідних їм картинах світу.

Підсумовуючи, слід відзначити: діяльність сучасних ЗМК є певним чином компенсаторською і водночас з тим у чомусь маніпулятивною. Тобто процеси осмислення й усвідомлення своєї окремішності, формування масової свідомості у світі відбуваються не в останню чергу через механізми впливу засобів масової інформації. Отже, самоідентифікація особистості, постановка суспільної ідеї за допомогою мас-медіа є важливим засобом активізації психологічної адаптації кожного члена суспільства до тих умов, у яких вони живуть.

У будь-якому разі виховання дітей залежить не лише від батьків, а й багатьох зовнішніх факторів, серед яких особлива роль належить інформації, яка «атакує» кожного щосекунди, формуючи свідомість та поведінку. Засоби масової комунікації відповідають за свою діяльність перед усією нацією, виховуючи її моральний дух та психічне здоров'я. Людина, немов губка, всмоктує те, що пропагують мас-медіа, не завжди вміючи розпізнати добре та погане. Саме тому висока моральність та інформаційна чистота українських ЗМІ є однією із заporук національної безпеки України та її світлого майбутнього.

Перспективи подальших досліджень проблеми маніпуляції свідомістю людини пов'язані з вивченням маніпуляції як соціокультурного феномену.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алдер Х. Современные психотехнологии / Х. Алдер. — СПб. : Питер, 2000. — 160 с.
2. Багдикян Б. Монополия средств информации / Б. Багдикян. — М., 1987. — С. 41.
3. Беда П. Интересы державы не заперечують свободи / П. Беда // Урядовий кур'єр. — 2001. — №10.
4. Бесонов Б. Пропаганда и манипуляция / Б. Бесонов // Реклама: внушение и манипуляция. Медиа-ориентированный подход. — Самара : Бахрах, 2001. — С. 703–711.
5. Богомолова Н. Н. Массовая коммуникация и общение / Н. Н. Богомолова. — М. : Знание, 1988. — 78 с.
6. Воловича В. І. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В. І. Воловича. — К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. — 736 с.
7. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.
8. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. — М. : Мысль, 1968. — 266 с.
9. Демидов А. И. Власть в единстве и многообразии её измерений / А. И. Демидов // Государство и право. — 1995. — №11.
10. Донченко Е. Концепция социальной психики общества / Е. Донченко // Философская и социологическая мысль. — 1994. — № 1–2. — С. 125.
11. Дуцик Д. Політична журналістика./ Д. Дуцик— К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. — 138 с.

12. Иванов В. Н. Политическая социология / ред. В. Н. Иванов и др. — М., 2000.
13. Калашникова Л. И. Пресса и проблемы культурного наследия / Л. И. Калашникова // Вестн. Московского ун-та. — Сер. 10. — 1999. — №4.
14. Клаусвід Веуме. Політологія: підстави. Bd. 2. — Stuttgart ; Berlin ; Koln ; Майнц / ред. Клаус від Веуме, 1987. — П. 60.
15. Князева М. Л. «Черная культура» и светлый человек / М. Л. Князева // Педагогика. — 2001. — №3. — С. 97–101.
16. Копиленко О. Л. Влада інформації / О. Л. Копиленко. — К., 1991. — С. 14.
17. Корольков Г. Наукові основи, методика, практика / Г. Корольков // Паблікрілейшнз : підручник. — 2-е вид. доп. — К. : Вид. дім «Скарби», 2001. — 400 с.
18. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. — К. : ПАРАПАН, 2003. — 240с.
19. Лизанчук В. В. Радіожурналістика: засади функціонування / В. В. Лизанчук : підручник. — Львів : ПАІС, 2000. — 366 с.
20. Любимый Я. В. Современное массовое сознание; динамика и тенденции развития / Я. В. Любимый. — К., 1993. — С. 33.
21. Маковецький А. М. Соціологія / А. М. Маковецький. — Чернівці, 2000.
22. Матвієнко В. Я. Соціальні технології / В. Я. Матвієнко. — К. : Українські пропілеї, 2001. — С. 446–474.
23. Москаленко А. З. Два кити: Журналістика як система засобів масової інформації. Журналістика перехідного періоду / А. З. Москаленко. — К. : Школяр, 1997. — 360 с.
24. Москаленко А. З. Основи масово-інформаційної діяльності : підручник / А. З. Москаленко, Л. В. Губерський, В. Ф. Иванов. — К., 1999. — 634 с.
25. Никитин Е. П. Духовный мир: органический космос или разбегаящаяся вселенная? / Е. П. Никитин // Вопр. философии. — 1991. — № 8.
26. Новикова А. А. Медиаобразование в США: проблемы и тенденции / А. А. Новикова // Педагогика. — 2000. — №3.
27. Павлова Е. Д. Манипуляционный потенциал средств массовой информации / Е. Д. Павлова // Актуальные проблемы современной науки. — 2004. — № 2. — С. 145–146.
28. Полуехтова И. А. Телевидение как механизм социального контроля / И. А. Полуехтова // Вестн. Московского ун-та. — Сер. 10. — 1998. — № 1.
29. Потятиник Б. В. Медіа: ключі до розуміння. Серія: Медіакритика / Б. В. Потятиник. — Львів : ПАІС, 2004. — 312 с.
30. Почепцов Г. Г. Психологические войны / Г. Г. Почепцов. — М. : «Рефлбук», К. : «Ваклер», 2002. — 528 с.
31. Прокофьев В. Ф. Тайное оружие информационной войны: атака на подсознание / В. Ф. Прокофьев. — М. : Синтег, 2003. — 408 с.
32. Прохоров П. Введение в теорию журналистики : учеб. пособ. / П. Прохоров. — М. : Изд. РИП-холдинг, 2000. — 308 с.
33. Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / В. П. Пугачев, Соловьев А.И. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Аспект Пресс, 1997. — 447 с.
34. Семківа О. І. Політологія / О. І. Семківа ; за ред. О. І. Семківа. — Львів, 1994. — С. 430.
35. Словник української мови. В 10-ти томах. — К. : Наук. думка, 1970 — Т.2. — 799 с.

36. Современное постиндустриальное общество: Природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев. — М., 2000.
37. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Г. Шиллер. — М. : Мысль, 1980. — 98 с.

Надійшла до редколегії 20.03.2014 р.

УДК 316.472:159.942

М. О. КОНДРАТЮК

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛЕЙ ВПЛИВУ ЗМІ НА ЕМОЦІЇ АУДИТОРІЇ

Описано перебіг експерименту, за допомогою якого визначала-ся можливість впливу електронних засобів масової інформації на аудиторію.

Ключові слова: ЗМІ, емоції, вплив ЗМІ.

Описано течение эксперимента, с помощью которого опреде-лялась возможность влияния электронных средств массовой ин-формации на аудиторию.

Ключевые слова: СМИ, эмоции, влияние СМИ.

Describes the process experiment, which was determined by using the ability to influence the electronic media on the audience.

Key words: media, emotion, exposure to the media.

З'ясування можливості впливу на аудиторію засобів масової інфор-мації — одне з найскладніших етапів наукового дослідження. Імовірність впливу, його вид чи модель найдостовірніше можна вивчити за допомогою експерименту. Його суть полягає в тому, що учасники фокус-групи чита-ють певні види матеріалів з медіа, які найяскравіше відображають певну модель, та реагують на неї, демонструючи зміни у своїй поведінці, висло-вах тощо.

У цій статті йдеться про особливості здійсненого експерименту, який проведено для перевірки гіпотези про те, що матеріали електронних ЗМІ впливають на емоції та настрої аудиторії. У процесі експерименту визна-чено, як саме впливають відповідні статті електронних медіа на настрої ре-ципієнтів, перевірено валідність запропонованих моделей впливу.

1. Впливу на первинні емоції: «Заохочення»; «Відлякування»; «Об'єк-тивне висвітлення».
2. Нав'язуванні моделі реакції на новину: «Довіра»; «Ставлення під сумнів».
3. За особливістю впливу на емоційну діяльність: стеничних емоцій; асте-нічних емоцій.
4. За особливістю впливу на почуття: примітивних потреб; вищих потреб.
5. За особливістю сприйняття: «Зрозуміло»; «Складно».

Експеримент відбувся на основі класичних загальнопоширених сце-наріїв, з певним адаптуванням до особливостей сфери, що вивчається. Базові умови проведення дослідження за впливом медіа на емоційну скла-дову сприйняття аудиторією інформації були використанні з дослідження

О. А. Порфімович [6]. Формами фіксації результатів експерименту можуть бути або самозвіти учасників фокус-групи, або ж виміри результатів модераторами експерименту.

Слід зазначити, що під час експерименту слід зважати на те, що деякі учасники фокус-групи намагаються показати найліпше, змінити свої поведінку та реакцію, не були повністю ширими. Цю проблему намагалися вирішити за допомогою надання певної анонімності учасникам, але все ж таки з урахування психологічних особливостей, такий хід не може цілком нівелювати похибку. Основою дослідження є твердження Е. Денніса, котрий припускає, що ЗМІ формують наше мислення, впливають на наші думки й настанови, підштовхують до певних видів поведінки [2]. Тези W. J. McGuire, вивчені і описані С. Іванченком, стосуються можливості прямого, непрямого ненавмисного впливу. «McGuire визначає прямі медіавпливи як спрямовані ефекти медіаконтенту (наприклад ефекти реклами, політичних кампаній, пропаганди), а непрямі медіавпливи — як ненавмисні ефекти (агресія, викривлені судження, культивування страху та недовіри) [3, с. 57].

Мета експерименту — визначити зв'язок між впливом моделей ЗМІ на аудиторію та її емоційною реакцією, який має бути причинно-наслідковим, коваріюватися, мати одні причини й пояснення.

В експерименті взяла участь фокус-група з 30 осіб, котрі регулярно читають електронні ЗМІ, активно коментують та поширюють публікації. Учасники представляли різні вікові категорії, професії, мали різний сімейний стан. Згідно з умовами експерименту до фокус-групи не ввійшли особи, котрі певним чином мають професійний зв'язок із медіа, психологією тощо, оскільки це нівелює ефект праймінгу — «процесу активізації та актуалізації директиви або установки, що вже існує і яка може призвести до викривленої інтерпретації ситуації, що сприймається на даний момент» [5]. Тобто учасники не зможуть використовувати знання та досвід, набутий попередньо, викривляти результати дослідження.

Оскільки предметом вивчення є електронні ЗМІ, дослідження відбувалися серед Інтернет-аудиторії. Учасники фокус-групи мали можливість зареєструватися під вигаданим ім'ям у мережі Facebook та всі ввійшли до складу новоствореної спільноти, в якій проводився експеримент.

За умовами експерименту, протягом кількох днів завантажувалися статті певних електронних ЗМІ, а учасники мали прочитати їх, за бажанням прокоментувати, а потім і відповісти на кілька запитань модератора. Щоразу кожен учасник, котрий заходив до групи, мав прописати в стрічці кілька пунктів. 1. Який настрій має зараз: позитивний, негативний, нейтральний. 2. Активність: маю енергію до роботи, не хочу нічого робити, робитиму, але без ентузіазму. 3. Фізичний стан: голодний / ситий, стомлений / бадьорий, сонний / виспаний, щось болить / почуваюся добре. 4. Лячно / впевнений у собі. На такі самі запитання учасники мали відповідати після прочитання всіх запропонованих статей у певному блоці експерименту.

Учасники фокус-групи мали можливість спілкуватися між собою, обговорювати як запропоновані матеріали, так і будь-які інші теми, але спілкування мало проходити тільки на стіні спільноти, щоб модератори могли аналізувати його.

Щодня для експерименту на сторінку спільноти модератори завантажували статті, які, на їхню думку, найяскравіше підтверджують певну модель застосування впливу на емоції аудиторії. Протягом дня учасники фокус-групи мали можливість їх читати й коментувати, спілкуватися між собою. Наприкінці експериментального блоку модератори аналізували й опитували реципієнтів.

Перевірка впливу на первинні емоції аудиторії

Існують такі первинні емоції: «Заохочення» (створює позитивний настрій); «Відлякування» (зумовлює негативні емоції читача); «Об'єктивне висвітлення» (збалансована подача інформації, яка жодним чином не намагається вплинути на настрій та емоції аудиторії).

Блок 1

На початку експерименту більша половина учасників фокус-групи повідомила про свій гарний настрій, бажання працювати, гарне фізичне самопочуття. Кілька осіб указали на те, що почуваються не надто добре (не виспалися, мали конфлікти напередодні).

Перший блок статей передбачав використання моделі «Відлякування».

«На матчі Україна — Польща будуть прийняті безпрецедентні заходи безпеки» («Кореспондент» за 9 жовтня 2013 р.). У статті описувалися нові заходи безпеки, які застосовуватися під час пропуску на матч: пункти огляду, додаткові охоронні кільця оточення, нові правила.

Виникло чимало суперечок. Респонденти обговорювали між собою, що правильно й неправильно. Група умовно розділилася на два табори — одні підтримували заходи безпеки, інші — навпаки.

«Футбол перетворився на зоопарк. Мавпи з «фаєрами» і своєю тваринною поведінкою, які називають себе вболівальниками, заважають нормальним людям дивитися футбол. Це вже просто дістало!» — пише один із коментаторів.

«Вони вже зажралися у своїй Європі. Це — моя країна, до речі, вільна, можу проявляти емоції, як хочу. Я не хочу заходити на стадіон, наче у в'язницю, щоб мене «шманали» на кожному кроці», — ще один показовий коментар. Загалом коментарі демонстрували агресивність, злість, роздратованість.

«У Свободі пояснили, навіщо поляки та німці поставили в Європарламенті питання про Бандеру» («Кореспондент», 1 березня 2010 р.)

Стаття активно обговорювалася. З першого ж коментаря респонденти почали критично висловлюватися, спричинили конфліктну ситуацію.

«Свободівці явно перегнули палку. Чогось вони забули як Бандерівці мордували малих дітей у Польщі, скільки крові в Європі пролилося через наших горе-визволителів. Бандерівці не шанували нікого, крім себе!»

«Та що ти кажеш! А вони нас завжди по голівці гладять, ці твої європейці. УПА завжди обстоювали честь і гідність справжнього українця і боронили державу, поки такі, як ти, плескали язиком!»

Зрештою конфлікт наростає, тому модераторам фокус-групи довелося закрити коментування цієї теми і попросити учасників угамуватися.

«На українсько-польському кордоні стріляли в «човників»» («Українська правда», 3 грудня 2008 р., 16:07)

У статті описується ситуація на кордоні України та Польщі, де люди заблокувати переїзд через те, що за новими умовами перетину кордону можна провозити лише дві пачки цигарок та одну пляшку горілки. Польські прикордонники у відповідь на мітинг відкрили вогонь гумовими кулями по протестантах.

Учасники фокус-групи відреагували на статтю радше негативно, але настрої був сумним і песимістичним.

«Стріляли? Я такого й не чула? За що стріляти в людей, хай навіть гумовими кулями, це все ж може серйозно травмувати. Ми ж усі люди. Усі однакові — у всіх є мами й тати, дітки, всім треба їсти. Слід це розуміти. Убивати — остання справа», — прокоментувала статтю одна з учасниць.

«Так, неприємно, за копійку — стріляти», «Шкода, що так вирішують справи наші сусіди. Здавалося б Європа, культура, а до чого доходить»

«У Польщі жінок мордують заборонаю абортів на угоду церкві» (ТСН, 15 квітня 2013 р.)

У матеріалі йдеться про 20-річний стаж заборони абортів у сусідній Польщі, страшні випадки вбивств маленьких дітей, випадків каліцтв після абортів тощо.

Здебільшого статтю коментували жінки, звертаючи увагу на біблійні заповіді, говорячи про гріхи та злочини. Акцентували всі переважно на негативному аспекті. Лише одна особа висловила думку про потрібність абортів, які вбезпечать жінок від нелегальних походів до лікарів, загрози здоров'ю, не змусять від безвиході вбивати дитину. Натомість реакцією були негативні вислови на її адресу, навіть образи. Модератори для усунення конфлікту зупинили обговорення.

По завершенні блоку 15 респондентів відзначили, що почуваються роздратованими, не мають бажання активно над чимось працювати. 11 учасників зазначили, що настрої мають нейтральний, але хочуть відволіктися від проблем, не бажають працювати. Три учасники зазначили, що голодні, причому хочуть чогось солодкого для поліпшення настрою (хоча він нормальний). Один учасник зазначив, що почувається добре, бадьоро, готовий до роботи, хоча з припискою «Піду, дам енергії вихід, а то щось забагато накопичилося зайвого».

Результати дослідження першого блоку підтвердили, що використання моделі відлякування призводить до пригнічення емоцій, напруження аудиторії, конфліктних ситуацій. Жаргонна лексика в коментарях, застосування знаків оклику та сварки між коментаторами свідчать, що ця модель здійснює вплив на значну частину аудиторії.

Блок 2

Другий блок передбачав застосування моделі заохочення, тобто здатності ЗМІ викликати або формувати позитивний настрої аудиторії. Його проводили за кілька годин після першого блоку, маючи на увазі, що більшість учасників у пригніченому або поганому настрої, що підтвердило опитування перед завантаженням нового блоку статей.

Першою було завантажено статтю «Украина и Польша празднуют 300 дней до Евро» («Обозреватель», 13 серпня 2011 р.)

У матеріалі яскраво описані святкові заходи, які відбудуться як в Україні, так і в Польщі: концерти, шоу, роздаватимуть безплатно морозиво тощо.

Зважаючи на попередню напруженість і не дуже позитивний настрій, статтю коментували не так жваво. Коментатори обговорювали безплатні сувеніри та морозиво, навіть декотрі перевели розмову на тему свого дитинства, згадуючи смачне морозиво і свята у свої дитячі роки.

«Онук Бандери пропонує Януковичу обмін» («Українська правда», 15 березня 2010 р., 12:46)

У матеріалі описаний лист онука Бандери, котрий звертається до Януковича з проханням обміняти звання героя його діда на звільнення Межигір'я, описує при цьому всі переваги такої домовленості для України.

Стаття викликала переважно позитивні настрої серед респондентів. Учасники фокус-групи жартували, сміялися, ставили у своїх повідомленнях багато «смайлів» позитивної спрямованості. Загалом виявилось, що більшість із них не сприйняли серйозно новину, радше як іронію.

До уваги учасників фокус-групи були представлені ще кілька аналогічних статей, де за умовами запропонованої моделі переважає більшість лексем позитивного змісту. Результати виявилися показовими, адже після завершення блоку учасники фокус-групи відзначили свій позитивний настрій, залишили позитивні відгуки про перший день експерименту, бажали всім гарних емоцій і продовжували жартувати на сторінці групи, виставляти смішні картинки.

Модель об'єктивного висвітлення, що передбачає збалансоване подання інформації, перевірялася в межах обох блоків. Статті завантажувалися на сторінку разом із матеріалами інших блоків. У результаті такі інформаційні тексти мало коментували, не коментували взагалі або ж обмежувалися двома-трьома словами, як потім пояснили під час спілкування з модераторами учасники: статті коментували тільки тому, що за умовами експерименту бажано коментувати, хоча запропоновані матеріали не викликали інтересу і бажання обговорювати новину.

Перевірка моделей реакції на новину, що нав'язуються

В основі передбачається вплив на сприйняття інформації аудиторією. Можливість довіряти факту або свідомо ставити під сумнів дані, описані в новині.

Блок 1

У цьому блоці перевірялася модель «Ставлення під сумнів». Усі запропоновані матеріали засобів масової інформації учасники активно коментували, здебільшого реакція була в усіх подібна.

«Польща видає українцям «шопинг-візи»» («Подробности», 5 грудня 2011 р.)

У статті як новина пропонується можливість видачі Польщею для українців віз для здійснення покупок. Визначаються умови видачі віз і наводяться думки стосовно цього звичайних людей. Посилань на офіційні джерела інформації чи факти отримання таких віз немає.

У коментарях учасники фокус-групи писали про позитивність таких новацій, але задавали чимало запитань. Наприклад:

«Класно, це дійсно зручно. Але цікавить таке: я поїхала, купила, привезла чек? А чи можуть мені потім відмовити? Якщо чек не іменний? Або неправильно оформлений? То що — стоп на моїх поїздках у Європу? І скільки треба купити, щоб таку візу дали? Чи треба показувати, скільки маєш коштів, щоб їхати на такі покупки? Мені здається, що таку візу складніше отримати, ніж звичайну туристичну».

«Щось я не чув, щоб хтось отримував такі візи. Це мабуть для бізнесменів, які своїх дружин возять на закупки в Мілан. Таким, як я, отримати шопінг-візу нереально»

«Польша отменил плату за визы» («Сегодня», 5 березня 2012 р.)

У матеріалі йдеться про скасування плати на тривалі візи для працевлаштування українців у Польщі. Ця стаття переважно викликала недовіру респондентів. Люди, навпаки, говорили про те, що незабаром Польща взагалі підвищить ціну на візи і не пускатиме українців.

«Ага, якраз, уже вони безплатно пустили наших заробітчан. Не такі вони тупі, тут і віслюку зрозуміло, що дай нашим шару — вони натовпом повалять. У Польщі своїх голодранців вистачає!»

Більшість респондентів погодилися з думкою першого коментатора, власні думки були дещо подібними:

«В Польше сообщили о взрыве украинской АЭС» («Сегодня», 31 липня, 2013 р.)

Стаття викликала обурення серед респондентів. Коментатори активно почали обговорювати стереотипи про українців. Думка їх почала значно відходити в сторону від теми, але основна суть полягала в тому, що нині ЗМІ часто пишуть неправдиву інформацію, не намагаючись розібратися до кінця чи просто перевірити інформацію.

По завершенні блоку кожному учаснику індивідуально розсилали анкету, в якій наведено приклади історичних фактів, як правдивих, так і вигаданих. Отримувач цієї анкети мав навпроти кожного питання поставити відповідь — «правда» або «вигадка». Причому правдивих фактів було 31, вигаданих — 9. Цікаво, що 17 респондентів поставили позначку «вигадано» — понад 25 тезам. 6 учасників — понад 15 тезам, 5 — від 10 до 15 тез, 1 респондент — указав правильну відповідь, ще 1 вигаданими позначив тільки 2 факти.

Це анкетування остаточно підтвердило припущення, що використання моделі «Ставлення під сумнів» викликає недовіру читачів до запропонованих новин.

Блок 2

Другий блок дослідження нав'язуваних моделей реакції на новину, зокрема можливість викликати довіру в читача, проводився за кілька днів після експериментів щодо валідності інших запропонованих моделей впливу. Запропоновано 10 статей, у яких містилося чимало посилань на джерела інформації, думки експертів, приклади соціологічних досліджень та статистичні дані у формі таблиць, інфографік тощо.

Кожну наступну статтю учасники фокус-групи коментували активніше. Причому кількість думок, які б ставили під сумнів запропоновану інформацію, з черговою новиною зменшувалася.

«Чому Польща допомагає Україні — думка експертів» («Кореспондент», 28 березня 2008 р.)

У матеріалі йшлося про умови життя в Польщі й Україні, учасники обговорювали зміни в обох країнах. Більшість погодилися з тим, що Польща дійсно щиро підтримує українців як ближній народ, що варто сподіватися на їх допомогу. Лише кілька респондентів відреагували на статтю: «Польщі потрібна наша земля і наші ресурси. Начхали вони на наших людей. Вони вас вважать націоналістами, бандерівцями. А бандерівців вони ненавидять!»

«Польща за «Привітний кордон»» (ТСН, 13 червня 2007 р.)

У матеріалі йдеться про умови спрощення візового режиму між Україною та Польщею. Наводяться думки експертів та приклади впроваджених змін. Указана конкретна дата підписання угоди.

Учасники експерименту в коментарях до матеріалу говорили про надійність Польщі у вирішенні будь-яких питань, доведення польською стороною всіх справ до логічного завершення.

Один із коментарів: «Польща ніколи не підводить: сказано — зроблено. Пообіцяли спростити — спростили. Усе просто і надійно»

Варто зазначити, що статті про візові угоди між Польщею і Україною в обох блоках: «Довіра» і «Ставлення під сумнів» за темою були дуже подібні, а ось реакція на них була абсолютно протилежною.

Після завершення блоку учасники отримали анкети, подібні до тих, що використовувалися в попередньому експерименті: напроти певних тез потрібно було поставити «права» або «вігадка». Щоправда, цього разу дійсно правдивих фактів з 30 було лише 10. Хоча в обох випадках учасники не знали, скільки правдивих і вигаданих тез було в запитаннях.

За результатами анкетування 5 респондентів указали, що правдивих фактів є понад 25, 11 — визнали справжніми понад 20 фактів, 7 учасників вказали достовірними тези зі значеннями між 15–20, 4 — вказали, що правильна інформація зазначена в 10–15 пунктах, 3 учасники вказали значно меншу частину правдивих фактів, ніж було насправді. Повністю правильно на анкету ніхто не відповів.

Результати дослідження перевірки нав'язуваних моделей реакції на новину засвідчили, що насиченість тексту певними формами подання інформації збільшують довіру аудиторії до прочитаних матеріалів.

Перевірка моделей за способом впливу на емоційну діяльність

На цьому етапі експерименту визначалася здатність стимулювати аудиторію до дій, адже за визначенням словника психологічних термінів «Емоції астеничні і стеничні (грец. *sthenos* — сила) — дві основні форми емоцій, які знижують і підвищують життєдіяльність, активність людини і тварин» [4].

Блок 1

У цьому разі Коментатори з перевірки впливу на стеничні емоції були значно активнішими, часто висловлювали думки, які мало або побіжно стосуються теми. Деякі учасники брали участь в обговоренні кілька разів, а не лише раз написали свою думку.

«Хокей: Українці громлять поляків» («Кореспондент», 21 квітня 2001 р.)

Коментуючи цю статтю, більшість ставили наприкінці своїх висловів знаки оклику. Усі коментарі були емоційними: «Молодці!», «Класно!»,

«Наші хлопці — молодчаги!», «Ніколи не цікавилась хокеєм — але нашими хлопцями горджуся!».

«Польша призывает украинцев не медлить с получением виз» («Сегодня», 21 травня 2012 р.)

Незважаючи на те, що ця стаття на період проведення фокус-групи втратила свою актуальність, проте більшість респондентів проявила інтерес і жваво коментували її.

«Куди бігти? Я теж хочу візу», «А зараз так само легко можна отримати візу? Я б собі нині зробив довгострокову, зайвою не буде», «Яка наступна подія, що полегшить отримання віз. Я прямо зараз, завчасно, зробив би візу!»

Після завершення блоку учасникам повідомили, що через три години вони мають у стислій формі повідомити модераторам, що робитимуть після завершення цього етапу експерименту. Виявилось, що 21 учасник із 30 провів час активно: пішов на зустріч з друзями, відвідав спортзал, хтось прибирав або готував їжу. 6 учасників одночасно грали в комп'ютерні ігри (що можна вважати своєрідним видом активності і прояву азарту), лише двоє продовжили сидіти в мережі Інтернет у пошуках чогось цікавого.

Тому можна вважати, що наведені під час експериментального блоку матеріали електронних мас-медіа стимулювали певну активність реципієнтів інформації, викликали стенічні емоції.

Блок 2

Етап експерименту з перевірки впливу на астенічні емоції людини відбувався за кілька днів після першого блоку, в перерві між іншими блоками дослідження. Завантажено понад десяток статей. Особливо активних коментаторів не було, деякі респонденти взагалі коментували дуже мало й незмістовно. Один з учасників узагалі не прокоментував жодної статті, хоча прочитав усі і взяв участь у фінальному опитуванні блоку та поспілкувався з модераторами.

«Польські унітази зручніші й біліш» («Gazeta.UA», 23 березня 2006 р.)

У статті йдеться про збільшення продажу польської сантехніки та низький попит на вітчизняну й китайську.

Коментарів до статті було всього 5. Усі вони не мали особливого логічного змісту: «Час продумати й про трон», «А хіба моєму заду не все одно, на чому сидіти?», «Ха-ха, ото вже й актуальна тема. Невже нема нормальних новин?», «Може вони ще й презентацію з майстер-класом проведуть, щоб можна було на власні очі переконатися, що польські дійсно біліші?», «Маразм».

«Україна і Польща прийматимуть «Євро-2012»» («Українська правда», 18 квітня 2007 р.)

Ця стаття коментувалася мало. Учасники фокус-групи звернули увагу на те, що незважаючи на значимість новини, написана вона стримано і без емоційно.

«Ми виграли і в нас Євро, а написано так, наче сталося щось буденне, зовсім не варте уваги. Читаючи в той час, коли це було актуальним, інші статті, пам'ятаю ту піднесеність і радість, усі ті перспективи, які описували нам ЗМІ, хотілося бігати і кричати. А тут так банально і просто, що просто не знаєш як реагувати», — прокоментував один респондент.

За три години після завершення блоку учасники повідомили, що вони робили після експерименту. Один респондент написав через 5 годин, що увесь цей час спав. 13 учасників продовжували сидіти в мережі Інтернет, читати новини, користувались соцмережами тощо, двоє — читали книжки, ще двоє — більшість часу присвятили розмовам по телефону або «скайпу», 1 учасник відвідав кінозал, 3 жінок займалися хатніми справами, ще один відвідав спортзалу, 1 учасниця розмовляла з гостями за чаєм, 6 осіб дивилися телевізор.

Тобто серед учасників особливої активності не спостерігалося. Цей експеримент надав можливості підтвердити тезу, що ЗМІ впливають на активність аудиторії, стимулюють у них певні види емоцій.

Перевірка моделей за способом впливу на почуття

В основі психології людини науковці вирізняють примітивні та вищі почуття. На думку І. С. Вітенко, «примітивні (нижчі) — переживання, пов'язані із задоволенням або незадоволенням фізіологічних потреб. Вищі — переживання, які виникають на ґрунті задоволення духовних потреб» [1]

Активно коментували саме статті, в яких передбачалося застосування впливу на примітивні потреби. Особливо емоційно учасники фокус-групи відреагували на статті, які написані ще й з використанням моделі відлякування.

«Поляк убив свого сина из-за футбольного матча Україна — Польща» («Сегодня», 28 березня 2013 р.)

Окрім того, що ця стаття викликає лише негативні емоції серед читачів, багато хто звернув увагу на цинічність і безмотивованість учинку, описаного в статті.

«Звірі, а не люди. Як можна було вбити рідного сина через футбол!!! Це не підлягає будь-якій логіці», «Горілка забрала чергове життя!», «Він потім сам не зможе зрозуміти, що накоїв. Убив найріднішу людину, вбив того, кому сам подарував життя!» — приклад деяких коментарів.

«Україна увійшла до п'ятірки світових виробників картоплі» («Кореспондент», 19 грудня 2008 р.)

Відреагували на статтю переважно жінки, хоча чоловіки теж коментували. Останні здебільшого звертали увагу на ціну продукту. Жінки переважно обговорювали шкідливість картоплі і навіть у коментарях почали ділитися рецептами. З 30 учасників фокус-групи прокоментували статтю 28 осіб.

Статті, які стосуються вищих потреб людини, коментували не так активно, хоча деякі з них виникали дискусії та бесіди. Наприклад: «Дерешем зачитуються в Польщі» («Gazeta.UA», 20 січня 2006 р.).

Учасники коментували активно не саму новину, а говорили про Любка Дереша як автора, розвиток української літератури, особливо сучасної.

«Дереш — молодець не просто тому, що пише хорошу літературу. Він зумів знайти підхід до сучасної молоді, прищеплює любов до слова, грамотності, розвиває їх як особистостей. Це нині, в період морального занепаду суспільства, особливо важливо»

Після завершення блоків дослідження, учасники, кожен окремо, поспілкувалися з модераторами. Ішлося про визначення найважливіших цінностей життя, головних потреб людини.

Після експерименту з моделями впливу на примітивні почуття учасникам запропонували скласти асоціативний ряд, який, на їхню думку, правильний: «Життя», «Їжа», «Навчання», «Мистецтво», «Діти». Усі учасники поставили на перше місце «Життя», на друге — в більшості учасників, а саме у 22 було, «Їжа» і у 8 — «Діти». Третє місце між собою займали «Їжа», «Діти» та «Навчання» майже в однакових пропорціях. У більшості респондентів «Мистецтво» перебувало на останньому місці, лише двоє поставили «Діти» і троє — «Навчання».

Після проведення блоку експерименту з впливу на вищі почуття учасники фокус-групи склали «Ланцюжок важливості» зі слів: «Розвиток», «Житло», «Знання», «Голод», «Вихованість». Респонденти на перше місце переважно ставили «Розвиток» та «Знання», двоє учасників — «Житло» і ще двоє «Голод». На другому місці лідирувало слово «Вихованість». Слово «Житло» в половини респондентів посіло останнє місце.

На основі здійсненого дослідження можна дійти висновку, що ЗМІ, застосовуючи означені моделі впливу на почуття людини, можуть провоювати аудиторію ставитися до певних питань з деяким пріоритетом, активізувати в них бажання розвиватися або ж, навпаки, думати лише про нагальні життєві потреби.

Перевірка моделей за способом сприйняття

У використанні цих моделей передбачається, наскільки легкою чи складною для сприйняття буде інформація. Адже одні й ті самі відомості можна подати як у доступній формі для аудиторії, так і, навпаки, заплутувати її.

«Україна посіла 10 місце за кількістю проектів прямих іноземних інвестицій у Центральній та Східній Європі» («Кореспондент», 22 червня 2011 р.)

Цей матеріал майже не коментували, деякі учасники фокус-групи зізналися, що не змогли дочитати його до кінця. Один учасник запитав у коментарях: «То це добре для України? Чи я щось не так зрозуміла?» Загалом матеріал виявився складним для розуміння для переважної більшості — 21 учасника.

«Нелегальний бізнес під польським консульством» («Gazeta.UA», 20 березня 2006 р.)

У статті йдеться про довгі черги перед консульством Польщі в Луцьку й про аферистів, котрі допомагають оформляти документи.

Коментатори трохи здивувалися статті: «Так як вони цю аферу провертають? Чи вони беруть гроші, а потім кидають? Як проводять у консульство — нічого ж конкретного не зрозуміло. Я не зрозумів, у чому суть афери, ну заповнюють анкети за 7 гривень, не такий уже кримінал. А ось чи роблять щось ще конкретне — незрозуміло. Чи я щось пропустив?», — відреагував на статтю один із учасників.

«Стільки запитань-відповідей, а де ж новина? Якось дивно написано, історія з цікавим початком, але без кінця. Я не зрозуміла, як саме, крім заповнення папірців ведеться цей нелегальний бізнес»

У бесіді з модераторами учасники відзначили, що цей етап дослідження для них був найскладнішим, багато хто зазначив, що це є останній етап у дослідженні, адже, порівняно з попередніми днями матеріали, для прочитання були дуже складні, переповнені інформацією.

Щодо статей, у який застосована модель «Зрозуміло», активність коментування була низькою. Яскравим прикладом стала стаття «Україна перемогла Польщу у Львові» («Кореспондент», 20 серпня 2008 р.).

Цей матеріал не прокоментував ніхто. Кожному учасникові фокус-групи поставили запитання: «Чому саме ви ніяк не відреагували на цю статтю». Більшість відповіла приблизно однаково, мовляв, виграли і все, там немає що коментувати. Гра була давно, результат відомий, а подробиць ніхто не пам'ятає. Написано стисло і зрозуміло, зайвих запитань чи емоцій не виникло.

Здійснене дослідження підтверджує припущення щодо впливу засобів масової інформації на емоції аудиторії. За допомогою використання певних моделей впливу мас-медіа формують настрій людини, провокують активність або пасивність емоцій, стимулюють розвиток вищих почуттів або ж зосереджують увагу аудиторії на примітивних потребах, маніпулюють рівнем довіри до інформації, надають можливості легко зрозуміти подані факти або ж, навпаки, — заплутати читача і зменшити його цікавість до події. Запропоновані моделі впливають на значну частину аудиторії.

Цей експеримент допоможе в подальшому ретельніше вивчати можливості маніпулювання емоціями аудиторії та прогнозованості реакції, а також вивчити способи захисту від описаного впливу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітенко І. С. Основи психології: підручник [Електронний ресурс]: Українські підручники он-лайн / І. С. Вітенко. — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1931071037363/psihologiya/emotsiyi_pochuttya. — Назва з екрана.
2. Деннис Э. Беседы о масс-медиа / Э. Деннис. — М. : Вагриус, 1997. — С. 139.
3. Іванченко С. М. Медіавплив на поведінку людей: чинники ефективності інформаційних кампаній / С. М. Іванченко / Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальная коммуникация». — Т. 21. (60). 2008. — №1. — С. 56–60.
4. Словник психологічних термінів [Електронний ресурс] // Психологічний портал Smerfero. — Режим доступу: <http://smerfero.com/dictionary/emotsiji-astenichni-i-stenichni/>. — Назва з екрана.
5. Тагамлик С. В. Праймінг як засіб маніпулювання свідомістю в теле-тексті / С. В. Тагамлик // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальная коммуникация». — Т. 21. (60). 2008. — №1. — С. 242–248.
6. Порфимович О. Л. Кримінальна журналістика: експериментальні підходи з визначення впливу медіанасильства на аудиторію ЗМІ / О. Л. Порфимович // Діалог: Медіа-студії зб. наук. праць / ред. кол.: О.Александров (відп. ред.) [та ін.]. — Одеса : Астропринт, 2013. — Вип. 17. — С. 119–128.

Надійшла до редакції 27.03.2014 р.

УДК 001.82:[025.22:001.817]

Т. М. КОСТИРКО

НАУКОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ФОНДУ БІБЛІОТЕКИ

Розглядається можливість розкриття дисертаційного фонду Наукової бібліотеки Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова за допомогою наукометричного аналізу.

Ключові слова: наукометричний аналіз, наукова продукція, інформаційні потоки, дисертаційний фонд, наукова школа.

Рассматривается возможность раскрытия диссертационного фонда Научной библиотеки Национального университета кораблестроения им. адмирала Макарова с помощью наукометрического анализа.

Ключевые слова: наукометрический анализ, научная продукция, информационные потоки, диссертационный фонд, научная школа.

The article discusses the possibility of disclosure of the dissertation fund of Scientific Library of National University of Shipbuilding named after Admiral Makarov via scientometric analysis.

Key words: scientometric analysis, scientific products, information flows, dissertation fund, scientific school.

Зростаюча соціальна значимість науки зумовлює увагу до всіх факторів, від яких залежить її розвиток, найскладнішим серед них є стан системи обліку результатів науково-дослідної діяльності. Це та сфера, поза якою ефективно управління сучасною наукою неможливе.

У деяких провідних, економічно розвинених країнах реалізуються програми оцінювання науково-дослідної діяльності, що використовують як складові кількісні показники результатів роботи організацій. Британська програма Research Assessment Exercise оцінює результативність національних університетів з 4-річною періодичністю. На основі рейтингу університетам надається фінансування. Австралійський уряд реалізує програму Research Quality Framework. На базі метааналізу даних університетських репозитаріїв та індикаторів Thomson Scientific оцінюється продуктивність організацій, наукових лабораторій та окремих учених.

У зв'язку з упровадженням кількісних підходів до оцінки ефективності діяльності наукових колективів, якості наукової продукції та наданих на її здійснення ресурсів і засобів активно розробляються наукометричні системи [1].

Для наукометричного аналізу, об'єктом якого є наукова сфера або науково-дослідницький напрям, переважно використовують результати аналізу інформаційного потоку наукової продукції (журнальні публікації, патенти, дисертації, зареєстровані технології тощо). Журнальні статті, як наймасовіший вид публікацій, є найцікавішими для аналізу масштабів, структури і джерел розвитку досліджень. Патент — різновид науково-

технічної літератури, яка, з одного боку, має інтелектуальну цінність, а з іншого — дозволяє визначити виникнення нових технологічних можливостей в тій чи іншій галузі.

Дисертація відображає етап кваліфікаційного зростання і сумарний унесок конкретного вченого. За сукупністю дисертацій, виконаних у науковому колективі, можна оцінювати розвиток наукової школи як неформального творчого колективу. Це важливо під час оцінки кадрового потенціалу науки.

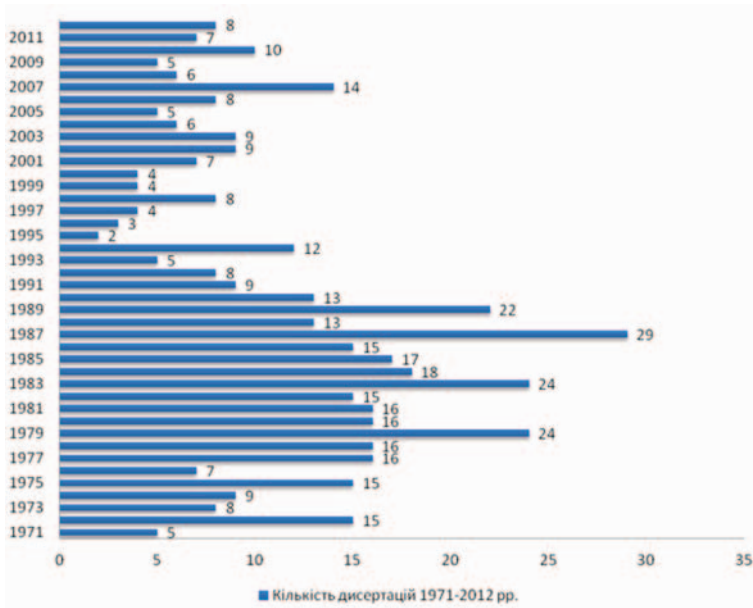
Таким чином, здійснено наукометричний аналіз дисертаційного фонду Наукової бібліотеки Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова (НБ НУК).

Дисертаційний фонд НБ НУК почав формуватися з 1971 р., коли в університеті (тоді ще Миколаївський кораблебудівний інститут), була відкрита спеціалізована вчена рада із захисту дисертацій за спеціальностями теорія корабля, будівельна механіка і вібрація корабля, суднові силові установки та механізми.

Специфіка фонду дисертацій зумовлюється тим, що його комплектування неможливо запланувати, воно повністю залежить від дисертантів.

Наукометричний аналіз дисертацій за період із 1971 по 2012 рр. надав можливості визначити такі статистичні дані:

- основну тематичну спрямованість дисертацій і проблем, які в них розглядаються;

Діаграма 1

- співвідношення кількості кандидатських і докторських дисертацій;
- дисертаційні дослідження, захищені іноземними громадянами;
- за спеціальностями;
- динаміка дисертаційного фонду за два періоди з 1971 по 1990 рр. і з 1991 по 2012 рр.

Загальна кількість розглянутих праць склала 466 одиниць, із них 39 докторських і 427 кандидатських.

Для порівняльного аналізу фонд розділено на два хронологічні періоди — доперестроєвний (1971–1990 рр.) та період становлення українського суспільства (1991–2012 рр.).

Таблиця 1

Кількість кандидатських та докторських дисертацій,
що надійшли до фонду НБ НУК за період 1971–1990 рр.

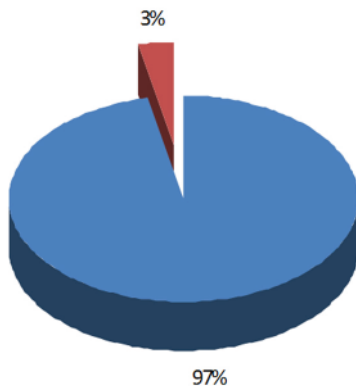
Рік	Кандидатські дисертації	Докторські дисертації	Усього
1971	5		5
1972	15		15
1973	8		8
1974	9		9
1975	15		15
1976	7		7
1977	16		16
1978	16		16
1979	23	1	24
1980	16		16
1981	16		16
1982	15		15
1983	24		24
1984	18		18
1985	17		17
1986	15		15
1987	25	4	29
1988	12	1	13
1989	20	2	22
1990	11	2	13
	303	10	313

Таблиця 1 свідчить, що за цей період до фонду надійшло 313 дисертацій, із них 303 кандидатських та 10 докторських досліджень. З 1971 по 1978 рр. до фонду надходили тільки кандидатські дисертації. Перша докторська праця надійшла в 1979 р. Збільшення обсягу кандидатських дисертацій відбувається в 1972, 1975 рр. (15), 1977, 1978, 1980, 1981, 1982 рр. (16), 1984 р. (18). Найбільше надходжень відбулось — у 1983 р. — 24, 1987 р. — 25, 1989 р. — 20.; найменше — у 1990 р. — 11.

Можна припустити, що оригінальні теми наукових досліджень, що виконувалися в інституті наприкінці 1970–80 рр., їх новизна і значимість для сучасного суднобудування й машинобудування, які були найактуальнішими та найзатребуванішими, створювали особливі сприятливі умови для написання наукових праць, що були основою кандидатських і докторських дисертацій.

Кількість дисертацій за 1971-1990 рр.

■ Кандидатські дисертації ■ Докторські дисертації

Діаграма 2

Таблиця 2

Кількість кандидатських і докторських дисертацій, що надійшли до фонду НБ НУК за період 1991–2012 рр.

Рік	Кандидатські дисертації	Докторські дисертації	Усього
1991	4	5	9
1992	7	1	8
1993	3	2	5
1994	9	3	12
1995	2	-	2
1996	1	2	3
1997	3	1	4
1998	5	3	8
1999	3	1	4
2000	1	3	4
2001	5	2	7
2002	9	-	9
2003	9	-	9
2004	4	2	6

2005	5	-	5
2006	7	1	8
2007	11	3	14
2008	6	-	6
2009	5	-	5
2010	10	-	10
2011	7	-	7
2012	8	-	8
Усього	124	29	153

Таблиця 2 свідчить, що з 1991 р. спостерігається спад захисту дисертацій та їх надходження до фонду НБ НУК. Значно відрізняється від попередніх років кількість дисертацій, захищених у 1995 (2), 1996 (3), 1997 (4). Ці цифри демонструють, що в перебудовний період відбувається криза промисловості, яка безпосередньо пов'язана з науковою діяльністю. У період політичної та економічної нестабільності в державі доволі складно розвивати науку. Написання дисертації — це тривалий процес, знадобилося близько 10 років, щоб поступово почалось зростання дисертаційного фонду.

1991-2012

Діаграма 3

Із середини 90-х рр. спостерігається зростання інтересу молоді до другої професійної освіти — це відповідь на збільшення складності життя, яке потребує масовий випуск фахівців вищої кваліфікації. Учений ступінь уже перестає бути індикатором належності до наукового співтовариства, дедалі більше перетворюючись на вищу освітню градацію.

Сучасна економіка, завдяки інтенсивному розвитку високих технологій, потребує значно більшої кількості фахівців високого класу. Якщо

раніше інтелектуальну еліту суспільства складали фахівці з вищою освітою, то нині вища освіта стає соціальною нормою, «... що виражає середній суспільно необхідний рівень підготовки працівника в інформаційному суспільстві, а місце інтелектуальної еліти займають люди з ще більшим рівнем підготовки» [2], які мають учений ступінь.

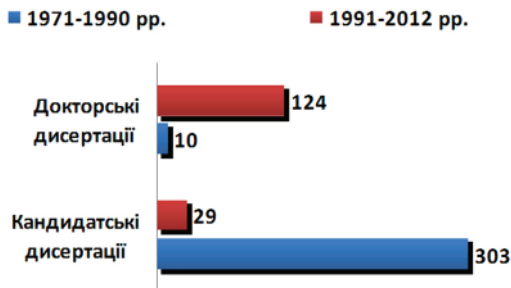
У 2001–2012 рр. спостерігається зростання кількості захищених дисертацій від 7 до 14 на рік, але вона не досягає допребудовного періоду. Найбільше захистів дисертацій відбувається у 2007 р. — 15, із них 3 докторських і 12 кандидатських.

Якщо порівняти таблиці 1 та 2 бачимо, що за період з 1972 по 1990 рр. до фонду НБ НУК надійшло вдвічі більше дисертацій, ніж за останні 20 років.

Щодо захисту докторських дисертацій, то їх кількість збільшилась в останні 20 років майже в 10 разів, а кандидатських — зменшилась на таку саму кількість.

Діаграма 4

Діаграма 5

Таблиця 3 демонструє кількість дисертацій, що надійшли до фонду НБ НУК від іноземних громадян за період з 1999 по 2011 рр. Саме в цей період іноземні громадяни мали можливість навчатися та захищати дисертації в означеному ВНЗ. Захищено 8 кандидатських дисертацій громадянами В'єтнаму.

Таблиця 3

Кількість кандидатських дисертацій,
що надійшли до фонду НБ НУК від іноземних громадян

Рік	Кандидатські дисертації	Країна
1999	1	В'єтнам
2003	1	В'єтнам
2004	1	В'єтнам
2006	1	В'єтнам
2007	1	В'єтнам
2008	1	В'єтнам
2009	1	В'єтнам
2011	1	В'єтнам
	Усього — 8	

Завдяки діаграмі 6 маємо можливість порівняти дисертації за спеціальностями за двома періодами.

Діаграма 6

Аналізуючи діаграму, можна простежити, що за період з 1971 по 1990 рр. пріоритетними спеціальностями були суднові енергетичні установки, конструювання та будівництва суден, технологія суднобудування та судноремонту, будівельна механіка корабля, а в останні 20 років кількість

дисертацій, які надійшли до фонду НБ НУК за цими спеціальностями, зменшилася майже вдвічі. Такі спеціальності, як теорія корабля та будівельна механіка корабля в останні 20 років втратили свою актуальність, дисертації за цими спеціальностями майже не надходили до фонду, який поповнювався невеликою кількістю дисертацій зі спеціальностей зварювання та споріднених процесів, технології та двигуни та енергетичні установки.

Проте в останні 20 років відбувалися захисти за новими спеціальностями. Перша — управління проектами та програмами (17 дисертацій), що зумовлено кардинальними змінами в технології й глобальній конкуренції, які відбулись в останні кілька десятиліть. Бізнес став ефективнішим та динамічним. Тому спеціальність управління проектами — одна з найрозвиненіших сучасних управлінських дисциплін.

Друга — екологічна безпека (4 дисертації). Це, на нашу думку, пов'язане з глибинними соціально-економічними перетвореннями в Україні, які потребують розуміння того, що збереження природних багатств країни стає надзвичайно важливою проблемою, від вирішення якої залежить доля теперішніх та майбутніх поколінь.

Таким чином, у практику діяльності бібліотек необхідно ввести здійснення періодичного наукометричного аналізу документів, які належать до фонду бібліотеки і дозволяють достатньо достовірно визначити вивченість проблем, забезпеченість відповідної наукової діяльності вчених релевантною інформацією.

Наукометричний аналіз може мати об'єктивне історичне значення, бути необхідним для подальших наукових досліджень суднобудівної та машинобудівної галузей, надати можливості прогнозувати теми наукових досліджень для аспірантів та докторантів ВНЗ. Висновки наукометричного аналізу можуть бути використані під час комплектування фонду Наукової бібліотеки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бедный Б. И. Анализ научной продуктивности диссертационных работ как элемент системы управления качеством послевузовского профессионального образования [Электронный ресурс] / Б. И. Бедный, А. А. Миронос, Т. Т. Серова // Инновации в образовании : вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. — Н. Новгород, 2006. — № 1. — С. 28–46. — Режим доступа : [http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990199_West_innov_2006_1\(7\)/4.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990199_West_innov_2006_1(7)/4.pdf). — Загл. с экрана.
2. Диагностика потенциала подготовки научных кадров вуза / Б. Бедный, Е. Козлов, Г. Максимов и др. // Высшее образование в России. — 2003. — № 4. — С. 3–14.
3. Кабанова Н. М. К проблемам наукометрического анализа диссертационного фонда / Н. М. Кабанова // Вестн. БАЕ. — 2012. — № 3. — С. 50–55.
4. Михеева Л. Н. Диссертационные исследования по библиотекведению, библиографоведению и книговедению. 1986–2000 годы / Л. Н. Михеева, А. А. Папунина // Библиотекведение. — 2001. — № 1. — С. 116–125.
5. Налимов В. В. Наукометрия. Изучение науки как информационного процесса / В. В. Налимов, З. М. Мульченко. — М. : Наука, 1969. — 192 с.
6. Оганов Р. Г. Наукометрические подходы к анализу результатов научно-исследовательской деятельности / Р. Г. Оганов, С. А. Трущелёв

- // Кардиоваскулярная терапия и профилактика. — 2012. — № 11 (2). — С. 90–95. — Режим доступа : <http://medi.ru/doc/600009.htm>. — Загл. с экрана.
7. Павлова Л. П. Публикационная активность ученых (по материалам обследования научно-образовательного комплекса Новосибирской области в 1990–1995 гг.) / Л. П. Павлова, Е. Б. Артемьева, В. А. Дубовенко // Наукоедение. — 2000. — № 2. — С. 179–187.
  8. RAE Manager's Report April 2009 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rae.ac.uk/pubs/2009/manager/manager.pdf>. — Назва з екрана.
  9. Research Quality Framework: Assessing the quality and impact of research in Australia. 2006. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.dest.gov.au/NR/rdonlyres/EC11695D-B59D-4879-A84D>. — Назва з екрана.
- Надійшла до редколегії 4.03.2014 р.

УДК 007:001:655

А. О. БЕССАРАБ,
І. Ю. АНТОНЕНКО,
А. О. КРЕМПОВА

ПИТАННЯ-ЗАВДАННЯ В НАВЧАЛЬНІЙ КНИЗІ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ ВИДАННЯ

Розкрито особливості апарату організації засвоєння знань як структурного компонента підручника (навчального посібника), який активізує та спрямовує пізнавальну діяльність студентів на опанування дисципліни.

Ключові слова: апарат організації засвоєння знань, питання-завдання, підручник, навчальний посібник.

Раскрываются особенности аппарата организации усвоения знаний как структурного компонента учебника (учебного пособия), активизирующего и направляющего познавательную деятельность студентов на овладение дисциплиной.

Ключевые слова: аппарат организации усвоения знаний, вопросы-задачи, учебник, учебное пособие.

The article deals with peculiarities of back matter organization of knowledge acquisition as a structural component of class book (textbook), which activates and directs the cognitive activity of students to master the discipline.

Key words: back matter of knowledge acquisition, question-example, class book, textbook.

Нині існує ґрунтовна науково-теоретична база, присвячена дослідженню теорії підручника. Так, В. П. Беспалько розглядає підручник як інформаційну модель педагогічної системи, визначає принципи дидактичної підготовки змісту підручника [2]. В. Г. Бейлінсон виокремлює логічну й емоційну культуру навчальної книги, визначає методи її аналізу та конструювання [1]. П. Г. Буга формулює науково-методичні вимоги до підручника, надає практичних рекомендацій щодо його структури та змісту [3].

М. І. Тупальський розкриває сутність процесу створення підручника для вищої школи [10]. І. Я. Лернер, В. В. Краєвський, В. Н. Столетов досліджували дидактичні основи підготовки змісту підручника [6]. Н. А. Ошуєва розробляла теорію створення підручника для заочної освіти [8]. А. А. Гречихін, Ю. Г. Древіс запропонували принципи побудови, створення й експлуатації електронного підручника [4]. Спроби написання книжок, які допомагали б авторам навчальної літератури, здійснювали В. Г. Бейлінсон [1], В. П. Беспалько [2], П. Г. Буга [3], Д. А. Зуєв [5], А. П. Серєда, В. С. Павленко [9] та ін. Останнім часом на сторінках фахової періодики порушують окремі питання культури книги, зокрема навчальної (Т. Й. Жалко, С. Б. Фіялка, В. В. Шахїджанян та ін.).

Усі елементи та підсистеми сучасного підручника спрямовані на отримання кінцевого результату навчання — повне засвоєння навчального матеріалу, набуття вмїнь і навичок, застосовувати здобуті знання для вирішення практичних завдань у конкретних галузях науки, мистецтва тощо. У сучасному навчальному виданні недостатньо лише презентувати навчальну інформацію, його потрібно наповнити елементами, функції яких полягають в організації засвоєння навчального матеріалу.

Мета статті — дослідити питання-завдання в навчальній книзі як складову культури видання.

Апарат організації засвоєння навчального матеріалу — структурний компонент підручника (навчального посїбника), який активїзує та спрямовує пізнавальну діяльність студентів на опанування дисциплїни.

Як зазначають А. П. Серєда, В. С. Павленко, до апарату організації засвоєння належать: інструктивно-методичні матеріали; таблиці для організації засвоєння; питання-завдання різних видів; вправи для організації самостійних робїт; надписи до ілюстрацій, що забезпечують зв'язок наочно-образного й логїчного мислення під час виконання завдань; видїлення в тексті й інших структурних компонентах видання [9, с. 39–40].

Розглянемо в межах цієї статті питання-завдання — один з найпоширенїших елементів апарату організації засвоєння. Їх наявність у виданні є обов'язковою згідно з вимогами МОН до посїбників та підручників МОН України [7].

Питання та завдання (для самоперевїрки та контролю засвоєння знань) у навчальній книзі надають змоги забезпечити ефективнїше опрацювання студентом навчального матеріалу під час самостїйної роботи. Контрольні питання та завдання, розмїщенї наприкінці кожної структурної частини посїбника (модуля, частини, розділу, параграфу, теми тощо), мають сприяти формуванню навичок логїчного мислення. Методично правильно сформульованї питання та завдання є запорукою того, що процес засвоєння знань під час самостїйної роботи з книгою сприяє їм практичному застосуванню.

А. А. Гречихін та Ю. Г. Древіс наводять такі правила складання питань.
Зміст питань.

1. Розумїння фактів, їм зв'язків та узагальнень. Рекомендовано таку послїдовність: вїдтворення фактичного матеріалу; розкриття причинно-наслідкових, часових та інших зв'язків; узагальнення й систематизація

знань. Ця послідовність відповідає логіці засвоєння знань, тому вона обґрунтована й психологічно. Спочатку розміщені легші питання, які ніби підбадьорюють студентів, допомагають їм працювати з більшою віддачею.

2. Розуміння на всіх рівнях. Такі питання слід складати так, щоб зберігалася певна пропорція щодо розуміння: слів, речень, уривків тексту, тексту в цілому. Питання буде тим складнішим, чим більший уривок тексту слід зрозуміти й узагальнити, щоб відповісти на нього. При цьому бажано, щоб на питання не можна було відповісти прямою цитатою з тексту.

3. Необхідно складати репродуктивні й творчі питання в певній пропорції. Навчальні тексти не лише узагальнюють знання, а й розвивають мислення студентів. Виконання останньої функції перевіряють за допомогою творчих питань: на виявлення головного, порівняння, узагальнення, доведення, конкретизацію тощо. Визначаючи особливість питання, варто вивчати також зміст тексту підручника, оскільки узагальнювальне питання є репродуктивним, якщо таке подано в тексті.

4. Мають бути незалежні питання. Якщо відповідь на одне питання можна знайти в іншому, то студент не читатиме текст підручника, навчального посібника тощо.

5. Не можна ставити питання, для відповіді на які немає матеріалу в тексті підручника, навчального посібника тощо.

Оформлення питань

1. Формулюйте точні, ясні й короткі питання. Це надає змоги забезпечити їх розуміння. У них не повинно бути незнайомих слів, складних конструкцій, зайвих деталей, але водночас вони мають бути однозначними. Питання краще складати в стверджувальній формі, тому що вона легша для розуміння, ніж заперечна.

2. Не повторюйте в питаннях словосполучення з тексту, що вкаже, яким реченням можна відповісти без глибокого розуміння навчального тексту.

3. Уникайте в питаннях узагальнювальних («усі», «завжди», «ніхто» тощо), а також невизначених слів («зазвичай», «іноді» тощо). Твердження з узагальнювальними словами зазвичай є неправильними, а з невизначеними — правильними. Тому на питання з такими словами легко відповісти.

4. Пишіть до питань альтернативні відповіді. Недолік у цьому разі полягає в тому, що вони внеможливають простежити й оцінити хід думок того, хто відповідає, і правильну відповідь можна вгадати. Проте коректно складені питання дозволяють перевірити знання й хід думок студентів, ставлять їх перед проблемою вибору, активізують розумову діяльність, економлять час при оцінюванні відповідей.

5. Складайте питання, на які можна відповісти стисло. Чим коротша відповідь, тим легше її оцінити й тим об'єктивніша оцінка [4, с. 52–53].

Контрольні питання для самоконтролю знань надають студентові можливість оперативно оцінити свою обізнаність із певної теми й визначити рівень підготовленості до вивчення наступної теми. Для складання питань можна скористатися наведеною нижче таблицею.

Таблиця 1

Стандартні мовні звороти для різних типів питань [4, с. 148]

Тип питання	Стандартний мовний зворот
1. Питання нейтрального типу	Дайте визначення поняття "..." Перелічіть види (типи, приклади) Опишіть метод (призначення, стан) Охарактеризуйте... Яку назву має... Яке призначення...
2. Питання, які активізують:	
- ті, що передбачають аргументацію	Обґрунтуйте необхідність (актуальність, роль, місце, значення...) У чому полягає сутність... Чим зумовлена необхідність... Від чого залежить... Оцініть надійність (імовірність, здатність, перспективи...)
- ті, що характеризують склад, структуру, особливості	Укажіть склад... Виокремте елементи складу... Поясніть, у чому відмінність між... Укажіть принципові відмінності... Які суттєві особливості...
3. Питання практичного типу	Наведіть приклад... Складіть перелік... Порівняйте... Користуючись таблицею (схемою, рисунком), визначте...

Під час написання навчальних книг необхідно орієнтувати студента на активну пізнавальну діяльність, самостійну творчу працю та вміння вирішувати завдання. У процесі виконання контрольних завдань доцільно передбачити використання обчислювальної техніки, аудіовізуальних засобів навчання, забезпечити умови обов'язкового використання нормативної та довідкової літератури. Прикладом, гідним наслідування в цьому разі, є посібник Л. М. Городенко «Системи верстки. QuarkXPress. Adobe PageMaker. Adobe InDesign» (К. : Вид. Паливода А. В., 2007), який містить комплекс завдань для самостійної роботи та закріплення знань, збірку лабораторних занять в електронній книзі CD-диска, що є складовою видання.

Класифікують питання-завдання за кількома ознаками: призначенням; визначенням структурного елемента навчальної книги, який вони обслуговують; мірою забезпечення взаємодії певних навчальних книг з іншими навчальними виданнями; рівнем забезпечення їх логічної послідовності та кількісних показників [9, с. 42]. До цих ознак належить і розміщення питань-завдань: перед текстом модуля (розділу, параграфа, теми тощо), у середині його чи в кінці. Традиційно їх розміщують наприкінці, інколи — у середині модуля й зовсім рідко — у кінці підручника (навчального посібника), що послаблює систематизаційну функцію навчального видання, ускладнює

підсумкове повторення, знижує рівень узагальнення навчального матеріалу. У виданні О. А. Семенюка, В. Ю. Парашук «Основи теорії мовної комунікації» (К. : Академія, 2010) завдання подано і в кінці як розділів, так і видання, які відрізняються різноманітністю. Це сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу та формуванню відповідних навичок із дисципліни. Наведемо інший приклад: підручник І. А. Михайлина «Журналістська освіта і наука» (Суми : Університетська книга, 2009) містить лише контрольні питання з курсу, подані в кінці видання. Тож, на нашу думку, апарат організації засвоєння знань у цьому виданні потребує доопрацювання. У підручнику ж Н. С. Ференц «Основи літературознавства» (К. : Знання, 2011), навчальних посібниках В. С. Овчіннікова «Історія книги: Еволюція книжкової структури» (Л. : Світ, 2005), Г. В. Нашкерської «Фінансовий облік» (К. : Кондор, 2009) зовсім немає питань-завдань.

Докорінно змінюється структура навчального матеріалу, якщо питання й завдання розмістити на початку модуля, розділу, теми тощо. Це допомагає конкретизувати програму діяльності, яка передуватиме роботі, створити проблемні ситуації, встановити міжпредметні зв'язки тощо. Якщо питання-завдання розміщені в середині розділу, то вони спрямовують хід вирішення навчального завдання, активізують здобуті знання та набуті вміння. Проте у виданнях для вищої школи таке розміщення завдань трапляється нечасто.

Питання-завдання завжди доцільно подавати в певній послідовності: опис; порівняння; пояснення; самостійний висновок; застосування знань, умінь в інших умовах і для вирішення нових завдань [9, с. 43]. Інколи із цього «ланцюга» можна вилучити якусь ланку, але логічну послідовність завжди слід аналізувати й обґрунтовано проєктувати. Її забезпечення — це і доступність навчання, і ефективність організації засвоєння всього навчального матеріалу. У навчальному посібнику В. М. Чайки «Основи дидактики» (К. : Академвидав, 2011) дотримання зазначеної вище послідовності відображають відповідні підзаголовки: наприкінці кожного розділу подано спочатку «Завдання. Питання», а потім «Творчі завдання». У підручнику В. О. Карпенка «Основи редакторської майстерності» (К. : Університет «Україна», 2007) окремо розміщено питання та практичне завдання в кінці кожної теми. Цікавий підхід до подання завдань спостерігаємо в навчальному посібнику В. І. Теремка «Основні засади видавничого бізнесу» (К. : Академвидав, 2009): починаючи з третього розділу, для засвоєння знань запропоновано не лише блок «Питання. Завдання», а й практичне завдання під заголовком «Ваша справа», спрямоване на вироблення практичних навичок із дисципліни.

Завдання та питання слід подавати без мовних помилок. На жаль, від прагнення видавництва «Кондор» швидше надрукувати навчальну книгу знижується її якість. Так, навчальний посібник М. А. Низового «Вступ до книгознавства» (К. : Кондор, 2009) містить чимало пунктуаційних помилок.

Нині на ринку навчальної літератури для вищої школи переважає продукція таких видавництв: ВЦ «Академія», «Академвидав», «Знання», «Кондор», «Світ», «Центр навчальної літератури», «ПАІС» тощо. Крім того, підручники (навчальні посібники) друкують видавництва ВНЗ. Для дослідження апарату організації засвоєння знань, зокрема питань-завдань різних видів, нами відібрано видання останніх років.

У підручнику «Зовнішньоекономічна діяльність» (автори: В. О. Новак, Т. А. Мостенська, Г. С. Гуріна, О. В. Ільєнко) (К. : Кондор, 2012) для забезпечення ефективнішого опрацювання студентом навчального матеріалу після кожного підрозділу теми запропоновано питання для самоперевірки. Оцінюючи складність таких завдань, звертаємо увагу на те, що вони не містять творчих питань. Як завершальний елемент для опрацювання теми передбачено тести. Позитивним прикладом у тестових завданнях цього видання є те, що запропоновано пояснення щодо подання відповіді та її знаходження. Крім того, для кожного тестового завдання є варіанти відповідей. Кількість тестових завдань до кожної теми однакова, що свідчить про узагальнену систематизацію всього теоретичного матеріалу навчального посібника. Якщо звернути увагу на виділення в тексті щодо питань-завдань, то тут чітко відокремлено цей структурний елемент в апараті навчального видання.

У підручнику «Фінансово-економічний аналіз підприємств туризму» (автори: І. Б. Андренко, Н. М. Влащенко) (Х. : Харківська національна академія міського господарства, 2012) контрольні питання подано у вигляді стандартних мовних зворотів для питань: які характерні особливості методології, для чого використовується, у чому суть, яку відіграє роль тощо, а також завдань: охарактеризуйте, визначте тощо. Питання-завдання потребують самостійного перетворення навчального матеріалу відповідно до змістових параметрів, зазначених у підручнику. Запропонований матеріал для відшліфування теоретичних знань у різних формах надає змоги активізувати розумову діяльність студентів та сприяти логічному науковому мисленню. Окрім контрольних питань, після кожної теми подано тестові завдання. Їх оформлення не уніфіковано: в темі 1 є завдання без варіантів відповіді, а в темі 2 — п'ять завдань із різною кількістю варіантів відповіді. Навряд чи такі тестові завдання можуть реально допомогти як студентові в засвоєнні матеріалу, так і викладачеві в оцінюванні знань студентів. Особливістю запропонованого підручника є наявність аналітично-розрахункових завдань, які, на нашу думку, мають бути характерним видом завдань для видань економічного напрямку. Ці завдання розміщені в кінці кожної теми, спрямовані на формування вмінь, розвивають мислення студентів.

У навчальному посібнику «Фінанси підприємства: планування та управління у виробничій сфері» (автори: Г. І. Базецька, Л. Г. Суботовська, Ю. В. Ткаченко) (Х. : Харківська національна академія міського господарства, 2012) після кожної глави подано контрольні питання, які за своїм змістом є питаннями для розгляду й навіть дублюють певною мірою зміст підрозділів. Такі питання не виконують основного завдання цього виду елементів апарату організації засвоєння знань, що є наслідком формального дотримання вимог до структури навчального видання.

У навчальному посібнику О. О. Сунцової «Місцеві фінанси» (К. : Центр навчальної літератури, 2010) у змісті заявлено питання для самоконтролю: чи є необхідність, чи визначене питання, чи дозволяється тощо. Таке мовне оформлення питань передбачає лише однотипні відповіді й відсутність зв'язку з текстовим матеріалом самого посібника. Таке формулювання питань-завдань унеможливорює поглибити розуміння навчального матеріалу.

лу. Кількість питань у кожному розділі різна, що свідчить про відсутність системи узагальнення всього фактичного матеріалу посібника, а також не дозволяє об'єктивно оцінити знання студентів, для яких запропоновано цей навчально-методичний матеріал.

У навчальному посібнику «Міжнародні фінанси» (автори: Ю. Г. Козак, Н. С. Логвінова, В. В. Ковалевський та ін.) (К. : Центр навчальної літератури, 2007) відсутні творчі питання. Питання починаються так: у чому сутність, що розуміють, яка структура, які особливості, як можна охарактеризувати, які передумови тощо. Питання сформульовані точно, зрозуміло, не містять узагальнювальних слів, незалежні між собою. Кількість питань — 10–12. У кінці посібника подано тести — завдання, де необхідно доповнити інформацію, надати визначення, з варіантами відповідей. Кількість тестів — 113, вони не поділені за тематикою, тому їх цільовим призначенням можна вважати лише самоперевірку. Розміщення тестів у кінці посібника ускладнює підсумкове повторення за кожним розділом, тож ефективність такого узагальнення навчального матеріалу є сумнівною.

Важливою є залежність питань-завдань від того, як подано текст навчального матеріалу. Так, якщо в основному тексті налагоджено причинно-наслідковій зв'язки, узагальнено та систематизовано матеріал, то авторіві легше вимагати від студента творчого опрацювання матеріалу за допомогою долучення нерепродуктивних питань. Прикладом такого вдалого поєднання є підручник «Основи мікроекономіки» (автори О. І. Ястремський, О. Г. Гриценко) (К. : Знання, 2007). Видання добре структуровано, питання-завдання чітко розмежовано: 1) репродуктивні — тести з альтернативними відповідями; 2) творчі — вправи на обчислення та аналітичні вправи, дослідницькі завдання.

Проте деякі українські автори під час складання питань-завдань припускаються прикрих помилок. У навчальному посібнику «Аудит» (автори Я. А. Гончарук, В. С. Рудницький) (К. : Знання, 2007) порушено правило укладання незалежних питань. Так, відповідь на питання-завдання «Види аудиту» міститься в наступному питанні: «Відмінність зовнішнього (незалежного) аудиту від внутрішнього». У навчальному посібнику «Планування діяльності підприємства» (за редакцією О. М. Свінцицької) (К. : Кондор, 2009) бракує питань, відповідей на які немає в тексті навчального видання, причому питання щодо нормативної бази, яку не висвітлено в основному тексті, майже дублюється у двох розділах.

Здійснений аналіз навчальних видань та власний редакторський досвід надали змоги виявити такі типові помилки в апараті організації засвоєння навчального матеріалу, зокрема питаннях-завдань: нехтування правилами складання питань-завдань, непов'язаність їх із текстом розділів, формальний підхід до складання питань-завдань.

Отже, питання-завдання — один із найпоширеніших елементів апарату організації засвоєння навчального матеріалу. Їх кількість у виданні залежить від обсягу матеріалу, який має засвоїти студент. Забезпечення їх якості — це спільна справа автора, рецензентів, які повинні вказати на недоліки рукопису, та редактора, котрий має допомогти авторіві на етапі редакційного опрацювання. Тож підвищення культури книги можливе лише

за наявності ефективної системи підготовки фахівців з тієї галузі наук, до якої належить видання, і з видавничої справи та редагування.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розкритті особливостей інших складових апарату організації засвоєння навчального матеріалу на прикладі конкретних видань для вищої школи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бейлинсон В. Г. Арсенал образования: учебная книга: проектирование и конструирование / В. Г. Бейлинсон. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Мнемозина, 2005. — 397 с.
2. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. — М. : Педагогика, 1989. — 190 с.
3. Буга П. Г. Создание учебных книг для вузов : справ. пособ. / П. Г. Буга. — 2-е изд., перераб. и допол. — М. : Изд-во МГУ, 1993. — 224 С.
4. Гречихин А. А. Вузовская учебная книга: Типология, стандартизация, компьютеризация : учеб.-метод. пособ. в помощь авт. и ред. / А. А. Гречихин, Ю. Г. Древец. — М. : Логос : Моск. гос. ун-т печати, 2000. — 255 с.
5. Зуев Д. Д. Учебная книга — источник становления личности школьника : [подгот. учеб. лит. в изд-ве «Просвещение»] / Д. Д. Зуев // Педагогика. — 1995. — № 1. — С. 3–10.
6. Лернер И. Я. Современная дидактика: теория — практике / И. Я. Лернер и др. ; под ред. И. Я. Лернера, И. К. Журавлева ; Рос. акад. образования. Ин-т теорет. педагогики и междунар. исслед. в образовании. — М., 1994. — 288 с.
7. Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів : Додаток 1 до наказу МОН України № 588 від 27.06.2008 р.
8. Ошуева Н. А. Учебник в педагогической системе заочного технического вуза / Н. А. Ошуева. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. — 132 с.
9. Середа Л. П. На допомогу авторам навчальної літератури : навч. посіб. / Л. П. Середа, В. С. Павленко ; за ред. В. С. Павленка. — К. : Вища шк., 2001. — 79 с.
10. Тупальский Н. И. Основные проблемы вузовского учебника / Н. И. Тупальский. — Минск : Вышэйшая шк., 1976. — 183 с.

Надійшла до редколегії 02.04.2014 р.

УДК 002: 316.28:347.71

О. В. ДРОЗДОВА

СКЛАДОВІ СИСТЕМИ ДОКУМЕНТНИХ КОМУНІКАЦІЙ У КОМЕРЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Аналізується місце документних комунікацій у комерційній діяльності України, характеризуються основні складові документних комунікацій.

Ключові слова: документна комунікація, комерційна діяльність, торгово документація, торгівля, товарна інформація, товарні знаки.

Анализируется место документных коммуникаций в коммерческой деятельности Украины, характеризуются основные составляющие документных коммуникаций.

Ключевые слова: документная коммуникация, коммерческая деятельность, торговая документация, торговля, товарная информация, товарные знаки.

Analyzes place documentaries communications in commercial activity in Ukraine, describes the main components of documentary communications.

Key words: documentary communication, commercial activity, trade records, trade, product information, trademarks.

Нині актуальним є питання місця документних комунікацій у комерційній діяльності України, яка забезпечує рух товарної інформації в часі і просторі завдяки створенню, зберіганню та розповсюдженню торгової документації. Сучасні комерційні підприємства підтримують зв'язок зі своїми посередниками, споживачами, різними аудиторіями. Успішна діяльність галузі залежить від виваженої комунікативної політики. Водночас створення ефективної, надійної системи обміну інформацією, яка б відповідала вимогам достатності, оперативності, гнучкості — однієї з найскладніших проблем комерції.

Основною ідеєю є та, що комунікаційна технологія — основний інструмент, за допомогою якого комерційне підприємство досягає та утримує конкурентні позиції на ринку.

Актуальність цієї наукової розвідки полягає в розкритті місця й значення документних комунікацій у комерційній діяльності України.

У наявній джерельній базі є деяка інформація, що опосередковано може свідчити про окремі аспекти документного забезпечення комерційної діяльності України. Серед останніх праць заслуговують на увагу розвідки вчених Я. А. Гончарука, В. В. Апопії, А. С. Савоценка, в яких викладені основи комерційної діяльності, розглянуті окремі аспекти торгової документації в комерційній діяльності [1, 2, 3].

Мета — охарактеризувати складові документної комунікації комерційної діяльності та визначити їх місце в комунікаційному просторі галузі.

Поняття «документна комунікація» формується в документознавстві по-різному. Так, Г. М. Швецова-Водка наводить таке: «Документальна комунікація — це соціальна інформаційна комунікація, опосередкована документом, коли документ слугує за канал комунікації, тобто передачі інформації від комуніканта реципієнту, що здійснюється за допомогою документів» [4, с. 60]. Ідентичною є точка зору О. П. Коршунова: «Документальні комунікації — процеси або способи поширення (передачі) інформації в суспільстві, що здійснюються за допомогою документів» [5, с. 15].

Заслуговує на увагу твердження А. В. Соколова про те, що «... документальна комунікація є відображенням ідеального в ідеальному і складається з трьох відображувальних процесів: створення документа (відображення ідеального в матеріальному); його збереження (самовідображення матеріального) та сприйняття, розуміння (відображення матеріального в

ідеальному)». Система документальних комунікацій є суспільною системою і складається з різних авторів (комунікантів) і споживачів інформації (реципієнтів), а також різних каналів. Означене поняття дослідник характеризує як таке, що організовує опублікування документів з метою передачі інформації, яка міститься в них, у соціальну пам'ять [6, с. 157–162].

А. А. Соляник зазначає, що документальна комунікаційна система забезпечує цикл життєдіяльності документів, тобто їх виробництво, транспортування, збирання, зберігання та використання. Крім того, науковець виокремлює види документально-комунікаційних систем, серед яких: генеративні, транзитні, термінальні [7, с. 8].

Таким чином, автори сходяться на думці, що документальна комунікаційна система передбачає три складові: комунікант, реципієнт і канал комунікації між ними, яким є документ.

Розглянемо складові документної комунікації в комерційній діяльності, існують два типи користувачів (реципієнтів): внутрішні і зовнішні. До перших належать: власники торговельних підприємств, управлінський персонал, робітники і службовці, менеджери, керівники підрозділів, працівники торговельних підприємств. До зовнішніх: ділові партнери на ринку, інвестори, банки, постачальники, покупці та замовники, органи державного регулювання і контролю, податкові органи, державна статистика.

Отже, вищезазначені внутрішні і зовнішні користувачі є реципієнтами та споживачами документної інформації в документальній комунікативній системі комерційної діяльності.

Для того, щоб якісно задовольняти інформаційні потреби користувачів (реципієнтів), документна інформація має відповідати таким вимогам:

- достовірності (правильно сприйматися, без помилок, із правильністю поданих відомостей),
- своєчасності (надаватися своєчасно), неупередженості (не спотворювати показники),
- правдивості (відсутність помилок і відхилень у документних даних),
- доступності (користувач інформації може використовувати її відповідно до правил) [8, с. 95].

Необхідно акцентувати на тому, що документне забезпечення як основа організації відображає і забезпечує комерційну діяльність України, нині мусить бути потужним інструментом, що в змозі через управління документацією поліпшувати процеси ділової комунікації й корегувати поведінку всіх його членів. Під час розробки комунікаційної програми комерційних підприємств визначають, які елементи комунікаційного комплексу і якою мірою здатні підвищити ефективність впливу на споживача продукції.

Отже, комунікація в комерційній діяльності — важлива і необхідна складова її функціонування, торговельні підприємства надають важливого значення правильно побудованій комунікативній політиці. Каналом інформації в документальній комунікації комерційної діяльності є система документообігу, яка забезпечує документною інформацією внутрішніх і зовнішніх користувачів (реципієнтів) галузі.

Однією з найважливіших умов успішного функціонування комерційного підприємства є наявність системи якісного документообігу й торговельної документації як матеріального носія інформації.

Розглянемо детальніше функції торговельної документації в комунікаційному просторі комерції. У сучасному спеціальному документознавстві ця документація привертає найбільше уваги, оскільки жоден із її видів не охоплює такої кількості комунікантів і реципієнтів. Це й не дивно, оскільки велика кількість людей забезпечує себе засобами для життя безпосередньо чи опосередковано завдяки торгівній документації [2, с. 322].

Під час визначення місця торговельної документації в галузевому інформаційному просторі ґрунтуємося на Державному класифікаторі управлінської документації України ДК 010-98, чинному від 01.06.1999 р. [9].

Основні функції торговельної документації.

- Інформативно-комунікативна — здатність торговельної документації задовольняти потреби суспільства в інформації. З нею пов'язані процеси, які охоплюють сутність таких складових, як передача-приймання інформації та відповідна реакція на неї. Основним критерієм інформаційності документа є ємність та якість інформації, що міститься в ньому.
- Регулятивно-комунікативна (соціальна) — спроможність торговельної документації бути інформативним засобом передачі, обміну, комунікації, спілкування. Документ також може впливати на соціальні відносини залежно від призначення й ролі в певному суспільстві, причому може не тільки стимулювати розвиток соціальних процесів, а й гальмувати їх.
- Кумулятивна — здатність торговельної документації накопичувати, зосереджувати, зберігати й упорядковувати інформацію.

Необхідно зазначити, що означені функції характерні не лише для торговельної документації.

Крім основних функцій, торговельна документація має і спеціальні:

- управлінська — спеціально створена для процесу управління (закони, положення, статуту, накази, протоколи, рішення, зведення, звіти тощо). Ці документи відіграють певну роль в інформаційному забезпеченні управління, відображаючи різні рівні прийняття й реалізації рішень керівництва;
- облікова — надає не якісної, а кількісної характеристики інформації, пов'язаної з господарськими, демографічними й іншими соціальними процесами з метою їх аналізу й контролю. Основні види обліку — статистичний, бухгалтерський, оперативний — відображаються в статистичній, фінансово-економічній торговельній документації, плановій та звітній документації;
- правова — здатність торговельної документації бути засобом доведення, підтвердження якихось фактів. Цю функцію мають, передусім, офіційні видання; торговельна документація, що на певний час набуває функції-доказу фактів у суді, органах слідства й прокуратури, нотаріаті, арбітражі.

Серед спеціальних функцій можна також назвати: захисту інформації, грошового вираження, статистичну тощо. Крім того, кількість таких функцій торгової документації може бути достатньо значною, оскільки вони визначені суспільно-практичними завданнями, кількість яких є обмеженою.

Таким чином, основні та спеціальні функції торговельної документації забезпечують функціонування документообігу комерційних підприємств і якісний рівень існування комунікаційного середовища галузі загалом.

Особливе місце серед комунікаційного середовища комерційної діяльності посідає товарна інформація, яка безпосередньо пов'язана з функціонуванням документних комунікацій, містить відомості про товар, які призначені для суб'єктів комерційної діяльності. Первинними її джерелами є виробники продукції. Товарна інформація є таких видів: основоположна, комерційна, споживацька. Детальніше розглянемо кожному з них:

- основоположна товарна інформація: вид і назва товару, гатунок, кількісні характеристики, назва підприємства-виробника, дата виготовлення, термін зберігання чи придатності;
- комерційна товарна інформація: відомості про підприємство-посередник, нормативні документи на відповідні товари, асортиментні номери за класифікаторами продукції; прикладом комерційної інформації можуть бути штрихові коди;
- споживацька товарна інформація: відомості, призначені для створення товару споживацьких переваг; також сюди належать дані про харчову цінність, хімічний склад, призначення товару, способи його використання та експлуатації, безпечність, надійність. Товарна інформація подається нетрадиційно, за допомогою яскравих засобів [10, с. 46–47].

Крім того, до інформаційного забезпечення товару належать товарні знаки — система умовних позначень у формі сукупності символів, емблем, піктограм, ідеограм, кодів, за допомогою яких реалізується товарне маркування [10, с. 226]. Ці знаки надають можливості суб'єктам ринку відрізнити товари одних виробників від однорідних товарів інших, тобто їх ідентифікувати [10, с. 237]. До товарних знаків належать:

- маніпуляційні — умовні позначення, які інформують про способи оптимального поводження з товарами: «не кантувати», «не затискати», «гаками не брати», «штабелювання заборонено» тощо); маніпуляційні знаки існують у формі піктограм і мовних знаків — написів відповідного змісту;
- знаки зазначення місця походження товару — позначки країни походження товару; населеного пункту, місцевості й історичної назви географічного об'єкта: у вигляді літерних індексів «UK», «UKR», «US», мовних знаків: «Made in Ukraine», «Finished in Rusland» та ін.;
- екологічні або екознаки — умовні позначення-символи, емблеми, піктограми, які подають інформацію про екологічну властивість товарів (екомаркування виробів «Зеленою печаткою» — виріб доступний споживачеві і є лідером з дотримання екологічних вимог; знак «екологічна квітка» — це екологічний символ Європейського співтовариства; український національний екознак «Екологічно чисто та безпечно», присвоюється Всеукраїнською громадською організацією «Жива планета»; зображення зеленого журавлика та напис «Екологічно чисто та безпечно» свідчать про відповідність екологічним критеріям протягом життєвого циклу та ін.);
- попереджувальні — у символічній формі (піктограми) інформують споживачів про безпеку споживання чи експлуатації небезпечних товарів

- через попередження або вказівку до дії; смислове значення їх графічної форми може доповнюватися мовними знаками — написами попереджувального змісту («НЕБЕЗПЕЧНО!», «УВАГА», «ОБЕРЕЖНО», «ВИПРОМІНЮВАННЯ» та ін.); знаки, які попереджають про небезпеку позначають літерою R і двозначним номером-кодом (R-12 — «дуже небезпечно», R-23 — «токсичне при вдиханні» та ін.);
- знаки відповідності та якості — сукупність різноманітних позначень — символів та емблем, — які інформують споживача про те, що якість цього виробу відповідає певним вимогам; це — емблеми організацій, асоціацій, громадських структур, фірм тощо, які присвоюються виробам унаслідок підтвердження чи засвідчення якості (Україна — знак відповідності в системі УкрСЕПРО, Чехія — знак відповідності міжнародним стандартам серії ISO та ін.) [10, с. 310, 563];
  - експлуатаційні — умовні позначення (пiктограми і символи), які інформують споживачів про правила експлуатації непродовольчих товарів; за формою та змістом — це індексні й іконічні знаки (☐ — можна прасувати, ○ — сухе чищення (хімчистка) та ін.) [10, С. 364];
  - розмірні знаки — це цифри, числа і символи, які інформують споживачів про кількісні характеристики товарів (L — 41/42 розмір, XL — 43/44 розмір) [10, с. 376];
  - компонентні — умовні позначення про види сировини, матеріалів чи інших речовин, які входять до складу виробів (продуктів) (E 100-E 182 — барвники, E 300 — антиокислювачі та ін.) [10, с. 379];
  - штрихове кодування — знаки, штрих-коди, що забезпечують автоматичну ідентифікацію й облік інформації про товар за допомогою сканерів штрихового коду (рис. 1.) [10, с. 384].

Рис. 1. Штрихове товарне кодування

Отже, товарні знаки є об'єктом ідентифікації товарів і мають перелік необхідних елементів документної ідентифікації, тобто встановлених чинним законодавством реквізитів документа (товарного знака).

Згідно з М. А. Ніколаєвим, А. Д. Титаренком, «товарне маркування» — це текст, умовне позначення, інші допоміжні засоби, призначені для

ідентифікації товару, доведення до споживача інформації про виробників, кількісні та якісні характеристики товару [11, 12].

Структура товарного маркування містить такі елементи: текст — інформація про використання виробу, його якість, терміни придатності, дату виготовлення із зазначенням країни-виробника; умовні позначення, які є формуляром-зразком [10, с. 79].

Носії товарного маркування:

- етикетки (описова характеристика продукції і її виробника, надрукована у вигляді трафарету, штампа, рельєфу на одиниці упаковок, які додаються до кожної одиниці товару; містять обов'язкові реквізити: назву виробу, його склад, масу (об'єм), дату виготовлення, термін придатності, умови зберігання, номер нормативного документа, умови споживання або експлуатації, найменування та адресу виробника);
- контретикетки (додаткові етикетки, які застосовуються лише для певного виду продукції й обов'язково містять реквізити: «Колекційне» (для вин), рецептуру, рекомендації щодо вживання);
- кольєретки (різновид етикеток, які наклеюються тільки на шийки пляшок у поєднанні з основною етикеткою і мають особливу форму);
- ярлики і бирки (доповнення до етикеток, містять такі реквізити: найменування товару та виробника, його адресу, сорт виробу, ціну, дату випуску, інші умовні позначення; бирки містять найменування виробу і товарну марку);
- вкладиші (різновид етикеток, що вкладаються в упаковку виробів і стисло характеризують споживчі властивості товару);
- контрольні стрічки (для дублювання, контролю, відновлення відомостей про товар у разі втрати етикетки, бирки або ярлика; містить реквізити: артикул виробу, номер моделі, розмір, сорт, експлуатаційні знаки тощо);
- клейма і штампи (умовні позначення — відбитки встановленої форми на товари, упаковку, етикетки тавровані і штаповані);
- цінники (із зазначенням відпускної ціни, назви, марки, артикулу і гатунку виробу);
- талони (частина документа, яка відділяється від цілого або залишається після його відділення, розрахунковий документ при оплаті послуг);
- квитанції (офіційна розписка, документ з підписом і печаткою, який засвідчує прийом від споживача (клієнта) грошей або інших цінностей);
- касові чеки (носії інформації, які набрані на електронному касовому апараті і в яких наявні такі реквізити: населений пункт, у якому зареєстрований господарюючий суб'єкт, його повна назва та юридична адреса, скорочена назва та сума покупки, розмір податку, дата і час здійснення покупки, заводський і реєстраційний номер касового апарату);
- товарні чеки (носії інформації, які застосовуються під час продажу непродовольчих товарів з такими реквізитами: найменування торговельного підприємства, назва і сорт товару, його ціна, дата продажу, прізвище продавця) [10, с. 81–101].

Подано зведений перелік реквізитів, які використовуються в документах товарного маркування:

- відомості (дані) про виробника (продавця, виконавця робіт), його державну реєстрацію, ліцензії на право здійснення діяльності; індивідуальний номер платника податків;
- торговельна (виробнича) марка або знак обслуговування;
- відомості про властивості виробів, дати їх виготовлення, гарантійні терміни використання і зберігання;
- дані про відповідність властивостей, дат і термінів вимогам стандартів та інших нормативних документів;
- відомості про умови експлуатації виробів та догляду за ними;
- дані про підакцизні товари (акцизні марки) і штрихове кодування [10, с. 76].

Отже, етикетки, контретикетки, кольєретки, контрольні стрічки, вкладиші, клейма, штампи, ярлики, бирки, цінники, талони, квитанції, товарні і касові чеки є паперовими носіями документної товарної інформації з обов'язковим переліком необхідних реквізитів, що функціонують у документальному середовищі комерційної діяльності. Таким чином, означені документи товарного маркування не лише надають інформацію про товар для споживача, а є складовою документної комунікації комерційної діяльності.

Отже, складовими документальних комунікацій комерційної діяльності є внутрішні і зовнішні споживачі документної інформації, система документообігу, масив торговельної документації, товарні знаки і товарне маркування (рис. 2).

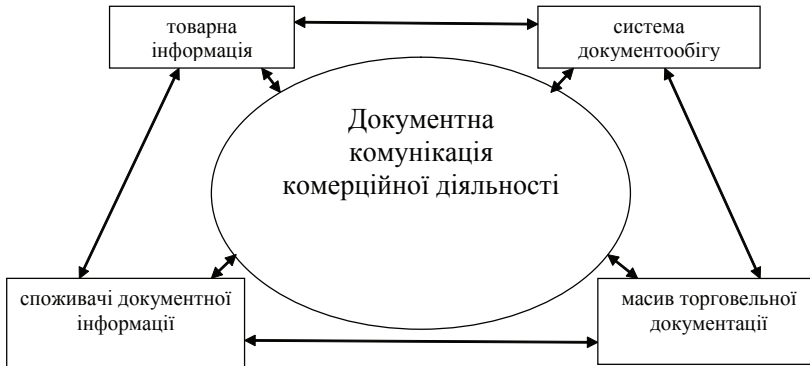

Рис. 2. Модель структури документних комунікацій у комерційній діяльності

Подальші наукові розвідки пов'язані з вивченням особливостей документних ресурсів торговельного профілю в комунікаційних процесах галузі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананьев О. М. Інформаційні системи і технології в комерційній діяльності : підручник / О. М. Ананьев, В. М. Білик, Я. А. Гончарук. — Львів : Новий Світ-2000, 2006. — 584 с.

2. Савошенко А. С. Інфраструктура товарного ринку : навч. посіб. / А. С. Савошенко. — К. : КНЕУ, 2005. — 336 с.
3. Апопій В. В. Комерційна діяльність на ринку товарів та послуг / В. В. Апопій, С. Г. Бабенко, Я. А. Гончарук та ін. — К. : НМЦ «Укоопспівта», 2002. — 458 с.
4. Шведова-Водка Г. М. Документознавство: словник-довідник термінів і понять : навч. посіб. / Г. М. Шведова-Водка. — 2-ге вид., стер. — К. : Знання, 2012. — 319 с.
5. Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс : учеб. для библ. фак. ин-тов культуры, ун-тов и пед. вузов / О. П. Коршунов. — М. : Кн. палата, 1990. — 232 с.
6. Соколов А. В. Социальные коммуникации : учеб.-метод. пособ. Ч. 1 / А. В. Соколов. — М. : Профиздат, 2001. — 223 с.
7. Соляник А. А. Документні потоки та масиви : навч. посіб. для вищ. навч. закл. культури і мистецтв / А. А. Соляник. — Х. : ХДАК, 2000. — 109 с.
8. Горшкова Л. В. Планирование на предприятиях торговли : учеб. пособ. / Л. В. Горшкова. — Владивосток : Изд-во РДУ, 2007. — 172 с.
9. ДК 010-98. Державний класифікатор управлінської документації (ДКУД) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pdstu-biblio.3dn.ru>. — Назва з екрана.
10. Полікарпов І. С. Ідентифікація товарів : навч. підруч. / І. С. Полікарпов, А. В. Закусілов. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 344 с.
11. Николаева М. А. Товароведение потребительских товаров: Теоретические основы товароведения : учеб. для вузов / М. А. Николаева. — М. : Изд-во НОРМА, 1998. — 283 с.
12. Титаренко Л. Д. Теоретичні основи товарознавства : навч. посіб. / Л. Д. Титаренко. — К. : ЦНЛ, 2003. — 227 с.

Надійшла до редколегії 09.04.2014 р.

УДК 354.1.077.1 «1811»

О. М. ГУР

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ МІНІСТЕРСЬКОГО ДІЛОВОДСТВА В «ЗАГАЛЬНОМУ ЗАСНУВАННІ МІНІСТЕРСТВ» (1811 Р.)

Досліджено вплив маніфесту «Загальне заснування міністерств» (1811 р.) на особливості міністерського діловодства початку ХІХ ст.

Ключові слова: маніфест «Загальне заснування міністерств», діловодство, документ, види документів, рух документів.

Исследовано влияние манифеста «Общее учреждение министерств» (1811 г.) на особенности министерского делопроизводства начала ХІХ в.

Ключевые слова: манифест «Общее учреждение министерств», делопроизводство, документ, виды документов, движение документов.

The effect of the manifesto «General establishment of ministries» (1811) in particular ministerial office early ХІХ cent is investigated.

Key words: a Manifesto «General establishment of ministries», paperwork, document, document types, movement documents.

Початок ХІХ ст. позначений новою реформою державного управління й діловодства, яка стосувалася вищих і центральних установ, та разом з реформами Катерини ІІ останньої чверті ХVІІІ ст. завершила формування системи центральних і місцевих установ.

Нова міністерська система управління сформувалася в межах старої колезької системи. Створення міністерств із міністрами, що одноосібно керували, було необхідним для гнучкішої й оперативнішої системи управління. Тож для зміцнення центрального урядового апарату Маніфестом від 8 вересня 1802 р. створені перші вісім міністерств. Процес становлення вищих державних установ був своєрідним: поряд зі старими вищими установами з початку ХІХ ст. виникають нові, підпорядковані безпосередньо імператорові. Міністри одноосібно вирішували найважливіші питання, не втручаючись у поточні справи колегій. Через змішування колегіального й одноосібного принципів в управлінні не було чіткості щодо розподілу функцій між колегіями, це робило апарат громіздким і малоздатним до оперативного управління. Тому в окремих міністерствах почав затверджуватися принцип єдиноначальності, що активно поширювався після перетворень 1810–1811 рр.

Мета статті — проаналізувати вплив маніфесту «Загальне заснування міністерств» (1811 р.) на особливості міністерського діловодства початку ХІХ ст., правила складання документів, а також порядок діловодства.

Особлива увага в досліджуваному документі приділялася чіткому розподілу обов'язків: «Розподіл праці є справжнім правилом досконалості в будь-якому роді справ...» [1, с. 29]. Законодавчим актом «Розподіл державних справ за міністерствами» від 17 серпня 1810 р. були уточнені й розмежовані функції міністерств: внутрішніх справ, поліції, освіти, фінансів, комерції. Маніфест від 25 червня 1811 р. «Загальне заснування міністерств» («Общее учреждение министерств») «предмети ведення державних справ» 13 міністерств, визначив систему їх взаємовідносин з іншими установами та чітку й однорідну структуру [2].

Зі зміною структури державного апарату відбулася реорганізація діловодства, якому надавалося великого значення в організації управління. Діловодства початку ХІХ ст. характеризує ще більша, порівняно з колезьким, регламентація, встановлювана законом. Діловодство ґрунтувалося на чіткій постановці завдань і питань діяльності кожного органу управління. Конкретизація «Загального заснування міністерств» відбивалася в статутах і положеннях кожного міністерства. Їх точність, повнота, чіткість пов'язувалися з організацією діловодства: «Чим точніше й повніше в кожному департаменті будуть зібрані відомості..., чим яснішими й досконалішими будуть його устави, тим виробництво справ буде правильнішим і їх чисельність меншою. Постійне зменшення кількості справ є найголовнішою ознакою благоустрою міністерства, а збільшення їх — свідченням розладу й змішування» (§ 67, 68). Слід відзначити, що під «справою» розумілося питання, яке розглядалося й потребувало вирішення.

Зазначимо, що маніфест «Загальне заснування міністерств» та інші законодавчі акти того часу визначали види документів «за ступенем влади»,

тобто відповідно до ієрархії прав і обов'язків установ та посадових осіб: урочисте сповіщення населення про важливу адміністративну або законодавчу подію здійснювалося у формі *маніфесту*; *указом* виражалася воля імператора й Сенату, а з 1831 р. — усі «вищі місця»; комітет міністрів, а інколи й Державна рада затверджували *устаби* (правила управління) — новий різновид документів XIX ст., *положення*; в *граматах* викладалися права й привілеї. Цей комплекс документів доповнювався *правилами*, *рескриптами*, *інструкціями*, *циркулярами* міністерств. Між собою міністерства обмінювалися *повідомленнями*, *офіційними листами*. До підвідомчих установ та осіб надсилалися *притиси* міністрів, від них отримували *рапорти*, *донесення*, *подання*.

За призначенням, що визначало спосіб складання й виконання, службові документи установ XIX ст. можна поділити на чотири групи: 1) внутрішні, 2) (листування) установ і влади, 3) прохання, 4) акти, договори, зобов'язання.

Внутрішні документи — *дповідні справи й папери*, *дповідна записка* та *представлення*, відображали підготовку питання до слухання. Процес розгляду питання фіксувався в *журналі засідань*, *протоколах* та *меморіях* — стислих викладах змісту журналу [1, с. 31]. Рішення оформлювалося *ухвалою*. Для їх виконання та доведення до відома зацікавлених сторін створювалися *укази*, *розпорядження*, *виписки з журналів*, *дповіді*. Вид документа в такому разі визначався рівнем установи та її компетентністю.

До внутрішніх належали документи про проходження державної служби, а також фінансові: *кошторис*, *записка про вклади*, *фінансові звіти* та *звіти стосовно діяльності*. Цю категорію доповнювали *посадові інструкції*, *реєстраційні журнали*, *описи*, *відомості справ*.

Чи не найбільшу групу документів складали документи листування. Слід зазначити, що ця процедура було суворо регламентована: використання того чи іншого виду документа залежало від ступеня підлеглості установи та посадової особи. Власне листами були *відношення*, *повідомлення*, *представлення*, *рапорти* тощо. Вищі чиновники надсилали один одному *офіційні листи*.

Листування з приватними особами здійснювалося через папери, що становили окрему групу й мали назву *просительські*. Немало документів цієї групи були *проханнями* (за назвою процесу), які поділялися на: *прохання щодо суперечок* (про право власності й володіння), *позови* (щодо договорів, сплати за збитки, кривди), *зустрічні* (зі зворотним позовом проти позивача), *мирові* (про припинення спору або позову за взаємною згодою), *донеси* (про злочини, зловживання або провини).

Для подання до вищих установ прохань, що містили незгоду з рішенням установ чи посадових осіб, існував такий вид документів, як *скарга*.

Великою групою документів у діловодстві установ XIX ст. були *акти* — достатньо різноманітні документи, передусім ті, які фіксували політичні або економічні угоди, договори. Актами називали також документи громадянського стану, також ті, що могли бути доказом у цивільних справах. Найпоширеніший вид — *акти укріплення майна* — письмові угоди, що складалися за взаємною згодою сторін.

До актів належали також документи, які засвідчували особу або належність до певного стану: *метричні книги, витяги і свідоцтва з них, грамоти на дворянство* тощо.

Регламентувався не тільки склад документів, але й порядок їх складання. На початку XIX ст. був поширений колезький порядок складання документів, який полягав у тому, що на початку документа повторювалася все попереднє листування. Пізніше цей порядок замінено на складання довідки, в якій подавалися короткі витяги з усіх документів із зазначенням їх дати та номера. Така довідка дістала назву *екстракт*. Однак за таких умов справи набували великих розмірів. До законів поч. XIX ст. додавалися форми документів з описом структури й такою рекомендацією: «щоб автор сам давав альтернативне рішення питання» [1, с. 32]. Подавалися також форми трафаретних текстів відповідей міністрів, губернаторів тощо. Це мало на меті спростити й скоротити обсяг документів, чітко сформулювати суть питання. Наприклад, у додатках до маніфесту «Загальне заснування міністерств» наведено форми, які рекомендується застосовувати, здійснюючи листування: Форма I. Листування міністрів між собою та з рівними їм особами, а також приписи підлеглим особам; Форма II. Відношення й подання міністрам; Форма III. Приписи міністрів їх департаментом тощо.

Необхідним було оформлення зовнішніх ознак документів, серед яких і позначення видів паперів. Правила написання адресатів визначалися підлеглістю установ: у процесі листування рівнозначних установ або нижчих із вищими використовувався прийменник *до* (рос. *в*): «*До палати цивільного суду*». Коли ж документ надсилався до нижчої інстанції, адресат подавав у давальному відмінку: «*Тульському губернському правлінню*».

Підпис — обов'язковий реквізит документів: «... усі довідки, відомості, записки, переклади й тому подібне можуть бути представлені не інакше, як за підписом тих, ким вони були складені» (§ 101). Проте кожен вид документа мав свою специфіку підпису, яка визначалася підпорядкуванням установ. Так, у листуванні установ передбачався підпис із зазначенням чину. Особлива увага зверталася на оформлення витягів і копій.

Окрім підпису, документи мали *скріпи* — підпис секретаря або іншої особи, яка засвідчувала правильність складання й оформлення документів відповідно до вимог закону. Скріпи були обов'язковим елементом документів, які надсилалися до вищих установ.

Текст документа рекомендувалося розділяти на заголовок, так званий «приступ», у якому викладалася причина видання, «виклад обставин» та висновки, в яких подавалися розпорядження або приписи.

Регламентувалася й лексика окремих видів документів, формувалися усталені звороти (штампи): наприклад, у заголовку рекомендувалося використовувати «*Пану NN*» (рос. «*Господину NN*»). Причому імена замінювалися найменуваннями звань. Якщо лист був відповіддю на припис, указувалася «*відповідь на № ...*».

Кардинальні реформи в системі управління, перебудова системи документування діяльності установ спонукали до зміни форми документа. У 1830 р. частину реквізитів документів (найменування відомств, установ, їх структурних частин, від яких виходив документ, дату, номер, заголовок документа) стали позначати на папері заздалегідь, тобто готували блан-

ки «для прискорення ходу справ і зменшення зайнятості канцелярських службовців» [1, с. 33]. До складу реквізитів бланка входили найменування установи, структурного підрозділу, дата документа. Починає використовуватися посилання на вхідний документ (прототип сучасного реквізиту «Посилання на дату й номер вхідного документа»). Проте на той час такі посилання не мали уніфікованого вигляду й могли мати форми «Відповідь на...», «Від...» тощо. Бланки спочатку писалися від руки, а пізніше стали виготовляти типографським способом. Застосування типографських бланків значно пришвидчувало процес складання документів. На бланках переважно оформлювали документи, що виникали в процесі листування установ. Інші документи, наприклад, *укази*, *протоколи накази*, складалися на папері (бланки не застосовувалися).

Таким чином, порядок створення документів став «ритуалом». Ступінь регламентації оформлення реквізитів документів кожного виду більше залежала не від призначення паперів, а від підпорядкованості установ, місця в ієрархії апарату державного управління. Це, звичайно, не сприяло уніфікації процесів створення та оформлення документів, а лише ускладнювало роботу з ними.

Регламентація міністерського діловодства в «Загальному заснуванні міністерств» давалася як «образ» (порядок) виробництва справ: «1) порядок вступлення дел, 2) движение их, или собственно так называемое производство, 3) отправление дел, 4) ревизия, 5) отчеты» (§ 69). Таким чином, чітко виокремлювалися основні етапи роботи з документами: організація прийому документів, направлення на виконання й виконання, контроль за виконанням і відправлення.

Документи надходили безпосередньо міністрові через канцелярію або в департаменти, що входили до міністерства. Процес реєстрації був складним, оскільки вхідні документи реєструвалися на всіх етапах: у канцелярії міністерства, департаменті, відділі. Документи, що надходили до міністра, реєструвалися в журналі вхідних документів. Такий журнал мав три частини: перша, в якій фіксувалися найвищі іменні накази й веління; друга — для звичайних паперів, що надходили на ім'я міністра, третя — для секретних паперів. Секретні папери мали напис «У власні руки», термінові — «Потрібне» (рос. «нужное»). Аналогічно реєструвалися документи, які надходили до департаментів.

Подальший рух документів міністерств визначався їх властивостями та належністю: до канцелярії міністра, департаментів, Ради міністра тощо.

Залежно від підготовки та виконання документи поділялися на *поточні*, *надзвичайні* та *термінові*. *Поточними* називалися ті, що надходили до департаменту за загальними правилами й не потребували нової законодавчої бази. *Надзвичайні* — ті, для вирішення справ яких потрібні особливі заходи, запити, підтвердження тощо. До *термінових* належали ті, що містили вирішення справ про долю підсудних; вирішення справ стосовно власності приватних осіб, коли зволікання можуть спричинити важливі втрати тощо (§ 102–107).

Маніфест «Загальне заснування міністерств» регламентував і наступний етап виробництва справ — виконання та відправлення справ. Так, § 157

Маніфесту вказує: *«Жодний папір не виходить ні з департаменту, ні з канцелярії перш ніж буде внесений до журналу вихідних»*. Із цією метою в департаментах і канцелярії міністерства передбачалися два журнали — загальний та окремий. У першому реєструвалися всі вихідні документи зі стислими записом їх змісту, окрім таємних. Окремий журнал поділявся на три частини: для реєстрації найвищих указів (I частина), листування міністра або департаменту (II частина), до третьої частини вносилися відомості про місцеперебування таємних документів. В окремому журналі документи подаються *«від слова до слова»* (§ 159). Для реєстрації документів, які надсилалися вищим установам, існували окремі журнали. Особливістю їх було те, що вони передбачали запис про виконання вихідного документа (за особливими рапортами). Такі записи використовувалися для контролю за виконанням документів, оскільки справу вважали незавершеною, поки не отримано рапорт про виконання або неможливість виконання рішення з будь-яких причин. Відпуски всіх справ повинні разом з необхідними описами надходити до архіву. Передбачалося, що всі вихідні папери повинні мали відправлятися у вигляді пакетів: документ складався «конвертом» і скріплювався сургучною печаткою.

Ревізія справ, перевірка ведення справ — за «Загальним заснуванням міністерств» — самостійний етап діловодства. Здійснювали її начальники відділів, директори департаментів, губернатори. Процедура перевірки була такою: начальники відділів перевіряли виконання документів і повідомляли про результати перевірки директорові департаменту; *«кожного місяця директор здійснює ревізію вирішених і невирішених справ і надає про них відомості міністру (§ 159) ... не пізніше 5 числа кожного місяця (§ 173)»*.

Програма ревізії справ в установах мала на меті визнати: 1) Чи в порядку утримуються справи. 2) Чи правильно даються їм заголовки. 3) Чи немає зволікань у діловодстві. 4) Чи не затримуються вирішення справ вимогою таких довідок, у яких немає потреби» [1, с. 37].

Останньою стадією «виробництва справ» за «Загальним заснуванням міністерств» були звіти. Маніфест регламентував три види звітів: про суми, про справи, про *«види й припущення щодо вдосконалення»* (§ 177). Звіти про суми були фінансовими звітами щодо обігу коштів. У березні щороку складалися звіти міністрів про діяльність департаментів: *«короткий звіт про стан, у якому [департамент] перебуває»* (§ 193). Оскільки *«успішне управління... передбачає постійний план його удосконалення»* (§ 200), кожний міністр подає особливий звіт, який містив розмірковування щодо вдосконалення діяльності ввіреного йому міністерства: *«звіт повинен містити головні види й пропозиції, які, в міру можливості, будуть реалізовані»* (§ 201).

Отже, нова система управління — міністерська, — яка виникла в межах старої колезької системи, була необхідною для гнучкішої й оперативнішої системи управління, зміцнення центрального урядового апарату. Маніфест «Загальне заснування міністерств» (1811 р.) регламентував склад документів, правила їх складання, а також порядок діловодства.

Здійснений автором аналіз Маніфесту виокремив перспективність досліджень впливу цього документа на особливості діловодства середини-

кінця XIX ст. Перспективами подальшого дослідження є дослідження мови Маніфесту з точки зору лексикології та стилістики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Илюшенко М. П. История делопроизводства в дореволюционной России: уч. пос. / М. П. Илюшенко. — М. : РГГУ, 1993. — 78 с.
2. Российское законодательство X–XX вв. : в 9 т. Т.6. Законодательство первой половины XIX века / отв. ред. О. И. Чистяков. — М. : Юридическая литература, 1988.

Надійшла до редколегії 03.04.2014 р.

УДК 007: 304: 002

О. В. КУРБАН

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ В РОБОТІ СУЧАСНОГО PR-ФАХІВЦЯ

Розглянуто сучасний рівень розвитку технологій Web 2.0. Визначені роль та місце соціальних медіа в роботі PR-фахівців. Систематизовано інструменти сучасного SMM-менеджера.

Ключові слова: соціальні медіа, соціальні мережі, зв'язки з громадськістю, SMM, PR.

Рассмотрен современный уровень развития технологий Web 2.0. Определены роль и место социальных медиа в работе PR-специалистов. Систематизированы инструменты современного SMM-менеджера.

Ключевые слова: социальные медиа, социальные сети, связи с общественностью, SMM, PR.

The modern level of development of technologies of Web 2.0 is considered. A role and place of social media is certain in-process PR of specialists. The instruments of the modern SMM manager are systematized.

Key words: social media, social networks, public relations, SMM, PR.

Динамічний розвиток сучасної сфери зв'язків з громадськістю потребує комплексного підходу в підборі профільних інструментів, зокрема таких, що належать до категорії інноваційних, серед яких — соціальні медіа або мережі, що також визначаються як технології Web 2.0. Застосування новітніх Інтернет-технологій у сфері зв'язків з громадськістю і є одним з актуальних профільних трендів сучасності.

Мета статті — визначити сучасні тенденції та перспективи розвитку соціальних мережових технологій як прикладні інструменти у сфері PR.

Зважаючи на означені актуальність і мету статті, передбачаються такі завдання: 1) розглянути базові передумови виникнення соціальних мережових технологій; 2) проаналізувати сучасні тенденції їх розвитку; 3) систематизувати наявні практичні медіа-інструменти в PR.

Перші наукові дослідження щодо визначення соціальних мереж датуються кінцем XIX ст., в цей час деякі європейські філософи та соціологи використовують такі поняття, як «соціальна тканина» або «павути-

на відносин» [3, с. 145]. У прикладному аспекті одним з перших соціальні мережеві технології вивчав Д. Карнегі. Об'єднавши у своїх працях власні спостереження та доробки, Карнегі заклав базові основи Networking у тому контексті, в якому ми його розуміємо сьогодні. Такі праці Карнегі, як то: «Ораторське мистецтво та здійснення впливу на ділових партнерів» (1926 р.), «Як завойовувати друзів та здійснювати на них вплив» (1936 р.), «Як припинити турбуватися та почати жити» (1948 р.) ще й досі застосовуються як практичні посібники для фахівців із продажів, політиків, громадських діячів [3, с. 146].

Теоретична основа процесів вивчення соціальних мереж формується в дослідженнях провідних соціологів 30-х рр. ХХ ст. Серед них — публікації американського психолога Дж. Марено, деякі прикладні праці із соціометрії, присвячені міжособистісним та міжгруповим комунікаціям [4]. Марено запропонував термін «соціограми», вважаючи його матричне відображення міжособистісних стосунків у соціальних групах.

У подальшому ідеї Марено підтримали та розвинули Дж. Барнс та Е. Ботта, які в 50-ті рр. ХХ ст. розпочали системне вивчення процесів формування соціальних мереж. При цьому термін «соціальна мережа» вперше в 1954 р. використав Дж. Барнс [7], який цим поняттям визначив власну ідею про те, що суспільство — це складний симбіоз взаємовідносин. Науковець досліджував стосунки між людьми — соціальні мережеві структури за допомогою візуальних діаграм, на яких окремих осіб позначали крапками, а зв'язки між ними — лініями.

Протягом 60-х рр. минулого століття питання вивчення соціальних мереж досліджували математики П. Едьош та А. Реньї, котрі вперше застосували математичні методи для висвітлення принципів розбудови соціальних мереж. Так, за допомогою теорії випадкових графів означені науковці визначали складні мережі, які не мали наявних принципів побудови, сформували концепцію «малих світів», що передбачає наявність коротких шляхів між двома будь-якими вершинами. Цей принцип вважався базовим у процесах формування та розвитку соціальних мереж [8].

Паралельно з теоретичними аспектами відбувається вивчення соціальних мережевих технологій і в прикладному аспекті. Зокрема, в 1969 р. С. Мелігрем та Дж. Треверс висунули «теорію шести рукошляхів», згідно з якою будь-які дві людини на нашій планеті можуть встановити між собою комунікацію через шість посередників.

Наприкінці ХХ — поч. ХХІ ст. формується новий напрям у сфері соціальних мереж — віртуальні соціальні утворення. З початком їх функціонування соціальна комунікація стає оперативною, глобальною, системною. Водночас змін зазнала лише форма, зміст — базові комунікаційні закони — не змінився [3, с. 146].

У 1995 р. Ренді Конрадс створив Classmates.com — першу віртуальну соціальну мережу (переважно США та Канаді). Головним завданням проекту є надання допомоги зареєстрованим користувачам у встановленні та підтримці зв'язків із друзями та знайомими, з якими вони навчалися або служили в армії. Через сім років виникли Friendster (2002 р.), LinkedIn (2003 р.), MySpace (2003 р.), Tribe (2003 р.), Hi5 (2003 р.). У 2004 р. засновано Orkut,

Bebo, Yahoo 360. Цього ж року Марк Цукерберг створив Facebook, що є нині беззаперечним лідером серед соціальних мереж (близько 1 млрд користувачів). На теренах СНД першими були: Мой круг (2005 р.) Одноклассники.ru (2006 р.) та ВКонтакте.ru (2006 р.).

Базові принципи, на яких ґрунтується будь-яка соціальна мережа, є типовими. Головними складовими є «аватаризація» користувача завдяки створенню його віртуального «Я», інструменти здійснення комунікації та певні механізми пошуку й поширення контенту. Відмінність полягає лише в цілому призначенні та якості програмного забезпечення.

Для фахівця із зв'язків з громадськістю, котрий працює в галузі маркетингових комунікацій, під час вибору певної соціальної мережі або декількох із них як робочого інструменту необхідно звертати увагу на дві позиції: які цільові групи є найактивнішими користувачами певної соціальної мережі і яку їх кількість вона охоплює, крім того, слід розуміти, які комунікаційні механізми ця соціальна мережа може запропонувати.

Відповідно до цього, розглянемо найпоширеніші соціальні мережі з погляду їх доцільності, зручності використання та тих завдань, які вони дозволяють вирішувати.

Facebook.com — промоція товарів, послуг, персоналій, корпоративних структур [3, с. 147]. Нині кількість користувачів більша 1 млрд осіб., при середньодобовій активності 526 млн осіб. Прибутки Facebook у першому кварталі 2012 р. становили 1,58 млрд дол., з них 872 млн — реклама. Означена соціальна мережа є найзручнішою для роботи PR-фахівця, оскільки надає можливості рекламувати або просувати завдяки персональній рекомендації, адресно, на конкретних представників конкретної цільової групи. В інструментарії досвідченого фахівця ця мережа може бути найефективнішим та найточнішим інструментом. Базовими елементами Facebook є: персональні профілі (акаунти користувачів), групи (співтовариства за інтересами), фанатські (тематичні) сторінки та заходи (анонсування й підбиття підсумків реальних подій).

Загалом користувачі Facebook на 50% використовують мережу для спілкування, підтримання стосунків, пошуку нових знайомих, на 25% — для здійснення власної промоції та на 25% — для вирішення бізнесових завдань.

VK.com — промоція товарів, послуг, персоналій [3, с. 148]. Нині ця мережа налічує більше 200 млн користувачів, переважно в країнах СНД. Річний прибуток від діяльності мережі становить близько 17 млн дол. Мережа надає можливості створювати особисті та корпоративні сторінки, групи, рекламувати контент, відстежувати зворотну реакцію, впливати на думку споживачів. У просуванні товарів та послуг надає приблизно такі самі можливості, як і попередня соцмережа.

Користувачі VK.com на 70 % використовують мережу для дозвілля або спілкування, знайомства, розваг, 20 % здійснюють власну промоцію та 10% — для бізнесу.

Odnoklassniki.ru — промоція товарів, послуг, персоналій [3, с. 148]. Мережа налічує близько 205 млн користувачів (відвідування — 40 млн/доба), переважно з країн СНД; надає можливість створити персональну сторінку, групу, поширювати контент, відстежувати реакцію представників цільових груп та певним чином на них впливати. Odnoklassniki.ru не є

зручною мережею для вирішення маркетингових завдань, утім функціонально, принципово від двох попередніх не відрізняється.

Користувачі цієї мережі приблизно на 70-80 % використовують її для спілкування та розваг, близько 20% — для власної промоції і 10% — для бізнесу.

LinkedIn — промоція бізнес-проектів та персоналій [3, с. 149]. У мережі нині зареєстровано більше 200 млн користувачів, що презентують понад 150 галузей бізнесу 200 країн. Мережа надає можливості зареєстрованим користувачам створювати та підтримувати ділові контакти, які можуть формуватися як з кола підписників, так і ззовні, втім LinkedIn потребує попереднього ознайомлення з контактами. У разі, якщо користувач не має прямого зв'язку з контактом, він може бути представленим через інший контакт. LinkedIn також дозволяє розміщувати інформацію про ділові відрадженья, майбутні конференції, прочитані книги.

Користувачі LinkedIn можуть використовувати список контактів для того, щоб: бути представленими через існуючі контакти та розширювати зв'язки; здійснювати пошук компаній, людей, груп за інтересами; розміщувати професіональні резюме та здійснювати пошук роботи; рекомендувати та бути рекомендованими; оголошувати вакансії; створювати групи за інтересами.

За прямим призначенням — промоція бізнесу — зазначену мережу використовують 80%, 20% — персональна промоція.

Twitter — промоція персоналій та тематичних проектів [3, с. 149]. Мережа налічує близько 500 млн активних користувачів, при цьому близько 50 млн із них відвідують мережу щоденно. Її прибуток становить понад 150 млн дол. За змістом унікальних повідомлень: 41 % — бесіда; 38 % — розмови; 9 % — ретвіти (повідомлення, що поширюються); 6 % — самореклама; 4 % — спам; 4 % — новини. Базовим інструментом роботи у цій мережі є твіт — інформаційне повідомлення до 140 символів (від англ. «twitt» — цвірінкати), в якому можна розмістити рекламне оголошення, надати коментарі стосовно товару або послуги, поділитися корпоративною новиною, анонсувати подію. Мережа надає можливості оперативно й об'єктивно оцінювати реакцію представників цільових груп та керувати комунікаційними процесами.

У практичному аспекті означена соціальна мережа використовується для спілкування на 50%, промоції персоналій — 25% та проектів — 25%.

YouTube — промоція товарів, послуг, персоналій, корпоративних брендів [3, с. 150]. Нині на портал щоденно завантажується близько 2 млрд роликів на день. Головним носієм інформації в цьому разі є відеоролики, що можуть містити рекламу, розважальну, новинну й інші види інформації, які розміщуються безпосередньо на сайті: для бажаючих може бути створений окремий канал (персональний або корпоративний). Користувачі мають можливість залишати власні коментарі, оцінювати чужі, додавати аотації та титри до відео, виставляти рейтинги.

У практичному аспекті на YouTube можна здійснювати промоцію рекламним, іміджевим, ігровим роликам, з можливістю відстеження реакції представників цільових груп.

Instagram.com — промоція товарів, послуг, персоналії, брендів [3, С. 150]. Соціальна мережа орієнтована на розміщення та обмін фото- й відеоматеріалами, дозволяє записувати відео (15 сек.), визначати на фото персоналії, бренди, розсилати повідомлення тощо. Нині мережа налічує більше 100 млн користувачів. У 2012 р. компанія Facebook придбала цю мережу за 300 млн дол.

Мережа Instagram є однією найтехнологічніших. Профільні софти дозволяють швидко створювати, обробляти, роздруковувати, викладати в мережу зображення та відео. Утім, слід зазначити, що такий технологізм не дозволяє поки що повною мірою використовувати мережу під час вирішення маркетингових завдань. У разі подальшого розвитку саме в напрямі забезпечення комунікаційної складової мережа матиме успіх.

Як і базові принципи всіх провідних соціальних мереж, подібні їхні базові комунікаційні інструменти: пост (медіа-реліз), подія, коментар.

Медіа-реліз — модифікований та адаптований варіант класичного ньюс-релізу. У практиці Web 2.0 медіа-реліз переважно визначають поняттям «пост» (від англ. «post» — повідомлення, інформація, оголошення). Головними конструктивними особливостями медіа-релізу є такі характеристики:

- розмір — 1–2 абзаци, кожен на 2–3 речення;
- зміст — базове повідомлення;
- стилістика — стисло, яскраво, емоційно (т. зв. «телевізійний стиль»).

Зазначені якості базуються на принципі поведінки Інтернет-користувачів — серфінгу (від англ. «surf» — займатися серфінгом, кататися на хвилях), читання «по діагоналі» з концентрацією уваги на ключових фразах, словах, назвах, іменах. Для «якоріння» уваги читача медіа-реліз бажано доповнювати графічними або відеоматеріалами, смайликами тощо. При необхідності акцентувати на ключових словах, використовуючи такі позначення, як хештеги (# — перед словом) або ріпли (@ — перед ім'ям).

Подія — окремий розділ персонального акаунта, що містить інформацію про захід, який анонсується або вже минув. У форматі «події» автор розсилає своїм мережевим друзям запрошення та посилання на розділ, у якому подана уточнююча інформація (що, де, коли), а також після його проведення розміщує інформацію про результати. Інформація може подаватися в текстовому, графічному та відеоформатах.

Коментар — коротка замітка, відгук на медіа-реліз (пост), повідомлення, що супроводжує розміщений на власному акаунті чужий матеріал («перепост» або «репост»). Коментар може бути оцінений як одиниця виміру результативності інформаційного повідомлення (кількість і зміст відгуків) або використаний як засіб промоції власного контенту в стилі «партизанського маркетингу». Останнє передбачає розміщення в коментарях рекламної інформації, посилань, суб'єктивних (позитивних або негативних) оцінок.

Використовуючи технології Web 2.0, сучасний PR-спеціаліст має чітко розуміти, що в цьому сенсі основним елементом процесу є контент, який може бути об'єктом комунікаційного процесу, а відтак тим, що шукають, вивчають, оцінюють, тобто метою. Також контент може бути суб'єктом комунікаційного процесу — інформацією, за допомогою якої здійснюється

промоція товарів, послуг, персоналій або корпоративних структур. У такому разі він стає інструментом.

Як інструмент комунікаційного процесу контент є важливим чинником у роботі піарника. І від того, наскільки професійно підібрані методи просування контенту, залежать успіх роботи й порозуміння з відповідними представниками цільової аудиторії.

Прийоми та засоби просування контенту в соцмережах доволі варіативні й залежать від ситуації, умов та комунікаційних можливостей системи. Відомий російський фахівець у галузі Інтернет-маркетингу Дамір Халілов визначає 100 базових інструментів у форматі таких 12-ти категорій [6].

1. Створення та просування співтовариств бранда.
2. Просування в нішевих соціальних мережах.
3. Створення та розвиток власних інформаційних майданчиків.
4. Просування контенту.
5. Проведення інтерактивних акцій.
6. Створення та просування інтерактивних елементів.
7. Робота з лідерами думок.
8. Вірусний маркетинг.
9. Персональний брендинг;
10. Інструменти позакатегоріальні.
11. Комунікативна активність.
12. Рейтинги та ТОПи.

Базовими критеріями оцінки ефективності акаунту, сайта, блоку або будь-якого іншого Інтернет-ресурсу є:

- відвідування;
- час перебування на сторінках;
- сторінки, з яких користувачі переходять на ресурс;
- кількість відвідувачів, котрі завдяки рекламі завітали на ресурс;
- середні показники зростання ресурсу;

Для правильного оцінювання реальних показників роботи Інтернет-ресурсу необхідно чітко уявити, які завдання віршуються за його допомогою та яку слід очікувати віддачу щодо витрачених на його створення коштів. Важливо розуміти, що недостовірність або неактуальність наданої інформації можуть звести нанівець усі зусилля, що докладалися для створення та промоції ресурсу.

Заходи з якісного оцінювання ефективності сайта:

- визначення головним завдань Інтернет-проекту та вивчення відповідності сайта цим завданням;
- перевірка достовірності та актуальності наданої на сайті інформації;
- аналіз оперативності доступу до сайта;
- запити до пошукових сайтів та Інтернет-каталогів для знаходження інформації про сайт і приблизного визначення рівня складності пошуку
- дослідження системи обліку відвідувань сайта з використанням ресурсів Інтернету та з допомогою власних рахівників.
- здійснення досліджень стосовно відвідувачів, частоти відвідування сайту та їх уподобаннях;
- отримання відгуків від відвідувачів сайту за допомогою форуму або анкетування.

- дослідження динаміки збільшення або зменшення кількості підписників розсилок;
- виявлення найбільше та найменше цікавої інформації;
- аналіз ефективності банерів;
- дослідження динаміки продажів (для Інтернет-магазинів);
- оцінка прибутку від продажів за допомогою систем замовлення онлайн (для Інтернет-магазинів).
- динаміка змін чисельності відвідувачів сайта загалом та окремих його сторінок;
- узагальнення даних про швидкість функціонування системи;
- кореляція чисельності відвідувачів та реальних економічних показників діяльності компанії.

У системі Web 2.0 оцінювання ефективності комунікації здійснюється переважно за принципом оцінки рейтингу акаунту (кількість лайків, коментарів, перепостів). Загалом такий підхід є доволі адекватним та репрезентативним, утім дещо обмеженим, оскільки виводить за межі дослідження інформацію, що перебуває поза зоною діяльності досліджуваного ресурсу.

Підсумовуючи, слід зазначити, що нині в PR існує достатня кількість інноваційних інструментів промоції об'єктів та суб'єктів комунікаційних процесів саме завдяки технологіям Web 2.0. Проте чи не найактуальнішим завданням є систематизація наявних можливостей та класифікація їх за принципами застосування відповідно до тієї чи іншої комунікаційної ситуації. Розробка цього аспекту є надзвичайно актуальною і потребує подальшої уваги профільних фахівців.

Перспективи подальших досліджень стосуються означених вище аспектів, зокрема розробки типових алгоритмів SMM-промоції для різноманітних публічних акцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Коньк Д. Расставьте сети. Как использовать Интернет в интересах вашего бизнеса / Д. Коньк, С. Рендер. — К. : ООО «Компания ЛИК», 2011. — 120 с.
2. Курбан О. В. Диагностика та моделювання PR-процесів; монографія / О. В. Курбан. — К. : Українська конфедерація журналістів, 2012. — С. 157.
3. Курбан О. В. PR у маркетингових комунікаціях : навч. посіб. / О. В. Курбан. — К. : Вид-во «Кондор», 2014. — 246 с.
4. Морено Я. Л. Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе / Я. Л. Морено. — М. : Академ. проект, 2004. — 320 с.
5. Рагимова С. Найди меня, если сможешь [Электронный ресурс] / С. Рагимова. — Режим доступа: <http://www.sostav.ru/articles/2010/06/16/kol/>. — Загл. с экрана.
6. Халилов Д. 100 инструментов SMM-продвижения / Д. Халилов [Электронный ресурс] // Маркетинг в социальных сетях: секреты и советы. — Режим доступа: <http://www.seowrite.ru>. — Загл. с экрана.
7. Barnes J. A Class committees in a Norwegian island parish [Электронный ресурс] / J. A. Barnes // Eugene Garfields, Ph.D. — Режим доступа: <http://garfield.library.upenn.edu/classics1987/A1987H444400001.pdf>. — Назва з екрана.

8. Suster M. Social Networking: The Past [Електронний ресурс] / М. Suster // TechCrunch. — Режим доступу: <http://techcrunch.com/2010/12/03/social-networking-past>. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 07.04.2014 р.

УДК 028:007:304

Н. Г. ГРАБАР

КОНКУРСНІ ПРОГРАМИ ЯК ЗАСІБ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК

Розглядається творча діяльність фахівців бібліотек під час організації різноманітних конкурсних програм, зокрема те, як концентрація уваги на розвитку творчого потенціалу сприяє посиленню реклами бібліотеки у ВНЗ.

Ключові слова: бібліотека ВНЗ, креативність, бібліотекар, конкурси, реклама.

Рассматривается творческая деятельность специалистов библиотек при организации различных конкурсных программ, в частности то, как концентрация внимания на развитии творческого потенциала способствует усилению рекламы библиотеки в вузе.

Ключевые слова: библиотека вуза, креативность, библиотекарь, конкурсы, реклама.

Discusses the creative activity of library specialists in organization of different grant programs, in particular, the focus on the development of creativity helps to enhance the advertising of libraries at the university.

Key words: University library, creativity, librarian, contests, advertising.

Нині відомо, що без певного інформування про власну діяльність, свої послуги та їх переваги бібліотека не може набути прихильності громадськості. Бібліотеки постають системоутворюючими компонентами соціально-культурної інфраструктури, формуючи особливе культурне й інформаційно-комунікаційне середовище. Ставлення до бібліотекаря як постачальника документів є пережитком минулого. Інформувати і зацікавлювати — завдання, які, на нашу думку, є пріоритетом для рекламування бібліотеки. Відтак, повинен змінюватися і рівень професіоналізму бібліотекаря.

Мета статті — розкрити зміст творчої праці бібліотекаря ВНЗ зі студентською молоддю під час організації, проведення та рекламування конкурсних програм, що потребує вирішення таких завдань:

- з'ясувати рівень використання конкурсних програм у бібліотеках;
- проаналізувати стан проведення конкурсів у бібліотеках Росії й України;
- визначити ознаки креативності бібліотекарями у розробленні конкурсних програм.

Усі типи конкурсів Г. Макаренко подала в схемі, яка свідчить, що в бібліотекознавстві відбуваються 3 типи конкурсів: бібліотечні (серед біб-

ліотекарів); читацькі (серед читачів); партнерські (серед попечителів, меценатів, партнерських організацій).

Дослідниця вважає, що конкурсів для читачів бібліотекарі стали проводити забагато. Цей напрям роботи з читачами розвивається активно і робитиметься у зв'язку з тим, що нині бібліотечна спільнота приділяє йому особливу увагу [5, с. 5–7].

Популярною формою організації розвиваючого дозвілля С. Афанасьєв [1] називає конкурсні програми. Це змагання в будь-якому виді людської діяльності, практично кожен із яких може стати основою конкурсу. Конкурсні програми є дієвим стимулом для розвитку людини, вдосконалення її навичок. Саме в цьому й полягає головний комунікативно-педагогічний зміст конкурсних програм: розвиватися можна, тільки порівнюючи себе з оточуючими, а конкурси і є моментом змагання.

Відповідно до вищезазначених завдань, слід розглянути конкурси серед читачів, особливо студентської молоді. До цієї ігрової форми масової роботи, як вважає практик [6], бібліотекарі вже звикли, а читачі із задоволенням беруть у них участь. Для бібліотекарів конкурс є ще одним способом спостереження за читачами, їхніми читацькими інтересами, інтелектуальним зростанням; це налагодження жвавого зацікавленого діалогу між бібліотекарем і читачем [там само, с. 25].

Мета конкурсів ВНЗ — виявлення та підтримка талановитої молоді, розвиток їхніх комунікативних навичок, самовдосконалення та самоорганізація. Організація конкурсних програм — процес багатоплановий, у якому передбачаються численні деталі, проблеми, питання. При цьому всі конкретні програми, від невеликих, спрямованих на одну студентську групу до грандіозних, які охоплюють увесь освітній заклад протягом місяця, двох тощо, активізують дедалі більше людей, структур ВНЗ. Бібліотека передбачає конкурсні проекти, узгоджуючи їх із загальним координаційним планом виховної роботи навчального закладу. Лише діючи системно і комплексно, всі структури ВНЗ і підрозділи бібліотеки допомагають молодій людині у формуванні світогляду, творчості, духовності [2, с. 16].

Конкурсні програми дозволяють студентській молоді:

- формувати адекватну самооцінку;
- розвивати вольові якості;
- виховувати естетичний смак;
- самовизначитися із захопленням і професією.

Проводячи соціологічне дослідження, Г. Павлинова зазначає, що ігрові та конкурсні форми актуальні й часто в освітніх бібліотеках є пріоритетними. Добре продумана й організована гра стає надзвичайно серйозною і відповідальною справою, долучає молодь, робить відвідування бібліотеки цікавим і бажаним, розширює комунікаційний аспект на рівні взаємодії з необхідними структурами [8, с. 53].

Аналізуючи думку українських і російських фахівців та практиків щодо проведення конкурсних програм, можна констатувати, що конкурси стали проводити дедалі більше й частіше всі бібліотеки без винятку. Деякі з них відбуваються за підтримки державних установ, меценатів, спонсорських організацій.

Щодо публікацій у фахових виданнях України зазначимо, що, починаючи з 2007 р. з метою заохочення до систематичного читання, забезпечення доступу підростаючого покоління до найкращих надбань українського та світового книговидання, привернення уваги громадськості, державних установ, фондів було оголошено Всеукраїнський конкурс «Найкращий читач року 200...» Активну участь у його проведенні переважно беруть дитячі, шкільні бібліотеки. Відбуваються також регіональні конкурси до Дня української писемності та мови, поетичні «Проби пера», заходи до всеукраїнського тижня дитячої та юнацької книг тощо [3, с. 26].

Чим корисні такі конкурси читачам і бібліотекарям? Для читачів — це ще одна можливість повірити в себе і свої сили, розширити коло читання й інтересів, навчитися спілкуватися, налагоджувати стосунки з однолітками, знаходити нових друзів, добре говорити, зрозуміло та чітко висловлювати свої думки, ділитися враженням про прочитане, отримувати позитивні емоції, радіти не тільки за себе, а й за своїх друзів [6, с. 26].

Отже, пробудження та розвиток інтересу до читання, бібліотек — мета різноманітних всеукраїнських конкурсів, які відтепер проводяться щорічно.

У бібліотеках ВНЗ конкурси на кшталт: «Кращий читач року...» відбуваються в межах освітнього закладу. Їх організують для того, щоб привернути увагу до студентів, котрі багато читають і систематично відвідують бібліотеку, зацікавлювати до книги та читання. Проводячи індивідуальні бесіди зі студентами молодших курсів, бібліотекарі дізнаються, що молоді полюбляють різноманітні ігрові, розважальні форми, в яких є дух змагання.

На думку Н. Шишкової [11], конкурси виявляють творчий підхід бібліотекарів до своєї справи. Діяльність бібліотек активізується, ліпше координується їх робота з різними організаціями, розширюється комунікаційний аспект на рівні взаємодії з необхідними структурами. Дедалі більше розвивається «нова візуальна культура», що передбачає розширення комунікаційної функції бібліотеки. Виникає ще один напрям діяльності, пов'язаний з відтворенням духовної особистості — виховання візуальної культури (окремі елементи вже наявні в практиці бібліотек). Завдання бібліотек полягає в тому, щоб об'єднати їх у систему, розглядаючи як цілеспрямоване формування візуально грамотної поведінки, пов'язати з традиціями навчання користувачів інформаційної грамотності, естетичного, екологічного й інших напрямів виховної роботи [7, с. 45–46].

І. Птушкіна зазначає, що проведення бібліотекою міських літературно-творчих конкурсів краєзнавчої тематики стало важливою формою стимулювання інтересу молоді до досягнення духовних багатств, історичних і культурних традицій [9]. Логіка цієї роботи полягає в тому, щоб викликати в читачеві азарт, а потім — і пам'ять, мета — просвітицтво, виховання інтересу та любові до своєї сім'ї, родичів, історії роду, стимулювання й ініціювання літературно-художньої творчості підростаючого покоління.

Таким чином, у російських фахових виданнях є немало праць, у яких йдеться про різні форми роботи з читачами. Науковці приділяють важливе значення конкурсам і вважають їх дозвілєвими програмами [4; 2; 7]. Так, Т. Ловкова розглядає як традиційні форми культурно-дозвілєвої діяльності бібліотек, так і інноваційні, порівнюючи їх з горизонталлю та верти-

каллю. Вертикаль — це творчий експеримент з невідомим і неординарним, самобутнім і оригінальним, горизонтальне — традиційне. Вони можуть мінятися місцями. Нові перспективні інновації неможливі без вироблення в співробітників бібліотек творчого мислення, цілеспрямованості, а інколи й мужності [4, с. 41]. На думку С. Матліної [7], в бібліотеках, що відомі своїми інноваційними досягненнями, зазвичай, працюють не просто талановиті, а дотепні люди, які цінують гумор та знають, де і як його застосовувати. Саме завдяки цьому можна створити атмосферу радості, коли посмішка бібліотекаря створює в читачів образ теплої оселі, сприяє розкриттю творчого потенціалу.

Отже, інноваційний пошук у бібліотечними фахівцями допомагає читачам відчути в бібліотеці необхідний для свого духовного життя простір, що надає молоді безцінної можливості спілкуватися та виявляти свої творчі обдарування. Відтак, у бібліотеці бажано дотримувати рівноваги традиційного й інноваційного.

Організуючи конкурси, бібліотекарям ВНЗ важливо зацікавити відвідувачів, проявити творчість, сприяти ініціативності студентів, щоб разом співпрацювати в підготовці до ігрової програми. Така взаємодія давно практикується в роботі бібліотечних фахівців ХНТУСГ ім. Петра Василенка.

Бібліотекарі зазначають, що конкурси вже стали доброю традицією. Якщо в 90-х рр. ХХ ст. переважали вікторини, інтелектуально-ігрові заходи («Що, де, коли?», «Брейн-ринги», «Щасливий випадок»), то нині проводять комплексні конкурсні програми. Саме ця форма спонукає бібліотечних фахівців заздалегідь визначати тематику програми, відбирати конкурсні завдання, запитання, допомагати командам у відборі необхідної літератури для виконання домашніх завдань, що потребує творчого, особистого підходу, ентузіазму та натхнення.

Особливе значення в підготовці конкурсів відводиться роботі з творами художньої літератури. Збереження і поширення художніх цінностей — давня й традиційна сфера бібліотечної діяльності. У творах письменників і поетів комплексно відображаються в художній формі як художні, так і етичні, естетичні, релігійні й інші цінності, творчо переосмислюються події минулого та моделюються варіанти майбутнього [2]. Так, шоу-конкурс «Весняні надії», що проводиться для дівчат у переддень весняних свят, передбачає домашнє завдання: продемонструвати улюблений образ літературного твору. Знаючи класичну літературу, бібліотекар зможе віднайти особливу подібність у поведінці, мові, рухах тієї чи іншої героїні з бажанням конкурсантки або допомагати дівчатам обрати літературний образ, разом підготувати костюм, підібрати найцікавіший монолог з літературних творів (Мавка, Наталка-Полтавка, Кайдашиха, Роксолана, Тетяна Ларіна та ін.).

Конкурси — це наука перемагати. У конкурсантів виробляються такі життєво важливі якості, як уважність, ретельність, наполегливість у досягненні своєї мети. Участь у конкурсі розвиває пам'ять, уміння спілкуватися з дорослими, однолітками, навколишнім світом. На кожному конкурсному заході читачі здобувають певні знання, навчаються жити цікаво та насичено, налагоджують комунікативні зв'язки. Успіх конкурсних заходів за-

лежить передусім саме від бібліотекарів, що їх організовують. Це мають бути творчі, обдаровані, зацікавлені фахівці. Від того, наскільки вони переймаються ідеєю конкурсу, залежатиме й інтерес учасників. Повинні бути зворотний зв'язок, віддача, впевненість у бажаному результаті, що забезпечить перемогу. Безперечно, не кожен фахівець на це здатен. Від природи в таких людей є певний магнетизм, дар, що надихає на креатив.

Креативність бібліотекаря закладена в підсвідомості, відчутті любові до своєї професії, гордості за можливість спілкуватися з людьми і дарувати їм частинку своєї душі, знань. Звідси починається потяг до інноваційного пошуку нових форм роботи. Нині успішніші, котрі «прийшли» з телебачення (хіт паради, літературні ринги, КВК та клубна робота (ігрова, дозвілєва)).

Під час написання сценаріїв необхідно об'єднувати декілька конкурсів: тематичний, творчий, турнір індивідуальних учасників, конкурс уболівальників, професійні змагання, музичні номери тощо. Виховні, культурно-дозвілєві форми роботи з читачами в разі застосування сучасних електронних аудіовізуальних творів на компакт-дисках поліпшаються. Нині вони значно впливають на формування читацьких і глядацьких переваг, спонукаючи до ознайомлення з кращими художніми творами.

До обраної теми можна долучити задушевні, гостросюжетні твори, лірику і гумор. Важливо тільки, щоб усе було відібрано і виконано професійно. Визначальні якості бібліотекаря: професіоналізм, ерудиція, освіченість, любов до людей. Важливими є чуйність, людяність, толерантність, творча винахідливість, духовність, почуття стилю та гумору. Саме такими і мають бути бібліотекарі, котрі працюють зі студентською молоддю.

Означені форми роботи з молоддю мають також на меті виховання бібліотекаря майбутнього: високоерудованого професіонала з творчим ставленням до роботи, уважного, комунікативного.

Отже, проведення конкурсів передбачає з погляду читача:

- активність, особистісно-орієнтований та діяльнісний підходи;
- самоорганізацію, самовдосконалення;
- пошук інформації бібліотечними засобами.

З позиції бібліотекаря:

- професійну компетентність, ступінь опанування інформаційних технологій і методики бібліотечних форм роботи;
- знання методик проведення масових заходів як способу формування ІК і реклами книги й читання;
- опанування методик складання і рекламування будь-яких форм культурно-дозвілєвих заходів;
- знання вікової психології спілкування та способів вирішення запропонованих психологічних ситуацій.

Для бібліотекарів — це можливість підвищити свій професійний рівень, ознайомитися з новинками літератури, уникати монологічного спілкування з читачами, налагодити продуктивний зв'язок з ними, знайти нові таланти, здійснити рекламу бібліотеки, отримати позитивні емоції. Конкурс — це ще один спосіб спостереження за читачами, їхніми читацькими інтересами, інтелектуальним зростанням; налагодження жвавого зацікавленого діалогу між бібліотекарем і читачем [6, с. 25].

Отже, конкурсні програми спонукають бібліотечних фахівців до творчого пошуку, розвивають креативність, зміцнюють комунікаційно-функціональні стосунки, вдосконалюють суб'єкт-суб'єктні відносини і подальший імідж бібліотеки. Масові заходи, як пише О. Чрелашвілі [10] це ще й реклама бібліотеки. На нашу думку, конкурсні програми — один із засобів рекламної діяльності бібліотек.

Інноваційний пошук у бібліотечній роботі допомагає читачам відчутти в бібліотеці необхідний для свого духовного життя простір, що надає молоді унікальної можливості спілкуватися та виявляти свої творчі обдарування.

Окрім того, проведення конкурсів сприяє тому, що змінюється самооцінка бібліотекаря, він усвідомлює, що його творча праця необхідна і приносить радість людям.

Подальшу перспективу дослідження теми вбачаємо в розкритті комунікативно-комунікаційної взаємодії бібліотечних фахівців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьев С. Методика организации конкурсов / С. Афанасьев // Воспитание школьников. — 2001. — №3. — С. 18–25.
2. Грабар Н. Г. Суттєві цінності бібліотек ВНЗ : реалії та перспективи / Н. Г. Грабар // Вісн. Кн. палати. — 2006. — №8. — С. 12–15.
3. Ліпей О. Найкращий читач України — 2007 / О. Ліпей // Світ дитячих бібліотек. — 2007. — №3. — С. 26–27.
4. Ловкова Т. Б. Культурно-досуговая деятельность публичных библиотек: терминологический аспект / Т. Б. Ловкова // Библиотековедение. — 2004. — № 4. — С. 32–35.
5. Макаренко Г. С. Конкурсы в библиотечном деле: попытка структурирования и анализа / Г. С. Макаренко // Молодые в библиотечном деле. — 2004. — № 9–10. — С. 3–25.
6. Мануїлова Л. Головне — не втратити дух творчості: досвід організації читачьких конкурсів і акцій / Л. Мануїлова // Світ дитячих бібліотек. 2006. — № 4. — С. 25–26.
7. Матлина С. Г. Инновационное творчество библиотекарей в контексте социокультурной динамики / С. Г. Матлина // Библиотековедение. — 1998. — №2. — С. 39–70.
8. Павлинова Г. Репертуар массовых мероприятий для читателей региона / Г. Павлинова // Библиотека. — 2000. — № 10. — С. 52–54.
9. Птушка І. «Корни вечного древа» / І. Птушка // Библиотекарь. — 2006. — № 12. — С.18–22.
10. Чрелашвили О. А. Реклама в библиотеке и реклама библиотек / О. А. Чрелашвили // Библиотечное дело. — 2004. — №8. — С. 31–34.
11. Шишкова Н. Конкурс как инструмент / Н. Шишкова // Библиотека. — 2006. — № 6. — С. 52–54.

Надійшла до редколегії 04.04.2014 р.

СОЦІОКОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕЛЕЖУРНАЛІСТИКИ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ БІБЛІОТЕКИ

Досліджено сучасний стан та базові проблеми використання можливостей телевізійної журналістики провідними бібліотеками Харкова. Визначено соціокомунікативний потенціал тележурналістики у формуванні іміджу бібліотеки.

Ключові слова: соціальні комунікації, імідж бібліотеки, бібліотечна журналістика, телевізійна журналістика, телебачення, телемистецтво.

Исследованы современное состояние и базовые проблемы использования возможностей телевизионной журналистики ведущими библиотеками Харькова. Определен социокоммуникативный потенциал тележурналистики в формировании имиджа библиотеки.

Ключевые слова: социальные коммуникации, имидж библиотеки, библиотечная журналистика, телевизионная журналистика, телевидение, телеискусство.

The modern state and base problems of the use of TV journalism possibilities are investigated by the leading libraries of Kharkov. The social communications potential of TV journalism is defined in forming of library image.

Key words: social communications, library image, library journalism, TV journalism, television, television art.

Створення привабливого іміджу в сучасних умовах — це нагальний процес, необхідний практично кожній організації, яка має справу з клієнтами, відвідувачами, користувачами. Для професійного та цілеспрямованого формування іміджу бібліотеки в установах створюються окремі підрозділи, використовуються всі можливі комунікаційні канали та засоби. До позиціонування бібліотеки як важливої соціокультурної установи долучають рекламу, сферу зв'язків із громадськістю, засоби масової інформації. Найбільший комунікативний потенціал із доведення до населення актуальної інформації про бібліотеку має телевізійна журналістика, яка не лише дозволяє задіяти декілька каналів сприйняття інформації реципієнта, але й сформувати позитивне ставлення суспільства до бібліотеки як основи інтелектуального та культурного розвитку нації.

У фаховій літературі виокремлюють три загальні концепції поліпшення іміджу бібліотек: організаційно-управлінська (раціональна), психологічна й ірраціональна. Перша передбачає систематичне вдосконалення обслуговування читачів, поліпшення комплектування, розробку маркетингових програм тощо. Друга концепція потребує змін у ставленні бібліотекарів до своєї професії, читачів. Позитивний імідж — це дружня та нементорська комунікація з оточуючими, почуття гумору та комунікабельність. Сутність третьої ірраціональної концепції полягає в тому, що імідж практично не залежить від діяльності реальних бібліотек та ставлення їх працівників до

власної професії. Згідно з цим підходом, стереотипи є мінливими і не передбачають їх подолання співробітниками [5, с. 57–61]. Роль телевізійної журналістики у створенні привабливого іміджу бібліотек полягає в розвитку всіх трьох концепцій: налагодженні тісних контактів із бібліотеками для інформування населення про бібліотечні послуги; посилення комунікабельності й активної соціальної позиції бібліотекарів під час залучення їх до створення телевізійних продуктів; подоланні негативних суспільних стереотипів.

Мета статті — визначити сучасний стан використання бібліотеками комунікаційних резервів телевізійної журналістики та можливості її впливу на формування позитивного суспільного іміджу бібліотеки.

З метою виявлення ступеня застосування бібліотеками резервів телевізійної журналістики здійснено моніторинг контенту медіа-каналів (Інтернет-каналів бібліотек на відеохостингу YouTube та Яндекс-відео) провідних бібліотек Харкова: Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, Харківської обласної універсальної наукової бібліотеки, Харківської обласної бібліотеки для юнацтва, Харківської обласної бібліотеки для дітей. Загалом виявлено 49 екранних продуктів, що належать до сфери телевізійної журналістики. З-поміж чотирьох бібліотек найактивніше можливості тележурналістики застосовує Харківська обласна бібліотека для дітей — 22 продукти (рис. 1).

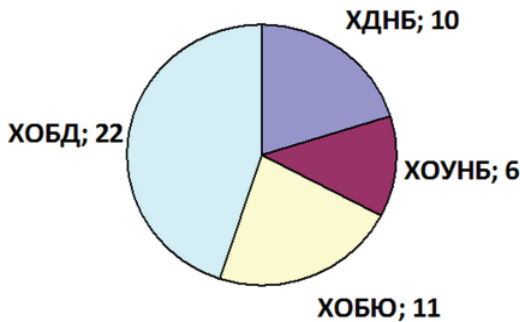

Рис. 1. Ступінь застосування резервів тележурналістики провідними бібліотеками Харкова.

У процесі дослідження визначено відділи та підрозділи бібліотеки, для яких прямим обов'язком є ведення журналістської діяльності. Так, у найактивнішій у сфері тележурналістики, бібліотеці Харкова — ХОБД — за здійснення журналістської діяльності й професійне позиціонування установи в медіапросторі відповідає Сектор розвитку бібліотеки та зв'язків із громадськістю. Його основними завданнями є: налагодження контактів зі ЗМІ з метою оперативного інформування громади про діяльність бібліотеки; участь працівників бібліотеки в прямих ефірах і тематичних передачах на Харківському обласному телебаченні, Харківському обласному радіо; підготовка та публікація статей у фахових та місцевих періодичних виданнях; висвітлення оперативної інформації про діяльність бібліотеки на власно-

му сайті закладу, регіональному сайті дитячих бібліотек «Бібліомістечко», порталі Департаменту культури й туризму Харківської обласної державної адміністрації «Культурная столица»; підготовка та розміщення відеосюжетів про діяльність бібліотеки на каналах Google+, Youtube тощо.

На відміну від Харківської обласної бібліотеки для дітей, у Харківській обласній бібліотеці для юнацтва за журналістську діяльність відповідає Організаційно-методичний центр, а за налагодження контактів зі ЗМІ — Відділ маркетингу. У ХДНБ ім. В. Г. Короленка журналістською діяльністю опікуються майже всі підрозділи бібліотеки, проте налагодження контактів зі ЗМІ є обов'язком Сектора реклами й зв'язків із громадськістю в структурі Соціокультурного центру.

Виявлені під час аналізу контенту медіа-каналів екранні продукти сфери телевізійної журналістики об'єднані в такі жанрові групи: 1) телевізійні репортажі; 2) програми розмовних жанрів (студійні інтерв'ю, бесіди, дискусії, HARDtalk тощо); 3) телевізійні програми, мета яких — популяризація читання. Найпоширенішим телевізійним жанром, у якому беруть участь харківські бібліотеки, є програми розмовних жанрів (49 %) (рис. 2).

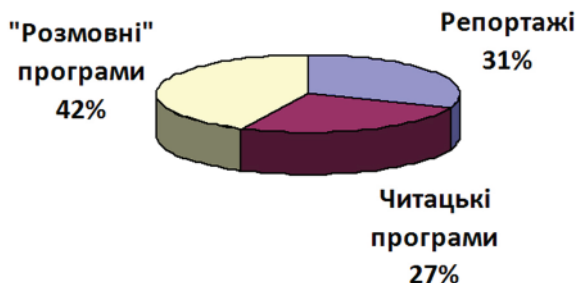

Рис. 2. Співвідношення жанрів тележурналістики, в яких беруть участь бібліотеки Харкова

Окрім виявлення найпопулярніших жанрів бібліотечної тележурналістики, проаналізовано тематику телевізійних випусків, у зйомках чи підготовці яких брали участь харківські бібліотеки. Тематика телерепортажів (табл. 1) є надзвичайно різноманітною і стосується актуальних тем сьогодні: ролі і місця бібліотек серед інших комунікаційних каналів та засобів інформації; масових заходів, що дозволяють бібліотекам відповідати на виклики часу; профорієнтаційних проектів для юнацтва; послуг із надання населенню локального та дистанційного доступу до цінних і рідкісних книг, що зберігаються в місцевих бібліотеках.

Зручність та оперативність сприйняття інформації, чітка структура і стислий хронометраж телерепортажу — властивості, що дозволяють стверджувати про значний потенціал цього жанру у формуванні іміджу бібліотеки. Серед найважливіших факторів його популярності є:

- 1) динамічність темпу життя сучасного громадянина;
- 2) кліповість та мозаїчність сприйняття інформації глядачем;
- 3) висвітлення різних поглядів і точок зору в репортажі.

Таблиця 1

Тематика телерепортажів, присвячених актуальним подіям у провідних бібліотеках Харкова

Назва репортажу	Телевізійний канал
Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка	
Харків відвідав посол США	АТН Харків
Бібліотека не має де розміщувати книги	ObjectivTV
У Харкові можна прочитати рукописний «Тихий Дон»	
У Харкові розповіли про подвиг військових медиків	ІА «Оплот-інфо»
Програмне оновлення ХДНБ ім. В. Г. Короленка	Харківські вісті
ХДНБ ім. В. Г. Короленка — 125 років	
Організація флешмобу на честь дня народження В. Г. Короленка	Ініціативна група А. Лесика
Проведення флешмобу на честь дня народження В. Г. Короленка	
ХДНБ ім. В. Г. Короленка в обличчях і фактах	ОТБ
Харківська обласна універсальна наукова бібліотека	
Комп'ютеризація провідних бібліотек м. Харкова	Фора
Харків гідний стати містом військової слави	ІА Оплот-інфо
Битва на Курській дузі	Харківські вісті
Лише 4 % українців є користувачами бібліотек	ТРК 3 (Івано-Франківськ)
Харківська обласна бібліотека для юнацтва	
Харківські старшокласники обирали майбутні ВНЗ на «Ярмарці професій»	ІА Оплот-інфо
Харківська обласна бібліотека для дітей	
Творча зустріч Н. Гузеєвої в ХОБД	АТН

Динамічність темпу життя сучасного громадянина зумовлена формуванням прагматичної культури. Прагматизм називають філософією ділової людини. Грецьке слово «прагма» означає «справа, дія». Згідно з цим напрямом, основними в діях людини є їх результативність та успішність. Прагматизм виник у 70-х рр. XIX ст., коли були написані праці американського філософа та дослідника Чарлза Пірса (1839–1914), згідно з якими уявлення про той або інший об'єкт зводяться до того, які практичні наслідки він має для нас [2]. Відповідно до прагматичної культури, кожна хвилина часу має «працювати» на досягнення завдань особистості. Поняття «вільного часу» таким чином поступово нівелюється, адже весь день детально планується. Зважаючи на це, більшість громадян, особливо молодь, швидко втомлюються від перегляду довготривалої телевізійної програми (інтерв'ю, ток-шоу). Звертаючись до телебачення, глядач прагне отримувати інформацію в стислому, концентрованому вигляді. Таку роль ефективно виконує телерепортаж.

Культурі останніх років властивий феномен «кліпової свідомості». Спочатку саме ЗМІ, а не Всесвітня мережа виробили універсальний формат подання інформації — т. зв. послідовність актуальних кліпів. Сучасну картину світу кліпове мислення формує в режимі миттєвих, інтенсивних образів, фрагментарних та тимчасових модульних спалахів інформації (можливо, прагматично цілеспрямованих), створює новий образний ряд у химерній, скороченій, незв'язній формі, який не піддається жодній класифікації [3]. Людина прагне сприймати інформацію уривчато, обираючи потрібні їй фрагменти. Таким фрагментом є те, що може зацікавити потенційного читача бібліотеки — телерепортаж, присвячений бібліотеці або читанню. З одного боку, мозаїчність сприйняття інформації полегшує користувачеві роботу з інформаційними потоками і масивами, що динамічно зростають. З іншого, мислячи яскравими образами, брендами, рекламними текстами, людина позбавлена можливості цілісного сприйняття інформаційної картини світу. На це необхідно зважати бібліотечним журналістам, створюючи журналістські матеріали.

Третій базовий фактор затребуваності телерепортажу в бібліотечній журналістиці — висвітлення різних поглядів та точок зору в репортажі. Діалог або дискусія містять набагато більше інформації, ніж виступ однієї особи, оскільки висвітлюють різні судження, оцінки. Водночас, створюючи телерепортаж, необхідно зважати на дуалістичність поняття «об'єктивність» — його формальне та реальне наповнення. Так, численні дослідження засвідчують, що аудиторія очікує від редакцій зваженої оцінки подій, у яких вона не в змозі розібратися без допомоги експертів. Об'єктивним висвітленням подій нерідко вважається методика надання можливості висловитися всім учасникам спору, після чого глядач сам вирішує, що є правдою. Таким чином читацька свідомість перебуває наодинці з непримиреними опонентами, кожен з яких однаковою мірою далекий від вирішення протиріччя [4]. Водночас, на вітчизняному телебаченні є приклади порушення принципу навіть формальної об'єктивності.

Телевізійні репортажі формують об'єктивний імідж бібліотеки як соціокомунікативного інституту, актуалізують загальносуспільну проблему їх конкурентоспроможності. Другою найчисельнішою групою телевізійних жанрів, у створенні яких беруть участь бібліотеки, є програми розмовних жанрів. У процесі аналізу контенту медіканалів бібліотеки виявлено, що найчастіше бібліотеки долучаються до створення телевізійних екранних продуктів як гості на ранкових ефірах або в авторських телепрограмах на регіональних каналах. Аналіз тематики цих телевізійних програм (табл. 2) дозволив виявити позитивну тенденцію розширення кола обговорюваних на ефірах проектів. Спостерігається перехід від внутрішньобібліотечної тематики (заходи, юбілеї, нові надходження) «розмовних» програм до зовнішньокультурних та профорієнтаційних проектів. Розширення проблем, які допомагає вирішувати сучасна бібліотека, сприятиме й збільшенню читачької аудиторії. Імовірне підвищення зацікавленості послугами бібліотеки осіб, основним напрямом занять яких є не література, а театр, музика, образотворче мистецтво тощо. Варто відзначити обласний соціально-благодійний профорієнтаційний конкурс «Знайди свій шлях», що прово-

дився в ХОБЮ. Проект мав на меті ознайомити вихованок КЗ «Харківський обласний центр соціально-психологічної реабілітації «Гармонія» з різноманітними професіями, що формують жіночий образ: кухар, перукар, візажист тощо. Незважаючи на обмежену кількість обраних організаторами спеціальностей, цей проект сприяв формуванню іміджу бібліотеки як активного соціального інституту, що не формально обслуговує читачів, а ще й опікується їх долею.

Окрім телевізійних репортажів, популярними на українському телепросторі є програми, присвячені безпосередньо вихованню інформаційної культури читача. У Харкові в зйомках таких програм на каналі ОТБ активно бере участь Харківська обласна бібліотека для дітей (табл. 3). Означені передачі переважно являють собою театралізовані костюмовані вистави, де фігурують відомі дітям герої: мультиплікаційні та казкові персонажі. Ведучими таких програм зазвичай також є діти. Фахівці бібліотеки не лише беруть участь у написанні сценаріїв програм або зйомках, але й здійснюють тематичні підбірки книг (програма «Екслібрис»), опитування маленьких читачів (програма «Увесь світ з вами, якщо ви з нами») тощо.

Телевізійні програми, присвячені читанню, формують т. зв. суб'єктивний імідж бібліотеки, що полягає в особистісному ставленні до неї, виробленні мотивації в користуванні її послугами. Аналіз мотивів, якими зазвичай керуються читачі під час вибору книги, здійснений колективом авторів Ю. Ф. Майсурадзе, А. Е. Мільчиним, Е. П. Гавриловою та ін. [8, с. 442]; А. І. Беляєвою [1, с. 152–176]; П. М. Якобсоном [9, с. 46–54], що дозволило виявити такі специфічні мотиви читання дитячої аудиторії:

- гедоністичний мотив виявляється в отриманні дитиною задоволення від читання, переглядання малюнків, гри за участі книги (друкованої, мультимедійної), а також у відпочинку, відволіканні від монотонної буденності, підвищенні життєвого тону;
- емоційний мотив полягає в ставленні до читання як можливості отримання сильних почуттів: схвилювання, радості, страху, співпереживання, гумору; в очікуванні цих емоцій та подиву від ознайомлення з книгою. Цей мотив яскраво ілюструє причини неймовірного захоплення дітьми комп'ютерними іграми;
- функціональний мотив пов'язаний зі сталими потребами дитини в читанні (т. зв. читацькій звичці), перегляді телевізора або дозвіллі в Інтернеті, сформованими в конкретній родині. Мотив характеризується формуванням читача/глядача/користувача, що відбувається в дитинстві;
- пізнавальний мотив розкривається в ставленні дитини до книги як джерела інформації, що застосовується як із навчальною, так і з метою саморозвитку, самоосвіти, осмислення життя, пошуку морального ідеалу, самопізнання;
- комунікативний мотив полягає в опануванні дитиною рідної мови, формуванні механізму спілкування, соціальної адаптації, а також у її бажанні долучитися до світового здобуття знань епох, що давно минули, відчувати зв'язок з їх громадянами, соціальними устроями, традиціями. Таким чином забезпечується виконання головної функції соціальних комунікацій — передача смислів у соціальному просторі та часі.

Таблиця 2

Тематика телевізійних «розмовних» програм
у провідних бібліотеках Харкова

Назва програми	Тематика розмови	Учасники
Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка		
Фабрика ідей	Фестиваль науки	В. Ракитянська (директор бібліотеки), В. Прохорова (зав. від. науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів бібліотеки), керівники ВНЗ, науковці, студенти, лідери громадських організацій України
Харківська обласна універсальна наукова бібліотека		
Чай удвох	Роль і місце бібліотек у сучасному світі: інтерв'ю з директором: у 2 ч.	Н. Шостко (директор бібліотеки)
Харківська обласна бібліотека для юнацтва		
Харків online	Роль і місце бібліотек у сучасному світі: інтерв'ю з директором	М. Жарова (директор ХОБЮ)
ОТБ	Творчий корпоративний проект «Театральні гостинні»	М. Жарова (директор бібліотеки), О. Саєнко (зав. відділу естетичного виховання та дозвілля молоді), А. Гапанович (директор Харківського театру для дітей та юнацтва)
		М. Жарова (директор бібліотеки), О. Саєнко (зав. відділу естетичного виховання та дозвілля молоді), О. Чепалов (зав. літературної частини ХНАТОБу)
		М. Жарова (директор бібліотеки), О. Саєнко (зав. відділу естетичного виховання та дозвілля молоді), Д. Терновий (продюсер, актор «Театру на Жуках»)
	Обласний соціально-благодійний профорієнтаційний конкурс «Знайди свій шлях»	М. Жарова (директор бібліотеки), С. Бацамут (зав. відділу маркетингу), О. Алмазіна (през. благодійної організації «Ротарі клуб. Харків мультіінтернешнл») С. Бацамут (зав. відділу маркетингу бібліотеки), О. Зміївська (асистент губернатора дистрикта «Ротарі інтернешнл»), І. Єлізарова (вихователь-методист КЗ «Харк. обл. центр соціально-психологічної реабілітації «Гармонія»)

Парк культури	Виставка картин Є. В. Кролевця в ХОБЮ	Творча еліта Харкова: художники, письменники; відвідувачі ХОБЮ
ОТБ	Виставка картин В. Гутнікова в ХОБЮ	Творча еліта Харкова: художники, письменники; відвідувачі ХОБЮ
	Творчий корпоративний проект «Театральні гостинні»	О. Саєнко (зав. відділу естетичного виховання та дозвілля молоді), О. Скворцова (засл. артистка України), Є. Лисицький (соліст Національної опери) та ін.
Грані часу Фора	Обласний соціально-благодійний профорієнтаційний конкурс «Знайди свій шлях»	М. Жарова (директор бібліотеки), С. Бацамут (зав. відділу маркетингу бібліотеки), О. Зміївська (асистент губернатора дистрикта «Ротарі інтернешнл»), вихованці КЗ «Харк. обл. центру соціально-психологічної реабілітації «Гармонія»»
Харківська обласна бібліотека для дітей		
Ранковий максимум	390-річниця з Дня Хатинської битви	Д. Бродяк, співробітник ХОБД, історик
ОТБ	70-річниця від Дня початку Великої Вітчизняної війни. Заходи ХОБД до дня річниці	
	356-річниця Переяславської ради	
	Історичні джерела свята День захисника Вітчизни	
ОТБ	Виставка картин у ХОБД ««Я» бувають різними»	Н. Саліна (зав. сектора розвитку бібліотеки і зв'язків з громадськістю ХОБД), Н. Кулініч — керівник студії образотворчого мистецтва «Сто фантазій», вихованці студії
	Усеукраїнський конкурс «У вінок Кобзаря ми влітаємо майбутнє»	В. Лупіцька (зав. сектора прогнозування та інновацій ХОБД), учасники конкурсу
Харків online	Проект «Бібліоміст». Регіональний сайт дитячих бібліотек «Бібліомістечко»	Н. Саліна (зав. сектора розвитку бібліотеки і зв'язків з громадськістю ХОБД), А. Кукуруза (през. благодійного фонду «Інститут раннього втручання»)
ОТБ	Рівень дитячого читання	В. Лупіцька (зав. сектора прогнозування та інновацій ХОБД), С. Загrevська (методист ХОБД), учні Харківської гімназії № 152

Таблиця 3

Тематика телевізійних програм,
присвячених популяризації читання в ХОБД

Назва програми	Назва випуску (рубрики)
Без п'яти хвилин Усезнайка	Лиса Аліса і кіт Базиліо в бібліотеці
	Пеппі Довга панчоха в бібліотеці
	Фрекен Бок у бібліотеці
	В. Катаєв «Цветик-семицветик»
	День книги з Елеонорою Булгаковою
Екслібрис	Книжковий калейдоскоп. Дитяча література
	Книжковий калейдоскоп. Енциклопедії
	Книжковий калейдоскоп. Ірен Роздобудько «Мандрівки без сенсу і моралі»
	Книжковий калейдоскоп. Тваринний світ
	Книжковий калейдоскоп. Червона книга України
Увесь світ з вами, якщо ви з нами: у 3 ч.	

За результатами дослідження виявлено дві основні проблеми, що перешкоджають ефективній діяльності бібліотек з тележурналістики:

- недостатній рівень налагодження контактів з телевізійними каналами, як наслідок — брак у ЗМІ інформації про цікаві заходи в бібліотеці;
- нестача в читача бібліотеки візуального образу про неї через обмежену кількість репортажів у вільному доступі в Інтернеті.

Під час аналізу рівня взаємодії харківських бібліотек зі ЗМІ виявлено, що всі веб-сайти бібліотек мають розділ «ЗМІ про бібліотеку». Водночас розділу «Інформація для ЗМІ» немає на жодному ресурсі. Бібліотеки мають приділяти більше уваги організаційному аспекту формування зворотного зв'язку зі ЗМІ. Так, ведення бібліотекою моніторингу, формування архіву публікацій є обмеженим підходом до популяризації інформаційних продуктів і послуг. Створення відповідного розділу на власному веб-сайті саме для ЗМІ, де розміщувалися б прес-релізи, ліди (заголовки) новин тощо, могло б суттєво поліпшити зворотні зв'язки журналістів і бібліотечних фахівців.

Інша проблема розвитку бібліотечної тележурналістики пов'язана з швидкоплинністю телевізійного контенту. Дослідження змісту телевізійних екранних продуктів, що застосовують бібліотеки для формування власного іміджу, не є вичерпним, оскільки не всі випуски телевізійних передач доступні в он-лайн-режимі. Як приклад можна навести проведення ХДНБ ім. В. Г. Короленка циклу заходів «Алея читання» (16.09.2009 р.) щодо популяризації книги. Так, проведення в Харкові буккросингу зацікавило не лише регіональні, але й національні канали, і подія мала широке висвітлення на загальнодержавному телебаченні. На жаль, телевізійні канали не вважають за потрібне публікувати власні архівні репортажі на медіа-каналах у мережі Інтернет. Зникаючи з медіапростору, телевізійні сюжети про ви-

значні події в бібліотеках швидко застарівають та стираються зі свідомості користувачів. Один із напрямів вирішення проблеми полягає в переході українських ЗМІ до світової тенденції медіаконвергенції.

Здійснене дослідження дозволило дійти певних висновків.

1. Соціокомунікативний потенціал телевізійної журналістики забезпечується специфікою як журналістської діяльності (збір, обробка та поширення інформації), так і телебачення — комунікаційного каналу з трансляції соціально значущих смислів на відстань. Окрім цього, базова властивість телебачення — безпосередність (прямий ефір) дозволяє йому «входити» в кожен дім та реалізувати всі рівні соціальної комунікації: міжособистісну, групову та масову.

2. За допомогою різних жанрів телевізійна журналістика сприяє формуванню об'єктивного та суб'єктивного іміджу бібліотеки. Основним спрямуванням тележурналістики є формування незалежного іміджу бібліотеки, його закріплення в масовій свідомості. Найпопулярніший телевізійний жанр, у створенні якого беруть участь харківські бібліотеки — це програми розмовних жанрів (42 %). Зважаючи на зростаючі темпи життя та перехід суспільства до типу прагматичної культури, дедалі актуальнішим стає жанр телевізійного репортажу.

3. Однією з основних проблем, що перешкоджають ефективній діяльності з формування іміджу бібліотеки за допомогою телебачення, є низький рівень налагодження більшістю бібліотек контактів зі ЗМІ; брак інформації про телепрограми і репортажі про бібліотеку на її сайті для читачів; невисока мотивація бібліотечних фахівців щодо популяризації бібліотечних послуг на телеєфірі; комерціалізація телебачення.

Перспективами подальших досліджень означеної проблеми є виявлення резервів підвищення медіаграмотності бібліотечних фахівців, особливостей упровадження конвергентної журналістики в діяльність бібліотек України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Беляева Л. И. Мотивы чтения и критерии оценок художественной литературы у различных категорий читателей / Л. И. Беляева // Художественное восприятие. Сб. 1. — Л., 1971. — С. 152–176.
2. Введение в философию : учеб. для высших учеб. заведений : в 2 ч. Ч. 1. / И. Т. Фролов, Э. А. Араб-Оглы, Г. С. Арефьева и др. — М. : Изд-во политической литературы, 1990. — 639 с. : ил.
3. Гриценя О. Феномен «кліповості» у парадигмі сучасної інформаційної культури [Електронний ресурс] / О. Гриценя. — Режим доступу: <http://kulturolog.org.ua/i-conference/2013-/704-hrythenya.html>. — Назва з екрана.
4. Корконосенко С. Г. Основы журналистики: учебник для вузов / С. Г. Корконосенко. — М. : Аспект Пресс, 2004. — 287 с.
5. Матвеев М. Ю. Имидж библиотек как социокультурный феномен : монография / М. Ю. Матвеев. — СПб. : Изд-во «Российская национальная библиотека», 2009. — 444 с.
6. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации [Электронный ресурс] : учеб. пособие. / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — Режим доступа : www.i-u.ru. — Загл. с экрана.

7. Телевизионная журналистика : учебник / Г. В. Кузнецов, В. Л. Цвик, А. Я. Юровский. — 4-е изд. — М. : Изд-во Моск. ун-та «Высшая школа», 2002. — 482 с.
8. Энциклопедия книжного дела / Ю. Ф. Майсурдзе, А. Э. Мильчин, Э. П. Гаврилов и др. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2004. — 634 с. — (Кн. дело).
9. Якобсон П. М. Характер эстетических запросов отдельных групп учащейся молодежи / П. М. Якобсон // Сов. библиотекосведение. — 1974. — № 5. — С. 46–54.

Надійшла до редколегії 11.04.2014 р.

УДК 82.02-95(477.54-25) «1927/1928»

Т. С. ОПРИШКО

ПОЛЕМІКА ВУСППУ¹ Й ВАПЛІТЕ² НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ГАРТ» (1927–1928 РР.)

На матеріалі журналу «Гарт» (1927–1928 рр.) розглянуто проблему протистояння двох українських літературних організацій ВУСППУ й ВАПЛІТЕ. Досліджено полеміку колишніх друзів і соратників Миколи Хвильового та Володимира Коряка.

Ключові слова: ВУСПП, ВАПЛІТЕ, «Гарт», Хвильовий, Коряк, друковані органи.

На материалах журнала «Гарт» (1927–1928 гг.) рассмотрена проблема противостояния двух украинских литературных организаций ВУСПП и ВАПЛІТЕ. Исследована полемика бывших друзей и соратников Николая Хвильового и Владимира Коряка.

Ключевые слова: ВУСПП, ВАПЛІТЕ, «Гарт», Хвильовой, Коряк, печатные органы.

«Gart» magazine materials (1927-1928) are used to consider the problem of confrontation between two Ukrainian literary organizations VUSPP and VAPLITE. Polemics of former friends and colleagues Mykola Khvyloviy and Volodymyr Koryak has been researched.

Key words: VUSPP, VAPLITE, «Gart», Khvyloviy, Koryak, printed media.

Дві найпотужніші літературні організації України 20-х рр. ХХ ст. ВУСПП та ВАПЛІТЕ виникли внаслідок розколу в Спідці пролетарських письменників «Гарт», що створена в Харкові 2 січня 1923 р. та проіснувала лише декілька років. У 1924 р. вийшов друком перший і єдиний альманах цієї спілки під назвою «Гарт». Метою організації, як зазначалося

¹ ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників) — українська літературна організація, заснована наприкінці 1926 р. та ліквідована 1932 р. відповідно до постанови ЦК ВКП про перебудову літературно-художніх організацій від 23 квітня 1932 р.

² ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури) — літературне об'єднання в Україні, що виникло в Харкові й існувало із січня 1925 р. до 28 січня 1928 р.

в статуті, було «об'єднання українських пролетарських письменників та прагнення до створення єдиної інтернаціональної комуністичної культури» [2, с. 172].

Головним її ідеологом і натхненником був Василь Еллан-Блакитний, окрім нього до групи «Гарт» входили такі письменники: Олександр Довженко, Майк Йогансен, Іван Кулик, Валер'ян Поліщук, Володимир Сосюра, Павло Тичина, Микола Хвильовий та ін. Основні ідеї організації викладено в статтях Василя Блакитного «Без маніфесту» та В. Коряка «Література минулого і Жовтень» [6, с. 102–136]. У 1926 р. після виходу з організації Хвильового й утворення ВАПЛІТЕ, а також передчасної смерті Василя Еллана-Блакитного «Гарт» як літературна організація припинив своє існування.

На протидію літературній організації ВАПЛІТЕ, яка хоча й приймає офіційні вимоги комуністичної партії, проте в питаннях літературної політики дотримувала незалежних позицій, створена наприкінці 1926 р. Всеукраїнська спілка пролетарських письменників (ВУСПП). До її складу входили: Іван Кулик, Іван Микитенко, Володимир Сосюра, Микола Терещенко, Дмитро Загуд, Володимир Коряк, Яків Савченко, Володимир Гадзінський, Леонід Первомайський, Наталя Забіла, Антон Шмигельський, Борис Коваленко, Іван Ле, Михайло Доленго, Леонід Смілянський та ін. ВУСПП мав три періодичні друковані видання: «Літературну газету», журнал російською мовою «Красное слово» й літературно-художній критичний щомісячник «Гарт». Редакція останнього розміщувалася в Харкові, у складі її колегиї були вже відомі на той час письменники та літературні критики (Михайло Доленго, Володимир Коряк, Іван Микитенко, Володимир Сосюра, Павло Усенко, Володимир Юринець). Згодом до них долучилися Іван Кулик, а в 1930 р. ще й Іван Кириленко, Борис Коваленко, Григорій Овчаров та Самійло Щупак. Відтак колишні однодумці Володимир Коряк та Микола Хвильовий опинилися у двох різних за своєю мистецькою спрямованістю літературних організаціях — ВУСПП та ВАПЛІТЕ.

Багато наукових праць написано про тогочасні літературні напрями, дослідження літературної преси, але друкований орган Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників «Гарт» 1927–1928 рр., зокрема його полеміка з ВАПЛІТЕ, досі маловивчений, отже, актуальним є аспект діяльності сучасної української наукової думки.

Мета статті — розглянути протистояння ВУСППу й ВАПЛІТЕ в боротьбі за формування «вольового активного пролетарського світогляду в літературі» 1927–1928 рр.

Перше число журналу «Гарт», датоване квітнем-травнем 1927 р., мало 145 сторінок і розпочиналося передмовою під заголовком «Наша путь», у якій редакція зазначала, що розпочинає справу «величезної ваги» — власне випуск журналу «Гарт». Автори цієї статті запевняли, що продовжуватимуть традиції, ідеологічні та творчі засади літературної організації «Гарт» часів її розквіту під проводом «незабутнього фундатора пролетарської літератури» В. Еллана-Блакитного [1, с. 5]. Розвинути їх у нових умовах — таким ВУСПП визначав своє головне завдання, а головною вимогою до нових членів — їх художній розвиток у марксистських традиціях. Окрім того,

вуспівці зобов'язувалися створювати нові художні й культурні цінності, «які були б перейняті активним пролетарським світоглядом». Обіцяли, що незабаром «пролетаріат затисне у своїх залізних пальцях усі найяскравіші досягнення буржуазної культури й оберне їх на угноєння цілинних ґрунтів комуністичної культури майбутнього» [1, с. 8]. Ця боротьба, як зазначали самі вуспівці, мала відбуватися під «неухильним керівництвом комуністичної партії».

На початку свого існування журнал «Гарт» друкував порівняно велику кількість літературно-критичних статей дискусійного змісту. Критичний відділ першого номера журналу розпочинався статтю Володимира Коряка «Хвильовистий соціологічний еквівалент», яку автор назвав «листом темної людини». У цій публікації він прагнув переконати читачів у правильності масовістських підходів, долучив до цього В. Леніна, А. Троцького та В. Плеханова й доводив, що література має слугувати ідеї побудови нового суспільства [7, с. 74–104]. Звертаючись до Миколи Хвильового зі словами: «Любий друже!», Коряк намагався відповісти на його статтю, опубліковану в першому номері журналу «Вапліте» «Соціологічний еквівалент трьох критичних оглядів», згодом опубліковану окремою брошурою. Аналіз Коряка зводився до посилення на висновки літературного критика В. Юринця щодо оцінки художнього доробку Хвильового, в якому наведено 31 пункт гострих обвинувачень у «зраді і зреченні ідей першого пролетарського літературного маніфесту» [7, с. 94]. Окремими з цих пунктів були звинувачення Хвильового у відсутності «завзяття й відваги» творити нову літературу, заперечивши здобутки дожовтневої, як і належить «речникові молодій революційній класи»; замишування стихійністю, адже людина, на переконання Юринця, в Хвильового не суспільна, а стихійна сила; «анархічна розхристаність»; «ліризм махновщини»; карикатура на марксизм; «третьорядна літературщина»; «обоження буржуазної культури»; ««европеїзм» Хвильового як математична точка внутрішньої дезорієнтації»; «мотив сексуального іржання»; «закохання в особі»; «повітряні гірлянди романтики та нерозуміння сутності міста», адже воно, на думку Юринця, в Хвильового є джерелом романтичних мрій, оскільки в місті він звертає увагу не на фабричні передмістя, а на «граючі ряди ліхтариків»; «ознаки внутрішнього омертвіння»; «надуманість, робленість, несмак»; «чиста абстракція і схема». Підсумовуючи, Коряк наводить висновки про «втечу» Хвильового від власних завдань, «розбіжні сили творчості — переважно буржуазного характеру», сильну перевагу мотивів занепадництва і зневіри, що загалом, на переконання Коряка, свідчило, про роботу Хвильового на користь ворожих пролетаріатові сил.

Автор статті відверто зізнався, що раніше захоплювався талантом Хвильового, навіть обожнював його, й «усіяко боронив від партійної критики», адже нормою тих час було «цькування найкращих письменників та найбільших талантів». Проте, пишучи аналізовану вище статтю, він «визнав свою помилку» [7, с. 95] і закликав припинити таке явище, як «хвильовізм», що почало впливати на розвиток української літератури незалежно від самого Хвильового і становило велику загрозу супроти «гечії жовтня в літературі». Коряк зазначив, що для творення нової літератури для міль-

йонів, де пануватимуть «простота і ясність Леніна», письменникам бракує знань, їхня мова спотворена, засмічена, перенасичена жаргонами. Вони ще «дуже темні» і мають потребу багато вчитися, адже їхня праця — «одна суцільна чернетка і коли й зразок, то тільки хіба того, як не треба буде далі писати».

Ніби намагаючись знизити гострий тон полемічної статті, Коряк завершує зверненням до Хвильового: «Мій любий, далекий друже! У мою душу пливе духмяна, можна сказати, романтика: горять на вулиці ліхтарики, і туркочуть американські солов'ї. Крім того, битва при Лепанто і взагалі... Що? Не розумієш? Тим битва при Лепанто — то й ба! Але: на далеких гонах пахотіє дубовим молодняком!» [7, с. 102].

Як зазначають у рецензії ваплітяни, «тут сконцентрувалися всі здібності критика, щоб довести лише, що Хвильовий ніщо». Такий удар змусив Хвильового знову взятися за перо. Відтак стаття стала початком гострої полеміки між двома письменниками щодо шляхів розвитку і завдань українського мистецтва. Микола Хвильовий у п'ятому номері журналу «Вапліте» опублікував свою відповідь на цей памфлет — «Одвертий лист до Володимира Коряка», в якій Коряка охарактеризував як «холоуя влади». Так, зокрема, у його листі йшлося: «Прислужуйтеся на здоров'я і виправляйте свої грішки, бо все одно комусь треба прислужуватись і виправляти свої грішки» [14, с. 166].

Велика увага успівців приділялася діяльності літературної організації ВАПЛІТЕ, рецензувався кожне число її друкованого «академічного органу». У першому номері «Гарту» зокрема зазначалося, що художня політика Вапліте призводить до «культурного середняцтва», тобто «певного дотримання лінії художньої довершеності, і на український сучасний масштаб дуже середньої» [3, с. 139–140]. Водночас прозу другого номера журналу «Вапліте» було названо «екзотичною».

У другому номері журналу «Гарт» опубліковано статтю без зазначення автора з нищівною критикою літературної організації ВАПЛІТЕ та її друкованого органу [13, с. 74–84]. «Академіків» (ваплітян) звинувачували в тому, що вони, передрукувавши у своєму журналі постанову партії, «зламали її у тій самій (третьій) книжці свого журналу», подавши редакційну статтю «Наше сьогодні», де гостро критикували ВУСПП, його орган «Гарт» і українське марксистське вчення взагалі. Те саме повторилося і в рецензії на «Гарт». Оскільки напрям роботи ВУСППу визначено ВКП(б) на першому Всеукраїнському з'їзді пролетарських письменників у 1927 р., ця літорганізація стала фактично «коліщатком» радянської ідеологічної системи. Водночас партія розпочала боротьбу проти «шкідливих ухилів» не тільки окремих членів «ВАПЛІТЕ», а й усієї організації загалом. Критичні матеріали розміщувалися на шпальтах партійних органів, зокрема в газетах «Комуніст» та «Більшовик України» впродовж усього 1926 р. Увесь цей час ваплітяни тримали «уперту оборону», але вже в другому номері журналу «Вапліте» опубліковано повідомлення загальних зборів від 28.01.1927 р. про визнання «помилки, що набрали значення ідеологічних збочень» М. Хвильового, М. Ялового і О. Досвітнього та виключення їх з організації [12, с. 202]. Надалі констатовано «керівниче значення постанов червеневого

пленуму ЦК КП(б)У», побіжно згадується й про «помилки» ВАПЛІТЕ загалом, які полягали в тому, що ваплітяни не протестували «своєчасно і прилюдно» проти відомих помилкових тверджень означених осіб.

У статті «Рецидиви вчорашнього» [13, с. 74–84] вуспівці запевняли, що партія була проти не лише теоретичних «помилкових» тверджень М. Хвильового, М. Ялового й О. Досвітнього, але й «шкідливих і антикомуністичних тенденцій» у самій художній творчості «ВАПЛІТЕ», як окремого мистецького колективу. ВАПЛІТЕ ніби кличе «за бадьорий дух оптимізму в пролетарській літературі», а сама відмовляється осудити безнадійний, занепадницький песимізм творчості своїх власних членів. Як приклад автор наводить той факт, що три прозові твори в першому номері журналу («Із записок» І. Сенченка, «Заради неї» І. Дніпровського, «Щоденник Леля» О. Громова) за своєю ідеологією є антикомуністичними, тобто «занепадницькими». Ніхто не зрозуміє, кого символізує персонаж оповідання Івана Сенченка Пій — Петлюру чи, наприклад, Партію, адже «Пій — все, що над нами суще». Головний герой твору називає себе Холуєм з великої букви і проповідує власні принципи: слухняність, покору, мовчання, плазування, а також: боятись сильнішого — безжалюбно бити слабшого, підставляти обличчя під плювки, бути (охоче) віслюком, не хвилюватись, не думати, дотримувати «єдиномислія», дивитися в очі («його очі — ваші очі»), та в рот Пієві («його слова — ваші слова»), зневажати і бити (маючи «за спиною всемогутнього Пія») всіх нащадків Прометея, зокрема й рідного батька. Рецензенти проводили паралель між творами І. Сенченка та М. Могилянського, оскільки в оповіданні останнього «Вбивство» автор також не називав відверто М. Грушевського. Як відомо, після публікації в «Червоному шляху» [10] це оповідання набуло навіть скандальної популярності, а про його автора серйозно заговорили. У центрі твору — перемислене, символічне вбивство персонажем свого друга, в образі якого сучасники (зокрема й влада) без особливих зусиль, розгадавши нескладну алегорію твору, за майстерно виконаним портретом героя впізнали М. Грушевського. Незважаючи на очевидну умовність художнього твору, він став фатальним для автора. Потрактоване вульгарно-соціологічною критикою як буржуазно-націоналістичне, оповідання припинило «легальне» творче життя, унеможливило літературознавцям об'єктивно сприймати творчість письменника. Головним аргументом щодо «занепадницької» ідеології твору І. Сенченка був той факт, що його написано в 1926 р. й про Пія йшлося як про людину сучасності.

В оповіданні І. Дніпровського «Заради неї» критики також знайшли тему «занепадницької» літератури — комуніст, котрий заради жінки втрачає зв'язок з партією. О. Громова за оповідання «Щоденник Леля» звинуватили в «нидінні з психоаналізом», адже головний герой вів щоденник, у якому занотовував власні роздуми про життя, свої мрії і бажання, творив розділи непочатого роману. Його кімната стала свідком змагань і напружених шукань. Цей твір класифікувала партійна критика як «суцільну поему-мінор».

На нашу думку, вуспівці навмисно й тенденційно шукали «ваплітянську крамолу». Така тенденція мала місце і під час рецензування другого

номера журналу, в якому два з чотирьох оповідань трактували як твори з «хибною ідеологією». Ідеологічну невідповідність рецензенти вбачали у творчості В. Вражливого, зокрема в його оповіданні «Життя білого будинку», присвяченого актуальним проблемам виховання безпритульних. Надзвичайно невдале та невміле революційне експериментаторство дійсно відбувалося в одному з дитячих будинків у 1922 р., але В. Вражливого звинувачували у використанні цього випадку зі справжнього життя з огляду на авторське доповнення катастрофічної розв'язки. Оповідання І. Дніпровського «Долина угрів» та уривок А. Любченка «Незвані гості» визнані революційними і потрактовані такими, що здійснили певний «поступ» порівняно з першим номером журналу.

Частковий «прогрес» помічено критиками в художньому прозовому матеріалі і третього номера журналу, зокрема схвалено оповідання П. Панча «Повість наших днів», що визнане революційним і бадьорим на заводську, виробничу тематику. Це дозволило критикам стверджувати, що художній рівень третього номера почав «ніби насправді підводитись понад височинню фатального ваплітянського середняцтва» [8, с. 131–132]. Проте нещадної критики зазнав Г. Епік за повість «В-осени», в якій зображено комуніста-переродженця, котрий безкарно керує житловим кооперативом. Автора звинувачували в намаганні «вдягти темні окуляри» та старанному пошукові темних сторін тогочасного життя або їх вигадуванні. Усе це приписували «ваплітянській традиції». Критичний відділ журналу «Вапліте» називали найслабшим. Відтак його найгіршою та найнебезпечнішою вадою, на думку партійних критиків, була «традиція темних окулярів».

Такий гострий тон у полеміці, започаткований статтею В. Коряка «Хвильовистий соціологічний еквівалент», притаманний іншим публікаціям. Вуспівіці вимагали від «Вапліте» відповіді на запитання, як вона ставиться до постанови Політбюро ЦК КП(б)У про політику партії в галузі художньої літератури та постанови про утворення Федерації революційних письменницьких об'єднань України. Водночас ваплітян змушували визнати попередні «хиби й шкідливі ухили» художньої творчості, неодноразово вже «затавровані» партійною критикою.

У наступному році редакційна політика журналу «Гарт» не змінилася. У першому номері за 1928 р. опубліковано статтю В. Коряка «Веселий швець Максим Заноза» [5, с. 49–67] — відповідь М. Хвильовому на «Одвертий лист до Володимира Коряка». Стаття не відзначалася делікатністю, автор дозволяв собі порівнювати номери журналу «Вапліте» з «обозами з калом», хоча й визнавав «кебету» М. Хвильового художньо оформляти думки та його інтуїцію. У цій статті вперше сформульовано вислів: «Хай живе дух неспокою!», який із запалом підтримав М. Хвильовий і зробив своїм бойовим гаслом. У постскрипті автор закликав свого опонента отямитися, зазначивши: «Можливо, ми помиляємося? Може з Вас іще не цілком жертва нашого класового ворога? Доведіть нам, переконайте партію, що з Вас іще може бути комуніст!» [5, с. 67].

Інша стаття цього номера журналу (В. Андріяш «Похвала обсерваторові») також присвячувалася творчості членів літературної організації ВАПЛІТЕ, зокрема О. Слісаренку. У четвертому номері журналу «Вапліте»

за 1927 р. опубліковано його статтю під псевдонімом Обсерватор «Думки про молодю белетристику», в якій автор розглянув проблеми, пов'язані із стосунками письменника і критика, письменника й читацької аудиторії. О. Слісаренко наголошував на відповідальності автора перед читачем за якість твору й висловлював глибоке занепокоєння тим, що дедалі частіше «під брязкіт дешевенької революційної фразеології, фабрикується макулатура» [11, с. 194]. Тогочасну прозу автор називав порожнечою, в якій немає жодної свіжої думки, проблеми чи мистецького завдання, і яку писали «якісь імпотентні дідугани, а не двадцятилітні хлопці», адже замість нових підходів та експериментів у творчості, на думку Слісаренка, були наявні лише декларативні запевнення про свою молодечу бадьорість. Письменник запевняв, що серед матеріалів молодіжних літературних журналів панували «набридливі штампи і жахлива неохайність», наводячи приклади, навмисне не вказуючи джерел: «мої почуття, як море», «красиве юнацьке стеження за собою», «ти красива, як чорт», або «він вибачився якось просто, але не манірно». Наприкінці статті письменник подав «Несистематизовані поради молодим белетристам», які значною мірою були квінтесенцією з його багатого мистецького досвіду. Деякі поради мали загальномистецький характер, але були і надто конкретні, що відбивали ті чіткі художні принципи, яких завжди дотримував О. Слісаренко у своїй творчості. Він, зокрема, закликав: «До великих речей берись тоді, коли тобі мине принаймні 28 років і ти написав уже десяток хороших оповідань. Техніка новели — основа белетристичної техніки» [11, с. 200]. Саме таким був творчий шлях самого письменника, котрий, почавши писати оповідання ще в 1924 р., лише через п'ять років, у 1929 р., опублікував свій перший роман. У наступному номері журналу «Вапліте» розміщено рецензію під псевдонімом Обсерватор на збірку поезій М. Терещенка «Мета й межа». Насамперед автор зазначив, що тогочасна лірика переживала гостру кризу, яка була цілком закономірним явищем і причини її полягали не в індивідуальних особливостях поетів того часу, а в характері доби. У своїй статті-відповіді на рецензію В. Андріяш звинувачував О. Слісаренка в перекручуванні контексту з метою віднайдення «злочинів» у віршах М. Терещенка. Проте конкретних аргументів на протиставлення позиції Слісаренка в статті не було, крім лише ідкої іронії.

У зв'язку із саморозпуском літературної організації «ВАПЛІТЕ», в інших номерах журналу «Гарт» за 1928 р. критичний розділ наповнювався лише програмовими за своїм змістом матеріалами, такими як доповідь І. Микитенка на Всеукраїнському з'їзді пролетарських письменників «Новий етап» [9, с. 94–106] чи Б. Коваленка «Національне питання в літературній дійсності» [4, с. 106–128].

Отже, журнал «Гарт», що почав виходити друком у 1927 р., з одного боку, продовжив традиції, започатковані фундатором літературної організації «Гарт» В. Елланом-Блакитним, а з іншого — став платформою для боротьби з опозиційною літературною організацією «ВАПЛІТЕ». Колишні друзі та соратники В. Коряк та М. Хвильовий гостро полемізували на сторінках двох журналів, яка не завжди відзначалася коректністю щодо один одного. Члени літературної організації ВУСПП прискіпливо стежили та

рецензували кожен номер журналу «ВАПЛІТЕ», використовуючи всі можливі засоби експресії. Це протистояння та тиск на письменників сприяли тому, що члени літературної організації «ВАПЛІТЕ» змушені були «визнати помилки», а згодом оголосити про саморозпуск.

Відтак, у статті здійснено спробу проаналізувати ідеологічні орієнтири ВУСППу й ВАПЛІТЕ та їхнє протистояння на матеріалах журналу «Гарт». Не розглядаються інші аспекти діяльності двох літературних організацій та їхніх друкованих органів, що є перспективою подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Від редакції «Наша путь» // Гарт. — 1927. — №1. — С. 5–8.
2. Гарт : альманах. — X., 1924. — С. 172.
3. Д. Вапліте // Гарт. — 1927. — №1. — С.139–140. — Рец. на літ-худ. ж-л : Вапліте. — X., 1927. — №2.
4. Коваленко Б. Національне питання в літературній дійсності / Б. Коваленко // Гарт. — 1928. — №4-5. — С. 106–128.
5. Коряк В. Веселий швець Максим Заноза / В. Коряк // Гарт. — 1928. — №1. — С. 49–67.
6. Коряк В. Література минулого і Жовтень / В. Коряк // Гарт: альманах. — X., 1924. — С. 102–136.
7. Коряк В. Хвильовистий соціологічний еквівалент / В. Коряк // Гарт. — 1927. — №1 — С. 74–104.
8. М. Д. Вапліте // Гарт. — 1927. — №4-5. — С. 131–132. — Рец. на літ-худ. ж-л : Вапліте. — X., 1927. — №4.
9. Микитенко І. Новий етап / І. Микитенко // Гарт. — 1928. — №4–5. — С. 94–106.
10. Могилянський М. Вбивство / М. Могилянський // Червоний шлях. — 1926. — №1.
11. Обсерватор. Думки про молоду белетристику // Вапліте. — 1927. — № 4. — С. 194–202.
12. Постанови ВАПЛІТЕ // Вапліте. — 1927. — №2. — С. 202.
13. Рецедиви вчорашнього // Гарт. — 1927. — №2-3. — С. 74–84.
14. Хвильовий М. Одвертий лист до Володимира Коряка / М. Хвильовий // Вапліте. — 1927. — №5. — С. 158–173.

Надійшла до редколегії 18.03.2014 р.

УДК 316.77

А. В. ПШИНКА

МАРКЕТИНГ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ

Висвітлено тенденцію в численних компаніях до формування і поширення єдиних принципів маркетингу, ведення бізнесу, планування та звітності, стандартні вимоги до персоналу і шаблонні управлінські технології корпоративних інформаційних систем.

Ключові слова: соціальне управління, соціальний маркетинг, економіка, управлінські рішення.

Освещена тенденция у многих компаний к формированию и распространению единых принципов маркетинга, ведения бизнеса, планирования и отчетности, стандартные требования к персоналу и шаблонные управленческие технологии корпоративных информационных систем.

Ключевые слова: социальное управление, социальный маркетинг, экономика, управленческие решения.

The article noted that many companies are formed and spread uniform principles of marketing, business planning and reporting, standard requirements for personnel and template management technologies, often recorded in corporate information systems.

Key words: social management, social marketing, economics, management decisions.

Сфера маркетингових послуг динамічно розвивається останнім часом у всіх напрямках, зокрема в обслуговуванні виробництва, людини, постійно відбуваються зростання особистого споживання, розвиток різних галузей. У нових умовах соціально-орієнтованої економіки головним фактором, що визначає успіх на ринку, є здатність задовольняти потреби споживача. Саме маркетингова соціальна стратегія орієнтації на споживача означає, що клієнт є центром уваги підприємства, яке має прагнути якомога найліпше розуміти тенденції розвитку комплексу потреб замовника.

Розглядаючи природу маркетингового соціально-орієнтованого управління, слід зазначити, що сучасна його концепція основана на соціально-етичному маркетингу, тобто на системі «виробник-споживач-суспільство». Отже, для сучасного виробника головним завданням є задоволення потреби в межах суспільної значимості. При цьому використовується весь інструментарій маркетингового управління, забезпечуючи таким чином гарантоване просування нового товару на ринку.

Як елемент якості процесу обслуговування та система утворення фірми в економіці, маркетинг — одна з найважливіших систем управління. Означене зумовлюється тим, що якості можна досягти тільки в результаті вдосконалення й розвитку всієї системи управління, це не використання особливого методу або технічного засобу, а необхідність зміни філософії та менеджменту організації. Особливо значимими є питання якісного розвитку маркетингу в системі соціально орієнтованого управління для вітчизняної економіки, сфера якої нині стрімко розвивається.

Мета — розглянути суть трансформації маркетингу в системі соціально орієнтованого управління та проаналізувати причини інтеграції соціального маркетингу й управління в бізнес-середовищі.

Різноманітність точки зору щодо маркетингу в системі соціально-орієнтованого управління свідчать про широкий спектр думок із таких питань: місця і ролі управління та маркетингу в житті сучасного суспільства й конкретної організації, їх сприянні підвищенню ефективності функціонування макро- і мікроекономічних систем, стану й основних напрямів розвитку теорії та практики менеджменту і маркетингу; взаємодії науки ВНЗ та бізнесу; впливу управлінської науки на розвиток і впровадження мар-

кетингового управління в підприємницьке середовище та державне управління; формування умов для розвитку соціально-орієнтованого управління суспільством.

Упродовж останніх п'ятнадцяти років проблеми розвитку соціально-орієнтованого управління активно обговорюють органи влади, представники бізнесу, соціологи, економісти, а також громадські організації. Контекст дискусій теоретики і практики обирають різний: соціальна відповідальність бізнесу, соціальне партнерство, формування соціального капіталу, довіра між бізнесом, населенням, владою тощо. Але дедалі частіше різні аспекти соціально-орієнтованого управління, очікуваного від бізнесу, обговорюються в межах теорії і практики соціального маркетингу.

Багато дослідників, незважаючи на різні трактування соціального маркетингу, що існують у зарубіжній та українській теоріях, погоджуються: що всі його назви свідчать про соціальну природу: соціально-етичний маркетинг; етико-соціальний маркетинг; суспільно-орієнтований соціальний маркетинг; соціально-орієнтований маркетинг; соціально-відповідальний маркетинг; громадський маркетинг [1]. Основою обговорення є думка про те, що соціальний маркетинг — це трансформація маркетингу, що зумовлена економічним, політичним і соціокультурним факторами глобалізації.

Нині соціальний маркетинг вможливує виявити найважливіші характеристики цього соціального явища. Насамперед, це інтеграція маркетингу і соціального управління. На нашу думку, маркетингу, інтегрованому в соціальне управління, характерні: глобальність, універсальність, а також трансформація динамічного статусу і розширення складу суб'єктів.

У цьому разі під глобальністю слід розуміти поширення соціального маркетингу в діяльності бізнесу, влади, громадських організацій, що функціонують у різних країнах. При цьому загальною характеристикою діяльності цих суб'єктів є інтеграція соціального маркетингу й соціального управління.

Універсальність — застосування маркетингових ідей, а також його технологій у різних сферах соціального управління: освіті, охороні здоров'я, культурі соціального захисту населення, а також у соціально-трудовах відносинах.

Суть трансформації динамічного статусу маркетингу полягає, на нашу думку, в поступовому відході від застосування маркетингу як комплексу функцій і технологій, що раніше використовувала бізнес-спільнота тільки для збільшення прибутку підприємства, фірми. Сучасні ідеї маркетингу, зокрема соціальні, його технології надзвичайно ефективні для різних суб'єктів управління, насамперед бізнесу.

Основна причина інтеграції соціального маркетингу із соціальним управлінням — це нова парадигма соціально-економічного розвитку, а також необхідність збагачення соціального планування виробництва [6].

На глобальному рівні політичні діячі й теоретики акцентують на необхідності вивчення уроків історії. Ідеться про наявність серйозного дисбалансу між сферою ринків і бізнесом, що обмежені здатністю суспільства до захисту та збереження своїх основних цінностей [5]. Соціальний маркетинг, а також відповідна йому економічна поведінка та соціальні дії представників бізнесу певною мірою можуть вплинути на цей дисбаланс.

Ще одна причина, на нашу думку, це необхідність зміни методів регулювання відносин власників, роботодавців і працівників. Жорсткі адміністративні й економічні методи управління активно доповнюються соціально-психологічними методами, поєднаними з механізмами мотивації. Зауважимо, що нині маркетинг, інтегрований у сучасний менеджмент, активно використовує механізми мотивації стосовно працівників.

Нова парадигма соціально-економічного розвитку та соціального планування виробництва може виявлятися по-різному. Але, на нашу думку, один з найяскравіших проявів цієї парадигми в діяльності бізнесу — соціальна відповідальність. У цьому контексті цікавою є точка зору Б. А. Цветкової, котра зазначає, що протиріччя між приватними інтересами бізнесу (вигода, прибуток) та інтересами суспільства (стабільність, успішний розвиток для більшості) має вирішувати бізнес на користь тієї системи, частиною якої є він саме [7]. Бажаний результат — досягнення балансу інтересів бізнесу, влади і населення, одним з показників якого є рівень життя суспільства, зокрема працюючого населення, і, відповідно, якісні послуги, вироблені у сфері суспільного добробуту.

Розглянемо інтегровані функції соціальних маркетингу й управління. Соціальний маркетинг завжди спрямований на вирішення соціальних завдань, основними серед яких є задоволення соціальних потреб конкретних груп населення, що можна розглядати як сукупність функцій: прогноз, планування, організація, контроль, координація, прийняття управлінських рішень та ін. У соціально-трудовій сфері бізнес діє стосовно декількох груп: працівників конкретного підприємства, а також населення, на території якого функціонує конкретний бізнес. Застосовуючи механізм приватно-державного партнерства, бізнес діє і в інших соціальних сферах, наприклад, освіті, охороні здоров'я та навколишнього середовища, а також соціальному захисті населення. Переважно дії бізнесу в цих сферах мотивовані владою. Причина участі, зазвичай, великого бізнесу полягає в тих чи інших соціальних проектах — це випередження конкурентів, коли підприємства перебувають у відносно однакових умовах.

Спільною функцією соціальних маркетингу й управління є обмін, предмет якого — суспільні блага. Передбачається, що в процесі специфічного обміну між бізнесом і працівниками або бізнесом і населенням усі учасники повинні мати певні вигоди.

Ще однією функцією соціального маркетингу, інтегрованого із соціальним управлінням, є систематичний процес планування та прийняття управлінських рішень на основі аналізу різних ситуацій, а також подальшого формулювання та реалізації соціальних завдань.

Бізнес, як суб'єкт соціальних маркетингу й управління, здійснює функцію планування маркетингової діяльності. Під час реалізації цієї функції визначаються напрями соціальних змін; аналізуються потреби, ціннісні уявлення і поведінкові прояви представників певних суспільних груп, оцінюються різні форми і способи доведення планованих заходів до об'єктів управління; розробляються плани реалізації заходів, комплексні програми, соціальні проекти.

Зміст комплексних програм і соціальних проектів, що реалізуються бізнесом, доволі різноманітний: соціальна сфера підприємства, участь у

недержавних пенсійних фондах, створення корпоративних накопичувальних фондів. На думку В. А. Федорова, ці види фондів ефективніші, ніж територіальні та галузеві фонди, тобто їм властиві високий рівень соціальної відповідальності, прозорість діяльності, наявність форм громадського контролю [4, с. 6]. Значного поширення набувають різні соціальні проекти та концепції, наприклад, роль персоналу в маркетингу послуг, внутрішньофірмовий маркетинг [2].

Розглядаючи важливу роль, яка відводиться персоналу в маркетингу послуг, необхідно зацентувати на методологічному значенні цього підходу. Деякі вчені вважають створення концепції внутрішньофірмового маркетингу заслугою маркетингу послуг: «Концепція маркетолога за сумісництвом виникла у сфері послуг, вона свідчить, що маркетинг характерний для всього процесу управління сферою послуг. Словосполучення «внутрішній маркетинг» стало повсякденним виразом у загальному маркетингу, хоча його концепція виникла в межах маркетингу послуг» [8, с. 340]. Таким чином, концепція внутрішньофірмового маркетингу, що сформувалася в рамках розвитку маркетингу послуг, є значущою складовою маркетингової діяльності сучасного підприємства сервісної економіки: «Одним із засобів надати працівникам великі повноваження і можливості є внутрішньофірмовий маркетинг. Ця концепція розвинулася в рамках маркетингу послуг, але нині застосовується в усіх організаціях. Внутрішній маркетинг оснований на уявленні про те, що у фірмах, які надають послуги, де багато співробітників безпосередньо контактують з клієнтом, важливо, щоб усі співробітники представляли фірму на кращому рівні. Будучи за сумісництвом фахівцями з маркетингу, всі вони мають розуміти цілі компанії, спосіб її організації, послуги, які вона може надати. Вони повинні поводитися так, щоб взаємини з клієнтами склалися позитивним чином і на тривалий термін» [8, с. 338].

В останні роки бізнес створює організаційні структури, які реалізують програму або конкретний соціальний проект, а також контролюють їх виконання. Необхідно зазначити, що часто конкретні представники бізнесу реалізують соціальні завдання в рамках програм або соціальних проєктів, що передбачені стратегічним розвитком підприємства.

Бізнес опанував традиційні маркетингові технології, активно застосовує їх для задоволення соціальних потреб, а також здійснює поширення соціально значущих ідей. Зауважимо, що традиційно поширення таких ідей є однією з функцій соціального управління.

Нині численні міжнародні компанії формують і поширюють в усьому світі єдині принципи маркетингу, ведення бізнесу, планування та звітності, стандартні вимоги до персоналу і шаблонні управлінські технології, які зафіксовані в корпоративних інформаційних системах.

Проблема підвищення ефективності управління маркетингом є актуальною і в українських компаніях. Менеджмент багатьох вітчизняних підприємств уже усвідомив необхідність і можливість підвищення рівня керування маркетингом за допомогою розроблення та поширення єдиних корпоративних стандартів управління. Вирішення цього завдання потребує подальшого розвитку теоретичних і методологічних положень маркетингу.

Звісно, на маркетингову поведінку українського бізнесу, насамперед, впливають утилітарні цінності, зокрема під час планування соціальних цілей. Корпоративну соціальну відповідальність як один із проявів соціального маркетингу необхідно розглядати переважно як інструмент для збільшення прибутковості, а не як самостійну фундаментальну мету. «Соціальна відповідальність корпорацій цікава не сама по собі, а як спосіб здійснювати бізнес успішно протягом тривалого часу. Ця ідея — обов'язок перед нашими акціонерами, котрі зробили довготривалі інвестиції та потребують гарантії того, що переконаються у своїх інвестиціях через тривалий час (група «Royal Dutch / Shell»)» [3].

У такому разі етичні цінності вторинні, а первинний результат — це баланс інтересів бізнесу, влади і населення, який сприяє підвищенню рівня якості життя суспільства, що є темою подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Голодец Б. М. Современная концепция социального маркетинга // Маркетинг в России и за рубежом: [Электронный ресурс] / Б. М. Голодец. — 2001. — № 6. — Режим доступа: <http://www.mavriz.ru/articles/2001/6/321.html> — Загл. с экрана.
2. Гумессон Э. Маркетинг услуг / Э. Гумессон // Теория маркетинга : сб. — СПб. : Питер, 2002. — 464 с.
3. Колстад И. Почему фирмам не всегда следует увеличивать свою прибыль до максимума / И. Колстад // Journal of Business Ethics. Берген. Норвегия; Ин-т Хр. Михельсена. — 2007. — № 76. — С. 137–145.
4. Орлова Е. Бизнес — партнер территории [Электронный ресурс] / Е. Орлова // Эксперт Урал. — 2006. — № 42 (259). — 13 нояб. — Режим доступа: www.expert.ru. — Загл. с экрана.
5. Роберт А. Сенсер. Корпоративная социальная ответственность / А. Роберт ; Университет Райс, Техас, США // Journal of Management Studies. — С. 43. — 2006.
6. Федоров В. А. Социальный маркетинг в российской бизнес-среде : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / В. А. Федоров. — Волгоград, 2007. — С. 23.
7. Цветкова Б. Л. Социальная ответственность бизнеса в современных российских условиях : автореф. дис. ... канд социолог. наук / Б. Л. Цветкова. — Нижний Новгород, 2005. — 23 с.
8. Цигилик І. І. Економіка й організація інноваційної діяльності / І. І. Цигилик, С. О. Кропельницька, О. І. Мозіль. — К. : «Центр навч. літератури», 2004. — 128 с.

Надійшла до редколегії 20.03.2014 р.

УДК 35:005.57

Н. В. ЛИСЕНКОВА

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ІНВЕСТИЦІЙ

Розглянуті основні поняття економічної сутності інвестицій та напрями підвищення ефективності інвестиційної складової сталого розвитку підприємств.

Ключові слова: економіка, інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційний процес.

Rассмотрены основные понятия экономической сущности инвестиций и направления повышения эффективности инвестиционной составляющей устойчивого развития предприятий.

Ключевые слова: экономика, инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционный процесс.

The article describes the basic concepts of economic substance and direction of investments improve the efficiency of the investment component of sustainable development of enterprises.

Key words: economy, investment, investment, investment process.

В економічному і соціальному прогресі інвестиційна діяльність відіграє визначальну роль, суттєво впливає на економічний розвиток України. Необхідність структурної перебудови економіки та прискорення темпів її зростання потребують збільшення обсягів інвестицій і підвищення їх ефективності. Але в національній економіці відбуваються економічні перетворення, які зумовлюють необхідність розроблення й застосування нових підходів до реалізації інвестиційного процесу взагалі та його фінансового забезпечення зокрема. Для здійснення трансформаційних процесів потрібні відповідні інвестиції, що забезпечать просте і розширене відтворення.

Питання державного регулювання інвестиційної діяльності підприємств привертають увагу вчених у галузі державного управління економічними процесами. Сутність інвестицій як складової регіонального економічного розвитку, механізмів управління інвестиціями досліджували О. Амосов, В. Аньшин, І. Бланк, В. Бочаров, Н. Внукова, Б. Данилишин, А. Дегтяр, А. Єпіфанов, І. Малий, О. Махмудов, А. Пересада, В. Савчук, О. Тарасова, Н. Титаренко, В. Федоренко, Б. Щукін та ін.

Водночас в економічній літературі немає єдиного тлумачення економічної сутності інвестицій, їх класифікації, сутності й структури інвестиційного ринку, та інвестиційних об'єктів. Дослідження всього комплексу цих проблем дозволить вирішити питання залучення інвестиційних ресурсів в економіку України та підвищити ефективність їх використання.

Мета — розглянути основні поняття економічної сутності інвестицій та напрямки підвищення ефективності інвестиційної складової сталого розвитку підприємств.

У розвинених країнах державна інвестиційна політика стимулює прийняття інвестиційних рішень та виконання інвестиційних проектів, які забезпечують розвиток техніко-технологічного стану народного господарства на світовому рівні або досягнення цього рівня. Зусилля провідних економістів країни в цьому напрямі є одним з важливих засобів успішного здійснення незалежної внутрішньої та зовнішньої політики, у чому й полягає загальноекономічне значення інвестицій і прийняття інвестиційних рішень.

Одним з головних напрямів державного регулювання економіки стають інвестиції. Термін «інвестиції» походить від латинського слова «invest», що означає вкладати. В економічній літературі часто ототожнюються поняття

«інвестиції» й «інвестиційна діяльність». На нашу думку, означені поняття є різними: перше з них передбачає вкладення всіх видів цінностей у будь-які об'єкти, а друге — сукупність усіх практичних дій суб'єктів стосовно об'єктів інвестування. Розглянемо трактування понять «інвестиції» та «інвестиційна діяльність» різними фахівцями.

Так, В. В. Бочаров наводить загальне визначення інвестицій. «У широкому розумінні інвестиції відображають вкладення капіталу з метою його подальшого збільшення. При цьому зростання капіталу повинно бути достатнім для того, щоб компенсувати інвесторові відмову від використання власних коштів на власні потреби в поточному періоді, одержати винагороду за ризик та повернути втрати від інфляції в майбутньому періоді» [3, с. 3].

В. Г. Федоренко пропонує таке визначення: «Інвестиції — види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та іншої діяльності, внаслідок чого створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект» [11, с. 58].

Б. М. Щукін так визначає це поняття: «Інвестиції — це процес реалізації інвестиційної діяльності, який відповідає конкретному проекту та ставить за мету одержання прибутку» [15, с. 6].

Н. О. Титаренко і А. М. Поручник надають такі визначення: «Інвестиції — це всі види цінностей, що розглядаються як засіб збільшення капіталу і як засіб надання соціальних послуг, що в кінцевому рахунку сприяють соціально-економічному розвитку суспільства. Інвестиційна діяльність — це послідовна, цілеспрямована діяльність, що полягає в капіталізації об'єктів власності, у формуванні й використанні інвестиційних ресурсів, регулюванні процесів інвестування і міжнародного руху інвестицій і інвестиційних товарів, створенні відповідного інвестиційного клімату і має на меті одержання прибутку чи визначеного соціального ефекту» [10, с. 21].

Професор А. А. Пересада вважає, що неточною є визначення інвестицій у Законі України «Про інвестиційну діяльність», де йдеться про здійснення інвестицій з метою досягнення соціального ефекту. На його думку, цього ефекту можна досягати не тільки прямими інвестиціями в підприємництво, а збільшенням доходів від інвестиційної діяльності та відповідних надходжень до держбюджету, що використовуються на фінансування соціальних програм. Таким чином, А. А. Пересада вважає прийнятнішим терміном для вкладення коштів буде фінансування, а не інвестування [7, с. 11].

Слід відзначити, що інвестиції спрямовуються не тільки на створення прибутку (доходу) або досягнення соціального ефекту, а й на інші форми забезпечення розвитку і підвищення ринкової вартості підприємств, що відбивається у збільшенні суми вкладеного капіталу. Саме на цій меті інвестування зосереджують увагу зарубіжні економісти. Зокрема, нобелівський лауреат з економіки У. Шарп зазначає: «У найширшому розумінні слово «інвестувати» означає: «розлучитися з грошима сьогодні, щоб одержати більшу їх суму в майбутньому»» [14, с. 10].

Закон України «Про інвестиційну діяльність» визначає інвестиції як усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. Інвестиційна діяль-

ність — це комплекс заходів та дій фізичних і юридичних осіб, що вкладають свої засоби (в майновій, фінансовій, чи матеріальній формі) з метою одержання прибутку [1]. Це визначення в основному відповідає міжнародному підходу до уявлень про інвестиційну діяльність як процес вкладення ресурсів (благ, майнових й інтелектуальних цінностей) з метою одержання прибутку в майбутньому.

Професор В. П. Савчук так визначає інвестиційну діяльність: «Інвестиційна діяльність підприємства — це об'єктивний процес, який має свою логіку, що розвивається відповідно до властивих йому закономірностей і відіграє важливу роль у діяльності підприємства, оскільки за своєю економічною природою являє собою відмову від поточного споживання заради одержання доходу в майбутньому» [8, с. 9].

О. В. Тарасова трактує інвестиційну діяльність як «інвестиційні операції». «Інвестиційні операції — це операції, пов'язані з вкладенням коштів у реалізацію проектів, що забезпечуватимуть одержання вигод у плінні визначеного періоду часу» [9, с. 12].

Цікава думка іноземних фахівців З. Хеннігера та Т. М. Крюгера, котрі, визначаючи поняття інвестицій, цитують відомих економістів А. Дж. Гітмана і М. Д. Джонка. «Інвестиції — це будь-які інструменти, за допомогою яких можна розмістити гроші, розраховуючи зберегти і примножити їхню вартість, забезпечивши позитивну величину доходів» [12, с. 10; 13].

А. Мертенс не надає визначеного пояснення поняттю «інвестиції», а розглядає його з позиції макро-, мікроекономіки та фінансової теорії. «У мікроекономіці: інвестиції — це процес створення нового капіталу (засобів виробництва, і людського капіталу). У фінансовій теорії: інвестиції — це обмін визначеної сьогодишньої вартості на, можливо невизначену, майбутню вартість» [5, с. 11].

Д. Норкотт визначає поняття «інвестиції» як капітальні вкладення (капітальне інвестування). «Капітальні вкладення (капітальне інвестування) — це прийняття рішення про довгострокове ризикове вкладення засобів в активи підприємства. Інвестиційні рішення — це рішення, що спричиняють значні витрати, зміну становища працівників і підприємства загалом» [6, с. 7].

У монографії «Іноземні інвестиції» І. Й. Малий посилається на деякі тексти, крім Закону України «Про інвестиційну діяльність», але має і власну позицію. «Інвестиції — це значна кількість вкладень капіталу практично в усі види прибуткової діяльності, а також у підприємницьку діяльність, для досягнення соціального ефекту». Поняття «інвестиційна діяльність» І. Й. Малий ототожнює з «інвестиційним процесом». «Інвестиційний процес — це сфера економічної діяльності, що передбачає розробку інвестиційної стратегії, яка відповідає інвестиційному середовищу, аналіз фінансово-інвестиційного ринку, формування і керування інвестиційним портфелем, оцінка ефективності інвестування (інвестицій)» [4, с. 3].

На основі аналізу наведених визначень поняття «інвестиції» й «інвестиційна діяльність», можна дійти таких висновків: поняття «інвестиції» більшість фахівців ототожнює з поняттям «капітальні вкладення» (О. В. Тарасова, Д. Норкотт). На нашу думку, поняття «інвестиції» є значно

ширшим, ніж термін «капітальні вкладення», тому що інвестиції можуть упродовжуватися в найрізноманітніших формах — реальній, фінансовій, інтелектуальній, інноваційній; інвестиції перетворюються у високоефективні проекти, результатом яких є прибуток, доход, дивіденди, а капітальні вкладення здійснюється лише у виробничі фонди.

Отже, можна підсумувати. Інвестиції — це економічні ресурси, що відображають усі види майнових, фінансових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в підприємницьку й інші види діяльності, в результаті чого досягається прибуток (дохід).

Основним джерелом інвестування є національний доход, за допомогою якого утворюється фонд накопичення, що, у свою чергу, умовно поділяється на фонди відшкодування і відновлення. Завдяки цим фондам формуються валові та чисті (в їх складі) інвестиційні ресурси.

Оскільки джерелом приросту капіталу і рушійним мотивом здійснення інвестицій є отриманий від них прибуток, то залежно від стану процесів вкладення коштів і отримання прибутку їх можна поділити на три форми: послідовне протікання процесів — прибуток можна отримати одразу після вкладення інвестицій в повному обсязі; паралельне протікання процесів — прибуток можна отримати вже після введення першої черги об'єкта; інтервальне протікання процесів — прибуток отримується через деякий час після завершення всіх стадій інвестування.

Роль інвестицій у розширеному відтворенні характеризується співвідношенням валових та чистих інвестицій, а також величиною мультиплікатора інвестиційних витрат [7, с. 11].

Валові інвестиції — це загальний обсяг інвестованих у певний період коштів, спрямованих на відтворення (нове будівництво, реконструкцію, розширення, технічне переоснащення, приріст товарно-матеріальних запасів).

Джерелом чистих інвестицій є фонд відновлення, завдяки якому формуються нові виробничі фонди. Чисті інвестиції менші за валові інвестиції на величину амортизаційних відрахувань.

Динаміка показника чистих інвестицій характеризує стан економічного розвитку країни на поточному етапі, оскільки чисті інвестиції є вкладенням коштів у щойно створені виробничі фонди й оновлений виробничий апарат.

Значну частку інвестиційних ресурсів складають капітальні вкладення в розширене відтворення, основним джерелом яких є національний дохід. Розмір цих вкладень, названих чистими інвестиціями, можна визначити за основними засобами, хоча точної відповідності між ними за кожний відрізок часу може не бути. Приріст основних засобів за визначений період, зазвичай, рік, обчислюється за вартістю завершених об'єктів будівництва, прийнятих на баланс. Капітальні вкладення складаються з витрат на створення нових, реконструкцію і технічне переоснащення діючих основних засобів.

У разі економічного зростання валові інвестиції перевищують амортизацію, що означає збільшення обсягу капіталу. У статичній економіці валові інвестиції цілком заміщують капітал, спожитий у процесі виробництва річного обсягу продукції. У разі економічного спаду валових інвестицій недостатньо, щоб поновити капітал, спожитий у річному виробництві. У результаті відбувається скорочення обсягу капіталу в економіці.

За формами власності інвестиційні кошти можна поділити на: державні — фінансуються з держбюджету, місцевих бюджетів, державними підприємствами і закладами; колективні — кошти господарських товариств, заснованих на колективній власності; приватні — кошти населення, юридичних осіб з приватним капіталом.

У регіональному аспекті розглядають інвестиції: внутрішні — вкладення суб'єктами підприємницької діяльності певної держави; іноземні — вкладення капіталу нерезидентами; зарубіжні — вкладення коштів в об'єкти інвестування за межами території конкретної держави.

Згідно з методологією НБУ, в Україні короткостроковими є інвестиції терміном до 1 року, середньостроковими — до 3-х років, довгостроковими — більше 3-х років.

Основною ознакою поділу інвестицій за формами є виділення фінансових і реальних інвестицій (рис. 1).

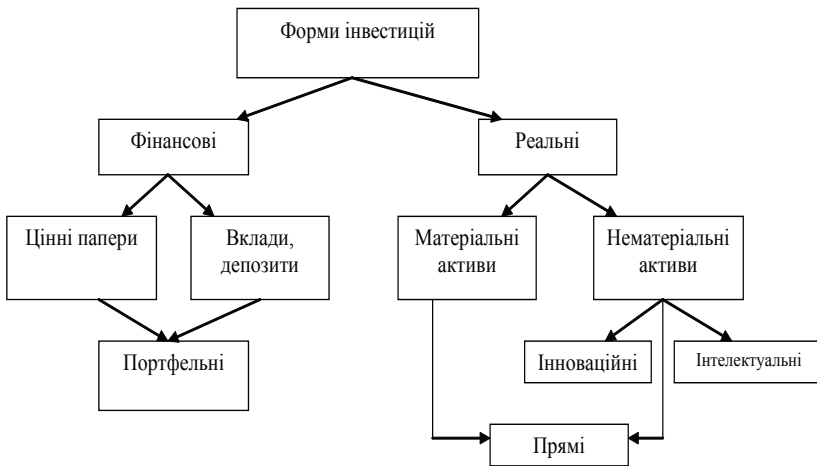

Рис.1. Форми інвестицій [7, с. 13]

За ринкових умов слушним є поділ інвестицій на прямі та непрямі (портфельні). Прямі інвестиції передбачають особисту участь інвестора у виборі об'єкта інвестування і вкладення коштів. При цьому інвестор безпосередньо залучений в усі стадії інвестиційного циклу, зокрема в передінвестиційні дослідження, проектування і будівництво об'єкта інвестування, а також виробництво кінцевої продукції.

Непрямі (портфельні) здійснюються через різних фінансових посередників (інвестиційні фонди і компанії), що найефективніше акумулюють і розміщують фінансові кошти. Такі посередники беруть участь у керівництві об'єктами інвестування, а отримані доходи поділяють серед клієнтів. Вкладення в цінні папери, які керуються як єдине ціле, прийнято також називати «портфельним».

Рисунки класифікації інвестицій професора А. А. Пересади та професора І. А. Бланка свідчать про різний підхід до їх визначення: А. А. Пересада

вважає реальні та фінансові інвестиції формами (рис. 1), а І. А. Бланк — видами (рис. 2) тощо.

Рис.2. Види інвестицій [2, с. 34]

За ступенем ризику інвестиції поділяються на такі види: ризикові та безризикові. У певних країнах вкладення в короткострокові державні облігації вважають безпечними, а дохід від них визначає безпечну ставку, яка використовується під час оцінювання внесків як точка відліку інвестиційного ризику.

Отже, в результаті оцінювання стану дослідження питання з'ясовано, що в економічній літературі немає єдиного тлумачення економічної сутності інвестицій, сутності й структури інвестиційного ринку, класифікації інвестицій та інвестиційних об'єктів.

Окремі фахівці-економісти ототожнюють категорію «інвестиції» з поняттям «капітальні вкладення», але на основі проведеного дослідження економічної сутності цих понять з'ясовано, що поняття «інвестиції» є значно ширшим, ніж термін «капітальні вкладення», тому що інвестиції можуть упроваджуватися в найрізноманітніших формах — реальній, фінансовій, інтелектуальній, інноваційній, а капітальні вкладення здійснюються лише у виробничі фонди. Інвестиції здійснюються у вискоєфективні проекти,

результатом яких є прибуток, доход, дивіденди. Згідно із Законом України, визначення категорії «інвестиції» відповідає міжнародному підходу до уявлень про інвестиційну діяльність як процесу вкладення ресурсів.

Слід відзначити, що ступінь ризику або невизначеності, пов'язаний з інвестиціями, залежить, наприклад, від таких факторів як час, об'єкт вкладення та ін. Ступінь небезпеки не прогнозує можливу реакцію ринку на зміну результатів роботи підприємства після завершення інвестицій та залежить від терміну інвестування й одержання результатів, масштабів проекту, його цілей (створення нової продукції, зниження витрат виробництва, розширення обсягу продажів, виконання державного замовлення), що є тематикою подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. — К. : ЛТД «ИТЕМ», 1995. — 445 с.
2. Бочаров В. В. Финансово-кредитные механизмы регулирования рынка инвестиций / В. В. Бочаров. — М. : Финансы и статистика, 1993. — 243 с.
3. Малий І. Й. Іноземні інвестиції : Зарубіжний досвід стимулювання. Шляхи залучення в економіку України / І. Й. Малий. — К. : Наук.-дослід. фінанс. інститут, 1999. — 42 с.
4. Мертенс А. В. Инвестиции : Курс лекций по современной финансовой теории / А. В. Мертенс. — К. : Киевское инвестиционное агентство, 1997. — 416 с.
5. Норткотт Д. Принятие инвестиционных решений : пер. с англ. / Д. Норткотт ; под ред. А. Н. Шохина. — М. : Банки и биржи, 1997. — 229 с.
6. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом / А. А. Пересада. — К. : Лібра, 2002. — 472 с.
7. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.91 р. № 1561 — XII.
8. Савчук В. П. Анализ и разработка инвестиционных проектов : учеб. пособ. / В. П. Савчук, С. И. Прилипко, Е. Г. Величко. — К. : Абсолют-В, 1999. — 300 с.
9. Тарасова Е. В. Инвестиционное проектирование : конспект лекций / Е. В. Тарасова. — М. : ПРИОР, 1998. — 64 с.
10. Татаренко Н. О. Теорія інвестицій : навч. посіб. / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. — К. : КНЕУ, 2000. — 159 с.
11. Федоренко В. Г. Инвестознавство : підручник / В. Г. Федоренко. — К. : МАУП, 2000. — 405 с.
12. Хеннигер Э. Руководство по изучению учебника «Основы инвестирования» / Э. Хеннигер, Т. М. Крюгер; пер. с англ. — М. : Дело, 1997. — 192 с.
13. Холт Роберт Н. Планирование инвестиций : учеб. пособ. / Н. Холт Роберт, С. Барнес : пер. с англ. — М. : Дело, 1994. — 120 с.
14. Шарп У. Инвестиции / У. Шарп, Г. Александер, Д. Бейли. — М. : Инфра-М, 1997. — 1024 с.
15. Щукін Б. М. Інвестиційна діяльність / Б. М. Щукін. — К. : МАУП, 1998. — 248 с.

Надійшла до редколегії 12.03.2014 р.

РОСІЙСЬКИЙ НАРИС НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТ.

Розглядається російський нарис кінця ХІХ — початку ХХ ст. Висловлюється думка, що в цей період здійснювалося розширення меж жанру нарису, створювалися «синтетичні» твори, в яких органічно поєднувалось документальне та белетристичне начала, що зокрема проявилось в нарисовій прозі І. Буніна й О. Курпіна.

Ключові слова: жанр, нарис, белетризований, документальний, документалізм, нарисове оповідання, жанровий синкретизм.

Рассматривается русский очерк конца ХІХ — начала ХХ в. Высказывается мнение, что в этот период осуществлялось расширение границ жанра очерка, создавались произведения «синтетического» характера, в которых органично объединялось документальное и беллетристическое начала, что, в частности, проявилось в очерковой прозе И. Бунина и А. Курпина.

Ключевые слова: жанр, очерк, беллетризованный, документальный, документализм, очерковый рассказ, жанровый синкретизм.

In the article are considered the Russian essays late ХІХ — early ХХ century. It has been suggested that this period is expanding the boundaries of the genre of the essay, create a piece of «synthetic» character, in which there is an organic union of documentary and fiction began, which, in particular, showed in the essay prose Bunin and A. Kuprin.

Key words: the genre, essay, fictionalized, documentary, documentalism, essay-story genre syncretism.

Нарис кінця ХІХ ст. складно систематизувати і класифікувати, лише з деякою часткою умовності, відповідно до особливостей співвідношення художнього й документального, виокремимо два його типи. У першому («белетризованому») фактографічність поєднується з вигаданими подіями й особами, соціальна типізація досягається як через зображення підкреслено звичайних, правдоподібних ситуацій і деталей (що характерно, наприклад, для нарисів Г. Успенського), так і за допомогою гіпербол, гротеску, навіть фантастики (притаманно нарисовим циклам М. Салтикова-Щедріна). Зрозуміло, і умовні, і життєподібні художні образи в белетризованих нарисах не відірвані від реальності, а є логічним, часто сатирично загостреним продовженням й осмисленням його. До цього типу належать нарисові цикли М. Салтикова-Щедріна «За рубежом» (1880–1881), «Письма к тётеньке» (1881–1882), «Мелочи жизни» (1886–1887) та ін. Кожен цикл — це оповідання й нарис, пов'язані із загальною тематикою, підпорядковані загальній ідеї, тому їх можна визначати як проблемні. Звідси й узагальненість персонажів цих творів, що втілюють насамперед певну соціальну психологію.

У ці ж десятиліття створюються нарисові цикли, збагачені статистичними, соціально-побутовими та географічними даними. Часто такі доку-

ментальні твори були подібними до оповідань і короткої повісті (наприклад, ранні «Записки охотника» Тургенєва). Такі жанрові ознаки мають також нариси Д. Маміна-Сибіряка «От Урала до Москвы» (1881–1882), «Город Екатеринбург» (1884), «От Зауралья до Волги», «За Зауральем» (1885), «Медовые реки» (1892), з яких, власне, розпочалася його літературна діяльність. До белетризованих нарисів сатиричної, викривальної спрямованості належать і нариси К. Станюковича «Письма знатного иностранца» (1878–1897) і «Современные картинки» (1897–1899), у яких письменник відгукувався на найважливіші події свого часу. «Письма...» і «Современные картинки» — цикли невеликих оповідань, нарисів, статей, розповідь у яких ведеться від імені оповідача, «відвертого письменника», якого Станюкович ставить у позицію стороннього спостерігача або робить безпосереднім учасником подій, що описуються. Письменник активно вводить у нариси назви географічних місць і державних установ; художній вимисел допомагає об'єднати різноманітні емпіричні факти, соціальні та політичні реалії в цілісну картину російської дійсності тієї епохи.

Наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. здійснюється розширення меж жанру нарису, створюються «синтетичні» твори, в яких відбувається органічне об'єднання документального та белетристичного начал, що, зокрема, проявилось в нарисовій прозі І. Буніна та О. Купріна.

І. Бунін не був журналістом, але, як і багато російських письменників, співпрацював із періодичними виданнями, зокрема з газетою «Киевлянин», журналами «Вестник Европы», «Мир Божий», «Русское богатство». Оповідання з нарисною основою «На хуторе» (1895), яке І. Бунін в підзаголовкові позначив як нарис, надруковане в журналі «Русское богатство». Його герой — поміщик Капітон Іванович. В оповіданні створюється точний і виразний портрет дрібнопомісного дворянина, котрий уособлював тип російського провінційного поміщика за своїми життєвими стандартами, поведінковими стереотипами, естетичним уподобанням. Дитинство й отрочество Капітон Іванович провів у будинку тітки і в школі кантоністів; писав вірші і присвячував їх доньці чиновника, в яку був закоханий. Ім'я в нього було зовсім не дворянське, а зовнішність — не надто приваблива. І. Бунін відзначає, що в молодості його герой захоплювався поезією Дельвіга і Кольцова, інколи уявляв себе героєм якого-небудь роману Марлінського, іноді Печоріним, намагався дотримувати моди... Але нічого не вийшло: дівчина, котру він любив, вийшла заміж за іншого, і Капітону Івановичу довелося сховати вірші подалі в шафу.

Бунін знайшов той ракурс, який надає можливості показати життя Капітона Івановича, добряка і фантазера. Його єдиним другом був собака Джальма. Вірний своєму нерозділеному кохання, Капітон Іванович так і не одружився, вів своє невелике господарство й іноді їздив на полювання. Дні його, всі як один, склалися в роки. Ось уже й Анна Григорівна, що колись відмовила героєві, померла... Ця звістка викликала в Капітона Івановича безліч спогадів і філософських роздумів про недовговічність людського життя й тлінність усього сущого. Але ось він помітив зірку, що падала, тривалий час дивився на небо, від чого йому стало легше: «... живо чувствовал он своё кровное родство с <...> безмолвной природой!» [2, т. 2, с. 34]. Такий погляд персонажа на світ не є випадковим, адже в нарисі, крім

Капітона Івановича, наявний ще один головний герой — непомітна російська природа. Для неї письменник не шкодує фарб і все помічає — і темні, теплі квітневі ночі, і сади, що пахнуть черемхою, і нічний крик чаплі, і пердранкову соковиту свіжість саду, і мутно-молочний туман, і мідний блиск вікон... «Бунин постигає природу почти исключительно зрением, — писав про нього К. Чуковский. — Как и Фет, он — «соглядатай природы». Его <...> деревенский глаз так хваток, остёр и зорок, что мы все перед ним — как слепые. <...> Там, где мы видим только синюю или красную краску, он видит десятки полутонов и оттенков: розово-золотой, розово-палевый, серожемчужный, сиренево-стальной, серебристо-сизый, радужно-ржавый, серо-зелёный и проч. Он не столько певец, сколько колорист-живописец» [7, с. 83]. Отже, для ранніх оповідань і морально описових нарисів І. Буніна характерне не тільки документально точне зображення життя російського села, а й пошук глибинного сенсу буття.

До морально описових нарисів належать і «Листригоны» (1907–1911) О. Купріна, в яких автор достеменно відобразив психологію, традиції, побут балаклавських рибалок, їх життєвий уклад, конкретні прикмети місця, часу, професії. Як слушно зауважив О. Михайлов, Купрін часто у своїх художніх пошуках відштовхується від факту, що сам по собі може здатися незначним, але, «... обрастая великолепными подробностями, запоминающимися мелочами, каждый факт приобретает дополнительную глубину и ёмкость» [6, с. 157–158]. «Листригоны» складаються з восьми нарисів, що розповідають про приморське містечко в період «мертвого сезону», коли воно живе своїм справжнім, а не суєтним курортним життям. Точність і достовірність описів поєднуються в «Листригонах» з психологізмом, складною, основою на асоціаціях сюжетно-композиційною організацією. Перший і останній нариси циклу («Тишина» і «Бешеное вино») мають ліричний сюжет. Читач ознайомлюється з Балаклавою після від'їзду останніх курортників, коли на галасливих вулицях раптом запанувала тиша і з'явилося «исконное, древнегреческое население, до сих пор прятавшееся по какому-то щелям и задним каморкам» [5, т. 5, с. 369]. Купрін майстерно, кількома штрихами зображує і набережну з розстеленими на грубій мостовій сітками, і темнолицих грекинь біля джерела, і галасливі кав'ярні, в яких організувалися рибальські ватаги... Іншим нарисам, що ввійшли до циклу («Макрель», «Кража», «Белуга», «Бора»), властива подієва динаміка, що організовує напружений пригодницький сюжет. «Водолазы» ж і «Господня рыба» — майстерно зображені сценки. В останньому нарисі, покидаючи рибальське містечко, читач опиняється в кав'ярні, де автор-персонаж разом з рибалками-лістригонами п'є молоде вино. У «Листригонах» відчутні стилістичність, «спресованість» оповіді, характерні і для нарису, і для оповідання. Але насамперед вони містять свідчення очевидця: до кожного документального факту, відбитого в нарисі, автор або прямо причетний, або чітко визначає своє ставлення до нього.

О. Купрін виокремлює в персонажах своїх нарисів передусім соціально значущі риси, але їх образи достатньо індивідуалізовані й психологізовані. Одним-двома виразними штрихами надається портретна характеристика персонажа. О. Купрін не шкодує фарб, живописуючи сильного й щасливого рибалку-«лістригона» Юру Паратіно; а поруч з ним постає

образ Сашка Комісiонера, блакитноокого красеня з античним профiлем, який риби не ловив, а був дрiбним шахраєм i «первый лентяй, плут и шут на всём крымском побережье» [5, т. 5, с. 398]. Але при цьому й першим нирцем. Купрiн зазначає особливостi поведiнки свого персонажа, зовнiшнiсть, схильнiсть до розiграшiв, перед читачем зримо постає безжурний нащадок грекiв-лiстригонiв. Саме поєднання суворого документалiзму i художнього узагальнення зумовлює появу яскравих i виразних образiв цього нарисового циклу. У нарисi значну роль вiдiграють i авторськi роздуми про минуле Балаклави, яку колись населяли жорстокi лiстригони, про пiдприємливих генуезцiв, «воздвигавших здесь, на челе горы, свои колоссальные крепостные сооружения» [5, т. 5, с. 371], про загиблу бурхливої ночi англiйську флотилiю... Цi абстрактнi мiркування автора-персонажа iснують поряд з точно визначеними деталями. Причому Купрiн, створюючи «Лiстригонов», вiдтворював не тiльки мiнливий балаклавський краєвид, портрети мiсцевих жителiв, але й з можливою точнiстю передавав звуки: уночi в тишi раптом плесне об камiнь маленька хвиля, рипне човен на канатi, пролунають повiльнi кроки нiчного сторожа... «Так ясны эти звуки среди ночной тиши...» [5, т. 5, с. 372].

У «Лiстригонах», як i в нарисових оповiданнях I. Бунiна, пейзаж має як фонове, так i значне смислове навантаження, використовується передусiм для позначення мiсця й обстановки, в якiй вiдбувається дiя нарису. Наприклад, Балаклавська бухта — вузькогорла, звивиста й довга. Сама ж Балаклава пiсля вiд'їзду останнiх дачникiв — простора, свiжа, затишна, по-домашньому дiлова. Пейзаж передає певний настрiй i внутрiшнiй стан автора-персонажа: «В Балаклаве конец сентября просто очарователен. Вода в заливе похолодела; дни стоят ясные, тихие, с чудесной свежестью и крепким морским запахом по утрам, с синим безоблачным небом, уходящим бог знает в какую высоту, с золотом и пурпуром на деревьях, с безмолвными чёрными ночами» [5, т. 5, с. 408].

Нарисовий цикл «Лiстригоны» — документальний, водночас оповiд у ньому суб'єктивна i пiдвищено емоцiйна. Подiї показанi так, як це необхідно для виявлення авторського ставлення до життя балаклавських рибалок. Авторське свiтовiдчуття визначає той емоцiйний фон, який передається читачевi нарисiв. У «Лiстригонах» завжди наявна авторська емоцiйна оцiнка зображуваного, завдяки чому в читача складається враження, що йдеться про справжнi, достовiрнi, невигаданi подiї. Взаємодiя рiзних оповiдних жанрiв — одна з форм розширення зображально-виражальних можливостей документально-художньої прози, що надзвичайно яскраво проявилось в нарисах та оповiданнях I. Бунiна й О. Купрiна, яким удалося знайти новi точки дотику художньої прози i документалiстики та здiйснити їх органiчний синтез у своїх нарисах.

Наприкiнцi ХІХ — початку ХХ ст. популярнi й подорожнi нариси. Пластично-чуттєва образнiсть i реалiстична конкретнiсть пригаданi нарисової прози I. Бунiна. Його нарис «По Днепру» (1895) став основою нарисового оповiдання «Казацким ходом» (1898). Письменник зiзнавався, що йому завжди була цiкава Малоросiя, вiн знав творчiсть Гоголя, зачитувався вiршами Шевченка... I тому подорожував по мальовничiй рiчцi. Справжнiй художник, Бунiн по мiрi просування далi на пiвдень вiдзначав i мiнливи пей-

зажі, що ставали дедалі яскравішими, і зовнішність українців, і їх м'який південний говір... Зокрема, він зазначає, що мужики-великороси — «народ, по большей части, измождённый, в дырвях зипунах, в лаптях и онучах, с исхудальными лицами и лохматыми головами. А хохлы производят отрадное впечатление: рослые, здоровые и крепкие, смотрят спокойно и ласково, одеты в чистую, новую одежду...» [2, т. 2, с. 427]. Та й місця вже за Курськом, зазначає автор, почалися веселі: «равнины полей уходят в такую даль, о которой жители северных губерний даже понятия не имеют» [2, т. 2, с. 427]. І. Бунін майстерно описує все нові й нові пейзажі, Дніпро, такий різний у різний час доби. Якщо це ранній ранок, то від річки віє свіжістю, ароматною вологою; ближче до полудня все завмирає в нерухомому повітрі. Письменник відзначає і блідо-синюваті силуети невисоких гір, і мальовничі заливні луки, і сліпуче блискучі смуги мілин, і білі хати, оточені садами, мальвами та соняшниками. У Каневі Бунін побував на могилі Кобзаря. Він пише про великого українського поета, котрий «... воплотил в своих песнях всю красоту своей родины вместе с горестями своей страдальческой жизни, и чьё простое крестьянское имя — Тарас Шевченко — навсегда останется украшением русской литературы» [2, т. 2, с. 432]. Покидаючи Канів, письменник відчував, що батьківщина великого народного поета стала для нього ще ближче.

Описуючи свою подорож, І. Бунін зображує виразні пейзажі, використовуючи, якщо можна так висловитися, найрізноманітнішу техніку. Це може бути і легка, ніжна акварельна замальовка заходу, і пастельний світанок, і ніби написаний темперою полудень... Удаються молодому письменникові й портрети, причому це короткі, але надзвичайно ємні й точні описи людей, яких він зустрів на своєму шляху. Ось, наприклад, лоцмани, котрі провели «Чайку» через пороги: «Один из них был высокий, строгий старик-казак, другой — коренастый, добродушный и важный, настоящий Тарас Бульба» [2, т. 2, с. 435]. Розповідає Бунін і про дніпровські пороги, про те, які вони небезпечні, як складно їх долати, сподіваючись лише на досвід лоцманів, реакцію веслярів та на везіння. Коли минула небезпека, автор-персонаж із видимим задоволенням називає дніпровські пороги по іменах — Кадацький, Сурської, Лоханський, Звонецький, Ненаситець... Зійшовши в Олександрівську, він походив по Хортиці, марно намагаючись знайти сліди Запорізької Січі. Однак навколишня краса відволікла його: за Хортицею починалася «Великая Днепровская Плавня, где Днепр разливается необозримыми озёрами и весь усеян тысячами островов в рощах, верболазах и камышах» [2, т. 2, с. 437]. Далі стелилися зелені, соковиті степи і, нарешті, море. Автор-персонаж, зовсім ще юнак, відчуває, що життя прекрасне й захоплює, і це відчуття передається читачеві.

І. Бунін тонко і глибоко відчував і красу природи далеких країн. Так, в оповіданні «Тиша» (1901), яке можна позначити як твір нарисового типу, описується прогулянка Женевським озером. Письменник милується чистотою і свіжістю ранку, яскравістю незнайомих місць: «Савойские горы таяли в светлом утреннем пару, и под солнцем едва можно было различить их <...> Вблизи, в огромном пространстве долины, в прохладной и влажной свежести тумана, лежало голубое, прозрачное и глубокое озеро» [2, т. 2, с. 237]. Кількома штрихами Бунін намічає й міський пейзаж — чисті

привітні вулиці, мальовничі тополі й платани в тихих золотих садах, бірюзове небо, блакитну прозору воду озера, крізь яку видно дно, палі і човнові килі... Не можна не погодитися з К. Чуковським, котрий писав про Буніна: «Любование, радование зримым — главная услада его творчества» [7, с. 83]. Дійсно, письменник помічає і чує багато чого — ліси й гаї, що майоріють ніжними осінніми барвами, мальовничі вілли в садах, ніжний звук дзвону, що пливе над водою... У Буніна «есть глубокая органическая связь с русской прозой: с пейзажем Тургенева и с описанием Чехова, — писав М. Волошин. — <...> И если мы не находим в нём плавного струящегося ритма, <...> то в его прерывистости и неторопливости бесспорно получил стихотворное обобщение многоголосый ритм тургеневских и чеховских описаний» [3, с. 493]. Так Волошин писав про бунінську поезію, але це ж можна сказати і стосовно прози письменника. «Красота новой для нас природы, красота искусства и религии всюду волновала нас юношеской жаждой возвысить до неё нашу жизнь, наполнить её истинными радостями и разделить эти радости с людьми. <...> не сказочное ли это счастье, которое уходит за тёмные леса и горы по мере того, как идёшь за ним?» [2, т. 2, с. 240]. У цих рядках — увесь Бунін, справжній художник, поет і співак природи.

І. Бунін є автором циклу подорожніх нарисів з поетичною назвою «Тень птицы» (1907–1911). У них він спостерігає й описує природу, культуру Сходу, втілену в предметному світі, архітектурі, звичаях. У бунінських нарисах простежується зв'язок старовини і сучасності, який відбиває поетичне сприйняття світу. Цикл розпочинається однойменним нарисом «Тень птицы». Як завжди, Бунін — передусім художник і видатний майстер пейзажу, а його замальовки — зримі і виразні: тут і прозоре повітря, і сизо-червоний захід сонця, і мутно-білий місяць... Настільки ж виразні й перші враження від Туреччини, що розкинулася по берегах Босфору. Бунін відзначає контрасти: «Ветхость — и чудовищные руины Румели-Гисар <...> Запустение — и роскошь султанских вилл, пороги которых купаются в зелено-голубой воде пролива, эти сплошные сады и селенья, каики из золотой лакированной ясени, устланные бархатными коврами...» [2, т. 3, с. 317–318]. Він описує свої враження від нової, екзотичної країни. Це і бухта Золотий Ріг, і порт з його хвилюючими звуками, фарбами, запахами, і мечеті, і храм Софії.

В іншому нарисі, що ввійшов до циклу («Море богів»), описаний перехід через Дарданелли в Середземне море. «Был опять тонкий пар, полный блеска, лёгкий, влажный воздух, — зазначає Бунін. — Но море было уже не то. Это было густое сине-лиловое масло» [2, т. 3, с. 336]. І ось уже автор і його читачі опиняються в іншій екзотиці — грецькій: Евбея, ««пустынные горы» Гимета» [2, т. 3, с. 336], Акрополь — «... впервые в жизни всем существом своим ощутил я древность» [2, т. 3, с. 336]. Бунін докладно описує Афіни, і перед читачем постають сліпучо-білі вулиці грецької столиці, зелені жалюзі на вікнах, королівський палац, Акрополь. «Наконец, коляска останавливается как раз против входа в гранитной стене, за которым широкая лестница из лоснящегося мрамора поднимается к Пропилеям и Парфенону... И на мгновение я теряюсь... Боже, как всё это просто, старо и прекрасно!» [2, т. 3, с. 337]. Письменник занурюється в атмосферу

древньої цивілізації, яка створила багатющу культуру, міфологію, завоювала безліч земель, що прийшла в занепад, проте не втратила своєї величі. А. Щербенок підкреслює, що реальність в бунінській прозі «подчёркнуто вещественна, переполнена выпуклыми, осязаемыми деталями, что отмечал ещё Чехов. Язык Бунина действительно представлен как непосредственное выражение реальности, как предельно миметичный язык...» [8, с. 121].

У нарисах «Дельта» і «Свет Зодиака» описується Єгипет. Здається, що чим далі мандрівники просуваються на південь, тим в екзотичніші місця вони потрапляють. Крім того, рухаючись у цьому напрямі, їм трапляється дедалі більше нагадувань про великі стародавні цивілізації, виникає своєрідна зворотна хронологія: Константинополь — захід Римської імперії, потім — Греція, Єгипет і, нарешті, — Іудея, якій присвячені сім нарисів циклу. Бунін пише: «... тут старее, восточнее. И небо над базаром ярче, и зной не тот» [2, т. 3, с. 360]. Здається, що в Яффі час зупинився: тут «тысячу лет торгуют одним и тем же — хлебом, жареной рыбой, уздечками, серебряными кольцами, связками чеснока, шафраном, бобами...» [2, т. 3, с. 360]. Письменник зазначає зв'язок епох: «... эти чёрные, курчавоседые старики-семиты с обнажёнными бурыми грудями, в своих пегих хламидах и бедуинских платках; эти измаилитянки в чёрно-синих рубахах, идущие гордой и лёгкой походкой с огромными кувшинами на плечах; эти нищие, хромые, слепые и увечные на каждом шагу — вот она, подлинная Палестина древних варваров, земных дней Христа!» [2, т. 3, с. 360–361]. Яффа, Єрусалим, Назарет, Єрихон, Газа... Бунінські нариси асоціюються зі Старим і Новим Заповітами, в них відбиваються одвічні, позачасові закони буття.

У душі реалістичної традиції І. Бунін та О. Купрін відтворюють у своїх нарисах світ в адекватних йому формах, але позбавляються соціально-політичної злободенності, властивій російській нарисовій прозі XIX ст. У їхній творчості немає повчального пафосу, характерного для російської класичної літератури. У цей час гостро відчувалася криза колишніх уявлень про літературу. Наприклад, Андрієвич у зв'язку із цим зазначає, що література — це «служение, а не свободное проявление художественной личности творца. Это наше общепризнанное, наш догмат. Отсюда своеобразный ригористический устав, длинный ряд поучений, продолжающийся ещё и теперь, постоянный переход от художественности к публицистике, пренебрежение к форме, боязнь фраз и даже красоты, потому что освободительной, революционной роли красоты мы не поняли ещё и теперь» [1, с. 13]. У художній свідомості епохи стверджувався новий погляд на функцію мистецтва. Оновлення літератури зумовило виникнення нових напрямів, один з яких — неореалізм. Письменники-неореалісти по-своєму продовжили традиції класичного реалізму, і зважаючи на досвід модернізму: «В 1910-е гг. неореалисты работают в среднем и малых эпических жанрах, иногда создают очерки (Тренёв, Пришвин, Шмелёв)» [4, с. 136], зазначає Т. Давидова. Не можна з нею не погодитися: письменники-неореалісти дійсно лише іноді створювали нариси — хоча б уже тому, що їх зацікавлювали жанрово-стильові експерименти в традиції художніх досягнень символізму. Нарис же для подібних експериментів — жанр малопринятний. Утім, твори неореалістів відрізнялися жанровим синкретизмом, і нари-

сове начало можна виявити в деяких повістях і оповіданнях Є. Замятіна, М. Пришвіна, С. Сергеева-Ценського та ін.

У літературі межі XIX–XX ст. виявляються, здавалося б, суперечливі тенденції. З одного боку, посилюється роль документа в художній тканині твору; увагу читачів дедалі більше привертають репортаж і нарис. А з іншого — витвори мистецтва починають сприйматися як «живий» і самодостатній художній світ поза його безпосереднім зв'язком із реальністю. У нарисі цієї доби створюється особлива атмосфера ліричного настрою, він постає в досконалішій літературній формі; мова описів ускладнюється, набуває семіотичної насиченості. У цей час у нарисовому жанрі, як і в усій російській літературі, відбувався пошук нових форм вираження авторської суб'єктивності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреевич [Соловьёв Е. А.]. Опыт философии русской литературы : монография / Андреевич [Соловьёв Е. А.]. — СПб. : Изд-е т-ва «Знание», 1905. — 538 с.
2. Бунин И. А. Собрание сочинений : в 9 т. / И. А. Бунин. — М. : Худож. лит., 1967.
3. Волошин М. Лики творчества / М. Волошин. — 2-е изд., стереотип. — Л. : Наука, 1989. — 848 с.
4. Давыдова Т. Т. Русский неореализм: идеология, поэтика, творческая эволюция (Е. Замятин, И. Шмелёв, М. Пришвин, А. Платонов, М. Булгаков и др.) : учеб. пособ / Т. Т. Давыдова. — 2-е изд., испр. — М. : Флинта; Наука, 2006. — 336 с.
5. Куприн А. И. Собр. соч. : в 5 т. / А. И. Куприн. — М. : Правда, 1982.
6. Михайлов О. М. Куприн / О. М. Михайлов. — М. : Мол. гвардия, 1981. — 270 с.
7. Чуковский К. Ранний Бунин / К. И. Чуковский // Вопр. лит. — 1968. — № 5. — С. 83–101.
8. Щербенок А. Деконструкция и классическая русская литература: от риторики текста к риторике истории / А. Щербенок. — М. : Нов. лит. обозрение. — 2005. — 232 с.

Надійшла до редколегії 04.03.2014 р.

УДК 338.48-44(1-22):331

А. П. АНИЩЕНКО

ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК НАПРЯМ ТРУДОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Висвітлено запропоновані автором педагогічні умови ефективної соціалізації сільської молоді у сфері зеленого туризму.

Ключові слова: педагогічні умови, сільська молодь, зелений туризм.

Освещены разработанные автором педагогические условия эффективной социализации сельской молодежи.

Ключевые слова: педагогические условия, сельская молодежь, зеленый туризм.

The essence of effective teaching conditions in rural socialization are developed.

Key words: pedagogical terms, rural youth, rural tourism.

Нині широкомасштабних змін в економічній, політичній, соціальній сферах принципового значення набуває створення умов для ефективної трудової соціалізації молоді, опанування загальнозначимих норм і соціальних цінностей як регуляторів просоціальної поведінки на ринку праці.

Світові глобалізаційні процеси сприяють розвиткові нових форм міжнародного поділу праці, уможливають суттєво прискорити і раціоналізувати виробництво, потребують підвищення рівня зайнятості та продуктивності праці. Орієнтація економіки на ринок зумовлює значимість специфічної сукупності соціальних якостей особистості, таких як пріоритет приватного інтересу, індивідуалізм, віра у власні сили, розширення свободи особистості, ініціатива, підприємливість, максимальні досягнення в праці й особисті успіхи.

Проблеми, пов'язані із соціалізацією особистості, завжди турбували людство, значно раніше, ніж виник спеціальний термін «соціалізація». Категорію «соціалізація» використовують як наукове поняття представники різноманітних наук — філософії, соціології, етнографії, політології, психології, педагогіки, соціальної педагогіки тощо. Особливості процесу соціалізації в інформаційному суспільстві розглядали Ш. Амонашвілі, А. Печчеї, А. Рижанова. Але дослідження його як напряму трудової соціалізації молоді здійснене недостатньо.

Філософські підходи щодо визначення поняття «соціалізація» зумовлюють категорійне обґрунтування та пізнання самого явища соціалізації. У філософських працях це поняття розглянуто як усвідомлення необхідності збереження й стабілізації суспільних відносин, долучення індивіда до надбань культури певної людяності, системи нових суспільних зв'язків і залежностей, розвиток форм соціальності.

Із соціологічної точки зору соціалізація — це можливість і механізм розвитку суспільства. Соціологи зазначають, що соціалізація як процес «розвитку соціальної природи чи характеру» індивіда відбувається внаслідок стихійного впливу як оточення, так і суспільства згідно зі «свідомим планом». Результат соціалізації — «плюралістична поведінка», що забезпечує взаєморозуміння, комунікацію людей, відповідає «соціальному розуму» [6; 7].

Педагоги, зважаючи на активність чи пасивність людини в процесі соціалізації, виокремлюють декілька підходів до цього процесу: суб'єкт-об'єктний — пасивна роль особистості в процесі соціалізації, де безпосередньо соціалізація розглядається лише як адаптація особистості до соціуму (суспільство — суб'єкт, особистість — його об'єкт); суб'єкт-суб'єктний — особистість, активно беручи участь у процесі соціалізації, не тільки адаптується до соціуму, а й інтенсивно впливає на власні життєві обставини і саму себе [2; 3]. Педагогічна наука акцентує на тому, що соціалі-

зація здійснюється через освіту й виховання і є необхідною для підготовки молоді до дорослого життя.

Згідно з концепціями соціалізації науковців соціально-педагогічного напрямку та зважаючи на необхідність демократизації українського суспільства, соціалізація — це двосторонній процес взаємодії соціуму й особистості, в якому вони перебувають у рівних суб'єкт-суб'єктних відносинах. Результатом цієї активної взаємообумовленої взаємодії особистості й соціуму є соціальність як опанування соціальних цінностей, якостей, норм, зразків просоціальної поведінки, яка забезпечує долучення людини до суспільства, саморозвиток, відтворення досвіду та її вплив на позитивну трансформацію суспільства.

Людина розвивається духовно й фізично тільки в процесі праці. Будь-які спроби уникнути продуктивної праці призводять до негараздів як для особистості, так і для суспільства. Важливі зміни характеру та змісту праці, що відбуваються нині в сільському господарстві, висувають посилені вимоги до професійних здібностей молоді. Тому провідними напрямками діяльності суспільства мають бути не тільки підготовка підростаючого покоління до праці, залучення його до сільськогосподарського виробництва, але й забезпечення необхідних умов для роботи, які б сприяли високопродуктивній праці молоді з високою професійною майстерністю, новаторством.

Нині трудове виховання, як складова соціалізації, стало об'єктом вивчення таких учених, як Д. Бех, О. Єгоров, Е. Клімов, І. Назимов, В. Панков, Д. Тхоржевський. Але недостатньо уваги приділяється забезпеченню ефективної трудової соціалізації молоді, особливо сільської, в сучасних умовах інформаційного суспільства.

Молодь, набуваючи соціального досвіду, паралельно долучається до багатогранних суспільних відносин; зростає власна активність особистості, самостійність у виборі соціальних цінностей, середовища, видів діяльності, яким надається перевага. Ефективний процес соціалізації передбачає, насамперед, набуття соціального досвіду в процесі трудової діяльності. Виконуючи трудові функції, особистості взаємодіють одна з одною, і саме праця є тією первинною категорією, яка відбиває всю різноманітність людських відносин. Суспільна праця, змінюючи соціальне становище різних груп працівників, їхні соціальні якості, є загальною базою, підґрунтям усіх соціальних явищ та процесів, що відбуваються в суспільстві. Отже, найважливішим видом соціальної діяльності визнано трудову. Пріоритетного статусу праця набуває завдяки тому, що створює цінності й здатна задовольняти різноманітні потреби людей. А загалом будь-яка людська діяльність, якщо вона доцільна, містить елементи праці. Праця — основа функціонування та розвитку людського суспільства, її соціальна сутність зумовлена декількома чинниками. По-перше, вона є процесом взаємодії людини і природи, в якому людина своєю діяльністю опосередковує, регулює обмін речовин між собою і природою. По-друге, людина, впливаючи на природу, використовуючи та змінюючи її для задоволення своїх матеріальних і духовних потреб, не тільки створює матеріальні та духовні блага, а й змінює власну природу, розвиває здібності та нахили, виробляє соціально необхідні якості, формує себе як особистість. Праця є фундаментом, на яко-

му базуються соціальні процеси, формуються соціальні відносини; змінює становище, створює соціальний та професійний портрет особистості.

Праця як соціальний інститут, специфічна форма спільної діяльності людей є не тільки методом, процесом добування засобів до існування, вона визначає специфіку практично всіх соціальних, економічних та інших процесів у суспільстві, навіть специфіку суспільного ладу в державі.

Впливаючи на природу, взаємодіючи з нею, людина не тільки створює матеріальні (їжу, одяг, житло) і моральні (мистецтво, літературу, науку) блага, а й змінює власну сутність: збагачується знаннями та досвідом, розвиває свої здібності й хист, набуває певних соціальних властивостей, формується як особистість. Отже, праця — першопричина розвитку людини. Вона впливає на саму особистість людини, не тільки прищеплюючи їй певні навички, а й визначаючи її ставлення до навколишнього світу та інших людей, формуючи основу її життєвої позиції.

Значимим є те, що працюючи, люди забезпечують як свої існування та розвиток, так і буття та розвиток суспільства, зокрема його трудової сфери. Виконуючи трудові функції, люди взаємодіють, і саме праця є тією первинною категорією, яка відбиває всю різноманітність людських відносин.

Трудова соціалізація — це розвиток людини, оснований на розвитку її трудових та професійних якостей, що починається з ранньої трудової освіти і триває впродовж усього життя у взаємодії з навколишнім середовищем. При цьому відбуваються опанування соціальних норм і культурних цінностей, професійний саморозвиток та самореалізація особистості в суспільстві, до якого вона належить. Трудова соціалізація здійснюється і спонтанно у взаємодії людей, передаванні навичок і досвіду культури й у процесі цілеспрямовано організованої діяльності. Вона є масовою формою реального залучення індивіда до суспільства та його творчого розвитку завдяки участі в суспільно корисній організованій праці. Трудова соціалізація — це соціальна цінність, а необхідність трудової соціалізації є складовою системи соціальних потреб; процес соціалізації в трудовій сфері, найважливіший для професійно-трудового становлення молоді.

Зважаючи на природні й історичні особливості України, село завжди відіграло важливу соціальну роль. Село для українського народу було і є чимось незрівнянно більшим і ширшим. Це становий хребет нації, матеріальна та духовна основа її буття, джерело менталітету, моральності й оберіг духовної пам'яті [1].

В історичних працях село визначають як первісну громаду, де формувалася соціальність місцевих жителів. Саме в ньому зберігається етнічна самобутність українського народу, провідним засобом для досягнення якої є культурно-просвітницька діяльність, а результатом — утілення гуманістичних поглядів українців, створення загальнонаціональної інституції — православної громади, участь сільських мешканців у суспільно-політичному й культурно-національному житті України [1].

Сільська громада регулює всі аспекти життя: взаємодопомога, що проявлялася в різних формах та обрядах життєвого циклу людини, відповідальність один за одного, колективний захист честі й власності кожного

члена громади, дотримання моральних норм поведінки, колективна взаємодопомога — «толока», храмові свята та празники [1].

Глибока економічна криза 90-х рр. XX ст. і соціальні втрати початку XXI ст. призвели до таких негативних наслідків, як низький рівень зайнятості й зuboжіння сільських жителів, занепад соціальної інфраструктури села, наростання депопуляції населення, прискорення обезлюднення і вимирання сіл. Дезорганізація виробничої сфери села є головною причиною масової незайнятості сільського населення. Сучасна соціокультурна ситуація характеризується негативними процесами у сфері духовного життя українського суспільства — втратою духовно-моральних орієнтирів, відчуження від культури і мистецтва дітей, молоді й дорослих, істотним зменшенням фінансової забезпеченості установ культури, зокрема й діяльності сучасних сільських культурно-дозвіллевих центрів. Унаслідок цього відбувається зниження якості і рівня освіти та соціального виховання сільської молоді, що негативно впливає на процес її соціалізації взагалі та трудової соціалізації зокрема.

Трансформація суспільних відносин призвела до руйнування колгоспів як основного інституту соціалізації сільських мешканців. Відбувається значне зростання рівня безробіття, що спонукає до виїзду із села, насамперед, молоді. Проте необхідно зазначити, що ринкові перетворення в аграрному секторі здійснюються значно повільніше, ніж в інших секторах економіки, а подолання соціально-економічного занепаду села потребує кількісно значних зусиль і коштів, спрямованих на відродження й урізноманітнення виробничої сфери, створення нових робочих місць відповідно до сучасних викликів суспільства, підвищення добробуту сільських жителів, забезпечення надійного функціонування та зміцнення матеріальної бази соціальної інфраструктури, чому сприяє, на нашу думку, розвиток сільського зеленого туризму.

Сільський зелений туризм уряд України розглядає як невід'ємну складову програми комплексного соціально-економічного розвитку села та спосіб активізації внутрішнього й іноземного туризму. Одним із головних напрямів державної політики в галузі туризму має бути залучення приватного сектора, особливо в сільській місцевості, до рекреаційно-туристичного підприємництва та підсобної діяльності у сфері туризму (сільського зеленого туризму).

Ось чому одним із найважливіших, пріоритетних напрямів діяльності держави на селі, який має постійно здійснюватися, зважаючи на її можливості на політичному, соціальному, економічному, законодавчому та організаційному рівнях, повинна стати державна молодіжна політика. Її першочергові завдання — створити сприятливі передумови життєвого самовизначення та самореалізації молодих громадян, вирішити нагальні проблеми молоді, підтримати її інноваційну діяльність, громадську активність, тобто забезпечити ефективний процес соціалізації, особливо її трудової складової. Важливим напрямом реалізації державної молодіжної політики на селі є вирішення проблем зайнятості молодих людей, захист їх від безробіття, розвиток трудової активності, зокрема підприємницької діяльності молоді. Щоб досягти успіхів у цьому напрямі, необхідно долучити сільську молодь

до створення системи відпочинку міських жителів на базі особистих підсобних господарств (сільський зелений туризм).

На початку третього тисячоліття туризм являє собою потужне планетарне соціально-економічне та політичне явище, що значною мірою впливає на світовий устрій та політику держав і регіонів. Розвиток туризму має велике значення як для держави загалом, так і для окремої особистості зокрема, посідає особливе місце в економіці країни. Виконуючи економічні, соціально-культурні, політичні, рекреаційні, виховні й екологічні функції, він є сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів.

Туризм проявляється як форма суспільного споживання специфічних благ, послуг та товарів, що об'єктивно розвинулася, утворивши галузь діяльності зі створення цього специфічного продукту й організації його споживання, яка за кінцевим призначенням та напрямом діяльності належить до споживчих галузей господарства.

Загострення екологічних і культурно-духовних проблем у великих містах, які пов'язані з процесами урбанізації та індустріалізації, об'єктивно зумовило виникнення потреби в безпосередньому спілкуванні міського населення з природою. Розвиток сільського зеленого туризму в Україні є актуальним у зв'язку з його подальшим впливом на стабілізацію економічного становища сіл, забезпечення зайнятості сільського населення, виходом із соціально-економічної кризи, зменшенням міграції населення із сільських регіонів до міст [4].

Сільський туризм — це напрям туризму та вид діяльності сільського населення, форма відпочинку міських мешканців. Його особливістю і економічною конкурентною перевагою якого є поєднання комплексу факторів, що сприяють успішному бізнесу й ефективному процесу соціалізації як тих, хто організує цей відпочинок, так і тих, хто відвідує селянські оселі, тобто створення педагогічної системи, де впроваджується соціальне виховання як суб'єктів туристичного бізнесу, так і їх об'єктів.

Відпочинок у сільській місцевості сприяє ефективній рекреації, отриманню емоційної підтримки від спілкування з гостинними господарями, ознайомленню з культурно-етнічними особливостями регіону. Така підтримка має спрямовуватися на формування соціальних якостей, опанування національних цінностей українського народу.

Позитивною особливістю розвитку сільського туризму є зайнятість сільських мешканців у сфері туристичних послуг, ефективність і якість яких залежать від рівня підготовки майбутніх керівників туристичних господарств.

Серед сучасних особливостей сільських поселень, як негативних об'єктивних факторів соціалізації молоді, можна назвати: невелику щільність населення, обмежену різноманітність видів трудової та дозвіллевої діяльності, недостатню соціально-професійну та культурну диференціацію, відсутність культурних закладів.

Позитивною ознакою села є посилений контроль за життєдіяльністю особистості зі сторони оточення, стабільність складу мешканців населеного пункту, міцні родинні зв'язки. Для села характерні «відкритість» спіл-

кування, відсутність анонімності, близькість у відносинах, усестороннє спілкування. Сільська молодь більшою мірою, ніж міська, орієнтована на необхідність збереження традицій. Сучасні об'єктивні фактори ускладнюють традиційні форми працевлаштування і соціалізації сільської молоді. Необхідні нові методи, адаптовані для села. Одна з можливих інноваційних форм трудової соціалізації молоді — сільський зелений туризм в Україні, основні завдання якого — підвищення рівня добробуту сільського населення, зменшення міграції робочої сили із сільської місцевості до міст; розширення сфери зайнятості сільського населення, можливостей реалізації продукції особистого підсобного господарства як готових продуктів харчування; відродження та розвиток місцевих ремесел, фольклорних і культурних традицій, народних звичаїв, пам'яток історико-культурної спадщини; стимулювання розвитку інфраструктури сільського зеленого туризму [5].

Досвід Італії, інших країн Європейського союзу свідчить, що сільський зелений туризм є порятунком для сільського господарства, а для України — це ще й збереження народних традицій, сімейних цінностей, прикладів сімейного виховання. Для сільського мешканця зелений туризм перетворюється на основні вид діяльності та джерело прибутків, розширює сферу зайнятості сільського населення, забезпечує ефективний процес трудової соціалізації.

Сільський зелений туризм передбачає функціонування цілої інфраструктури, зокрема для проведення змістовного дозвілля, що дозволяє налагодити роботу таким чином, щоб гість відчував домашній комфорт. Привабливість сільського зеленого туризму — наявність національного колориту, екологічної безпеки та змістовного дозвілля туристів. Досвід більшості господарів, які вже працюють у цій галузі, свідчить, що недостатньо туристу давати переночувати, нагодувати його — потрібно ще й розважити, тобто створювати різні програми дозвілля, завдяки відповідній підготовці соціальних аніматорів для сільського зеленого туризму із сільської молоді та молодих власників сільських господарств, здатних правильно керувати вільним часом туристів.

Соціально-культурна анімація — це діяльність, спрямована на розвиток і зміну соціального спілкування, популяризацію активного відпочинку, надання інноваційних туристичних послуг та організацію дозвілля туристів ігровими елементами й шоу-програмами, що проводять соціальні аніматори, які сприяють соціальному виховання тих, хто відпочиває в сільській садибі [2].

Для організації цікавої творчої соціально спрямованої діяльності, соціального та культурного вдосконалення особистості садиби, організації їхнього вільного часу з використанням можливостей соціокультурної сфери й освіти необхідно підготувати суб'єктів такої діяльності із сільської молоді, що вможливить забезпечення процесу їх трудової соціалізації. Для цього потрібно розробити та впровадити соціально-педагогічні умови ефективної трудової соціалізації сільської молоді. Першою соціально-педагогічною умовою є підготовка сільської молоді до роботи соціально-культурними аніматорами в зеленому туризмі, що передбачає відповідні освіти та соціальне виховання.

Друга соціально-педагогічна умова ефективної трудової соціалізації сільської молоді є використання сучасних технологій соціально-анімаційної діяльності в зеленому туризмі.

Третя соціально-педагогічна умова — формування професійно значущих якостей та усвідомлення соціальних цінностей особистості соціально-культурних аніматорів зеленого туризму за допомогою участі у створенні громадських організацій у селі, розробки проєктів зеленого туризму, проведення фандрайзингових кампаній, сприяння розвиткові благодійності.

Діяльність соціально-культурних аніматорів зеленого туризму є невід’ємною складовою процесу соціального виховання, оскільки має на меті всестороннє формування особистості, яке спрямоване на активізацію процесу спілкування, самопізнання, прояв творчості в усіх сферах діяльності. Вирішення завдань соціального виховання, розроблення та реалізація соціально-педагогічних умов для забезпечення ефективної трудової соціалізації сільської молоді — нове завдання для соціально-педагогічної науки.

Розвиток сільського зеленого туризму сприяє популяризації, збереженню та передаванню української культурної спадщини, традицій, цінностей, він є реальним способом економічного та соціального розвитку депресивних сільських районів, що вможливить запобігти деградації сільської місцевості, міграції місцевого населення, забезпечивши його трудову зайнятість.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія / О. В. Безпалько. — К. : Наук. світ, 2006. — 363 с.
2. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. для высш. учеб. заведений / А. В. Мудрик. — М. : Академия, 2004. — 304 с.
3. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Ф. А. Мустаева. — М. : Академ. Проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. — 416 с.
4. Про затвердження державної програми розвитку туризму на 2002–2010 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 583 // Офіц. вісн. України. — 2002. — № 18. — С. 143.
5. Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні : Указ Президента України від 21 лютого 2007 року № 136/2007 // Урядовий кур’єр. — 2007. — № 37.
6. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : закон України від 5 лют. 1993 р. № 2998 // Відом. Верховної Ради України. — 1993. — № 16. — Ст. 167.
7. Рижанова А. О. Развитие социальной педагогики в социокультурном контексте : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / А. О. Рижанова ; Харк. держ. акад. культуры. — Х., 2004.

Надійшла до редколегії 10.04.2014 р.

СУЧАСНА СТРАТЕГІЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Зазначено, що інноваційно-інвестиційна модель розглядається як творчий процес формування принципово нових технічних та організаційних конфігурацій, які забезпечують поширення нововведення, а інновації — як життєвий цикл структурно-функціональних змін.

Ключові слова: інноваційно-інвестиційна стратегія, підприємство, економічне зростання, життєвий цикл, нововведення.

Указано, что инновационно-инвестиционная модель рассматривается как творческий процесс формирования принципиально новых технических и организационных конфигураций, обеспечивающих распространение нововведения, а инновации — как жизненный цикл структурно-функциональных изменений.

Ключевые слова: инновационно-инвестиционная стратегия, предприятие, экономический рост, жизненный цикл, нововведения.

The article indicates that the model of innovation and investment process is seen as a creative process to build a whole new technical and organizational configurations are spread innovations and innovations — as the life cycle of structural and functional changes.

Key words: innovation and investment strategy, enterprise, economic growth, life cycle, innovation.

Розглядаючи вітчизняні інноваційні концепції, необхідно виявити взаємозв'язок між інноваційною й інвестиційною стратегіями, що зумовлено відсутністю чіткої позиції вчених щодо ролі інвестицій в економіці України. На нашу думку, різноманітні крайнощі та перебільшення можна розглядати як базові елементи аналізу цієї проблеми. Водночас, будь-який інноваційний проект потребує високої самовіддачі й готовності до ризику, що передбачає новий рівень економічного мислення. Таким чином, необхідне поєднання інноваційної й інвестиційної стратегій також на рівні як управління підприємствами, так і державного управління для того, щоб перехід на інноваційну економіку був не формальним, а реальним і, найголовніше, від якого матимуть користь громадяни України.

Вітчизняні інноваційні концепції розвитку підприємств кінця ХХ — початку ХХІ ст. акцентували на підготовці узгодженого проекту змін та технології його реалізації, подолання консерватизму організаційного середовища. У цьому разі означений проект розглядався як сукупність ідеальних уявлень про бажаний стан підприємств. При цьому розвиток останніх передбачає процес досягнення мети або створення засобів, орієнтованих на неї. Важливо, що будь-які якісні зміни в межах цієї концепції розуміються як позитивні для підприємств, навіть якщо вони перешкоджають режиму його нормального функціонування.

Цілком очевидно, що довгостроковий успіх підприємства нерозривно пов'язаний з його здатністю безперервно впроваджувати нововведен-

ня. Для цього необхідні розроблення і реалізація стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств, оскільки потреба інновацій як нової галузі знання для отримання великих якісних результатів завдяки впровадженню нового стає необхідною для економіки України.

Мета — розглянути модель інноваційно-інвестиційного процесу як творчий процес формування принципово нових, технічних та організаційних конфігурацій, що забезпечують поширення нововведення, а інновації — як життєвий цикл структурно-функціональних змін.

Перехід кількома десятиками країн до інноваційного розвитку виявив проблему виключної теоретичної та практичної важливості. Аналіз праць зарубіжних авторів Д. Берчелла, Е. Брюса, Д. Вайзера, Е. Джеймса, М. Крішна, Ч. Лідбітера, К. Маркідеса, Ф. Міллера, К. Прахалад засвідчив науковий інтерес до питань оцінки ефективності інноваційних проектів. У багатьох країнах упроваджено тисячі принципово нових технологій, без яких будь-яка національна економіка не зможе досягти достатньо високого рівня конкурентоспроможності. У зв'язку із цим постала проблема нової якості економічного зростання як результату дедалі більшого накопичення людського капіталу, тобто здатності здобуття дедалі більших обсягів знань. У цих умовах потрібно відповісти на запитання: чи уповільнений перехід підприємств України до інноваційного розвитку є наслідком значної нестачі інвестиційних ресурсів або ж це результат нерозвиненості системи інноваційного менеджменту?

Нині здійснення інноваційної політики на підприємствах є одним з факторів збереження конкурентоспроможності та сталого зростання. Логіка розвитку новаторської форми зумовлює перенесення акцентування з оперативного тактичного планування на стратегічний та рівень формування нового типу інноваційного управління. Останнє в сучасному розумінні — це єдність стратегій, філософії бізнесу, функцій і процедур управління підприємствами. Передумовою виникнення цієї економічної категорії стало загальне посилення ролі інновацій у діяльності підприємств. В індустріально розвинених країнах інноваційна концепція розвитку фірм посідає важливе місце вже протягом десятиліть [1].

У зв'язку з обмеженістю науково-технічних ресурсів, які є основою первинних інновацій, дедалі більшу увагу приділяють розробці й упровадженню вдосконаленої продукції. Водночас багато підприємств зосереджують свою інноваційну діяльність на використанні нових маркетингових стратегій, опануванні інноваційних ринкових сегментів, трансформації життєвого циклу товару тощо. Якщо успіх первинної інновації залежить від унікальності й затребуваності, на чому базується технологічна ідея, то ефективність вторинних інновацій у багатьох аспектах визначається маркетинговою складовою означеного процесу.

Будь-яка діяльність підприємства починається з досліджень ринку й аналізу власних можливостей. Принципово важливим питанням здійснення інновацій є визначення необхідності й ефективності їх упровадження. Постає запитання, навіщо компанії щорічно витрачають величезні фінансові та людські ресурси для розроблення інноваційних проектів, які інколи себе не виправдовують? Згідно зі світовою статистикою, 40% новинок

серед товарів широкого вжитку зазнають невдачі, 20% нових промислового призначення та 18% послуг теж не досягають другої стадії життєвого циклу товару [2]. Збитки компаній часто досягають величезних масштабів, але фірми продовжують вкладати значні кошти для просування на ринку нових товарів і послуг.

Пояснити такі витрати можна унікальною конкурентною перевагою, яку отримують компанії в результаті успіху інновацій. Практично кожен другий рекламований товар на ринку позиціонується як новий. Користь такої політики пояснюється певними причинами.

По-перше, в разі виходу на ринок з новою або вдосконаленою продукцією компанія набуває тимчасового статусу монополіста, що дозволяє їй акумулювати надприбуток і диктувати свої умови. Вчасно заповнене ринкове вікно стає нішею, де попит і пропозиція повністю збалансовані, а в споживача формується прихильність до нової марки. Правильна інноваційна політика і захищене «ноу-хау» забезпечують довгострокову прибутковість нововведення.

По-друге, успішне здійснення інноваційних проектів надає компанії імідж гнучкої і інновативної, що є важливою складовою конкурентоспроможності сучасних фірм. Таким чином, нова продукція стимулює попит на продукцію фірми загалом, часто продовжуючи життєвий цикл товару. Проблема оцінки подальших результатів нововведення, яку неминуче слід прийняти під час оформлення «угоди купівлі-продажу», достатньо складна через невизначеність не стільки економічних характеристик нововведення, скільки умов його комерціалізації. Важливість оцінки очікуваних результатів базується також на вимозі ефективності інвестицій у нововведення, а їх довгостроковість змушує комплексно використовувати різні аналітичні прийоми і моделі, що обґрунтовують вибір нововведення для інноваційного бізнесу.

Слід зазначити: в сучасній інноватиці використовують поняття «життєвий цикл», що означає стадійність процесу, єдність його початку й завершення. Необхідно відрізнити застосування цього терміна стосовно нововведень, життєвий цикл яких, на нашу думку, передбачає такі стадії: фундаментальні та прикладні дослідження, створення дослідних потужностей, виготовлення й випробування пробної партії (серії) продукції на ринку, застарівання нововведення. У цьому контексті поняття «життєвий цикл» свідчить про виникнення потреби в нововведенні і його створенні — набуття прав на використання у власника нововведення, впровадження у виробництво дифузії — тиражування на інших об'єктах [5].

Незважаючи на різні типології нововведень (за типом, інноваційним потенціалом, особливостям практичного використання), вони не охоплюють усього розмаїття інтелектуальних продуктів, що використовуються, а через невизначеність економічного змісту їх складно застосовувати під час вирішення завдання комерціалізації продуктів інтелектуальної діяльності.

Теоретично нововведення можна проводити на будь-якій стадії життєвого циклу продукції, але оцінки майбутніх результатів істотно відрізнятимуться. З етапами розвитку та зростання пов'язаний найбільший обсяг інвестицій. Можливість розширення й підтримки конкурентної переваги

є доцільнішою для інвестора у зв'язку зі швидкою окупністю вкладень. Подальше неминуче посилення конкуренції спричиняє уповільнення продажів і досягнення квазірівноважного стану, що призводить, у свою чергу, до спаду. Підприємцю під час вибору напрямів інвестування доведеться оцінювати потребу в капіталовкладеннях на кожному етапі життєвого циклу товарів й водночас передбачати очікувані результати продажів. Практично йдеться про інноваційно-інвестиційний аналіз віртуальної моделі життєвого циклу товару.

Довгострокова конкурентоспроможність виробничого бізнесу потребує попередніх інвестицій на кожному етапі життєвого циклу продукту. Інвестиції в нововведення щоразу повинні забезпечувати економічні результати для того, щоб максимально продовжити стадію зростання і не допустити її уповільнення.

Ефективність нововведення, що забезпечує продовження цієї стадії, зазвичай, максимальна, що, у свою чергу, підвищує ціну інноваційної пропозиції. Якщо потенціал інновацій достатньо високий, то його використання уможливить отримання вигоди і після зниження обсягу продажів, забезпечуючи для підприємця прийнятну норму прибутку.

Поки що немає чітких уявлень про доцільність інвестицій у нововведення на стадії «насичення», де довгострокові вкладення втримують обсяг продажів. Згідно з теорією життєвого циклу продукту та конкуренції, спад і подальший відхід із ринку є неминучими. Водночас існує можливість отримати певні доходи на стадії «насичення» завдяки не новим інвестиціям, а повнішому використанню потенціалу нововведення, реалізованого раніше. Тому оцінка інноваційно-інвестиційної пропозиції повинна враховувати його практичну цінність на всіх етапах життєвого циклу продукту інновації [3].

Необхідність виявлення взаємозв'язку між інноваційною й інвестиційною стратегіями зумовлюється відсутністю чіткої позиції вчених на роль інвестицій в економіці підприємств. Можна виокремити дві лінії аналізу: з одного боку — твердження про необхідність повернутися до встановленої норми накопичення ВВП, з іншого — думка про те, що масштабні інвестиції в Україні взагалі не потрібні. Різного роду крайнощі та перебільшення можна розглядати як базові елементи аналізу цієї проблеми. І дійсно, наскільки б людина не була творчо «заряджена» на інновації, якщо позбавити її фінансових ресурсів, вона не зможе завершити жодного інноваційного починання. Водночас, будь-який інноваційний проект потребує певної самовіддачі і готовності до ризику, тому навіть у разі наявності великих коштів необхідно мати новий рівень економічного мислення. Таким чином, необхідне поєднання інноваційної, інвестиційної та промислової стратегій на рівні як керування підприємствами, так і державного управління для того, щоб перехід на інноваційну економіку був не формальним, а реальним і, що найголовніше, це задовольнило потреби громадян України.

На нашу думку, вибір моделі інвестиційного розвитку може бути певним компромісом між двома позиціями, для першої з яких характерні: мінімізація капітальних вкладень; максимізація швидкості обігу капіталу; максимальне використання виробничих потужностей; розвиток дрібних, середніх підприємств і компаній.

Очевидно, що в цій моделі домінуватимуть короткострокові інвестиції; внутрішні джерела фінансування, за допомогою як банківського кредитування, так і ринку цінних паперів відіграватимуть вирішальну роль порівняно з іноземним капіталом. Як історичний досвід, що ілюструє ефективність цієї моделі, можна розглядати інвестиційну модель Тайваню, яка використовувалася протягом майже всього повоєнного періоду.

Для другої позиції характерні: великомасштабні інвестиції; панування в реалізації проектів великих державних, напівдержавних і приватних компаній; значна роль держави й іноземного капіталу в інвестиційних процесах. Після Другої світової війни ця схема була інвестиційною моделлю Південної Кореї, що засвідчує її економічну ефективність.

В Україні формування інвестиційної моделі має чітку тенденцію, у зв'язку з особливостями національної економіки, до розвитку другої моделі інвестиційного процесу. Відзначимо, що і Тайвань, і Південна Корея, які обрали протилежні способи інвестиційної стратегії, зуміли поєднати їх з інноваційною стратегією.

Якщо досліджувати національну інвестиційну модель, що сформувалась в епоху ринкових реформ, то слід виокремити такі її характерні особливості:

- протягом практично всіх років ринкових реформ половина ресурсів, які створювалися в Україні для інвестування в нові проекти, не були використані;
- інноваційно-інвестиційний процес уповільнюється високим рівнем фізичного та морального виснаження устаткування;
- в українській економіці не сформований, внутрішній національний ринок, що для переходу до інноваційного розвитку є суттєвою перешкодою і шлях може призвести до ліквідації більшої частини робочих місць і потужного соціального вибуху;
- швидкозростаючий споживчий попит на внутрішньому ринку задовольняється не завдяки інвестиціям в українську економіку, а з швидко зростаючому імпорту.

У контексті означеної проблеми слід проаналізувати структурні характеристики та інституціональні складові національної інвестиційної моделі, тобто структуру інвестицій в основний капітал у галузях промисловості України й дві базові інституційні моделі інвестиційного процесу: банківської системи та фондового ринку. Нині ні банківська система, ні фондовий ринок, як інституціональні моделі інвестиційного процесу в Україні поки що не відповідають вимогам інноваційного переходу. Вирішенню цієї проблеми може сприяти, наприклад, аналіз історичного досвіду використання двох цих моделей в інноваційному інвестуванні Німеччини, Франції, Південної Кореї та інших країн.

Ще одна проблема полягає в тому, що гроші України слід інвестувати через великі проекти в її економіку, але і цей процес потребує ґрунтовного наукового аналізу та вироблення найефективніших форм таких інвестицій. У теорії інвестиції пов'язуються із заощадженнями, а для України перетворення на інвестиції є найважливішим завданням сучасної економічної стратегії. Стосовно умов України, як приклад, можна використати

потрійну модель вирішення цієї проблеми. У її основі — великомасштабні державні інвестиції, інвестування через потужні бізнес-групи чи за допомогою фінансових ринків. В історико-економічному сенсі це по'єднання англосаксонського і південнокорейського досвіду.

Фактично симбіоз відбувається вже нині. Якщо розглянути різні регіони України, то в них можна спостерігати найрізноманітніші комбінації цих елементів фінансування економіки. У зв'язку із цим ефективність розвитку кожної з форм фінансування є недоцільною.

Отже, проблема інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку є однією з найскладніших для України. Визначення й управління інноваціями потребує спеціальних підходів. Найефективніше керувати інноваціями можна лише за допомогою динамічного процесу навчання, висуваючи нові гіпотези відповідно до нових інновацій, тестуючи їх і створюючи нові знання. У сучасних умовах конкурентні переваги економіки і можливості її модернізації значною мірою визначаються накопиченим і реалізованим людським капіталом. Саме люди освітою, кваліфікацією та досвідом визначають межі й можливості технологічної, економічної та соціальної модернізації суспільства.

Під час управління інноваціями неможливо дотримувати одного плану, оскільки немає змоги заздалегідь передбачити всі події і проміжні результати. Необхідно стати підприємливим лідером — розпочинати роботу, експериментувати, навчатися і адаптуватися, рухаючись уперед. Саме так діють успішні інноватори, здатні реалізувати нову ідею, ініціювати практичне здійснення і зрештою перетворити її на життєздатний рентабельний продукт.

У питанні вибудовування ефективного зв'язку між наукою і ринком важливим аспектом є необхідність правового забезпечення процесу комерціалізації наукових розробок, слід визначати права на інтелектуальну власність, адже нині в правовому сенсі не оцінюються результати науково-технічної діяльності, що отримані в наукових колективах на державні кошти [4].

Якщо розглядати інноваційний процес як актуалізацію інноваційного потенціалу, то, передусім, останній повинен сформуватися і лише потім слід створити необхідні й належні умови для його актуалізації. У цьому разі принципowo важливим є те, що інноваційний потенціал — це багатовимірне поняття, яке передбачає не тільки розумові здібності співробітників, а й цілий комплекс психологічних параметрів, що перешкоджають чи сприяють творчому мисленню. Тобто, якщо вносити зміни тільки на макроекономічному рівні, навряд чи вдасться поліпшити ситуацію з інноваційною активністю. Уже на цьому етапі неминучим є те, що об'єктом під час вирішення проблеми інноваційної активності мають бути людина, її психологічні й економічні механізми мислення, а не держава.

Роль людського фактора в інноваційному процесі настільки значна, що неувага до цього аспекту може нівелювати будь-які зусилля у сфері вдосконалення інфраструктури. Саме люди з освітою, кваліфікацією та досвідом визначають межі й можливості технологічної, економічної та соціальної модернізації суспільства.

Інновації — це процес безперервного експериментального навчання, продуктом якого є нові, використані на практиці, знання. Управління інноваціями потребує спеціальних підходів. Найефективніше керувати інноваціями можна лише за допомогою динамічного процесу навчання, висувачи нові гіпотези відповідно до нових інновацій, тестуючи їх і створюючи в результаті нові знання, але це тематика подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авсянников Н. М. Инновации и экономический рост. Современная экономическая теория и реформирование экономики России. Т. 3 / Н. М. Авсянников. — М. : Экономика, 2007. — С. 81–82.
2. Иванов И. Высокотехнологичные предприятия в эпоху глобализации / И. Иванов. — М. : Альпина, Бизнес Букс, 2003.
3. Особенности инвестиционной модели развития России / В. Б. Кондратьев и др. : ИМЭМО РАН. — М. : Наука, 2005. — С. 8–17.
4. Олехнович Г. Интеллектуальная собственность и проблемы ее коммерциализации / Г. Олехнович. — Минск : Амалфея, 2005.
5. Румянцева Е. Е. Инновационная стратегия экономического развития : / Е. Е. Румянцева. — М. : Изд.-во РАГС, 2006. — С. 3–5.

Надійшла до редколегії 14.03.2014 р.

УДК 007 : 304.9: 070

А. А. СУЛІМ

КІНОКРИТИЧНІ СТУДІЇ: ФОРМИ, ФУНКЦІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Розглядаються основні етапи розвитку кінематографа, стан кінокритики в Україні. Проаналізовано форми, функції та методологічні підходи кінокритики.

Ключові слова: кіно, кінокритика, комунікація, кіномистецтво.

Рассматриваются основные этапы развития кинематографа, состояние киноcritики в Украине. Проанализировано формы, функции, методологические подходы киноcritики.

Ключевые слова: кино, киноcritика, коммуникация, киноискусство.

The main stages in the development of cinematography is discussed, state of film criticism in Ukraine is considered. The forms, functions and methodological approaches of film criticism are analyzed.

Key words: film, film criticism, communication, cinematography.

Кіно завжди було і є невід'ємною складовою культури того чи іншого суспільства, особливим видом естетичного впливу на глядача, що сприяє формуванню певних цінностей або, навпаки, руйнуванню наявних. Тобто кіно може як сприяти розвитку культури тієї чи іншої нації, так і уповільнювати його. Питання кінокритики в Україні є доволі проблемним, оскільки

ки вітчизняне кіно розвинуте недостатньо, відповідно, і напрацювання в напрямі кінокритики не цілком задовільні.

Допомагати правильно інтерпретувати ту чи іншу кінокартину, виховувати естетичний смак глядача, протидіяти силі екранного навіювання — це далеко не всі завдання кінокритики. Кінокритика, як різновид медіакритики, цікавить передусім з позицій свого функціонального призначення, ролі в сучасному суспільстві, подальших перспектив розвитку тощо.

Мета статті — проаналізувати процес становлення кінокритики, визначити значення кінокритики в Україні

Мета дослідження зумовила такі завдання:

- 1) розглянути основні етапи розвитку кіно;
- 2) охарактеризувати зміни ролі кінокритики в різні часи;
- 3) проаналізувати стан кінокритики в Україні на сучасному етапі.

Об'єктом дослідження є кінокритика як різновид медіа критики; предметом — функціональні й змістовні особливості кінокритики.

Питання, пов'язані зі сферою функціонування кінематографа, досліджували І. Бутенко, О. Караганов, К. Разлогов, С. Фрейліх та ін. Значний внесок у напрацювання щодо семіотики кіно здійснив Ю. Лотман. Жильбер Коан-Сеа розглядав проблеми сприйняття фільму. Одними з перших праць у напрямі кінокритики були дослідження М. Горького, Л. Андрєєва, І. Соколова, Г. Болтянського та ін. Серед сучасних науковців, котрі досліджують кіно та кінокритику, слід назвати Н. Лубашову, Л. Саєнкову, Л. Брюховецьку, С. Тримбач та ін.

Кіномистецтво — невід'ємна складова життя сучасного світу, найдемократичніше та наймасовіше з мистецтв, що зумовлено його значним впливом на соціум з часів виникнення. Російська дослідниця Н. І. Лубашова називає кінематограф «естетичним космосом, під яким доцільно розуміти цілий потік культури, зумовленої його проблематикою» [9]. Кіно базується на інших видах мистецтва — літературі, театрі, живописі, музиці, акумулюючи їхні можливості. Але якісно воно інше, оскільки має власні, притаманні лише йому засоби: наявність планів, застосування гри світла і тіні, особливо в чорно-білому зображенні, монтаж (звичайний, асоціативний, паралельний тощо), темпоритм тощо.

Слід зазначити, що кіно як об'єкт дослідження осмислюється як феномен мистецький, психологічний, соціальний, комунікативний. Будь-яке мистецтво певною мірою звертається до почуття реальності в аудиторії, кіно — найбільшою мірою. Якою б фантастичною не була подія, глядач стає її очевидцем та співучасником [7].

Кіно — багатоаспектне явище, адже функціонально воно і творчість, і виробництво водночас. Виробництвом ця галузь є тому, що воно не може бути створена без кінотехніки, кіноплівки, кіноосвітлювальної, звукозаписувальної та монтажною апаратур тощо. Отже, ця індустрія потребує великих витрат. Зрозуміло, що вкладені у виробництво кошти мають бути поверненими та примноженими. Кіно є твором мистецтва і водночас товаром, який має успішно продаватися на ринку, для чого, звичайно, застосовуються відповідні технології.

Кінокритика впродовж свого становлення та розвитку зазнала значних змін. Слід зазначити, що кінематограф вважають прямим попередни-

ком телебачення. Об'єднує кіно та телебачення більшою мірою те, що вони мають можливість відтворювати фрагменти реального світу за допомогою звуку та рухомої картинки.

Аналізуючи становлення кінокритики, слід зацентувати історію кінематографа. Розглянемо основні етапи розвитку кіно, які визначили роль кінокритики.

Виникнення кінематографа як мистецтва і явища культури пов'язане із певними технічними винаходами кінця XIX–XX ст. Суто з технічної точки зору на початку кінематограф був, передусім, фотографією, яка рухається, що зумовило високий рівень довіри до документальної вірогідності фільмів.

У Парижі в приміщенні «Великого кафе» на бульварі Капуцинів, 28 грудня 1895 р. брати Огюст та Луї Люм'єр уперше публічно продемонстрували на екрані фільм «Вихід робітників із фабрики», знятий у серпні — вересні 1894 р. у м. Ліон (Франція). Брати Люм'єр є загально визнаними творцями кіно [6].

Перші стрічки кінематографа, який і назви своєї тоді ще не мав, а називався то «живою фотокарткою», то «електричним театром» [12, с. 38], вражали глядачів здатністю відтворити життя таким, яким воно є, і показати реальний світ за допомогою рухомої картинки. Магічний автоматизм, «оптичне несвідоме» камери, як висловився Вальтер Беньямін [2], перетворювали новий медіум на досконале вікно у світ. Досконале не лише тому, що воно точно відтворювало реальність у її динаміці, а й тому, що йому вдалося подолати незворотність часу. Перші відгуки про кіно в російських виданнях виникли одночасно з першими кіносеансами в 1896 р.

«Кінематограф, — зазначав Андрій Тарковський, — розширює, збагачує і концентрує фактичний досвід людини, при цьому не просто збагачує, а робить тривалішим, значно тривалішим. Ось у чому справжня сила кіно, не в «зірках», не в сюжетах, не в розважальності» [4].

Характерно, що на початку існування кіно ніхто і не вважав мистецтвом — його сприймали не інакше, як трюк. Перші кінематографісти багато запозичували у видовищ, чию публіку вони збиралися переманити, а саме: у цирку, ярмаркових балаганів, які дали кінематографу, зокрема першим комічним фільмам, і специфічну техніку, і виконавців. І тільки поступово, років через 15–20, воно набуло статусу мистецтва [4].

Головне, що вирізняє кіно серед інших видів мистецтва, — це масштаби поширення завдяки мережі кінотеатрів, завдяки демонструванню по телебаченню, поширенню за допомогою носіїв (на відео, DVD та в Інтернеті) [4].

Кінокритика розпочала свої розвиток та становлення практично одночасно з розвитком кіно як виду мистецтва, маючи можливість користуватися певними напрацюваннями театральної критики. Перші спроби проаналізувати специфіку кіномистецтва належать до 1910 р. Кіно деякий час конкурувало з театром, підтвердженням чого є матеріали першої серйозної дискусії на сторінках журналу «Маски» в 1913 р. (стаття «Хто переможе: кінематограф чи театр?»). Спочатку критики сприйняли кіно доволі вороже, але сам факт критичного осмислення свідчить про намагання зрозуміти художню суть кіно та його соціальний статус [10]. Спочатку кінокритика була представлена кіноанонсами, які були переповнені емоційними вигу-

ками: «Фурор!» «Буря оплесків!» «Буря захоплень!» «Вечір чудес!» «Нові картини!» «Синематограф Люм'єра!» «Неймовірно хороші!» [11, с. 15].

Того часу кіно анонсувалося як нова форма розваг, видовище, якого раніше ніхто не бачив. Але серед рекламних анонсів виникали перші рецензії, в яких, зазвичай, переповідали сюжет кінокартини.

Щодо перших критичних матеріалів, то вони в більшості були подібні до публіцистичного есе. До них належать праці М. Горького, Л. Андрєєва, І. Соколова, Г. Болтянського та ін. Перші критичні зауваження в пресі дещо нагадували маніфести. Кінокритик М. Блейман зазначав, що тоді він був радше не дослідником кінематографа, не істориком, а полемістом та агітатором [3, с. 75].

Тобто на цьому етапі критичне осмислення кіно можна назвати агітаційним.

Деякий час кіно розглядалося як нова форма вистави. Саме тому в перші десятиліття ХХ ст. критичний аналіз кінофільмів, що створювалися, відбувався згідно з правилами театральної критики. Ще один напрям кінокритичної практики можна визначити як критично-анотаційний.

У дореволюційній Росії, крім масових видань, таких як «Театр і кіно», «Видовища», «Культурне життя», друкувалося більше двадцяти спеціалізованих кіножурналів, призначених як для професіоналів, так і для відвідувачів кінотеатрів. Слід зазначити, що всі видання були рекламними, в них друкувалися опис фільмів, фотографії, інформація про організацію кіновиробництва, надавалися дані про роботу кінотеатрів, критичні зауваження [11, с. 395].

У 1930-х рр. кіно вже почали розглядати в контексті «індустрії культури», досліджували вплив кіно на глядача.

Крім того, кіно є мистецтвом, засобом інформування і формування уявлень глядачів. Як зазначає французький теоретик Жильбер Коан-Сеа, кіно виникло не у відповідь на потреби сучасної людини, а як результат іманентного розвитку комунікативної техніки (спочатку друковане слово, потім телефон, радіо й, нарешті, техніка зорової інформації — кіно і телебачення) [7]. Починаючи з 1960-х рр. у кінокритиці активізувався інтерес до проблем цілісності фільму.

Поступово кінокритика починала зазнавати змін. Напрацьовувалися нові аналітичні підходи, які повною мірою проявилися в другій половині ХХ ст. Головним засобом аналітичного підходу стає метод системно-цілісного аналізу. Кінематографічна практика сприяла зміщенню акцентів на дослідження цілісності фільму не лише в кінознавчому аналізі, а й у кінокритичному представленні в пресі як у спеціалізованій, так і в масовій. Аналіз фільму має ґрунтуватися на його концепції, як цілого, так і цілісного [10].

1961 р. вийшла друком книга Жильбер Коан-Сеа «Проблеми кіно і зорової інформації», в якій розроблялися проблеми сприйняття фільму («регрес інтелекту»), висловлюється ідея «комунікативного шоку», який створюють нові засоби інформації.

У 1970-х рр. розвивається напрям «текстологія фільму», мета якого: виявлення кіностилю через «методичний аналіз окремих творів». У цьому

напрямі загальна теорія кіно як системи замінилася конкретними аналізами «кінотекстів».

У 1990-х рр. відбувається зміна напряму кінокритики щодо аналізу кіножурналістики. Авторі-критики, котрі ознайомлювали читачів преси з фільмами, більшою мірою зважали на інтереси масового глядача. Надавалася можливість отримувати найнеобхіднішу інформацію без детального аналізу кінокартини. Зміни в кінокритиці стосувалися методологічних принципів, жанрового діапазону, стилістичних прийомів, позиції автора в тексті. Увага кінокритиків зосереджувалася на відеоновинках, репертуарі кінофестивалів різного рівня, що, у свою чергу, зумовило виникнення в пресі таких інформаційних жанрів, як анотаційні огляди та репортажі з фестивалів. Зрозуміло, що це певним чином позначилося безпосередньо на кінокритиці. Поступово з аналітичного виду діяльності вона стає інформаційно-публіцистичним [10].

Безумовно, кіно — це універсальний засіб комунікації, що базується на загальних зорових образах. У зв'язку з цим неодноразово поставало питання форм комунікативного зв'язку, тобто мови кіно. П. П. Пазоліні, розглядаючи кіно з точки зору комунікативної функції, зазначав: «Оскільки люди спілкуються між собою за допомогою слів, а не образів, специфічно образна мова була б штучною, чистою абстракцією» [4].

Значний внесок у дослідження питання щодо семіотики кіно здійснив Ю. Лотман. У своїй праці «Семіотика кіно і кіноестетика» дослідник аналізував такі питання: елементи і рівні кіномови, природа кінорозповіді, кінематографічне значення, лексика кіно, структура кінорозповіді тощо. Науковець розмірковує щодо таких понять, як мова, знак, розглядає взаємозв'язок між ними. Ю. Лотман зазначає, що мова — упорядкована комунікативна знакова система; знак — це матеріально виражена заміна предметів, явищ, понять у процесі обміну інформацією в колективі [8].

Слід відзначити: аналізуючи певну кінокартину, кінокритик зважає на види кіно, яких існує кілька видів:

- 1) ігрове (з акторами, які розігрують певну історію, декораціями, спеціально написаною або підбраною музикою) — це основний вид;
- 2) кінохроніка й документальне (портрети людей, фіксація реальних подій з різною мірою авторської інтерпретації);
- 3) науково-просвітницьке, наукове, навчальне;
- 4) анімаційне (найпоширеніші різновиди — мальоване і лялькове).

Кожен із цих видів має свої специфіку, місію, здобутки і історію.

Залежно від того, який вид кіно стає об'єктом аналізу, кінокритики можуть використовувати різні підходи, інструменти та методологію, акцентувати на різних аспектах.

Жанри в кіно значною мірою пов'язані з жанрами літературними (детектив, трагедія, мелодрама, комедія, трагікомедія, фарс, фантастика, історичний). Але є і суто кінематографічні жанри — геґи, вестерн, фільм жахів (демонструє явища аномальні, надприродні, чудовисьок, щоб викликати в глядача страх), трилер (аналогічний, але з додаванням містичності), фільм-катастрофа (виник у США в 1970-ті рр. — масштабне й технічно винахідливе зображення катастроф).

Досліджуючи питання розвитку кінокритики, слід розглянути функції, які децю змінювалися залежно від різних періодів її розвитку та значення і розуміння ролі кіно.

Кінокритика має виконувати деякі функції, зокрема такі:

- 1) виховання естетичного смаку;
- 2) просвітницьку;
- 3) висловлювати наявні в суспільстві позиції стосовно кінематографа;
- 4) підтримувати в кіномистецтві систему цінностей;
- 5) оцінювати ті чи інші твори кіномистецтва;
- 6) протидіяти силі екранного навіювання, коли воно стає маніпулюванням свідомістю.

Звичайно, що цими функціями не має обмежуватися кінокритика, але це, на нашу думку, найзначущіші для неї напрями діяльності. Від кінокритиків нині залежить і визнання кінокартин на різноманітних фестивалях.

У сучасній Україні немає спеціалізованих видань, які б присвячувалися критиці кіно. Наявні публікації не відповідають повною мірою принципам та підходам, що характерні якісній критиці. Нечасто трапляються критичні праці, які були б присвячені аналізу, наприклад, комунікаційної системи кінокартини, де б кінокритики здійснювали семіотичний аналіз кіномови. Ю. Лотман зауважує, що кінозначення, виражене засобами кіномови, неможливе поза нею, виникає тільки завдяки своєрідному, властивому лише кінематографу поєднанню семіотичних елементів. [8]. Таким чином, розглядати кінокартину, залишаючи поза увагою семіотичний аспект аналізу, є некоректним.

Кінокритику необхідно відокремити від телекритики. Оскільки фільми, які транслюються по телебаченню, викликають немало критичних зауважень у телекритиків стосовно насилля, жорстокості, аморальної поведінки.

Слід зазначити, що пошук інформації щодо тієї чи іншої кінокартини сучасності не становить великих труднощів. Але постає запитання: якою буде ця інформація?

В Україні у 2013 р. в рамках фестивалю «Молодість» відбулася дискусійна панель «Критичний погляд на українську кінокритику». Участь в обговоренні взяли кінокритики та кінознавці. Основне запитання, яке розглядалося під час дискусії: який сенс в існуванні української кінокритики і чи потрібна вона? І хоча однозначної відповіді не було знайдено, дискусія виявилася доволі змістовною: кінокритикам найцікавіше та найзручніше розміщувати свій матеріал в Інтернеті, зокрема блогах, які дають творчу свободу. Також відзначено важливість зворотнього зв'язку від читачів: навіть якщо український кінематограф достатньо не фінансується, це не означає, що його не потрібно аналізувати й обговорювати. Саме завдяки кінокритиці читачі можуть дізнатися про фільми, котрі не виходять в прокат.

Розглядаючи видання, якими представлена кінокритика в Україні слід зазначити Cineticle — спеціалізоване Інтернет-видання про кіно. Основними напрямками є кінокритика, теорія, культурологія, новини, аналітика і розвиток сучасного кіно. Інтернет-видання створено у 2010 р. групою кінокритиків, журналістів та культурних активістів України та Росії. Це Інтернет-видання пропонує читачам новини, які відбуваються у світі кіно, інтерв'ю з режисерами, список найкращих фільмів року, новини кіно-

фестивалів. Маємо відзначити, що переважно розглядаються кінокартини, які були створені за кордоном.

У розділах «Афіша», «Анонс», які здебільшого представлені на сайтах кінотеатрів чи кінопорталах, подається інформація щодо акторів фільму, режисера, стисле викладення сюжетної лінії. Повідомлення щодо тієї чи іншої новинки кінопрокату можна знайти на сайтах Інтернет-проектів «Кіно-театр», «Кінодайджест», «Афіша». На сайті порталу «Кіно-театр» є такі розділи: «Афіша», «Кінотеатри», «Кінобаза», «Тексти», «Медіа», «Рейтинги», Фільми online», «Конкурси». У розділі «Тексти» читач має можливість ознайомитися з такими підрозділами як «Статті», «Плітки», «Рецензії», «Інтерв'ю». Дуже рідко, коли йдеться про кіно, що створене в Україні, здебільшого обговорюються картини іноземного виробництва, публікуються інтерв'ю з акторами, режисерами, сценаристами-іноземцями. Зумовлено це тим, що в Україні кінокартини знімаються в дуже незначній кількості, та й ті, що створюються нечасто виходять на широкий екран. Причин тому є немало, насамперед, ідеться про недостатнє фінансування з державного бюджету, стан кіностудій.

На нашу думку, така ситуація є показовою. Кінематограф — це той вид мистецтва, що відображає ментальні особливості нації, проектує в суспільну свідомість критерії добра й зла, накопичує архетипи, образи та символи відтвореної реальності. З моменту свого виникнення кінематограф став невід'ємною складовою культурного фонду кожної національної спільноти. Цей вид мистецтва, як і всі інші, розвивається відповідно до загальних мистецьких тенденцій і абсорбує найкращі риси ментального портрета нації. Зрозуміло, якщо кінематограф країни перебуває на етапі стагнації, то формування ментальності, понять добра і зла відбувається на основі іноземних картин.

Важливо відзначити той факт, що ринок нині має більше влади над мистецтвом, ніж колись. Питання касового збору переважно є вирішальним. Виникають думки щодо того, що кіно вже є не мистецтвом, а видовищем. Така ситуація зумовила зміни в інструментарії критичного осмислення й репрезентації фільму аудиторії. Критика стає складовою рекламної кампанії. Від того, наскільки вдалою буде реклама кінокартини, багато в чому залежатиме касовий збір картини. Найпоширенішим є представлення кінокартини за допомогою анонсування, що лише опосередковано стосується кінокритики. Анонсування кінокартин радше виконує роль реклами.

Своїми думками щодо тієї чи іншої кінокартини мають можливість (й активно її використовують) ділитися користувачі мережі. На кінопорталах містяться відгуки глядачів, котрі переглянули ту чи іншу кінокартину і їх рекомендації щодо доцільності її перегляду. Звичайно, що йдеться про аматорство. Такі відгуки навряд чи можна назвати професійною кінокритикою, хоча іноді трапляються достатньо змістовні рецензії, які радше написані тими, хто належить до кіномистецтва чи ЗМК.

Очевидно, що кінематограф став невід'ємною складовою культурного фонду кожної національної спільноти. Водночас із виникненням кіно розпочала формуватися кінокритика. Говорячи про кінокритику, слід зазначити, що на етапі свого становлення та розвитку значвала різноманітних змін, використовуючи методологічні напрацювання театральної критики. Але

з часом вона набула певних особливостей якостей та функцій. Однією з необхідних умов поліпшення стану кінокритики в Україні є зміна ситуації в кіновиробництві. Реалії кіноіндустрії багато в чому визначають особливість кінокритики. Таким чином, більшість інформації, яка надається аудиторії, є рекламною.

На нашу думку, кінокритика має не тільки давати стисло характеризувати кінокартини, а й аналізувати, оцінювати їх, надавати рекомендації щодо засобів розпізнавання та усунення маніпулювання, яке може застосовуватися в процесі кіновиробництва. На жаль, кінокритика в Україні не використовує повною мірою напрацьовань минулих років у цій сфері.

Узагальнюючи, можна зазначити, що кінокритика — це той напрям медіакритики, який має розвиватися, вдосконалюватися, сприяти формуванню медіаграмотності суспільства.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розглядом взаємодії кінокритики із медіакритикою, визначенням шляхів запозичення окремих евристично цінних методів та підходів до аналізу контенту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Базен А. Онтология фотографического образа / А. Базен // Что такое кино. — М. : Искусство, 1972. — С. 40
2. Беньямін В. Мистецький твір у добу суворой технічної відтворюваності / В. Беньямін // Вибране. — Львів : Літопис, 2002. — С. 75.
3. Блейман М. О кино — свидетельские показания / М. Блейман. — М., 1973. — 590 С.
4. Брюховецька Л. І. Кіномистецтво : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. І. Брюховецька. — К. : Логос, 2011. — 391 с.
5. Зоркая Н. М. На рубеже столетий: у истоков массового искусства в России 1900–1910 гг. / Н. М. Зоркая. — М. : Наука, 1976. — 303 с.
6. Кияшко Ю. П. Специфіка побудови відеозображення в екранних мистецтвах: спільне й відмінне в кіно та на телебаченні / Ю. П. Кияшко // Держава та регіони. Сер. Соц. комунікації. — 2011. — Вип. 2. — С. 50–54.
7. Коэн-Сей Ж. Проблемы кино и зрительной информации / Ж. Коэн-Сей. — М., 1961.
8. Лотман Ю. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Ю. Лотман. — Таллин, Ээсти Раамат», 1973. — 138 с.
9. Лубашова Н. И. Феномен отечественной кинематографии в социокультурном пространстве России XX в. : автореф. дисс. ... д-ра филос. наук по спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Наталия Ивановна Лубашова. — Тамбов, 2008.
10. Саенкова Л. П. Особенности методологических подходов в кинокритике / Л. П. Саенкова // Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. — 2008. — № 1. — С. 66–70.
11. Саенкова Л. П. Становление кинокритики как вида творческой деятельности / Л. П. Саенкова // Журналістыка – 2011 : стан, праблемы і перспектывы : матэрыялы 13-й Міжнар. навук.-практ. канф., прысвеч. 90-годдзю БДУ, 8–9 сн. 2011 г. — Вип. 13. — Мінск : БДУ, 2011. — 435 с.
12. Саппак В. Телевидение и мы: Четыре беседы / В. Саппак. — М. : Искусство, 1988. — 167 с.

Надійшла до редколегії 03.03.2014 р.

МЕДІАПРОСЬЮМЕРИЗМ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯВИЩА

Узагальнено економічні, маркетингові, культурологічні погляди на просьюмеризм; розроблено поняття «медіапросьюмеризм» (компетентне медіаспоживання) на основі аналізу наукових джерел.

Ключові слова: просьюмеризм, медіалітет, споживчі патерни, медіапросьюмеризм, компетентне медіаспоживання.

Обобщены экономические, маркетинговые, культурологические взгляды на просьюмеризм, разработано понятие «медиапросьюмеризм» (компетентное медиапотребление) на основе анализа научных источников.

Ключевые слова: просьюмеризм, медиалитет, потребительские паттерны, медиапросьюмеризм, компетентное медиапотребление.

In the theoretical paper we summarized economic, marketing and cultural views on prosumerism; based on analysis of scientific sources we were developed the concept of «media prosumerism» (competent media consumption).

Key words: prosumerism, mediality, consumer patterns, media prosumerism, competent media consumption.

У сучасних працях із теорії і практики комунікації використовують поняття «медіалітет», яке позначає сукупність інтелектуальних, емоційних, соціокультурних та інших особливостей, що виявляються в медіаповедінці індивідів і груп. Це поняття активно вивчають данські, шведські, німецькі вчені, наприклад, Ф. Бурштейн (Fabian Burstein) стверджує, що людина може бути означена як *homo medius*, а медіалітет протягом усієї історії людства є важливим суспільним чинником: соціалізації, громадянських учинків тощо [12].

Сучасне медіатизоване середовище особливо інтенсивно впливає на менталітет людини, внаслідок чого одні медіаспоживачі більшою чи меншою мірою дезорієнтуються, губляться в інформаційних потоках, а інші, навпаки, набувають навичок споживати інформацію напівпрофесійно, компетентно. Те, що відбувається з останніми, пояснюється новітніми змінами в медіалітеті, які можна визначити поняттям «медіапросьюмеризм».

Поява медіапросьюмерів трансформує систему соціальних комунікацій: аудиторії, ЗМІ, автуру, медіакритику. Дослідник медіакультури К. Вінтер (Carsten Winter) називає медіапросьюмеризм новітнім стратегічним викликом для ЗМІ, адже компетентні споживачі, використовуючи новітні медіа для здійснення такої діяльності, як: коментування, критика, обмін, виробництво, розміщення, публікації, самі здатні до інновацій і створення культурно-соціальних цінностей [18, с. 47]. Проте ця парадигма відмінна від традиційної медіакультури, оскільки в ній трансформуються всі її елементи — медіавиробництво, медіапродукція, медіаспоживання.

Простеження цих інновацій, їхніх завдань і викликів є актуальним дослідницьким завданням. Перший етап таких студій — з'ясування термінів і понять як складових обов'язкового теоретичного інструментарію.

Мета статті — теоретична розвідка суті поняття «медіапросьюмеризм», його генеалогії, семантичних меж і дослідницького потенціалу в теорії соціальних комунікацій.

Просьюмеризм — неологізм американського журналіста, соціолога і футуролога Е. Тоффлера. Аналізуючи майбутнє людства, в праці «Третя хвиля» (1980), він прогнозував, що воно базуватиметься на знанні, розвитку електроніки, космічному виробництві, використанні глибин океану та біоіндустрії, а ще — на практиці просьюмеризму: «... Цивілізація Третьої хвилі починає стирати історично сформований розрив між виробником і споживачем, породжуючи особливу економіку завтрашнього дня, що поєднує обидва чинники, — «prosumer economics» (слово «prosumer» утворено з «producer» — виробник — і «consumer» — споживач) [7, с. 34]. В одному з інтерв'ю його дружина і колега Х. Тоффлер розтлумачила ще доступніше: «Коли ми печемо пиріг і самі його з'їдаємо, ми просьюмери» [2]. Отже, просьюмеризм — симбіоз виробництва й споживання, напівпрофесіоналізм у сфері споживання.

Сучасні економісти стверджують, що, порівняно зі середньостатистичними споживачами, просьюмери вимогливіші до якісних характеристик надбаних благ і краще розуміються на маркетингові. Вони відзначаються особливою поведінкою на споживчому ринку, ставленням до брендів, компаній, інформації та медіа: першими випробовують нове, активно шукають інформацію, охоче діляться своїми поглядами і враженнями з іншими, експериментують над процесом створення благ [5, с. 39].

Ці відмінності в споживчій поведінці вчені пояснюють як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками.

Зовнішні причини виникнення просьюмеризму — демократизація та зміцнення інститутів громадянського суспільства. Наприклад, німецький культуролог В. Ульріх (Wolfgang Ullrich) у статті «Die feinen Unterschiededes Konsums» («Тонкі відмінності споживання») зазначає: «Споживчу поведінку визначає суспільство. Як існують споживачі-громадяни, так само існують споживачі-міщани. Осмислене споживання стало пріоритетом» [17].

Крім того, це ще й глибоко суб'єктивне перетворення людини, котра не просто належить до свого часу, а і випереджає його. Е. Тоффлер передбачав ментальні зміни, що відбудуться у свідомості споживача (а нині його прогноз вже справджується): «Завтра індивіди значно суттєвіше відрізнятимуться один від одного, ніж сьогодні. Багато хто з них раніше дорослішатиме, братиме на себе відповідальність, краще адаптуватиметься і виявлятиме більше індивідуальності. Вони будуть схильніші, ніж наші батьки, ставити під сумнів авторитети. Їм будуть потрібні гроші, і вони зароблятимуть їх, але — за винятком крайньої потреби — вони не стануть працювати тільки за гроші.

Передусім, як здається, вони прагнутимуть до рівноваги в житті, рівноваги між роботою і розвагою, виробництвом і виробництвом-споживанням, розумовою і фізичною працею, абстрактним і конкретним, об'єктивністю і суб'єктивністю» [7, с. 616–617].

Таким чином, дослідники просьюмеризму вбачають у цьому явищі новітню якість людини — як особистості та громадянина — конфігуративне «Я», соціальний характер (згідно з термінологією Е. Фромма), спрямований на сучасну і надсучасну культури.

Зарубіжні фахівці вважають, що в розвинених країнах просьюмери становлять близько 20–30 % від усіх суб'єктів споживання. Однак і в цій елітарній частині споживачів існує певна градація, отже, економісти поділяють просьюмерів на три категорії:

- авангард — невелика частина населення (приблизно 2 %), поведінка якого настільки «просунута» і непередбачувана, що навряд чи впливає на основну масу споживачів;
- ранні послідовники — законодавці тенденцій («Альфа», близько 8 %), що відзначаються внутрішньою спрямованістю на нове: вони цінують те, що знають, і здатні цим дорожити;
- учасники соціальних мереж («Бджоли», близько 20 % населення) — суб'єкти соціальних взаємодій, які поширюють тенденції на основну масу споживачів [5, с. 39].

Емпіричних досліджень, які б виявляли сегмент просьюмерів серед українських споживачів, зокрема на інформаційному ринку, нами не виявлено. Звісно, такі дослідження є нагальною необхідністю вітчизняної науки і практики.

У зарубіжній науці поняття «media prosumer», «der Medienprosumer» уживаються вже майже десятиліття. Ще у 2006 р. німецький медіапсихолог Джо Гробель (Jo Groebel), тоді генеральний директор Європейського інституту ЗМІ в Дюссельдорфі та Парижі, в лекції «Mediale Revolution. Vom Consumer zum Medienprosumer» («Медіареволюція. Від споживачів до медіапросьюмерів») прогнозував, що істотні зміни в медіаландшафті найближчим часом відбуватимуться у двох напрямках — конвергенції ЗМІ (із змінами не так контенту, як методів його передання), і долучення одержувача до розробки програм [13]. Таким чином, у понятійно-категоріальному апараті зарубіжної теорії комунікації семантика поняття «медіапросьюмеризм» теж поєднує семи «споживання» і «виробництва».

До цієї думки схиляються також російські вчені. Так, Т. Заїтова зазначає: «В інформаційній сфері prosumer — це споживач медійного контенту, котрий, так чи інакше, бере участь у [його] співтворчості, співробітництві <...>» [3]. Ск. Мохаїмен уточнює: «Споживач може допомогти професійним журналістам, він готовий поділитися ідеями з іншими людьми, стаючи водночас споживачем (consumer) і виробником (producer) медійного продукту («просьюмеризм»)» [4, с. 20].

В інших працях із комунікації тлумачення понять «просьюмер», «просьюмеризм» розширюється та уточнюється: йдеться про компетентне споживання інформації — активне, осмислене, критичне, творче. З їхніх досліджень можна викоремити такі аспекти медіапросьюмеризму:

Вільний та свідомий вибір медіапродуктів. У «Маніфесті повільних медіа» (2010) німецьких журналістів Б. Кьолера, С. Девід та Й. Блумтритта йдеться: просьюмери — люди, «які активно обирають, що і як вони хочуть споживати і створювати» [6].

Критична оцінка медіапродуктів. Німецька дослідниця комунікації М. Люненборг (Margreth Lünenborg) зазначає, що існує розподіл як на «якісну» і бульварну журналістику, так і на відповідні їм аудиторії. Якісні ЗМІ — це еліта журналістики, що зумовлює виникнення нормативних механізмів соціального виключення. З огляду на мовну форму, спосіб аргументації така журналістика звернена лише до освіченої, компетентної аудиторії, котра має повноваження щодо прийняття рішень, тобто соціальної меншості.

Якість при цьому визначатиметься вже в іншому аспекті. Не редакція чи власники оцінюватимуть рівень журналістського матеріалу, а сама публіка, що вможлиблює зміни критеріїв. У центрі професійного аналізу такі критерії: відповідність, актуальність, плюралізм, своєчасність, достовірність, незалежність, ефективність дослідження й критики, тоді як критеріями реципієнта є зрозумілість, доступність, посилення сенсу [15].

Вплив споживача на медіа. Практики і дослідники акцентують на значенні впливу просьюмерів на виробників, що спричиняє забезпечення необхідних характеристик продукції. Так, на німецькому сайті, присвяченому термінології, зазначено: просьюмер — «особа з кола споживачів, налаштованих брати участь у діяльності виробників. Просьюмер впливає на властивості продукту» [16].

Е. і Х. Тоффлери уважали, що прикладами медіапросьюмерів є блогери, учасники проекту «Вікіпедія», яка є типовим просьюмерським проектом і результатом колективного мислення [2].

Українська дослідниця Н. Череповська узагальнює ознаки компетентного споживача, серед яких: «візуальне медіа-сприймання», «критичне мислення», «медіа-обдарованість», тобто «творчий потенціал медіа-споживача, який актуалізовано в галузі медіа в таких основних видах медіа-діяльності: технічні здібності до опанування, користування, реконструювання медіа-засобів; створення власних медіа-текстів; творче сприйняття медіа-продукції» [10, с. 4].

На основі вивчених джерел можна дійти висновку, що медіапросьюмеризм — явище компетентного медіаспоживання, яке виявляється в опануванні інформаційних технологій і самостійного виробництва повідомлень споживачами, здатності аналітично оцінювати й вибирати медіапродукти, підтримувати діалог із редакціями ЗМІ та впливати на їхні концепції тощо.

Медіапросьюмеризм — новітня парадигма медіаспоживання, яка охоплює численні явища. Виникнення цих явищ зумовлене на ментальному рівні становленням нових споживчих патернів, що визначають медіаповедінку споживачів.

Австрійський психолог та психіатр А. Адлер був переконаний, що людина не є інертним об'єктом, пасивним і піддатливим зовнішнім впливам — вона активно шукає певних вражень та уникає інших, вибірково перетворює та інтерпретує досвід, формуючи різноманітні патерни взаємодії зі світом. Фундатор індивідуальної психології обстоював «таємничу творчу силу життя, силу, яка втілюється в бажанні розвитку, боротьби, досягнень, переваги і навіть компенсації поразок в одній сфері прямуванням до успіху

в іншій. Це — сила телеологічна: вона проявляється в спробі досягти мети, де всі тілесні й душевні зрушення взаємодіють. Таким чином, абсурдно вичати тілесні рухи та ментальні стани абстрактно, безвідносно до індивідуума як цілого» [1].

Висновки А. Адлера якнайточніше стосуються медіапросьюмерів — осіб цілеспрямованих, з активною життєвою позицією, креативним стилем поведінки. Звідси — їхні комунікаційні стратегії, спрямовані як на протистояння, так і взаємодію з медіа.

Поведінку медіапросьюмера зумовлюють певні патерни:

- когнітивні (відбір медіапродуктів та засвоєння інформації);
- організаційні (самоорганізація роботи з мультимедійною інформацією);
- медіактивізму (активна позиція щодо обстоювання власних прав і свобод як суб'єкта медіакультури);
- медіаторчості (креативна поведінка, творення і поширення власних медіапродуктів).

Загалом зазначені патерни зумовлюють особливості медіалітету цього прошарку медіаспоживачів, детермінують їхню медіаповедінку. Кожна із перелічених позицій потребує окремого поглибленого вивчення.

Суть явища медіапросьюмеризму полягає в перерозподілі влади між медіа і споживачами, трансформації суб'єктно-об'єктної системи медіакультури, набутті читачем-глядачем-слухачем суб'єктності у взаємовідносинах із медіа. Ці процеси мають, на нашу думку, дві основні підстави: соціальну та комунікаційну.

Медіапросьюмеризм як похідна становлення громадянського суспільства в Україні. Згідно із соціологічними даними, протягом років незалежності в українців поступово формується самоусвідомлення як суб'єктів суспільного життя.

Відповідно до досліджень соціологічної служби Центру Разумкова та Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», в суспільстві зростає усвідомлення цінності свободи: в травні 2013 р. 43 % опитаних висловили готовність терпіти певні матеріальні труднощі заради особистої свободи та дотримання громадянських прав (26,5 % готові були поступитися деякими правами в обмін на достаток), у грудні 2006 р. свободі надавали перевагу дещо менше — 38 % (26,5 % — достатку) [8].

На запитання: «У якому випадку у Вас може з'явитися потреба в активній громадській діяльності? (динаміка, 2008–2013)», заданого означеними соціологічними інституціями, у 2013 р. 26,4 % респондентів обрали відповідь: «Якщо така діяльність матиме конкретну користь для суспільства», тоді як у 2008 р. — 14,8 % [9].

Медіапросьюмеризм — явище похідне від таких тенденцій у соціумі: зростання громадянської свідомості; усвідомлення особистих прав і свобод, значення громадських організацій (довіра до яких упевнено посилюється); готовність обстоювання власної думки (що завсвідчено як Помаранчевою революцією, так і Євромайданом) тощо.

Таким чином, медіапросьюмерів можна охарактеризувати як еліту медіаспоживачів, яка постає внаслідок поступового становлення громадянського суспільства в Україні і має більший, порівняно з рештою медіаспо-

живачів, соціальний капітал — множину соціальних зв'язків, можливостей інформаційного обміну.

Демасифікація комунікацій та підвищення рівня медіакомпетентності. Просьюмеризм загалом і в інформаційній сфері зокрема зумовлений розвитком цифрових технологій, поширенням гаджетів, новими навичками і звичками в переданні, сприйнятті та поширенні повідомлень. Змінюється як зовнішній, так і внутрішній світ людини, і навпаки.

Комунікації стають дедалі персоналізованішими, медіапродукти спрямовуються на вужчі і конкретніші цільові аудиторії відповідно до вимог медіаспоживача, таким чином відбувається демасифікація комунікацій.

Той медіаспоживач, котрий контактує з медіа, виявляє готовність до усвідомлення медіаоб'єктів і самоусвідомлення як об'єкта їхнього впливу, набуває соціального капіталу, тобто стає просьюмером. Відтак, виникає інтерактив, у якому зацікавлені обидві сторони — і ЗМІ, і споживач.

Увесь цей комунікаційний процес можна пояснити, використовуючи терміни індивідуальної психології К. Г. Юнга, розгортання самості — інтенсивність суб'єктивації індивіда у взаєминах із медіа зумовлюється силою його самості. К. Г. Юнг, уводячи до обігу поняття *Selbst*, писав, що має на увазі особистість загалом, психологічну цілісність індивіда. Самість є не тільки глибинним центром, а й сумарним колом, обсягом, що містить і свідомість, і несвідоме [11]. Якщо йдеться про медіапросьюмера, то ці «сумарне коло, обсяг» самості має достатньо великий діаметр для компетентного медіаспоживання.

Медіапросьюмер, порівняно з традиційним медіаспоживачем, має вищий рівень медіаграмотності, яку американський фахівець із комунікацій Р. Хоббс (Renee Hobbs) визначає як сукупність життєвих навичок, необхідних для повноцінної участі в медіатизованому, інформаційно багатому суспільстві. Йдеться про здатність виконувати такі дії:

- здійснювати доступ до інформації, розміщувати матеріали та обмінюватися ними, осмислювати інформацію й ідеї;
- аналізувати різножанрові повідомлення завдяки ідентифікації автора, мети та точки зору, а також оцінювати якість і достовірність змісту;
- створювати матеріали в різних формах, з використанням тексту, зображень, звуку, нових інструментів і цифрових технологій;
- рефлексувати власну поведінку в контексті соціальної відповідальності й етичних принципів;
- соціально діяти, працюючи індивідуально і спільно, ділитися знаннями і вирішувати проблеми в сім'ї, на роботі і в громаді [14].

Таким чином, медіапросьюмеризм є результатом двох процесів: демасифікації соціальних комунікацій, що прямують до споживача, та підвищення рівня медіакомпетентності реципієнта, котрий «доростає» до партнерських відносин із медіа.

Отже, нині розпочате трансформування системи соціальних комунікацій в Україні: ідеться вже не про одностороннє інформування населення засобами масової інформації, а про діалогічний, дискурсивний процес. Зміни зумовлені становленням новітнього суб'єкта соціальних комунікацій — медіапросьюмера, тобто розбірливого, творчого, напівпрофесійного споживача інформаційних продуктів.

Медіапросьюмеризм — явище компетентного медіаспоживання є актуальним об'єктом подальших наукових студій, зокрема потребують подальшого вивчення такі питання: чисельність медіапросьюмерів в українській медіааудиторії, поведінкові стратегії медіапросьюмерів, їхні інформаційні потреби та інтереси, медіавподобання, способи взаємодії українських ЗМІ із медіапросьюмерами тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адлер А. Наука жить [Электронный ресурс] (01.02.14) / А. Адлер. — Режим доступа: http://lib.ru/PSIHO/ADLER/live.txt_with-big-pictures.html. — Загл. с экрана.
2. Елвін Тоффлер: Світ — на шляху до створення нової системи багатства [Електронний ресурс] (05.04.2012) / Е. Тоффлер. — Режим доступа: <http://interviews.com.ua/arch-int/404-elvin-toffler-svit-na-shlyakhu-do-stvorennya-novoji-sistemi-bagatstva/>. — Назва з екрана.
3. Заитова Т. М. Объективные и субъективные факторы формирования информационного пространства личности: сущность и особенности [Электронный ресурс] / З. Т. Марсовна // Теория и практика общественного развития. — 2011. — № 5. — Режим доступа: <http://teoria-practica.ru/ru/-5-2011.html>. — Загл. с экрана.
4. Мохаймен Ск. Электронные СМИ Индии и Бангладеш в контексте глобализационных процессов : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: специальность 10.01.10 — журналистика / Ск. Мохаймен. — Воронеж : ВГУ, 2012. — 22 с.
5. Рыбалкина О. А. Пропотребители и просьюмеры как носители потребительского спроса в постиндустриальной экономике / О. А. Рыбалкина // Экономическая теория. — 2011. — № 3 (76) — С. 37–40.
6. Тексти.org.ua — це повільні медіа. Чому? Читайте маніфест [Електронний ресурс] — Режим доступа: http://texty.org.ua/pg/article/newsmaker/read/32825/Tekstyorgua__se_povilni_media_Chomu_Chytajte?a_srt=&a_offset=14. — Назва з екрана.
7. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; [пер. с англ. ; науч. ред., авт. предисл. П. С. Гуревич]. — М. : Изд-во АСТ, 1999. — 784 с.
8. Україні-22: думка громадян (05.02.14) / опитування соцслужби Центру Разумкова та Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва [Електронний ресурс] (26.12.2013). — Режим доступа: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/ukraini-22-dumka-gromadjan.htm>. — Назва з екрана.
9. У якому випадку у Вас може з'явитися потреба в активній громадській діяльності? (динаміка, 2008–2013) : опитування соцслужби Центру Разумкова та Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва [Електронний ресурс] (26.12.2013). — Режим доступа: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=369. — Назва з екрана.
10. Череповська Н. І. Програма спеціального медіаосвітнього курсу для старшокласників ЗОШ «медіакультура» (2008) [Електронний ресурс] / Н. І. Череповська. — Режим доступа: http://leader.cit.zp.ua/files/menu_r2/media/prog_medial.doc. — Назва з екрана.
11. Юнг К. Г. Аіон: Исследование феноменологии самости / К. Г. Юнг / отв. ред. С. Л. Удовик ; пер. с англ., лат. М. А. Собуцкого. — М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 1997. — 330 с.

12. Burstein Fabian Homo medius: Medialitätalsgesellschaftlicher Faktor: wissenschaftliche Monographie / B. Fabian. — München : VDM Verlag Dr. Müller, 2008. — 200 S.
13. Danek V. Digitalisierung: Chancen und Gefahren für den privaten Rundfunk Konvergenz wird zum ersten Mal sichtbar [Електронний ресурс] / V. Danek. — Режим доступа: <http://www.presetext.com/news/20061025016?likes=dislike>. — Назва з екрана.
14. Hobbs R. Digital and Media Literacy: A Plan of Action / R. Hobbs. — Washington: The Aspen Institute Communications and Society Program, 2010. — 68 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.knightcomm.org/wp-content/uploads/2010/12/Digital_and_Media_Literacy_A_Plan_of_Action.pdf. — Назва з екрана.
15. Lünenborg M. Qualitätinder Krise? [Електронний ресурс] (28.09.12) / M. Lünenborg. — Режим доступа: <http://www.vocer.org/qualitaet-in-der-krise>. — Titel aus Bildschirm.
16. Prosumer: Kurzerklärung [Електронний ресурс] (25.11.13). — Режим доступа: <http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/prosumer.html> — Назва з екрана.
17. Ullrich W. Alles nur Konsum. Kritik der warenästhetischen Erziehung / W. Ullrich. — Berlin : WagenbachVerlag, 2013. — 205 S.
18. Winter C. How media prosumers contribute to social innovation in today's new networked music culture and economy / C. Winter // International Journal of Music Business Research. — 2012, Vol. 1 no. 2. — P. 46–73.

Надійшла до редколегії 14.03.2014 р.

УДК 070+655.413+316.28

Ю. В. ПАЛИВОДА

КОМУНІКАЦІЙНІ РОЛІ УЧАСНИКІВ ТАНДЕМА «АВТОР — РЕДАКТОР»

Досліджуються комунікаційні ролі, моделі й інструменти учасників редакційно-видавничого процесу — автора та редактора, — які вони використовують під час підготовки навчальної книги.

Ключові слова: редактор, автор, комунікаційні ролі, моделі, інструменти, редакційно-видавничий процес, комунікаційне середовище, навчальна книга.

Исследуются коммуникационные роли, модели и инструменты участников редакционно-издательского процесса — автора и редактора, — которые используются ими во время подготовки учебной книги.

Ключевые слова: редактор, автор, коммуникационные роли, модели, инструменты, редакционно-издательский процесс, коммуникационная среда, учебная книга.

In article investigates the role of communication, models and tools for members of the editorial and the publishing process — author and editor, — they are used in the preparation of educational books.

Key words: editor, writer, communications roles, models and tools, editorial and publishing process, communication environment, educational book.

Перебіг редакційно-видавничої підготовки навчальної книги на практиці має безліч сценаріїв — від успішних до вкрай невдалих. Який з них реалізується в тому чи іншому разі, значною мірою визначається тим, які комунікаційні ролі, стилі й інструменти обирають, співпрацюючи, автор і редактор. З огляду на зазначене, в теорії видавничої справи та редагування набуває актуальності проблематика виокремлення і з'ясування таких комунікаційних ролей, моделей та інструментів, які застосовують у своїй роботі учасники редакційно-видавничого процесу — автор і редактор.

Мета статті — розглянути підходи до визначення та вивчення відповідних комунікаційних ролей тандема «автор-редактор» під час редакційно-видавничого процесу, з'ясувати індивідуально-особистісні моделі й інструменти в процесі підготовки навчальної книги.

Водночас, варто зазначити, що за вибір засадничих підстав діалогу, пошуку конструктивного компромісу між ключовими партнерами редакційно-видавничого процесу все ж більшою мірою відповідає редактор.

У монографії «Хаос — Розуміння — Масова комунікація» (К., 2006) В. Владимиров пише про неможливість абсолютної рівноправності в спілкуванні: «Командир і солдат, взагалі начальник і підлеглий, але також старий і молодий, майстер і новачок, професор і першокурсник — є безліч ситуацій, де рівному спілкуванню немає місця.

І, врешті, справа для нас у цілому з'ясується: слід визнати, що суб'єкт-суб'єктні відносини у цій царині (як і, напевно, в інших) є скоріше ідеал, якого треба прагнути. Такими їх слід і визнати» [2, с. 165–166].

Крім того, доведеться визнати: передусім від редактора, як представника видавництва, професіонала, котрий має досвід видання літератури певного типу і, відповідно, спілкування з авторами літератури цього напрямку, більшою мірою залежить, бути чи не бути успішному видавничому проєкту. Хоча і від автора залежить, наскільки він зможе стати ефективним партнером для редактора.

Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови» (К., 2003), *роль* — яка-небудь робота, якесь заняття, певний вияв себе в чому-небудь. // Становище, стан, обумовлені певними обставинами [1, с. 1085].

Соціальна роль — модель поведінки, орієнтована на певний статус. Її можна визначити інакше — як шаблонний вид поведінки, спрямований на виконання прав і обов'язків, передбачених конкретним статусом. Соціальна роль і є маскою, яку одягає особа, перебуваючи в соціумі [4, с. 152–153].

Комунікаційна ж роль окреслює становище комунікатора в діалозі, яке визначає рівень участі в інформаційному процесі, взаємодії обміну інформацією [4, с. 108]. Відповідно, від того, яку комунікаційну роль оберуть для формування комунікаційного середовища для себе автор і редактор, залежатимуть сам процес комунікації між ними, її успішність та продуктивність підготовки видавничого продукту — навчальної книги.

Так, зазвичай люди ототожнюють себе зі своїми статусами та відповідними їм ролями. Але не з усіма ролями людина ідентифікує себе однаково: з одними (особистісно значущими) — більше, з іншими (другорядними) — менше. Людина взагалі може злитися з маскою — роль стане невіддільною складовою власного «Я». Отже, в кожній особі є власна рольова система.

Комунікаційні ролі редактора

У дослідженні використано класифікацію психологічних типів відомого американського фахівця в галузі етики та психології бізнесу Дж. Ягер [7], адаптовану до видавничої специфіки й особливостей формування ефективного комунікаційного середовища редакційно-видавничого процесу між редактором та автором навчальної книги.

Безапеляційний редактор характеризується тим, що не надто зважає на особистість автора: він може без жодних докорів сумніння розкритикувати автора і присоромити його. *Безапеляційному редакторові* притаманний радше сангвінічний темперамент. Він не схильний до емпатії (під якою в психології розуміють «співчутливе переживання однією людиною відчуттів, сприйняття та думок іншої» [5, с. 1022]), авторитарний, ригідний у своїх настановах та атитюдах («схильностях реагувати сприятливо або несприятливо на певний об'єкт, інститут або подію» [5, с. 49]). Наприклад, за розповідями авторів, котрим доводилося працювати з *безапеляційними редакторами*, вони могли почути від них такі репліки, як: «У Вас така освіта, а Ви не можете правильно викласти власні думки», — чи: «Як Ви можете чогось навчити, якщо Ви так подаєте власний матеріал» тощо. *Безапеляційний редактор*, на думку авторів, ніби «ламає» їх, відбиваючи будь-яке бажання працювати як безпосередньо із цим видавництвом, так і взагалі щось писати.

Авторові, котрий працює з таким редактором, потрібно, звичайно, не дозволяти себе ображати й, у разі необхідності, звернутися до директора видавництва, щоби вирішити цей інцидент.

«Редактор, котрий вирішує все й одразу», намагається вирішити негайно всі питання (розмір гонорару, доопрацювання авторського оригіналу, художнє оформлення, термін виходу книги друком, розповсюдження тощо) вже під час першої зустрічі з автором.

Звичайно, якщо редактор справді зможе фахово й продуктивно вирішити всі ці питання вже під час першої зустрічі (без постійних уточнювань і нагадувань потім), то це пришвидшить і полегшить редакційно-видавничий процес. Але можливий і інший сценарій розвитку такої ситуації: редактор, кваллячись, може щось пропустити, недочути чи взагалі переплутати, а потім (чи посоромившись, чи через самовпевненість і переконаність у власній правоті) не уточнить в автора, як насправді планувалося вирішити те чи інше питання.

Авторові, котрий співпрацює з таким редактором, потрібно намагатися нормалізувати темп вирішення проблем — переконати редактора в тому, що немає нагальної необхідності все вирішувати одразу (наприклад, уніфікацію розділів і підбір гарнітур тощо), запевнити, що він, безсумнівно, братиме участь у всіх етапах редакційно-видавничого опрацювання свого тексту.

«Редактор-песиміст» усе сприймає лише негативно і постійно говорить про неприємності. Зазвичай, такий типаж демонструють носії меланхолічного темпераменту. Він характеризується песимістичною вдачею та зниженим емоційним (і взагалі енергетичним) рівнем. Такий редактор має (в термінології Е. Берна [3]) позицію Дитини, зокрема складної. Йому

необхідні моральна підтримка і співчуття автора, котрому доведеться бути в процесі співпраці не тільки партнером, а й «сильним плечем».

«Редактор-песиміст», зазвичай, роздратований — щасливі, бадьорі колеги й автори його можуть навіть дратувати, «редактору-песимісту» не подобаються ані його робота, ані тексти, з якими доводиться працювати. Проте, здебільшого, він роботу не змінює, адже, зрештою, йому потрібно на щось нарікати.

«Хвалькуватий редактор» відзначається тим, що може безупинно говорити про власні досягнення в професійній редакторській діяльності. Його історії можуть бути як правдивими, так і дещо перебільшеними. Автори навчальної літератури, опитані нами в межах дисертаційного дослідження, зазначали, що інколи «хвалькуватий редактор» забуває про те, що він уже розповідав ту чи ту історію, і знову її переказує. Його репліки можуть розпочинатися зі слів: «У мене був такий «брудний» текст...»; «Я стільки помилок знаходив у кандидатів наук і навіть професорів!»; «Усі автори мене бояться, тож погоджуються з усіма моїми виправленнями» тощо.

Такому редакторові необхідна можливість виговоритися. Авторів не слід перебивати його розповіді чи сумніватися в правдивості історій. Можна навіть висловити стримане захоплення чи спитати поради з приводу, який зовсім не стосується суті розмови. Якщо повести себе так, то редактор справді намагатиметься опрацювати оригінал автора якнайкраще — хоча б для того, щоб підтвердити власні розповіді.

«Редактор-працелюб» повністю відданий роботі і не уявляє власного життя без видавництва, редагування, постійного спілкування з авторами. Під час зустрічі з автором такий редактор постійно нагадує, що надзвичайно завантажений роботою, йому бракує часу і навіть наразі він поспішає. Оскільки все його життя проходить у постійному цейтноті, він намагається за одиницю часу зробити якомога більше справ; отже, він нетерплячий.

Якщо автору доводиться працювати з «редактором-працелюбом», йому слід інколи висловлювати власний захват стосовно такої відданості справі. Зрештою, це сприятиме ще інтенсивнішому опрацюванню авторського оригіналу.

«Редактор-артист» демонструє увагу до автора і ніби переймається його інтересами, та все це, певною мірою, лише показує маніпулювання. «Редактор-артист» насправді бажає отримати від автора якусь інформацію (ставлячи немало запитань) або намагається розпочати товариські взаємини (для себе особисто чи для видавництва). Він — майстер маніпуляцій — сприймає співрозмовника як засіб для досягнення власних цілей. Основою артистичності його комунікаційного стилю є демонстративно-істероїдні риси характеру (що може виявлятися у швидких змінах настрою, емоційних реакціях тощо).

У першому разі авторів потрібно бути просто обачнішим і звернути увагу на зміст запитань. У другому — прийняти цю гру й отримати від неї позитивні емоції («дивіденди»).

«Редактор-наставник» — справжній помічник автора, оскільки щиро допомагає йому поліпшити авторський оригінал. Утім така поведінка засвідчує схильність до патерналістської поведінки, яка також може проявлятися в

намаганні вирішувати чужі проблеми замість того, щоб дочекатися, поки люди їх вирішать самостійно (батьківська позиція, згідно з Е. Берном [3]). Часто він навіть перебирає на себе відповідальність за справи, в яких цю відповідальність слід ділити порівну між ним та автором або навіть більшою мірою належати авторові. «Редактор-наставник» усі власні знання, вміння та навички використовує, щоб опрацювати оригінал на найвищому рівні, всіляко долучає автора до роботи, сприяє створенню такого комунікаційного середовища, в якому автор почуває себе рівноправним учасником редакційно-видавничого процесу. Такому редакторові автор може повністю довіряти і багато чого навчитися. «Редактор-наставник», працюючи з автором, може висловлюватися: «А як Вам такий варіант? Чи не здається Вам, що так буде краще...», «Якщо у Вас виникли якісь труднощі з текстом, я Вам допоможу» тощо.

Комунікаційні ролі автора

Широким є й спектр комунікаційних ролей другого ключового учасника редакційно-видавничого процесу — автора. Слід зазначити, що В. Теремко в навчальному посібнику «Видавничий маркетинг» наводив класифікацію авторів, за якою виокремлені автори-«квочки», автори-«зозулі», автори-«генії» тощо [6; 76–77]. Наведену класифікацію вчений сформулював з погляду маркетингових досліджень авторського середовища.

У цій статті пропонуємо класифікацію комунікаційних ролей авторів, адаптовану, відповідно до комунікаційних аспектів співпраці редактора та автора, що зумовлюють ефективність видавничого проекту, класифікацію психологічних типів відомого американського фахівця з галузі етики та психології бізнесу Дж. Ягер [7]. Отже, в практиці видання навчальної літератури виокремлено такі комунікаційні ролі авторів: конфліктний автор; автор — «важлива персона»; автор-інтриган; «автор-маніпулятор»; відсторонений, незацікавлений автор; «автор-успішник»; нершучий автор; допитливий автор; балакучий автор; «конструктивний автор».

Конфліктний автор — це нетерпляча, нестримана й емоційно-збуджена людина. Його головна риса — відхилення від теми розмови. Серед такого типу авторів найбільше носіїв холеричного темпераменту. Із таким автором редакторові слід заздалегідь обговорити всі суперечливі питання, намагатися не піддаватися на провокації і якомога толерантніше схилити до своєї позиції; за можливості зважати на його пропозиції та заперечення, звичайно, попередньо їх обговоривши і визначивши всі позитивні та негативні моменти.

На жаль, такі автори дедалі частіше трапляються редакторам. У нашій редакторській практиці був такий випадок, коли редакторові довелося працювати саме з конфліктним автором. Автор був настільки нетерплячий та нестриманий у власних висловлюваннях, що довелося втручатися вищому керівництву видавництва, постійно розпочинав розмову зі сварки чи з незадоволених реплік: «Чому так довго не виходить книжка?», «Чому мені не телефонують?», «Яке ви маєте право мене виправляти — це ж Я написав!» тощо.

Звичайно, редактор відчував постійний дискомфорт під час спілкування з цим автором, але він толерантно відповідав, намагався знизити його незадоволення.

Автор — «важлива персона» — не сприймає жодної критики, має завищену самооцінку, зазвичай демонструє надмірну самовпевненість, інколи навіть зверхність не лише стосовно редактора, а й решти працівників видавництва. «Важлива персона» може поводити себе з редактором так, ніби він робить послугу видавництву власною присутністю.

Спілкуючись із таким автором, редакторіві потрібно чітко окреслити пріоритети й визначитися: чи терпіти такого автора, але мати у власному видавничому портфелі навчальні видання з відомим прізвиськом, чи припинити будь-яку співпрацю з «важливою персоною», толерантно знайшовши привід не брати більше його текстів.

Автор-інтриган — ретельно маскує власні справжні цілі. Він відрізняється нещирістю, здатністю «грати роль»; можливо, його вирізняє достатньо гнучка система цінностей. Такий автор може, наприклад, прийти на зустріч для вирішення якогось незначного питання, а в процесі зустрічі редактор починає розуміти, що автор хоче щось випитати в нього.

Розпізнавши такого автора, редакторіві слід непомітно перевести розмову до теми, з приводу якої й домовлялися про зустріч, або ж до прийнятнішої для редактора: про його авторський оригінал, кількість проданих примірників видання тощо.

«Автор-маніпулятор». Майже кожному редакторіві хоча б один раз у житті довелося працювати з таким автором, котрий постійно намагається контролювати ситуацію, змінювати її з вигодою для себе, нав'язувати власну думку тощо. «Автори-маніпулятори» можуть користуватися у своїх намірах власним соціальним статусом, званнями, посадами, знайомствами тощо. Редактора вони вважають не рівноправним партнером, а засобом для досягнення власних цілей.

В одній з анкет редактор зазначає, що в його практиці траплялися «... пропозиції хабаря за дописання тексту і намагання заручитись підтримкою перед керівництвом».

Інший приклад: редактор одного з видавництв навчальної літератури для ВНЗ розповів нам, що йому доводилося потрапляти під вплив «автора-маніпулятора», який майже постійно тероризував редактора власними погрозами, телефонними дзвінками з вимогами швидше видати книжку.

Редакторіві під час роботи з таким автором, передусім, не потрібно нервувати, слід дотримувати спокійного та впевненого тону, вислуховувати кожну репліку і, відтак, знаходити в ній прихований зміст.

Відсторонений, незацікавлений автор — мовчазний, інколи навіть незібраний, ніби перебуває в іншому місці та зовсім не зважає на редактора. Тема розмови йому здається нецікавою і не вартою уваги. Він справляє враження людини зі зниженою загальною енергетикою.

Редакторіві потрібно повернути автора до обговорення його ж оригіналу — уточнити, можливо, він щось не зрозумів або з чимось не погоджується. Зазвичай, почувши такі запитання, автор розпочинає брати участь у розмові.

Також редактор може поцікавитися в автора можливими причинами його пасивної поведінки, оскільки той може погано почуватися, в нього був невдалий день або, навпаки, попереду важлива зустріч тощо. Наприклад,

у практиці одного з київських видавництв був такий випадок: автор протягом усієї розмови ніби ігнорував редактора, і деякі речі доводилося декілька разів повторювати. Розмова виявилася непродуктивною — і редактор переніс її на інший день. Унаслідок такої невдалої зустрічі редактор змушений був щось додумувати самостійно, щось з'ясувати по телефону. А згодом редактор довідався, що причиною такої «незацікавленої» поведінки автора були значні проблеми в його професійній сфері, і він прийшов на зустріч лише через ввічливість і повагу до редактора.

«Автор-усезнайко». Такий автор переконаний, що він усе про все знає. Щодо будь-якого питання має власну думку, яку неодмінно хоче висловити, тому завжди вимагає, щоб його вислухали. Його відрізняють широкий (проте нерідко еклектичний) світогляд та завищена самооцінка.

Редакторів під час спілкування з ним потрібно намагатися надавати йому можливості висловитися в процесі розмови, але не в завершенні розмови, підсумку. Час від часу редакторів слід ставити «авторові-всезнайці» складні запитання, відповіді на які знає лише він (редактор).

Нерішучий автор під час розмови з редактором поводить себе невпевнено, вважає, що краще погодитися з редактором в усьому, ніж сказати щось безглузде і недолуге (хоча насправді, можливо, варте уваги).

Зазвичай, основою такого типу є меланхолічний темперамент, а комунікаційна позиція такого автора (згідно з Е. Берном [3]) — позиція Дитини, дещо безвольної й закомплексованої, котра потребує постійної підтримки, а відчувши її, може розкритися своїми талантами. Тому абсолютно не припустимо жартувати з приводу висловлювань та реплік нерішучого автора. Редактор має особливо толерантно поводити себе з таким автором, спонукати його висловлюватися, дякувати за кожен більш-менш вдалу репліку.

Допитливий автор постійно ставить редакторові запитання, які можуть як стосуватися теми бесіди, так і зовсім не належати до проблем, які обговорюються. Звичайно, з одного боку, надмірний інтерес і зацікавленість автора до етапів редакційно-видавничого опрацювання його оригіналу є, безумовно, хорошим показником, оскільки це означає, що він хоче бути безпосереднім соратником редактора на всіх стадіях роботи з його текстом; а з іншого — така надмірна вербальна активність допитливого автора може призвести до затягування роботи і невирішеності важливих питань щодо майбутнього книги.

Різновидом допитливого автора є *балакучий автор*. Перемовини з балакучим автором, зазвичай, затягуються, оскільки він може безупинно говорити, згадувати якісь події з його особистого та професійного життя або знеацька перебити редактора, додавати якісь зауваження-деталі.

Із балакучим автором редакторів, на нашу думку, найскладніше. Добре знаючи про його здатність до багатослів'я, редактор має заздалегідь підготуватися до зустрічі, наприклад, вигадати привід, щоб толерантно завершити розмову.

Крім того, редактор може чітко, без страху, зняквовілісті, тактовно зупинити балакучого автора і запитати, чи стосуються його розповіді суті справи, чи допоможуть вони справі. Слід пояснити авторові, що під час

ділових перемовин кожна хвилина важлива і цей час він (редактор) міг би присвятити опрацюванню його (автора) оригіналу тощо.

«Конструктивний автор». Це найприємніший співбесідник, добрий і працьовитий автор. Бесіда з ним триває спокійно і стосується, зазвичай, професійних аспектів. За класифікацією комунікаційних позицій Е. Берна [3], такий автор має позицію Дорослого — він контролює й оцінює свої дії, хоча йому інколи бракує фантазії, а відтак креативних рішень.

У редактора саме з цим автором не буде проблем і конфліктних ситуацій. Під час зустрічі з таким позитивним автором потрібно, щоб і редактор, звичайно, позитивно ставився до справи. Наприклад, в одному з видавництва редактор так захоплено розповідав про одного з їхніх авторів, застосовуючи лише найпозитивніші характеристики щодо нього: «Це настільки позитивна людина, що з нею хочеться ще й, ще працювати і розмовляти. Він надзвичайно неконфліктний, сприймає будь-які зауваження, погоджується вдосконалювати власний текст. І що найголовніше — він хоче знати, що він робить не так, запитує та радиться, як зробити краще. Навіть у нас був такий випадок, коли автор наприкінці нашої з ним співпраці приніс записничок з усіма порадами, які я йому надавав».

Перспективами подальших досліджень можуть бути віднайдення та з'ясування нових дієвих інструментів і технік успішної співпраці автора та редактора під час роботи над навчальною книгою, способів їх використання та вдосконалення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : «Перун», 2003. — С. 1085.
2. Владимиров В. М. Хаос — Розуміння — Масова комунікація : монографія / В. М. Владимиров. — К. : КиМУ, 2006. — С. 165–166.
3. Берна Э. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы [Электронный ресурс] / Э. Берна; [пер. А. А. Грузберга]. — Екатеринбург : ЛИТУР, 1999; Терминологическая правка В. Данченка. — К. : PSYLIB, 2004. — Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/berne03/index.htm>. — Загл. с экрана.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління : посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. — К. : Академвидав, 2003. — С. 108, 152–153.
5. Психологическая энциклопедия / под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. — СПб. : Питер, 2003. — С. 49, 1022.
6. Теремко В. І. Видавничий маркетинг : навч. посіб. / В. І. Теремко. — К. : Академвидав, 2009. — С. 76–77.
7. Ягер Д. Деловой этикет: как выжить и преуспеть в мире бизнеса / Д. Ягер. — М. : «Джон Уайлиэнд Санз», 1994. — 288 с.

Надійшла до редколегії 28.03.2014 р.

УДК 025.1.001.76

Н. М. НИКОЛАЄНКО

**НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ БІБЛІОТЕКОЮ:
ШЛЯХ ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН**

Обґрунтовано необхідність системного управління інноваційною діяльністю бібліотек, упровадження інноваційних форм і методів організації управлінської праці.

Ключові слова: інноваційна діяльність бібліотек, форми та методи організації праці, системне управління.

Обоснована необходимость системного управления инновационной деятельностью библиотек, внедрения инновационных форм и методов организации управленческого труда.

Ключевые слова: инновационная деятельность библиотек, формы и методы организации труда, системное управление.

The necessity of system management of innovative activity of libraries, the introduction of innovative forms and methods of organization of administrative labour are grounded.

Key words: innovative activity of libraries, forms and methods of organization of labour, system management.

Світовий суспільний розвиток характеризується тенденціями розбудови інформаційного суспільства, які кардинально змінюють традиційний суспільний устрій, посилюють глобалізацію економіки і політичних впливів, активізують процеси якісних перетворень у науці, освіті, культурі, громадському житті. На тлі таких загальноцивілізаційних змін бібліотека як інформаційна та соціокомунікаційна установа також зазнає помітної трансформації. Передусім, це стосується еволюції її місії, соціальних функцій, долучення до нового інформаційно-комунікаційного середовища, вироблення економічно ефективної стратегії, якісного управління, наукової організації праці, адаптації системи послуг до нових інформаційних потреб і запитів користувачів, етики бібліотечних фахівців, мотивації бібліотекарів до інноваційної творчості.

Техніко-технологічні, організаційні трансформації бібліотек посилюють вимоги до керівників різних рівнів управління бібліотекою та потребують підвищення професіоналізму, що забезпечується поглибленням наукової обґрунтованості рішень, які приймаються на всіх рівнях бібліотечної управлінської діяльності, систематизованим усвідомленням особливостей вітчизняного і зарубіжного досвіду для прийняття управлінських рішень, аналізом зовнішніх факторів впливу на наукову організацію праці в бібліотеці, формуванням передумов щодо адаптації розвитку управлінської думки з метою впровадження інноваційних технологій у практичну діяльність бібліотек.

Повищення нових інформаційних технологій за останні два десятиліття зумовило суттєві зміни в організації діяльності й управлінні бібліотеками. Інформаційне середовище впливає на сталі управлінські структури і потребує дієвого, якісного, інноваційного управління бібліотекою, а та-

кож забезпечення якості управлінських рішень та мобільності їх прийняття. Отже, актуальною є необхідність наукової організації праці управлінського персоналу бібліотек, яка в сучасних умовах потребує системного управління інноваційною діяльністю, що ставить перед бібліотеками нові пріоритети.

Мета статті — обґрунтувати необхідність системного управління інноваційною діяльністю бібліотек, упровадження інноваційних форм і методів наукової організації управлінської праці в умовах розгортання автоматизованого бібліотечно-інформаційного виробництва.

До кінця 80-х рр. ХХ ст. у вітчизняній бібліотечній справі застосовувалися методи традиційного раціоналістичного управління, ґрунтованого на теоретичних положеннях класичної (адміністративної) школи. Бібліотека як установа фактично не виконувала стратегічних завдань. У 90-ті рр. ХХ ст. різні аспекти проблем управління в умовах інноваційного розвитку висвітлювалися і досліджувалися в працях українських і російських бібліотекознавців: О. Башун, І. Давидової, Г. Єрмолаєвої, В. Ільганаєвої, А. Пашина, В. Ключова, М. Слободяника. На початку 2000 рр. активне впровадження новітніх інформаційних технологій, розвиток інформаційного сервісу в бібліотеках, як зазначають науковці О. Чачко, Н. Карташов, В. Дригайло, І. Сулова, Г. Паршукова, О. Галімова, Н. Редькіна, Ю. Дрешер, потребують системного управління розгортанням інноваційної діяльності бібліотек.

Проблема управління сучасною бібліотекою на етапі стрімкого розвитку інформатизації є актуальною в контексті розгортання автоматизованого бібліотечно-інформаційного виробництва, необхідності адаптації бібліотек до умов мережевого інформаційно-комунікаційного простору. Нові засоби бібліотечної праці, інформаційні технології, техніка не можуть існувати й ефективно функціонувати в межах старих форм управління. Це потребує здійснення аналізу управлінської діяльності з метою підвищення якості та ефективності роботи бібліотек, застосування нових управлінських інструментів і впровадження наукової організації праці в управлінні.

Згідно з визначенням Ф. Тейлора, наукове управління за своєю сутністю — це філософія, яка зводиться до єдності чотирьох основних принципів управління: науковий підхід до виконання кожного етапу роботи, науковий підхід до підбору, навчання й тренування працівника, кооперація з працівниками, розподіл відповідальності за результати праці між менеджерами та працівниками [12].

Уперше визначення наукової організації праці (НОП) на теренах колишнього СРСР надала Друга Всесоюзна конференція з НОП у 1924 р. НОП слід розуміти як процес внесення в існуючу організацію праці добутих наукою та практикою вдосконалень, що підвищують загальну продуктивність праці. Це визначення уточнене і доповнене на Всесоюзній нараді з організації праці в 1967 р., яке, до речі, зафіксоване в державному стандарті: Наукова організація праці — це така її організація, яка базується на досягненнях науки та передовому досвіді, систематично впроваджується у виробництво, що дозволяє як найкраще поєднати техніку і людей у єдиному виробничому процесі, забезпечує ефективніше використання матеріальних і трудових ресурсів, безперервне підвищення продуктивності

праці, сприяє збереженню здоров'я людини і поступовому перетворенню праці в нагальну життєву потребу людини [11].

НОП у бібліотеках почали впроваджувати в 1920-ті рр. Дослідження НОП здійснювалися в напрямках: у бібліотеці, бібліотекаря, технологічних процесів, користувача, — але недостатньо приділялося уваги науковій організації управління. Основними напрямками НОП є вдосконалення форм розподілу, кооперації та нормування праці, практики морального і матеріального стимулювання; поліпшення організації обслуговування робочих місць, підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, умов праці й відпочинку, раціоналізації прийомів і методів праці, зміцнення дисципліни і вдосконалення творчої активності співробітників. Ці напрями є загальними для всіх галузей і сфер, зокрема й для бібліотечного виробництва, тобто вони універсальні, — підкреслює у своїх працях В. Г. Дригайло [8]. У НОП є обов'язковими два аспекти: теоретичний і практичний. Без теоретичного підґрунтя не може бути практики. Теоретичну основу НОП складає комплекс знань про працю як таку. Зміст практичної основи НОП у бібліотеці постійно змінюється під впливом різних факторів, таких як: інформатизація суспільства, яка впливає на рівень техніко-технологічного розвитку виробництва; розгортання системи внутрішніх і зовнішніх комунікацій; зміни форм організації виробничих процесів; форм та методів управління; рівень соціального розвитку колективу тощо. Тому НОП як сфера практичної діяльності розглядається як процес унесення науково-обґрунтованих змін у діяльність бібліотек і подальшого вдосконалення вже існуючих форм організації праці.

Активний вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на бібліотечно-інформаційну діяльність загалом та роботу окремої бібліотеки зокрема потребує постійного перегляду власної політики, стилю і методів управління відповідно до нових завдань суспільства й у зв'язку з інноваційною діяльністю для збереження конкурентоспроможності. НОП в управлінні бібліотекою має будуватися з урахуванням цілей і завдань бібліотечно-інформаційної діяльності, бібліотечних закономірностей, педагогічних і психологічних процесів, якими бібліотечний менеджер має керуватися.

В умовах інноваційних змін основи НОП поділяється на такі групи: організаційно-управлінські, техніко-технологічні, соціально-економічні [14]. Усі вони взаємопов'язані, залежать одна від одної та потребують професійного, якісного управління. Перша група — це організаційно-управлінські нововведення, які охоплюють процеси опанування нових форм і методів організації праці, зміни складу функцій, організаційних структур, технології й організації процесу управління, а також сфери відповідності впливу структурних підрозділів бібліотеки. Другу групу складають техніко-технологічні нововведення, які радше є основою технічного процесу сфери виробництва бібліотечних продуктів і послуг. До третьої групи належать соціально-економічні нововведення, які реалізуються у сферах кадрової політики, планування, мотивації й оплати праці, оцінювання результатів діяльності та спрямовані на активізацію співробітників. В умовах інноваційних змін важливо зважати і на психофізіологічну основу, яка вможливає підтримувати морально-психологічний клімат у колективі,

стимулювати творчу й виробничу активність бібліотекарів під час упровадження нововведень.

Інноваційні зміни в організації управління бібліотекою нині відбуваються в напрямі широкого застосування технологій автоматизації як технологічно-виробничих, так і управлінських процесів. Одним з інноваційних напрямів в управлінні бібліотечною установою є інформаційний менеджмент, який охоплює широке коло питань, пов'язаних як з управлінням документними ресурсами (масивами і потоками інформації), так і з управлінською інформацією. Сучасна бібліотека як соціальний інститут відіграє роль повноцінного учасника інформаційного ринку, посилення її значення відбувається завдяки розвиткові інформаційних функцій, створенню власних ресурсів та наданню доступу до національних і світових інформаційних ресурсів. Набуває актуальності проблема застосування інформаційних технологій в управлінні бібліотекою, яка розглядається на рівні не лише виробничих процесів, а й підвищення ефективності організації управлінської праці, яку досліджувала у своїх працях І. Давидова [5; 6]. Науковець зазначила, що для налагодження цієї діяльності в бібліотеках створюють автоматизовані інформаційні системи управління, які інтегрують внутрішню та зовнішню інформацію, а надходження всіх видів інформації до єдиної системи надає можливість здійснювати інформаційний моніторинг внутрішнього та зовнішнього середовища і сприяє обґрунтованому прийняттю управлінських рішень. Тому актуальності набуває питання якості автоматизованого управління сучасною бібліотекою. Нині активно здійснюється перехід від традиційних методів управління до інформаційно-технологічних, що забезпечує ефективну інтеграцію у сфері управлінських рішень. Тому бібліотечним менеджерам доцільно використовувати методи інформаційного менеджменту, який створює засади формування бібліотечно-інформаційних ресурсів та їх повноцінного використання, умови для ефективної роботи з управлінською інформацією.

Інноваційні зміни в управлінні відбуваються і в кадровій та організаційній складових. Якість організаційного управління характеризується здатністю ефективно виконувати свої основні функції в конкретно-історичний період розвитку. Процес визначення загальної стратегії розвитку бібліотеки є найважливішим елементом розроблення проектної діяльності, яка потребує від керівника серйозної аналітичної й організаційної роботи, опанування багатьох нових видів діяльності. Бібліотечний керівник повинен використовувати технології ефективного кадрового менеджменту, тому що управлінська діяльність передусім — це збір, переробка інформації, прийняття рішень, мотивація і стимулювання роботи персоналу.

В умовах опанування сучасного інформаційного мережевого простору, активної адаптації до функціонування в умовах інформаційного ринку, необхідності підвищення конкурентоспроможності бібліотечних продуктів та послуг менеджери бібліотеки для прийняття виважених управлінських рішень вивчають і застосовують елементи бенчмаркінгу, реінжинірингу, контролінгу, фандрейзингу, здійснюють маркетингові, моніторингові дослідження, які підвищують ефективність робіт, поліпшують рівень інформаційного сервісу та надають можливості підвищувати якість послуг.

Показники якості мають важливе значення для керівника бібліотеки в процесі прийняття рішень щодо визначення пріоритетів і планування майбутньої діяльності.

Науковці вважають бенчмаркінг (англ. Benchmarking) ефективною маркетинговою технологією, процесом пошуку стандартного чи еталонного економічно ефективнішого підприємства-конкурента з метою порівняння з власним та запозичення його найліпших методів роботи [3]. В Україні ґрунтовні дослідження щодо використання бенчмаркінгу в роботі бібліотек практично не здійснювалися. Методологія проведення та розкриття сутності бенчмаркінгу, питання використання бенчмаркінгових технологій у роботі бібліотек частково висвітлені в працях російських та зарубіжних фахівців Н. І. Пермітіної, А. В. Окладникової, А. І. Земскова та Пітера Брофі [13; 10; 9; 4]. Для українських бібліотек застосування бенчмаркінгу є достатньо новим напрямом для вдосконалення їх діяльності, його елементи трапляються в багатьох проектах з удосконалення методів роботи бібліотек, а також стратегічного планування.

Бенчмаркінг виступає інтегральною складовою інноваційного процесу й одним із методів удосконалення виробничо-технологічної діяльності бібліотеки. Його мета бенчмаркінгу — підвищення ефективності власної діяльності на основі визначення та застосування переваг бібліотек-лідерів. Результати бенчмаркінгу використовуються під час вироблення цілей та стратегій її діяльності. Основним його завданням є розуміння тих методів, які забезпечують бібліотечним установам конкурентну перевагу, визначення цілей, їх наслідування. Бенчмаркінг — невід’ємна складова планування, яке вможливорює концентрацію на зовнішньому середовищі та сприяє використанню фактичної інформації під час розроблення планів. Бенчмаркінг використовується з метою вдосконалення діяльності бібліотеки завдяки розумінню методів та способів ефективної інноваційної діяльності.

Посилений вплив інформаційних технологій на всі сфери діяльності бібліотек, зокрема виникнення нового обладнання, програмного забезпечення, телекомунікаційних засобів та каналів зв’язку активізує роботу бібліотечних менеджерів у сфері технологічних інновацій. Вивчаючи методи реінжинірингу (англ. reengineering), бібліотечні менеджери здійснюють перепроєктування діяльності існуючих бібліотечних процесів і послуг, бібліотек загалом на основі інтенсивного використання електронних систем, програмних продуктів для отримання конкурентних переваг та з метою досягнення істотного поліпшення якості функціонування бібліотеки. Аналіз фахових публікацій свідчить: незважаючи на посилення значення реінжинірингу бібліотечно-інформаційних процесів, бібліотеки доволі пасивно впроваджують його в діяльність бібліотек. Необхідність застосування в бібліотеках методів реінжинірингу як складової наукової організації праці в управлінні бібліотекою дослідила у своїй розвідці І. Давидова, зазначивши: «Реінжиніринг бібліотечно-інформаційних процесів — це сукупність методів і засобів, призначених для кардинального поліпшення основних показників бібліотечної діяльності завдяки моделюванню, аналізу перепроєктуванню існуючих бібліотечно-інформаційних процесів. Він застосовується в разі необхідності радикальних змін, що передбачає створення

цілком нових, ефективніших бізнес-процесів на підприємстві без урахування їх старої організації» [7].

Для забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки процесів прийняття рішень в управлінні бібліотекою бібліотечному керівникові необхідно використовувати метод контролінгу. Контролінг (англ. Controlling) як комплексна система управління передбачає управлінський облік, облік і аналіз витрат з метою контролю всіх статей витрат, підрозділів та складових виробленої інформаційної, бібліографічної продукції або надання інформаційних послуг, а також їх подальше планування. Актуальність використання контролінгу в бібліотеках досліджено в праці Л. В. Абрамової, І. М. Суслової [1]. Системні інноваційні зміни в управлінні бібліотекою передбачають також застосування фандрейзінгу, який упроваджується в бібліотеках відносно недавно. Економічний словник подає таке тлумачення цього поняття: fund raising-programmes — програма збору коштів, мобілізація капіталу [14]. Тобто фандрейзінг для бібліотек — це пошуки додаткових джерел фінансування. Бібліотеки мають самі шукати спонсорів, доброчинців і меценатів, котрі не є байдужими до культурних надбань людства. Фандрейзінг бібліотеки досліджували науковці, зокрема О. Башун, яка розробила методику збирання коштів [2]. На думку автора, діяльність бібліотек щодо розвитку зв'язків з громадськістю та пошуку позабюджетних коштів — процес довготривалий і потребує терпіння, напруженої праці, безперервних і послідовних зусиль для досягнення мети. Потрібні підприємницький ґрунт, творчість, наполегливість, що зумовлять досягнення успіху. Найголовніше — усвідомити, що без цього бібліотека не зможе існувати.

Таким чином, вивчення теорії та практики управлінської діяльності в бібліотечній сфері, а також наукової організації управлінської праці сучасного бібліотечного виробництва засвідчило, що у вітчизняному бібліотекознавстві майже немає спеціальних наукових досліджень, предметом яких були б теоретичне обґрунтування, розроблення та впровадження засад системного управління інноваційною діяльністю бібліотек. Нині організація праці в апараті управління ґрунтується на розробленні комплексу регламентів, що визначають місце і роль кожного структурного підрозділу апарату управління і кожного працівника в системі управління, взаємозв'язки між ними, форми впливу на діяльність об'єкта управління, способи контактів із зовнішнім середовищем. НОП досягається завдяки систематичному дослідженню процесів і результатів праці, науковому узагальненню й опануванню передового досвіду, безперервному вдосконаленню організації та методології трудової діяльності. Тому управлінський склад бібліотеки повинен безперервно вдосконалювати прийоми і методи роботи, навчатися, як працювати, і навчати інших, постійно поліпшувати й раціонально використовувати умови праці. Кадрові, техніко-технологічні й організаційні трансформації, які активно відбуваються в бібліотеках, потребують науково-методичного забезпечення наукової організації праці управлінського персоналу всіх рівнів: оперативного, тактичного, стратегічного. Саме тому серед подальших напрямів розвитку дослідження визначено: модернізацію наукової організації праці управлінського персо-

налу бібліотек через широке застосування технологій автоматизації як технологічно-виробничих, так і управлінських процесів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Л. В. От процессного похода к контролингу: эволюция фундаментального менеджмента / Л. В. Абрамова, И. М. Суслова // Науч. и техн. б-ки. — 2011. — № 8. — С. 59–66.
2. Башун О. Фандрейзинг або мистецтво збирання коштів: наук.-метод. рекомендації бібліотекам / О. Башун ; ред. Ю. О. Лебедева ; Донец. ОУНБ. — Донецьк, 1998. — С. 15.
3. Бенчмаркинг [Электронный ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия. — Режим доступа: [http://ru.wikipedia.org/wiki/ Бенчмаркинг](http://ru.wikipedia.org/wiki/Бенчмаркинг). — Загл. с экрана.
4. Брофи Питер. Оценка деятельности библиотек: принципы и методы / Питер Борфи ; пер. с англ. А. И. Земскова ; науч. ред. пер. Л. Я. Шрайберг. — М. : Омега-Л, 2009. — С. 230–246.
5. Давидова І. О. Інноваційність в управлінні діяльністю документно-комунікаційних структур / І. О. Давидова // Вісн. Книж. палати. — 2009. — № 1. — С. 28–31.
6. Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : монографія / І. О. Давидова ; [наук. ред. В. О. Ільганаєва] ; М-во культури і мистецтв України, Харк. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 2005. — 295 с.
7. Давидова І. О. Реінжиніринг як складова наукової організації праці в управлінні бібліотекою / І. О. Давидова // Вісн. Харк. держ. акад. культури: зб. наук. пр. — Х. : ХДАК, 2014. — Вип. 43. — С. 119–126.
8. Дригайло В. Г. Основы научной организации труда в библиотеке : учеб.-метод. пособие / В. Г. Дригайло. — М. : Либерия, 2005. — 424 с.: ил. — Библиогр.: С. 344–391 (765 назв.).
9. Земсков А. И. Методика оценки эффективности работы библиотеки — бенчмаркинг / А. И. Земсков // Науч. и техн. б-ки. — 2004. — № 6. — С. 3.
10. Окладникова А. В. Бенчмаркинг как технология улучшения деятельности библиотечных организаций / А. В. Окладникова // Изв. Иркутской государственной экономической академии. — 2008. — №1 (57). — С. 88–90.
11. Организация труда. Основные понятия, термины, определения: ГОСТ 19005-74. — М. : Изд-во стандартов, 1974.
12. Палеха Ю. І. Маркетинг інформаційних продуктів і послуг : навч. посіб. / Ю. І. Палеха, О. Ю. Палеха. — К. : Ліра-К, 2013. — 480 с.
11. Пермитина Н. И. Бенчмаркинг как стратегия развития научной библиотеки / Н. И. Пермитина, В. А. Ивашова // Университетская книга. — 2006. — № 5. — С. 62–64.
13. Фандрейзинг [Электронный ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Бенчмаркинг>. — Загл. с экрана.
14. Чуприкова Н. Т. От управления функциями к управлению бизнес-процессами библиотеки / Н. Т. Чуприкова // Инновации в библиотеках : сб. ст. / Рос. гос. б-ка, Науч.-исслед. отд. библиотековедения ; [сост.: М. Я. Дворкина, Е. Н. Гусева]. — М., 2010. — С. 65–81. — (Библиотека: новые возможности).

Надійшла до редколегії 24.03.2014 р.

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто процеси глобалізації інформаційно-бібліотечної діяльності в напрямі мобілізації бібліотечних об'єднань, участі в міжнародних проєктах та використання глобальної мережі Інтернет.

Ключові слова: бібліотека, глобалізація бібліотек, міжнародна діяльність бібліотек.

Рассмотрены процессы глобализации информационно-библиотечной деятельности в направлении мобилизации библиотечных объединений, участия в международных проектах и использования глобальной сети Интернет.

Ключевые слова: библиотека, глобализация библиотек, международная деятельность библиотек.

The processes of globalization information library activities towards mobilization of library associations, participation in international projects and the global Internet.

Key words: library, libraries globalization, international activities of libraries.

Соціальні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, пов'язані з глобальними змінами. Поняття «глобалізація» означає широкий спектр таких подій, як інтенсивна боротьба за встановлення світового порядку на основі інтеграції та уніфікації в усіх сферах людської життєдіяльності, розвиток світових ідеологій, зростання кількості міжнародних організацій, виникнення і розвиток транснаціональних корпорацій, зростання міжнародної торгівлі, формування мультикультурних спільнот, створення планетарних засобів масової інформації, впровадження та розвиток глобальної мережі Інтернет тощо. Процеси глобалізації, що охоплюють дедалі більше сфер життя, привертають пильну увагу вчених різних галузей. Бурхливе зростання і загальне поширення технічних систем та технологічних процесів змінюють усі сфери життя суспільства. Поступово утворюється світовий технологічний та інформаційний простір з транспортними і телекомунікаційними мережами. Діяльність бібліотек світу долучається до цих процесів.

Тема статті є актуальною, оскільки в соціокультурній сфері тенденції глобалізації найскладніші і найсуперечливіші. Дедалі чіткіше проявляється глобальність наукового прогресу, який сприяє подальшому розвитку інформаційних технологій, завдяки всесвітнім інформаційним мережам поширюється інформація, розвивається міжнародна кооперація зі зберігання світової культурної спадщини Але є й негативні тенденції: змінюються етичні та моральні цінності, поширюється позбавлена національного змісту масова антикультура, спрямована на агресію і розбещення, рекламна продукція нав'язує споживання товарів низької якості тощо.

В умовах значного поширення телекомунікацій та Інтернету, породжуючи нову хвилю уніфікації й стандартизації, поступово переважають позитивні тенденції в духовній сфері. У інформаційно-бібліотечній діяльності розвивається міжнародна співпраця, успішно впроваджуються проекти зі збереження культурної спадщини, розвивається корпоративний рух, функціонують електронні бібліотеки, здійснюється електронна доставка документів (ЕДД).

Мета статті — проаналізувати глобалізаційні процеси в інформаційно-бібліотечній діяльності та напрямки, за якими вони відбуваються.

Історія бібліотек світу невід’ємна від розвитку людської цивілізації. Іноді моментом зародження глобалізації вважають виникнення міжнародної торгівлі й становлення світових імперій Ахеменідів, Олександра Македонського, Стародавнього Риму. Саме в період завоювань та розквіту імперій відбувалася соціально-комунікаційна взаємодія культур і будівництво бібліотек. Однак прихильників такої точки зору небагато. Частіше трапляється твердження, що перший етап глобалізації — це епоха великих географічних відкриттів, коли виникли колоніальні імперії, що також сприяло взаємопроникненню культур та розповсюдженню писемних пам’яток, які ставали надбанням бібліотек. Але в самій сутності бібліотеки закладені, з одного боку, тенденції глобалізму, з іншого — локальності [4; 9].

Окремі питання глобалізації вивчають Є. Д. Жабко, О. Л. Лаврик, Т. Б. Маркова, Ю. П. Мелентьєва, В. О. Ільганаєва, Я. А. Шрайберг.

Необхідно зазначити, що нині тенденції глобалізації розпочинаються з професійного руху — створення бібліотечних об’єднань з метою обміну професійним досвідом та вирішення спільних завдань. На думку Ю. П. Мелентьєвої, процеси глобалізації дедалі більше охоплюють сферу культури. Однак суть процесу глобалізації в такій сфері, як бібліотечна діяльність, вивчена недостатньо. Дослідниця зауважує, що перші прояви глобалізації у сфері бібліотечної справи на пострадянському просторі виникли наприкінці 1980 — початку 1990-х рр., коли перебудова всього суспільства зумовила значні перетворення і в бібліотечній справі. У цей самий час починається об’єднання національних інформаційних ресурсів на основі створення локальних комп’ютерних мереж та виходу до мережі Інтернет [5].

У цей період виникали різні професійні об’єднання бібліотекарів: Харківське бібліотечне товариство (1990 р.), Асоціація інформаційно-бібліотечних технологій (1992 р.), Українська бібліотечна асоціація (1995 р.), — уможливорюється спілкування із зарубіжними колегами на різних заходах ІФЛА, ALA для різних категорій бібліотечних фахівців, створюються умови для активного й ефективного міжнародного співробітництва. Цьому сприяла також діяльність зарубіжних культурних центрів, таких як Інститут Гете та Британська Рада. Поширення набули спілкування із зарубіжними колегами, ознайомлення з діяльністю бібліотек світу, досвід бібліотечного обслуговування різних категорій читачів, методами управління бібліотеками в різних країнах тощо.

Розвиток громадської діяльності бібліотек та спільні цілі поступово зумовили об’єднання бібліотек у корпоративний рух. У розвитку корпоративної діяльності бібліотек значну роль відіграють бібліотечні асоціації,

які посилюють свій вплив на державні структури управління. Основні напрями їхньої діяльності: формування та реалізація державної бібліотечної політики, участь у розробленні основ бібліотечного законодавства, дослідницька та видавнича діяльність.

Вивчення наукових праць дозволяє дійти висновків про основні напрями глобалізаційних процесів, що відбуваються в бібліотечній діяльності. Це, передусім, формування єдиних:

- професійних цінностей, таких як свобода інформації, читач — центральний об'єкт бібліотечного обслуговування; дотримання авторського права, професійна етика тощо;
- професійної термінології;
- пріоритетних напрямів діяльності бібліотеки та читацьких груп (читачі з особливими потребами, а також ті, яким бракує знань інформаційної культури тощо);
- інформаційних ресурсів, технологій, форматів, стандартів роботи в інформаційних мережах, правил каталогізації;
- стандартів та правил будівництва, внутрішнього оформлення та інтер'єру бібліотечного середовища за міжнародними зразками;
- виконання у своїй діяльності рекомендації міжнародних бібліотечно-інформаційних інституцій (ІФЛА, ЮНЕСКО тощо).

Сучасні процеси глобалізації характерні для освітньої сфері в напрямі підготовки персоналу для бібліотек. Ці тенденції реалізуються через міжнародні проекти обміну студентами, які мають можливість пройти стажування на базі зарубіжних бібліотек та набути інноваційного досвіду.

Професійне спілкування й обмін досвідом між бібліотечними фахівцями нині відбуваються не тільки на основі традиційних заходів, дедалі частіше в процесі Інтернет-конференцій, вебінарів та інших інтерактивних способів обміну інформацією [3; 5].

На сучасному етапі розвитку світового суспільства розпочинається новий етап глобалізації, пов'язаний з багатьма факторами перетворення суспільства, який для бібліотек передусім важливий упровадженням у їхню діяльність глобальної мережі Інтернет.

Я. Шрайберг уважає, що виникнення Інтернету можна розглядати як головний компонент інформаційних технологій, що став єдиним загальносвітним комунікаційним середовищем, Інтернет є невід'ємним елементом технічного прогресу людства. Добре розвинена телекомунікаційна інфраструктура в багатьох зарубіжних країнах дозволила Інтернету достатньо стрімко здійснити свою експансію на бібліотечному просторі [3; 8].

Наприкінці ХХ ст. Інтернет масово впроваджено в зарубіжні бібліотеки. У цей час в Україні бібліотеки перебували в кризовому стані недостатнього фінансування, тому не була підготовлена технічна база. Проблему підключення до Інтернету бібліотек вирішили завдяки організаціям, інвестиціям та благодійним внескам спонсорів, проектним програмам, таким як «Бібліоміст», хоча деякі проблеми досі існують.

Упровадження Інтернету як єдиного комунікаційного середовища межбібліотечної кооперації, інтеграції та комунікації допомогло вирішити такі питання, як подання інформації про бібліотеки, а пізніше представ-

лення електронних каталогів та інших своїх інформаційних продуктів і послуг на веб-сайтах, ділове листування електронною поштою, презентація діяльності бібліотек у соціальних мережах, здійснення корпоративних бібліотечних проєктів, спрямованих на створення інформаційних ресурсів в Інтернеті. Для багатьох користувачів бібліотек Інтернет надав нових можливостей долучитися до світових інформаційних ресурсів через доступ до електронних бібліотек, архівів, музеїв, баз даних, репозиторіїв тощо.

Активне використання глобальної мережі Інтернет у діяльності бібліотек сприяло виникненню нових форм обслуговування читачів, таких як електронна доставка документів, віртуальна довідка, що зумовило нову категорію користувача — віртуального або онлайнного. Сучасні віртуальні користувачі всього світу для задоволення своїх інформаційних потреб звертаються до різних електронних бібліотек: «Гутенберг», «Всесвітня цифрова бібліотека», «Європейська електронна бібліотека», «Пам'ять Америки», «Галика» тощо.

Електронні бібліотеки відтворюють і зберігають найцінніші видання в їх первісному вигляді, оперативно забезпечують повнотекстовою електронною інформацією віртуальних користувачів будь-де. Виникають такі нові види електронних бібліотек, як репозиторії, в яких автори самі можуть публікувати свої праці. Інформаційні електронні ресурси будь-якої країни світу інтегруються у світові інформаційно-бібліотечні фонди. Експресивне поширення інформації сприяє не тільки ефективному та швидкому розповсюдженню праць в електронному вигляді, але й популяризації авторів книг.

Усесвітня мережа надає нових можливостей використання професійного досвіду і знань бібліотекарів для задоволення інформаційних потреб суспільства. Нові сучасні тенденції довідково-бібліографічної роботи бібліотек, які зумовлюються цифровим середовищем, сприяли виникненню такого нового сервісу бібліотек, як віртуальна довідкова служба. На сучасному етапі бібліотекознавці відзначають тенденцію до збільшення використання інформаційно-пошукових систем Інтернету і більшої самостійності споживачів інформації, які здійснюють інформаційний пошук без участі бібліотекарів. При цьому дуже популярними є віртуальні довідкові служби — як безплатні, так і комерційні [1; 8; 7].

Визнаючи популярність комерційних пошукових служб в Інтернеті, американські фахівці наголошують на необхідності ефективної організації довідково-інформаційного обслуговування користувачів бібліотек у віртуальному середовищі. Висловлюючи стурбованість перспективами існування та подальшого розвитку бібліотечної професії, більшість із них проте вважають, що електронні мережі відкривають перед бібліотекарями нові можливості щодо використання їх професійних знань і досвіду. Відтак, традиційно провідна роль бібліотекарів в організації та оцінці інформаційних ресурсів набуває дедалі більшого значення [12; 13].

Необхідність забезпечення доступу до інформації для віддалених користувачів сприяє виникненню в бібліотеках нових видів послуг, що поєднують нові технології з традиційними формами обслуговування. Як один із ефективних методів активізації довідково-інформаційної роботи в бібліотеках пропонується використовувати мобільне обслуговування користувачів

безпосередньо з автоматизованих робочих місць. Значну увагу американські бібліотекознавці приділяють просуванню довідково-інформаційного обслуговування в Інтернеті на основі вивчення й опанування «інструментів і стратегій» комерційних довідково-інформаційних служб, зокрема використовуваного ними програмного забезпечення. Є певний досвід у створенні бібліотеками довідкових служб, що надають послуги у віртуальному середовищі в масштабі реального часу. Великі можливості в цій галузі відкриває розвиток бібліотечної співпраці на основі кооперування інформаційних ресурсів та спільного використання професійних знань спеціалістів з метою якісного обслуговування користувачів бібліотек [11].

Поцифрування фондів сприяло і розвитку в інформаційному просторі такої бібліотечної послуги, як електронна доставка документів з будь-якої бібліотеки світу. Упровадження ЕДД відіграє важливу роль у підвищенні якості задоволення потреб користувачів, значно економить час на доставку необхідної інформації і розширює коло інформаційних джерел. На сучасному етапі ІФЛА обстоює право читача на інформацію та надання документа на основі ЕДД. Члени ІФЛА вважають: якщо бібліотекам і громадянам не буде надано можливості безплатного доступу й використання електронних копій для цілей, які відповідають суспільним інтересам, таким як освіта і наукові дослідження, виникне небезпека, що переваги інформаційного суспільства будуть доступними лише тим, хто може за це заплатити. Нині дедалі більше виробляється інформації в електронній формі, яку легко копіювати і розсилати. Тому постають питання, пов'язані з авторським правом та заборонаю поширення електронних текстів. Складнощі в запровадженні ЕДД виникають також у зв'язку із забезпеченням зберігання документів. Не можна сканувати один текст декілька разів, оскільки це призводить до зношування документа. Тому організація процесу сканування повинна забезпечувати ведення архіву копій електронних документів, що не відповідає нормі Закону про авторське право. Отже, важливо на державному рівні вирішити питання щодо створення та збереження копій електронних документів, які слід виключити зі сфери дії цього Закону, що є необхідною складовою нової діяльності бібліотек [2; 6].

Технології Інтернету поступово еволюціонують, замість традиційних веб-сервісів першого покоління поширюється технологія Веб 2.0, побудована на принципі залучення користувачів до наповнення ресурсів контентом. Віртуальні соціальні мережі охоплюють дедалі більше користувачів. Практично щодня створюються сотні віртуальних спільнот по всьому світі, які залучають величезну кількість користувачів. Технології Веб 2.0 — найпоширеніші, оскільки дозволяють створювати системи управління знаннями, що є одним з пріоритетних завдань у формуванні сучасного інформаційного суспільства.

Основні принципи технологій Веб 2.0 — це принцип колективізму, відповідно до якого будь-який проект розвивається й існує саме тому, що над ним працює великий колектив, і чим більше користувачів у сервісі, тим він ефективніший. Принцип кооперації виявляється в тому, що користувачі й розробники постійно взаємодіють і співпрацюють. Механізми коментування, правки, редагування, запозичення є невід'ємними для будь-якого проекту. Принцип відкритості реалізується в тому, що вся інформація, яка

збирається в проєктах Веб 2.0, є відкритою і доступною для використання в інших проєктах. І це стосується не тільки контенту, а й програмного коду, який також можна запозичувати і використовувати в інших проєктах. Основна вимога — надавати можливості доступу до всіх змін і доповнень до програмного коду, які вносить користувач. Принцип доступності відтворюється в тому, що будь-який проєкт, пов'язаний з Веб 2.0, орієнтований на долучення простого користувача, тому більшість служб прості у використанні й доступні будь-кому. Для створення свого сайта не потрібно знати жодних спеціальних мов або набувати спеціальних навичок. Єдине, що слід мати користувачеві — бажання поділитися своєю інформацією. Принцип інтерактивності дозволяє легко отримати відгук від численних користувачів мережі. Основна відмінність сервісу Веб 2.0 від інших — можливість швидкого і простого формування контенту кінцевим користувачем. Наявність таких принципів, як синергетичність і інституціоналізація, дозволяє розглядати процеси Веб 2.0 з точки зору паралельного розвитку та самоорганізації. Унікальність цих технологій полягає в глобальності охоплення користувачів у мережі Інтернет. Працювати в сервісі Веб 2.0 має можливість користувач з будь-якої країни світу [9].

Таким чином, глобалізація сучасного суспільства зумовила глобалізацію інформаційно-бібліотечної діяльності на основі об'єднання найкращих культурних надбань людства — цифрових ресурсів бібліотек, міжнародної співпраці, розвитку інноваційних технологій. Ці процеси об'єднують діяльність бібліотек, позбавляють умовних меж їх існування.

Глобалізаційні процеси, що відбуваються в інформаційно-бібліотечній сфері, сприяють підвищенню якості діяльності бібліотеки, її більшій відповідності читацьким потребам і запитам. Водночас існує небезпека уніфікації діяльності бібліотеки, що вкрай небажано відповідно до мовних, культурних та побутових стандартів. Особливо це актуально для публічних (муніципальних) бібліотек, які є не тільки інформаційними, а й дозвіллевіми, культурними центрами місцевого співтовариства.

На основі інформаційно-комунікаційної взаємодії бібліотечних установ відбуваються становлення корпоративної бібліотечної співпраці та взаємодії з користувачами. Характерними проявами цього є корпоративні каталогізація й формування фондів; створення повнотекстових електронних колекцій, спільних баз даних та інших корпоративних інформаційних продуктів; спільне інформаційне обслуговування користувачів; участь у роботі професійних асоціацій. Розвиток і зміцнення саме цих глобальних форм взаємодії інформаційно-бібліотечних установ стають основою для формування бібліотечних об'єднань та започаткування корпоративних бібліотечних систем.

Подальші напрями роботи із зазначеної проблематики пов'язано з дослідженням корпоративної роботи з упровадження в діяльність бібліотек програмного забезпечення з відкритим кодом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Жабко Е. Д. Формирование ресурсной базы онлайн-справочно-библиографического обслуживания / Е. Д. Жабко // Науч. и техн. б-ки. — 2000. — № 8. — С. 20–30.

2. Лаврик О. Л. Организация службы электронной доставки документов в библиотеке / О. Л. Лаврик, В. А. Глухов. — Новосибирск : НГОНБ, 2000. — 26 с.
3. Лыганаєва В. О. Бібліотека в сучасному інформаційному середовищі: основні стратегії розвитку / В. О. Лыганаєва // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 1999. — Вип. 1: Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика. — С. 30–37.
4. Маркова Т. Б. Библиотека в истории культуры / Т. Б. Маркова. — СПб. : Наука, 2008. — 327 с.
5. Мелентьева Ю. П. Глобализация как основная тенденция развития библиотечного дела [Электронный ресурс] / Ю. П. Мелентьева. — Режим доступа : http://artlib.osu.ru/site/index.php?option=com_find&reqid. — Загл. с экрана.
6. Позиция ИФЛА по вопросам авторского права в цифровой среде [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.libertarium.ru/ifl-positioin>.
7. Фесенко К. Как выбрать электронные ресурсы и умело организовать их использование / К. Фесенко // Библиотека. — 2002. — № 8. — С. 25–28.
8. Шрайберг Я. Л. Библиотеки и информационные технологии: десять лет спустя : Ежегодный доклад конференций «Крым», 2003 [Электронный ресурс] / Я. Л. Шрайберг. — Режим доступа : <http://lib.lseptember.ru/2003/20/21.htm>. — Загл. с экрана.
9. Юрик И. В. Web 2.0 и инновации в библиотечно-информационной практике [Электронный ресурс] / И. В. Юрик. — Режим доступа : <http://en.calameo.com/read/0005038397fdbe9875cc4>. — Загл. с экрана.
10. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. — М. : ЗАО Изд-во «Экономика», 2003. — 441 с.
11. Courtois M. Tips for roving reference / M. Courtois, M. Liriano // College a. research libr. news. — 2000. — Vol. 61, № 4. — P. 289–290.
12. Dougherty R. M. Reference around the clock: is it in your future? / R. M. Dougherty // Amer. libr. — 2002. — Vol. 33, № 5. — P. 44–46.
13. Enyart M. G. Reference services: more than information chauffeuring / M. G. Enyart, R. A. Smith. // Spec. libr. — 1996. — Vol. 87, № 3. — P. 156–162.

Надійшла до редколегії 18.03.2014 р.

Третій розділ

Педагогіка

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Розглянуто поняття «комунікативна культура», визначено її основні компоненти — змістовий, мотиваційний, особистісно-діяльнісний. Запропоновано різні методи формування комунікативної культури студентів вищої школи.

Ключові слова: комунікативна культура, навчальна дискусія, діалогова форма занять, комунікативний тренінг.

Рассмотрено понятие «коммуникативная культура», определены ее основные компоненты — содержательный, мотивационный, личностно-деятельный. Предложены различные методы формирования коммуникативной культуры студентов высшей школы.

Ключевые слова: коммуникативная культура, научная дискусия, диалоговая форма занятий, коммуникативный тренинг.

The concept of «communicative culture» is considered, the composition of its basic components has been studied: conceptual, motivational, individual activity components. Various methods of communicative culture formation in high school students have been suggested.

Key words: communicative culture, academic discussion, dialogue form of lessons, communicative training.

В умовах динамічного розвитку сучасного суспільства і галузей знань особливою актуальності в системі вищої професійної освіти набуває забезпечення якісної підготовки майбутнього фахівця-професіонала, здатного оперативно й ефективно реалізувати поставлені завдання, конкурувати на ринку праці. Нині випускники вищих навчальних закладів України повинні вміти адаптуватися до соціально-економічних умов, що постійно змінюються, особливостей професійного середовища, мати такі якості, як мобільність, ініціативність, креативність, готовність до ефективної міжособистісної взаємодії, а також бути спроможними самостійно здобувати нові знання й застосовувати їх на практиці.

Одним із критеріїв успішної професійної соціалізації майбутнього молодого спеціаліста є сформованість високого рівня комунікативної компетентності — ситуативної адаптивності і вільного застосування вербальних й невербальних засобів соціальної поведінки. Комунікативна компетентність дозволяє, передусім, здійснювати спілкування, яке «...є однією з універсальних реальностей буття людини, специфічним видом і необхідною умовою її діяльності» і від якого «...значною мірою залежать психологічний клімат в організації, на підприємстві, їх організаційна і виробнича мобільність, конкурентні позиції на ринку» [5, с. 7]. Ефективне спілкування сприяє успіху в будь-якій сфері діяльності й можливе за умови наявності в його учасників комунікативної культури.

Мета статті — виявити ефективні способи формування комунікативної культури в студентів вищої школи.

Проблему комунікативної культури розглядали Н. Бордовська, І. Берегова, А. Мітіна, Г. Михалевська, Н. Михайлова, О. Наталевич, А. Шипіліна, В. Якунін. Ці та інші науковці оперують такими поняттями, як комунікативна взаємодія (А. Шипіліна), комунікативні вміння (А. Леонтьєв, І. Раченко, В. Якунін), комунікативність (Н. Обозов, Р. Порошина), комунікативні якості, властивості особистості (Б. Ананьєв, А. Бодальов, В. Кан-Калік, В. Лабунська, А. Мудрик, А. Петровська), комунікативні процеси (Т. Дрідзе, А. Леонтьєв, В. Якунін).

Згідно з визначенням А. Мудрика, комунікативна культура, як компонент професійної культури особистості спеціаліста, є системою знань, норм, цінностей та зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, й умінням органічно, природно і безпосередньо реалізувати їх у діловому й емоційному спілкуванні [2].

О. Наталевич у контексті комунікативної культури розглядає знання, вміння, навички в організації взаємодії людей і власне взаємодії в діловій сфері, що вможливує встановлення психологічного контакту з діловими партнерами, досягнення точного сприйняття й розуміння в процесі спілкування, прогнозування поведінки ділових партнерів і спрямування її на досягнення поставленої мети [3].

Основою комунікативної культури є загальноприйняті моральні вимоги до спілкування, невід’ємно пов’язані з визнанням унікальності, цінності кожної особистості: увічливість, коректність, тактовність, скромність, люб’язність, пунктуальність.

Увічливість — це чемність, дотримання правил пристойності у вчинках і мовленні, вияв вихованості, вміння приязно ставитися до людей, готовність знайти компроміс і вислухати думку іншого, прояв гарних манер і знання етикету, що дозволяє людям почуватися комфортно в товаристві й уникати напруження в стосунках. Це поняття є культурним феноменом, тому те, що вважається ввічливим в одній культурі, інші можуть сприймати грубим, несподіваним.

Коректність — уміння діяти в межах дозволеного в будь-яких ситуаціях, передусім, конфліктних. Особливо важливою коректна поведінка є в суперечках, коли виникають нові конструктивні ідеї, перевіряються думки й переконання. Але, якщо дискусія супроводжується випадками проти опонентів, то вона перетворюється на звичайну сварку.

Тактовність — відчуття міри, якої необхідно дотримувати під час розмови, в особистих і службових стосунках. Це вміння відчувати межу, за якою в результаті слів чи дій у людей, із якими відбувається спілкування, може виникати образа. Тактовність надає змоги не зважати на помилки і культивувати позитивні риси особистості, не припускає грубощів і пряомолінійності, розвиває уважність стосовно інших людей, сприяє гідній поведінці в будь-якому оточенні і ситуації.

Скромність — це насамперед вимогливість до самого себе, уміння критично оцінювати власні здібності й знання, вчинки й поведінку. Скромна людина не припускає зверхності стосовно інших, дотримує прийнятих у

суспільстві норм моралі, визнає і поважає гідність кожного члена колективу. Академік І. Павлов у листі до молоді писав: «Ніколи не думайте, що ви вже все знаєте. І хоч би як високо вас цінували, завжди майте мужність сказати собі: «Я неук». Не дозволяйте пихатості опанувати вами. Через неї ви сперечатиметесь там, де потрібно погодитися, через неї ви знехтуєте корисною порадою і дружньою допомогою, через неї ви втратите міру об'єктивності» [4, с. 51].

Люб'язність — це прагнення допомогти іншому, передбачити його бажання і наміри, позбавити незручного становища та неприємностей.

Пунктуальність — невідступне виконання певних правил, умов, точний часовий розрахунок, внутрішня самодисципліна і повага до оточення. Пунктуальна людина відповідальна за свої слова і свої вчинки.

Комунікативна культура проявляється в умінні встановити гуманістичні, особистісно орієнтовані стосунки з викладачами, одногрупниками, друзями, колегами тощо. Цьому сприяють: орієнтація на визнання позитивних якостей, сильних сторін, значимості іншого; здатність до емпатії, розуміння емоційного стану іншого; уміння встановлювати позитивний зворотний зв'язок з оточенням; здатність мотивувати інших на діяльність і результат; наявність конкретних комунікативних умінь (наприклад, вітатися, спілкуватися, ставити запитання, відповідати, активно слухати, оцінювати, просити, підтримувати, відмовляти тощо); почуття власної гідності, наявність високого рівня мовленнєвої культури.

Основним показником розвитку комунікативної культури майбутнього спеціаліста є ступінь сформованості її структурних компонентів: змістового, мотиваційного, особистісно-діяльнісного [1].

Змістовий компонент комунікативної культури об'єднує знання: вікових та індивідуально-психологічних особливостей особистості; психологічних прийомів привертання й утримання уваги; атрибутів спілкування (зовнішній вигляд, засоби, форми, час, простір); стандартів комунікативної поведінки (способів прощання, привітання, виявів вдячності, незгоди тощо); особливостей монологічної та діалогічної форм спілкування; норм сучасної української літературної мови і дотримання їх з урахуванням функціональних стилів спілкування; правил у галузі міжкультурного спілкування тощо.

До мотиваційного компонента комунікативної культури належать мотиви й потреби (бажання отримувати, передавати й створювати інформацію, мати від партнера емоційну підтримку, зацікавленість особистістю партнера, необхідність відчуття радості від спілкування, прагнення до ідентифікації, емпатії та рефлексії в процесі комунікації тощо).

Особистісно-діяльнісний компонент комунікативної культури культивує комунікативні, інформаційні, аналітичні, конструктивні, прогностичні, організаційні, рефлексивні й перцептивні вміння.

Слід зауважити, що рівень комунікативної підготовки майбутніх спеціалістів переважно залежить від загальних зусиль усіх викладачів ВНЗ. Формування комунікативної культури студентів передбачає використання під час проведення занять різних методів і технологій, які якнайліпше сприяють набуттю студентами досвіду ефективного спілкування. Згідно з

нашими спостереженнями, з-поміж численних методів і прийомів формування комунікативної культури найрезультативнішими є: навчальна дискусія, діалогова форма занять, комунікативний тренінг.

Дискусія (лат. *discussio* — розгляд, дослідження) — публічне обговорення певної проблеми або групи питань на заняттях, зборах, конференціях тощо з метою досягнення істини.

Студенти мають усвідомити, що справжня дискусія — не суперечка чи з'ясування стосунків, вона передбачає об'єктивне й доброзичливе обговорення питання з обов'язковою повагою як до своїх прихильників, так і до опонентів в особистісно-діалогічному стилі спілкування. Тому в результаті дискусії не повинно бути переможців і переможених.

Організація і проведення навчальної дискусії повинні відбуватися в три етапи. На першому викладач формулює тему дискусії та основні питання, які підлягатимуть колективному обговоренню. На другому етапі виявляються позиції учасників, які мають дотримувати певних вимог: 1) бути готовими до обговорення обраної теми й обстоювання власної позиції; 2) уважно слухати інших і чути, про що саме вони говорять; 3) поводитися відповідно до загальноприйнятих етичних норм: не перетворювати дискусію на суперечку, не перебивати того, хто виступає, не викликати в опонента станів афекту, гніву, роздратування, не принижувати гідність опонента, психологічно не тиснути на нього, не звинувачувати його, не робити зауважень щодо особистісних якостей учасників, не радіти відкрито в разі поразки опонента. На заключному етапі необхідно колективно проаналізувати результати дискусії, які можуть бути різними: позитивними (учасники сформулювали певну думку або підтвердили ті погляди, які мали), нульовими (погляди більшості учасників не змінилися), негативними (погляди учасників змінилися на протилежні тим, які хотіли сформулювати організатори дискусії).

Під час навчальної дискусії відбуваються: обмін інформацією, розвиток критичного і рефлексивного мислення, створення необхідних умов для загального розвитку інтелекту; розширення меж сприйняття завдяки різним підходам до того самого предмета чи явища, полярності думок; формування комунікативної й дискусійної культури в процесі пошуку згоди в групі; формування поваги до права кожного мати свою думку, обстоювати власну позицію; збагачення емоційного та набуття поведінкового досвіду, де соціальна цінність останнього є важливою подальшого особистого життя і професійної діяльності учасників дискусії.

Проведення дискусій дозволяє викладачеві діагностувати стан культурного світобачення, загального розвитку учасників, їх інтелектуальну винахідливість, вміння слухати і чути співрозмовника, розуміти його, погодитися з думкою опонента, переконати співрозмовника в правильності власної позиції, організованість і готовність до групової діяльності.

Діалог — це форма ситуаційно зумовленого спілкування двох осіб, комунікативні ролі котрих упорядковано змінюються (мовець стає слухачем, а слухач — мовцем). Найхарактернішими ознаками діалогу є: безпосередність контакту учасників спілкування, а відтак — можливість емоційних проявів; невідповідність спілкування, оскільки неможливо заздалегідь

спланувати мовну поведінку як співрозмовника, так і власну; використання допоміжних, невербальних засобів; пряма зорієнтованість мовлення на конкретне висловлення співрозмовника, отже, необхідність постійно стежити за його думкою, що потребує концентрації мисленневих зусиль; можливість зміни теми висловлювання, що потребує уваги й відповідної оперативної реакції співрозмовника; готовність до діалогу зі співрозмовниками, що передбачає наявність бажання й уміння слухати і сприймати іншого.

Навчальний діалог — своєрідна форма спілкування між учасниками педагогічного процесу — викладачем і студентами за умови навчальної ситуації, протягом якої відбувається інформаційно-смісловий обмін між партнерами та регулюються їхні стосунки.

У наукових працях В. Андрієвської, Л. Виготського, С. Рубінштейна виокремлені такі основні функції навчального діалогу: 1) поширення інформації, соціального досвіду та культурної спадщини людства і конкретного оточення адекватними засобами, завдяки чому формується певний світогляд; 2) регулювання стосунків, формування взаєморозуміння як результату діалогічної комунікації; 3) забезпечення та саморозвиток особистості на основі внутрішнього діалогу, що реалізує рефлексивну функцію діалогу; 4) розвивальна функція [6, с. 4].

Діалогова форма занять визнана найефективнішою, оскільки ґрунтується на загальній потребі людини в активному обміні інформацією, яка необхідна для обговорення та прийняття рішень, і максимально сприяє активній участі студентів у процесі здобуття знань. Під час роботи в групах молодь набуває навичок організаційної діяльності лідера, колеги, підлеглого, набуває досвіду налагодження контактів у колективі, адаптується до виробничого життєвого ритму.

Тренінг (з англ. training) — тренування, спеціальний тренувальний режим, систематичні вправи в будь-чому, підготовка себе за допомогою спеціальних прийомів відповідно до визначеної мети. У процесі тренінгу людина опановує декілька видів соціальних механізмів відображення: комунікативну дію в реальних умовах спілкування, емоційну регуляцію на всіх етапах його розгортання; процес відображення, який зорієнтовує людину в ситуації спілкування.

Метою і завданням тренінгових занять є: розвиток навичок рефлексивного слухання, впевненості у власних силах, стійкості до стресів, психологічного захисту, опанування вербалізації, умінь слухати партнерів; жанрово формулювати питання, дотримувати власної позиції; контролювати емоції, сприймати критику щодо своїх пропозицій, збагачування лексики і тезаурус, відпрацювання прийомів подолання комунікативних бар'єрів. Така форма роботи вможливить набуття студентами практичних навичок спілкування. Важливою особливістю тренінгу є те, що навчання відбувається в інтерактивному режимі, під час якого здобуття знань, набуття вмінь і навичок відбуваються значно швидше, ніж у разі будь-якої іншої форми навчання. Цьому сприяє такий прийом, як розміщення учасників тренінгу в колі, що полегшує спілкування як з викладачем, так і одного з одним, атмосферу довіри. Тренінг характеризується нетривалістю, але завдяки

глибокому «зануренню» в проблему, активним формам роботи для кожного учасника тренінгу стає можливим досягнення значних результатів. Виявляється це в здобутті певного обсягу знань, необхідних для правильної поведінки під час спілкування.

Тренінгові заняття будуть ефективними за умови дотримання певних вимог. Це, передусім, участь у заняттях усіх без винятку, та виконання всіма запропонованих викладачем завдань і вправ. У тренінгу не повинно бути просто спостерігачів і слухачів — усі мають долучитися до активної мовленнєвої практики. Важлива умова продуктивної роботи — доброзичливість і щирість під час аналізування мовленнєвої поведінки, зокрема публічного виступу учасників тренінгу. Ця вимога є надзвичайно важливою, оскільки більшість із тих, хто виступає перед аудиторією, не вміють подолати хвилювання, і суворе зауваження чи некоректна критика лише посилять відчуття страху перед публічним виступом. Оскільки тренінг обмежений у часі, то необхідною умовою в роботі є лаконізм і зрозумілість висловлювань із чітким дотриманням регламенту під час аналізування виступу.

У процесі проведення тренінгу викладачеві необхідно створити робочу і водночас довірливу й безпосередню атмосферу. Сама природа тренінгу забезпечує практичну спрямованість, у разі якої дві третини часу відводиться на закріплення знань і відпрацювання практичних навичок. Крім того, важливим є коригування теоретичного змісту й практичних занять залежно від запитів, професійної спрямованості, індивідуальних особливостей учасників тренінгу, а також обов'язковим аналіз вправ, що виконуються, складених і реголошених аудиторії промов кожним учасником із відповідними до них рекомендаціями, побажаннями, порадами.

Отже, комунікативна культура — основа професійного зростання молодого фахівця, запорука його конкурентоспроможності на ринку праці. Основним показником розвитку комунікативної культури є ступінь сформованості її структурних компонентів (змістового, мотиваційного, особистісно-діяльнісного), найефективніші методи проведення занять у вищій школі — навчальна дискусія, діалогова форма, комунікативний тренінг.

У контексті вивчення цієї проблеми подальших досліджень потребують такі аспекти: розвиток культури професійного мовлення студентів в умовах українсько-російського білінгвізму, формування пізнавальної потреби майбутніх фахівців в опануванні комунікативної культури, особливості становлення культури писемного мовлення студентів тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Берегова И. Л. Формирование коммуникативной культуры преподавателя высшей школы [Электронный ресурс] / И. Л. Берегова. — Режим доступа: <http://www.t21.rgups.ru/doc>. — Загл. с экрана.
2. Мудрик А. В. Социализация и смутное время / А. В. Мудрик. — М., 1991. — 78 с.
3. Наталевич О. Культура: деловая и коммуникативная [Электронный ресурс] / Ольга Наталевич // Секретарское дело. — № 8. — 2012. — Режим доступа: <http://www.profmedia.by>. — Загл. с экрана.
4. Павлов И. П. Избранные произведения / И. П. Павлов. — М., 1954. — С. 51.

5. Хміль Ф. І. Ділове спілкування : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Ф. І. Хміль. — К. : «Академія», 2004. — 280 с.
6. Щербина Л. Діалогічне мовлення як засіб розвитку комунікативних умінь і навичок учнів / Л. Щербина, Л. Коваленко // Українська мова та література. — 2005. — № 11. — С. 3–5.

Надійшла до редколегії 21.03.2014 р.

УДК:004.915:378.147

Б. М. МАТВЄЄВ

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ НАСТІЛЬНИХ ВИДАВНИЧИХ СИСТЕМ І МОЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЇХ У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ

Здійснюється порівняльний аналіз сучасних настільних видавничих систем і виявляється можливість їх використання в навчанні студентів.

Ключові слова: настільна видавнича система, HBC, QuarkXPress, PageMaker, InDesign, Scribus, Corel Ventura.

Производится сравнительный анализ современных настольных издательских систем и определяется возможность их использования в обучении студентов.

Ключевые слова: настольная издательская система, HBC, QuarkXPress, PageMaker, InDesign, Scribus, Corel Ventura.

The comparative analysis is carried ant of modern desktop publishing systems and possibility of using them is educating students.

Key words: desktop publishing system, DTPS, QuarkXPress, PageMaker, InDesign, Scribus, Corel Ventura.

Нині складно уявити підготовку до друку різноманітних публікацій без використання настільних видавничих систем. У різних джерелах існують декілька різних визначень настільної видавничої системи, наприклад: настільна видавнича система (HBC) являє собою комплекс комп'ютерних апаратних і програмних засобів, що слугують для підготовки до друку оригінал-макетів різноманітної друкованої продукції (книг, газет, журналів, буклетів тощо). Вона забезпечує набір текстів і формул, вбудовування малюнків, перевірку орфографії і якості друкованої продукції.

Під час виготовлення вихідних матеріалів для друку використовують різні текстові редактори (переважно Word) для набору текстів і графічні пакети для створення ілюстрацій. Першим популярним видавничим пакетом для настільних IBM PC-сумісних комп'ютерів був пакет Ventura Publisher [3], який розробляла невелика компанія Ventura Software.

Ventura була першою видавничою програмою, що використовувала концепцію «фреймів», і концепцією таблиці стилів. Це вможливило створення документів із високим ступенем внутрішньої узгодженості окремих елементів. Концепції «вільно плаваючого» тексту, позначка параграфів, коди атрибутів і спеціальних символів передбачали аналогічні

концепції в HTML і XML. А концепція зв'язування окремих файлів-глав у єдиний файл для публікації дозволяла обробляти сотні і тисячі сторінок.

У 1993 цю програму придбала фірма Corel, переробила і випустила її під назвою Corel Ventura 4.2. Остання нині версія — Corel Ventura 10 датується вереснем 2002 і використовується нечасто. Крім Corel Ventura існує велика кількість інших НВС, серед яких популярнішими є: QuarkXPress, Page Maker та InDesign.

QuarkXPress — настільна видавнича система для професійної роботи з оформленням видань будь-якої складності та обсягу. Розроблена компанією Quark Inc, програма має інтуїтивний інтерфейс і розширений набір інструментів для обробки тексту, управління кольором і графічними елементами, а також проектування веб-сторінок.

Перша версія працювала під управлінням Mac OS, останні реалізи (QuarkXPress 8) підтримують Mac OS X до версії 10.6.2 (Snow Leopard) і Windows до версії 7. Багатомовна версія (QuarkXPress Passport) підтримує 36 мов, зокрема російську (починаючи з версії 7.02 — автоматичні переноси і перевірка орфографії, з версії 7.3 — мова інтерфейсу).

На момент появи свого основного конкурента Adobe InDesign у 1999 і QuarkXPress, незважаючи на постійну критику за високу вартість ліцензії та доволі повільне впровадження інновацій, де-факто був промисловим стандартом, забезпечуючи близько 90 % ринку.

У наслідок суперництва з InDesign QuarkXPress почав втрачати свої позиції і був змушений впроваджувати певні заходи, щоб утриматися на ринку. У 2004 Quark почав знижувати вартість ліцензії, у 2006 розповсюджувати застарілу на той момент версію 5 безплатно (як додаток до британського журналу «Computer Shopper»), передбачаючи таким чином долучення споживачів до подальшого придбання оновленої версії. 24 липня 2013 вийшла версія QuarkXPress 10. [4].

PageMaker — перша настільна видавнича система, випущена в 1985 компанією Aldus Corporation спочатку для персонального комп'ютера Apple Macintosh, а потім у 1987 і для PC з Microsoft Windows 1.0. PageMaker базувався на мові опису сторінок PostScript, придбаній у 1994 Adobe Systems разом з компанією Aldus.

До появи Adobe InDesign у 1999 р. PageMaker був основним конкурентом програми QuarkXPress. За одними параметрами перевагу мав QuarkXPress, а за іншими — PageMaker. Порівняймо НВС QuarkXPress і PageMaker.

— створення спеціальних ефектів. Порівняно з PageMaker, QuarkXPress має більшу кількість спеціальних ефектів. Наприклад у четвертій версії QuarkXPress додана функція створення тексту вздовж кривої Безье або фрейма довільної форми. Крім того, цій додаток дозволяє автоматично виконувати обтікання текстом обтравочних контурів і альфа-каналів імпортованих зображень. У системі ж PageMaker створювати контур для обтікання його текстом доводиться вручну. Система QuarkXPress 4 дозволяє створювати текстові та образотворчі об'єкти за допомогою кривих Безье. Хоча ці засоби не є повноцінною заміною спеціалізованих програм створення векторної графіки, таких як, Adobe Illustrator або CorelDRAW, вони, проте, цілком ефективні при створенні простих малюнків чи графіки

середньої складності. У програмі PageMaker еквівалентні функції відсутні. Також, у QuarkXPress можна створювати градієнтні переходи й власні лінії та пунктири для контурів, а також малювати стрілки, чого неможна зробити в PageMaker (він дозволяє тільки обирати тип лінії з палітри і задавати необхідну товщину).

– вирівнювання тексту. У системі QuarkXPress зручніше управляти вертикальним вирівнюванням тексту на сторінці, можна задати вертикальне вирівнювання, відповідно до якого проміжки між абзацами і/або інтерліньяж змінюються таким чином, щоб текст заповнював усю висоту колонки; є можливість примусового вирівнювання за базовою сіткою. Тоді в сусідніх колонках текст буде автоматично вирівняно. Можливості вертикального вирівнювання тексту в системі PageMaker більш обмежені, а її технологія вирівнювання за базовою сіткою досить складна.

– використання шарів. Одна з визнаних переваг системи PageMaker над QuarkXPress — можливість використовувати шари. Це дозволяє створювати декілька документів в одному, тому що шари можна вмикати й вимикати вибірково, що є зручною можливістю створювати багатомовні документи (тексти різними мовами розташовуватимуться на різних шарах). Крім того, можна додати робочі замітки (також на власному шарі) або прискорити друк, розміщуючи графіку на окремому шарі (або забороняючи його друк під час виведення чорнових відбитків).

– управління кольором. В обох системах є можливість створення складних кольорів. Для цього використовується один і той же самий механізм управління кольором компанії Kodak. У цьому разі система QuarkXPress має невелику перевагу, оскільки його функція багатофарбного кольору дозволяє змішувати колірні моделі. У процесі роботи з півтонами і налаштуванні колірного балансу система QuarkXPress також має деяку перевагу. Однак на практиці немає необхідності змінювати колірний баланс зображень, імпортованих у ці системи для верстки, тому що всі необхідні операції з колірною і тоновою корекцій здійснюються в спеціалізованих програмах, наприклад, Photoshop.

– імпорт графіки. У вирішенні завдань імпортування графіки система PageMaker має істотну перевагу над системою QuarkXPress. PageMaker підтримує значно більше ключових форматів графічних файлів, ніж QuarkXPress. Водночас, PageMaker дозволяє імпортувати такі формати, як AutoCAD DXF, CGM, CorelDraw і фільми Quick Time, для QuarkXPress практично єдиним доступним форматом є формат EPS. Крім того, завдяки здатності системи PageMaker застосовувати до бітових карт фільтри Photoshop, ця програма має більше переваг ніж QuarkXPress і в обробці растрових зображень. Навіть у четвертій версії QuarkXPress, де розробники звернули увагу на створення ілюстрацій, програма не має можливості маніпуляції з растровими зображеннями.

– робота з текстом. PageMaker має простий текстовий редактор, який дозволяє користувачам працювати з текстом в окремому вікні, де вони можуть настроїти розмір і шрифт тексту, щоб поліпшити його читабельність без зміни діючих атрибутів тексту макету. У системі QuarkXPress цієї можливості немає. Система PageMaker має значні можливості редагування тексту, наприклад, дозволяє виконувати пошук і заміну кольору, відтінку,

горизонтального масштабування, інтерліньяжу і розміру трекінгу тексту. У QuarkXPress такої можливості немає. PageMaker забезпечує кращу підтримку імпорту тексту, допускаючи імпорт електронних таблиць Microsoft Excel і вихідних текстів HTML, чого немає в QuarkXPress. У PageMaker можна порівняно легко помістити будь-який текст. Щоб це зробити в QuarkXPress, потрібно спочатку конвертувати його у формат RTF (інакше буде загублено все форматування, задане в текстовому процесорі).

– робота з таблицями. Зручної організації роботи з таблицями обидві настільні видавничі системи не мають. У системі PageMaker є окрема утиліта для створення і редагування таблиць Table Editor, однак вона не інтегрована до головної програми і потребує експортування таблиць у вигляді графічного об'єкта, що ускладнює роботу з ними. Причому третя версія табличного редактора, незважаючи на додаткові можливості, працює настільки незадовільно, що верстальники змушені використовувати попередню версію. Однак завдяки можливості вбудовування в публікацію PageMaker об'єкта Word проблема розміщення таблиць вирішується достатньо успішно.

У системі QuarkXPress табличного редактора немає взагалі, тому верстальникам доводиться використовувати табуляції, що доволі складно, потребує багато часу і знижує якість верстання. Можливість вставки об'єкта Word також є, але користуватися нею в QuarkXPress не так зручно, як у PageMaker — щоб вставити об'єкт, потрібно створити графічний фрейм, а вже в ньому поміщати об'єкт.

– сумісність з іншими програмами і публікації у Web. У PageMaker можливості програми з підготовки видання в мережі Web були значно розширені, палітра гіпертекстових посилань добре продумана, але використання засобів PageMaker для реального експорту сторінок у HTML потребує знання деяких особливостей. Для більшості користувачів процес закінчиться тим, що вони втратять задані ними посилання на сторінках HTML, створених у системі PageMaker. Справа в тому, що кожній сторінці потрібно назначити власний стиль експорту HTML, а потім вибирати декілька стилів для одночасної конвертації створених сторінок. Призначення одного стилю експорту декільком сторінкам з'єднає їх в одну сторінку, а експортування окремих сторінок призводить до втрати посилання між ними. Система QuarkXPress такої можливості не має, а розроблений компанією пакет Quark Immedia XTension більше придатний для розробників дисків CD, ніж видавців у Web. PageMaker містить просту команду експорту до формату PDF, яка дозволяє зберігати всі перехресні посилання в межах документа. У QuarkXPress опції експорту до формату PDF немає, і в цьому разі слід використати XTension.

– розширюваність. Архітектура додаткових модулів системи QuarkXPress доскональніша, ніж у PageMaker. Існують сотні додаткових модулів у системі QuarkXPress, проте в системі PageMaker їх значно менше. Розширення дозволяють налаштовувати QuarkXPress, а їх можливості змінюються в широкому діапазоні — від простих, що економлять час у разі виконання окремих операцій, до потужних вузькоспеціалізованих засобів. Оскільки розширення можуть взаємодіяти з інтерфейсом QuarkXPress, вони працюють як частина програми. Усім, розширення потребують додат-

кового місця на диску, що приводить до плутанини, змушуючи верстальників шукати й установлювати додаткові модулі замість виконання безпосередніх обов'язків.

— простота використання. Використання системи QuarkXPress потребує від верстальника вищої кваліфікації, ніж PageMaker, що зумовлено як специфічною процедурою розміщення тексту, так і іншими особливостями цієї системи.

Порівняння цих двох систем свідчить, що PageMaker є більш простішим в опануванні й використанні порівняно з QuarkXPress, проте остання програма має більше можливостей щодо верстки документів.

Система QuarkXPress переважно спрямована на використання у великих видавництвах, де існує високий ступінь розподілу праці. У цьому разі можна уникнути більшості проблем, пов'язаних із підготовкою матеріалів для верстки, а всі переваги цієї системи можна використовувати повною мірою. До QuarkXPress звикли багато верстальників та друкарів і тому не відмовляються від перевіреної системи, навіть якщо вона не повним чином задовольняє їх потреби.

PageMaker є універсальнішою програмою, успішне застосування якої можливе під час підготовки документів будь-якої складності. При цьому вона дозволяє значно спростити процес обміну даними з партнерами, що використовують різні засоби підготовки матеріалів до публікації. PageMaker відрізняється простотою використання і сумісністю з програмами, такими, як Adobe Illustrator, Photoshop, CorelDRAW, Word, які є необхідними в процесі додрукарської підготовки публікації. Інтерфейс PageMaker також уніфікований з інтерфейсом інших програм фірми Adobe, що спрощує його опанування.

У 2004 Adobe припинила розробку PageMaker, однак компанія продовжуватиме продавати і підтримувати продукт, а продуктом-спадкоємцем стане InDesign. Настільна видавнича система Adobe InDesign розроблена і поширюється фірмою Adobe Systems з 1999 р.

Adobe InDesign нині — найпоширеніша програма верстки в Росії [2]. У ній верстають як багатосторінкові видання (буклети, каталоги, газети, журнали, книги), так і сторінки для Інтернету. Цю програму можна придбати в складі пакета Adobe Creative Suite, котрий також містить програми Photoshop, Illustrator і Acrobat. Об'єднання цих програм в один дизайнерський пакет не є випадковим. По-перше, придбання й установка пакета, що має один ліцензійний ключ, дуже зручні, по-друге, всі програми взаємозалежні між собою, що дозволяє дизайнерові уникнути проблем, виникають під час імпорту й експорту об'єктів з інших дизайнерських програм.

InDesign — перший великий пакет DTP з підтримкою Unicode для обробки текстів і шрифтів OpenType. Документи InDesign можна експортувати в стандартний формат PDF з багатомовною підтримкою. Серед переваг InDesign, окрім названих вище, треба віднести наступне: простий, доступний, майже інтуїтивний інтерфейс; легке створення таблиць і набирання формул. Користувачам PageMaker легко перейти на InDesign, оскільки останній програмувався на його основі. Програма перекладена на більшість іноземних мов, зокрема на російську і українську.

Таким чином, звертаючи на означені переваги PageMaker і InDesign, для навчання студентів можна рекомендувати обидві названі НВС. Однак в умовах недостатнього фінансування освіти використовувати ці програмні продукти достатньо складно — занадто висока вартість ліцензійних програм. Так, ціна однієї з останніх версій QuarkXPress 10 становить 13203 грн, PageMaker 7 — 7440 грн, InDesign CS6 (український варіант) — 3435 грн, InDesign CS6 (російський варіант) — 10455 грн. Якщо зважити на те, що для ефективного навчання потрібно створити достатню кількість робочих місць для студентів (8–10), придбати ці програми практично неможливо. Залишається єдиний варіант — пошук безплатного програмного продукту.

Таким продуктом є безплатна настільна видавнича система Scribus — додаток для візуальної верстки документів, створений для користувачів Linux, Unix, Mac OS X, OS2, eCS, HaikuOS і Windows, за концепцією аналогічною Adobe InDesign і QuarkXPress. Програма розповсюджується на умовах GNU General Public License [9]. Розробники вже створили декілька версій цієї НВС.

Остання версія — Scribus 1.4.3. Опишемо можливості Scribus стосовно цієї версії.

Розробники цієї НВС [6] представляють її як нову стабільну версію настільної видавничої системи для візуальної верстки друкованої продукції, що дозволяє створювати професійні макети сторінок для високоякісного друку, підтримує мови розмітки LaTeX, Lilypond.

За концепцією вона є аналогічною Adobe InDesign, Adobe PageMaker і QuarkXPress. Під сучасним і зручним інтерфейсом програма підтримує професійні функції під час підготовки публікації: кольороподіл CMYK, підтримку Spot Color, управління кольором ICC, створення інтерактивних PDF та ін., має багатомовний інтерфейс.

Scribus може імпортувати багато поширених текстових форматів; підтримує текст в івриту; рамки, видимі й невидимі, з підтримкою округлених меж і кутів для тексту та об'єкта, котрі можна обертати і масштабувати; шаблони сторінок для легкого управління документами. Здатний створювати багат шарові документи. Також підтримуються ICC-профілі в PDF-документах для точної відповідності кольорів на екрані та папері.

Програма здатна виводити інформацію на високоякісне професійне устаткування, зокрема PostScript-пристрої з підтримкою Level3/PDF.

Цільове використання: макети для бюлетенів, корпоративних циркулярів, навчальні матеріали, технічна документація, візитки й інші документи, що потребують гнучких макетів і широких можливостей з обробки зображень, а також точного управління типографікою і розмірами зображень, яких немає у звичайних текстових процесорах; створення документів для високоякісного тиражованого друку, документів, що поширюються через Інтернет у форматі PDF і презентацій; створення інтерактивних PDF-документів із заповнюваними формами для презентацій і передачі даних з PDF.

Уже два роки кафедра інформаційних технологій Харківської державної академії культури впроваджує в навчання студентів саме цю настільну видавничу систему. За цей час не було виявлено переваг цієї програми над PageMaker. За зручністю роботи Scribus поступається програмі PageMaker під час виконання практично всіх операцій з текстом, зображеннями й,

особливо, таблицями. Наприклад, для автоматичного введення номерів сторінок: у PageMaker достатньо в шаблонних сторінках у потрібних місцях комбінацію клавіш установити певні символи й відформувати їх — на сторінках у певних позиціях автоматично встановлюються номери сторінок.

Недоліком є практично повна відсутність документації щодо Scribus російською і/або українською мовами. Тому розробляти методичні матеріали для опанування цієї НВС доводиться методом «спроб і помилок». Матеріали російською й українською мовами, присвячені, переважно, верстці доволі простих за структурою документів (бюлетені, корпоративні циркуляри, нескладні навчальні матеріали, технічна документація, візитки, буклети, газети невеликого формату та ін.). Що стосується таких документів, як книга чи брошура, Scribus не має деяких важливих для підготовки до друку операцій (спуск полос, збірка книги з окремих файлів з наскрізною нумерацією сторінок), дуже незрозуміло викладено процес створення змісту тощо.

Таким чином, нині можна навчати студентів виконувати верстку за допомогою Scribus лише в разі не дуже складних документів для друкування та представлення у форматі PDF-файлів. Верстати книги та брошури в повному обсязі за допомогою Scribus поки що неможливо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гиленсон П. Г. Справочник художественного и технического редакторов / П. Г. Гиленсон. — М. : Книга, 1988. — 526 с.
2. Adobe InDesign : матеріал из Википедии — свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Adobe_InDesign. — Загл. с экрана.
3. Corel Ventura : материал из Википедии — свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Corel_Ventura. — Загл. с экрана.
4. QuarkXPress : материал из Википедии — свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/QuarkXPress>. — Загл. с экрана.
5. Adobe PageMaker : материал из Википедии — свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Adobe_PageMaker. — Загл. с экрана.
6. Scribus 1.4.3 Portable [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://hohma.com.ua/soft/16772-scribus-143-portable.html>. — Загл. с экрана.

Надійшла до редколегії 11.03.2014 р.

УДК 378.013.42.091.212-054.6

О. М. БІЛИК

ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛІЗАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Проаналізовано освітньо-культурне середовище вищого навчального закладу та його компоненти стосовно процесу соціалізації іноземних студентів.

Ключові слова: соціалізація, іноземні студенти, освітньо-культурне середовище вищого навчального закладу.

Проанализированы образовательно-культурная среда высшего учебного заведения и ее компоненты относительно процесса социализации иностранных студентов.

Ключевые слова: социализация, иностранные студенты, образовательно-культурная среда высшего учебного заведения.

We have analyzed the educational and cultural environment of higher education and its components concerning the process of socialization of international students

Key words: socialization, international students, educational and cultural environment institution of higher education.

У зв'язку зі світовими глобалізаційними процесами, розширенням системи міжнародної освіти особливої актуальності нині набуває проблема соціалізації іноземних студентів, які є специфічною категорією соціалізаційного процесу в будь-якій країні. Як зазначає В. М. Шейко, «сучасна освіта — це соціальний інститут, що виконує соціальну, інформаційну, економічну і культурну функції в суспільстві в їх новому якісному стані. Соціальна функція освіти полягає в участі в процесах соціалізації особистості й відтворенні соціально-статусної структури суспільства» [11, с. 276]. Для вищої освіти України, де навчається понад 60 тисяч іноземних студентів, ця проблема також актуальна й ефективно її вирішення потребує врахування як соціокультурних особливостей контингенту іноземних студентів, так і особливостей освітнього середовища, у якому відбувається одночасно й фахова підготовка, і соціалізація іноземних студентів.

Процес соціалізації молоді став предметом особливого вивчення з початку ХХ ст. у працях Г. Тарда, Ф. Г. Гіддінгса, Г. Лебона, Т. Парсонса, Е. Дюркгейма, Ч. Кулі та ін. На сучасному етапі соціалізацію із соціально-педагогічної точки зору вивчають Б. Бім-Бад, О. Безпалько, В. Бочарова, Ю. Василькова, О. Газман, І. Зверєва, Н. Заверико, Г. Лактіонова, А. Мудрик, Л. Новикова, С. Омельченко, М. Плоткін, Ю. Поліщук, А. Рижанова, І. Рогальська, С. Савченко, С. Харченко та ін. Різні аспекти соціалізації іноземних студентів розглядають К. Буракова, Дін Сінь, Н. Грищенко, Д. Порох, О. Резван, В. Стрельцова, Ху Жунсі та ін.

Поняття «середовище» й «освітнє середовище» є об'єктом дослідження в багатьох наукових джерелах: теоретичні засади розвитку педагогічного середовища розглядалися в працях М. Іорданського, В. Шульгіна, С. Шацького; виховний потенціал соціального середовища досліджували Ю. Мануйлов, А. Мудрик, Н. Новикова, Л. Селіванова, В. Явсін; взаємодію особистості й соціального середовища вивчали О. Асмолов, І. Кон; психологічний аспект середовища людини розкрили у своїх працях Л. Виготський, Д. Ельконін, С. Рубінштейн; соціокультурні аспекти освітнього середовища вивчали С. Бондарева, І. Відт, Я. Довгополова, Л. Коган, Н. Крилова, Л. Круглова, Л. Михайлова, В. Стрельцова, О. Туріна, Ху Жунсі; різні аспекти освітнього середовища вищого навчального закладу досліджені в працях: А. Бондаревської, Л. Бельковець, А. Веряєва, А. Мазуренка,

Т. Менг, В. Слободчикова; дослідження інформаційно-освітнього середовища вищого навчального закладу здійснено в розвідках А. Абросімова, Е. Зайцевої, Т. Єременко, К. Кречетнікова та ін.

Проте особливості освітньо-культурного середовища вищого навчального закладу як середовища соціалізації іноземних студентів у межах соціально-педагогічного напрямку досліджені недостатньо.

Зважаючи на вищевикладене, метою статті є аналіз особливостей освітньо-культурного середовища вищого навчального закладу та з'ясування його соціалізаційного потенціалу стосовно іноземних студентів.

Поняття «середовище» досліджується в багатьох гуманітарних науках і є міждисциплінарною категорією. В. Козирев виокремлює філософський, соціологічний та психологічний підходи до визначення цього поняття. З філософської точки зору «середовище» потрактовується як частина буття, в якій існує суб'єкт і що має на нього вплив. Соціологічне трактування середовища відбувається через поняття «соціальний простір», який є простором взаємин індивідів та багатовимірним, що зумовлює здатність індивідів групуватися в різні системи взаємодії. Розуміння середовища з позиції психологічного підходу розкривається через взаємовідношення індивіда та середовища і розгляд такої психологічної категорії, як спілкування [2].

У соціолого-педагогічному словникові середовище визначається як «сукупність явищ та умов, що здійснюють вплив на досліджуваний об'єкт» [8, с. 231], а середовище соціальне — як «сукупність об'єктивних факторів, що впливають на формування і поведінку особистості», зазначається також: «соціальне середовище з його численними сферами є об'єктивною підставою соціалізації і, в той же час, основним системоутворювальним елементом цього процесу» [8, с. 231]. У соціальній педагогіці соціальне середовище визначається як: «1) складне багаторівневе утворення, конкретний прояв суспільних стосунків, що мають місце в суспільстві, в якому живе та розвивається особистість; 2) сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи), які впливають на її свідомість та поведінку», зазначається також, що «наявність соціального середовища — необхідна та обов'язкова умова соціалізації особистості» [7, с. 247]. Середовище соціально-педагогічне визначається як система умов організації життєдіяльності людини, що створюється спеціально, відповідно до соціально-педагогічних цілей, та спрямована на формування ставлення особистості до світу і людей [6, с. 294].

Таким чином, середовищний підхід є важливим у вивченні соціалізації іноземних студентів. Методологічні основи середовищного підходу в освіті були розроблені у вітчизняній педагогіці ще у 20-х рр. ХХ ст. в працях С. Шацького, П. Блонського, А. Макаренка. Запропонований С. Шацьким термін «педагогіка середовища» стосувався процесу педагогічного перетворення середовища з урахуванням його впливу на виховання особистості в колективі. Актуалізувалася проблема вивчення середовища в 70 рр. ХХ ст., коли в педагогіці утвердилася думка про особистість як продукт взаємодії людини із середовищем. У 80-і рр. вводиться поняття «середовищний підхід» — використання виховних можливостей середовища для становлення особистості. Подальшого розвитку ідеї середовищного підходу

в освіті набули на початку XXI ст. в працях Ю. Мануйлова, В. Козирева, Ю. Кравець, В. Кречетнікова, Н. Крилової, В. Ясвіна та ін.

Структурна модель освітнього середовища, на погляд В. Ясвіна, має три базові компоненти: просторово-предметний, соціальний і організаційно-технологічний [12]. Ю. Кравець розглядає освітнє середовище вищого навчального закладу в контексті адаптації іноземних студентів як таке, що має інформаційно-комунікативний, соціальний і технологічний компоненти [3]. Як креативне визначає освітнє середовище К. Кречетніков, наголошуючи на тому, що воно надає кожному студентові можливості формувати індивідуалізовану освітню траєкторію та має забезпечувати умови для саморозвитку та самореалізації особистості [4].

Цікавою для означеного дослідження є точка зору Н. Крилової, котра розглядає освітнє середовище з позицій культури і визначає його як конкретний, даний кожному суб'єкту навчання соціальний простір, через посередництво якого суб'єкт навчання активно долучається до культурних зв'язків суспільства й набуває досвіду самостійної культурної діяльності, тобто як широкий соціокультурний простір, у якому відбуваються становлення і розвиток особистості [5].

Соціальна педагогіка розглядає освітнє середовище як один з основних факторів соціального виховання молоді. В. Стрельцова та Ху Жунсі аналізують освітнє середовище вищого навчального закладу як середовище, в якому відбувається соціальна адаптація студентів, і визначають його як культурно-освітнє. В. Стрельцова розуміє його як «сукупність створених педагогами різноманітних умов (матеріальних, організаційно-управлінських, психолого-педагогічних, інформаційних, комунікативних, моральних, інноваційних та ін.), які впливають на процес культурного розвитку й саморозвитку студентів і викладачів у просторі освітнього закладу» [9, с. 46]. Ху Жунсі, аналізуючи культурно-освітнє середовище в аспекті адаптації китайських студентів, визначає його як «сукупність умов, які забезпечують набуття та актуалізацію іноземними студентами базових елементів інокультури, навичок міжкультурної взаємодії, що сприяє їх успішному професійно-особистісному становленню та розвитку в новому соціальному оточенні» [10, с. 57].

В умовах професійної підготовки іноземних студентів посилюється роль саме соціокультурної функції освітнього середовища, оскільки іноземець, котрий здобуває вищу освіту в умовах культури, що суттєво відрізняється від звичної для нього культури Батьківщини, стає учасником інокультурного освітнього середовища, що має забезпечити для молодій людині певну координатію навчального процесу і соціально-побутових умов перебування з одночасним долученням до нової культури. Таким чином, іноземний студент потрапляє одночасно в нове і освітнє, і культурне середовище. Соціалізуюча функція освітнього середовища за таких умов стає провідною, оскільки передбачає створення умов для успішного входження іноземця в нове соціокультурне середовище з метою набуття певного освітньо-кваліфікаційного рівня, здобуття професії, тобто задоволення, в першу чергу, освітніх потреб, які невіддільні від потреб культурних. Успішній соціалізації та професійній підготовці іноземних студентів, на наш погляд, сприятиме перетворення освітнього середовища вищого навчального закладу на освітньо-культурне,

оскільки структура такого середовища допомагає іноземним студентам не лише сформувати уявлення про культуру країни перебування, а й краще зрозуміти її, сприйняти як складову загальнолюдської культури, що, у свою чергу, матиме позитивний вплив на підвищення ефективності та якості їхньої професійної підготовки.

Нині в наукових дослідженнях щодо соціалізації у вищих навчальних закладах як синонімічні використовуються терміни «культурно-освітнє середовище» й «освітньо-культурне середовище». У межах цієї праці використовуватимемо термін «освітньо-культурне середовище», зважаючи на те, що основною метою перебування іноземних студентів в Україні є здобуття вищої освіти з фаху і саме в освітньому процесі, як навчальному, так і виховному, відбувається залучення іноземців до надбань світової та національної культури.

Оскільки освітньо-культурне середовище має допомогти іноземному студентові брати активну участь у міжкультурному діалозі, на нашу думку, освітньо-культурне середовище вищого навчального закладу в контексті навчання іноземних студентів слід розглядати як полікультурне середовище. Я. Довгополова останнє визначає як «різновид соціального середовища, у якому взаємодіють представники різних соціокультурних груп, які різняться між собою національною, етнічною належністю, релігійними, етнічними, культурними орієнтаціями, фізичними та розумовими характеристиками» [1, с. 31]. На підставі поданих дослідницею соціально-педагогічних завдань щодо підготовки людей до життя в полікультурному середовищі визначимо ті завдання, які є важливими щодо соціалізації іноземних студентів в освітньо-культурному середовищі вищого навчального закладу: формування уявлення про розмаїття культур в Україні та світі; виховання позитивного ставлення до культурних розбіжностей, що забезпечують прогрес усього людства й сприяють самореалізації окремої особистості; створення умов для інтеграції студентів у культури інших народів; формування вмінь і навичок продуктивної взаємодії з носіями різних культур, етнотолерантності, усвідомлених позитивних ціннісних орієнтацій особистості щодо культурної спадщини України [1].

Проаналізовані підходи щодо трактування поняття «освітнє середовище» та виділені науковцями його компоненти є підґрунтям для розгляду освітнього середовища вищого навчального закладу, у якому відбувається процес підготовки іноземних студентів, як креативного освітньо-культурного середовища, що має необхідні властивості щодо успішної соціалізації іноземних студентів і є для них основою соціалізаційного простору. На нашу думку, потреби іноземних студентів, особливості організації навчально-виховного процесу стосовно саме цієї категорії студентської молоді, а також узагальнення теоретичного досвіду щодо вивчення освітнього середовища в сучасній педагогічній науці надають підстав викремити в освітньо-культурному середовищі вищого навчального закладу такі компоненти: організаційно-технологічний, навчально-професійний, соціально-виховний, соціокультурний. Кожен з цих компонентів має певний соціалізаційний потенціал для іноземних студентів.

Організаційно-технологічний компонент охоплює і навчальну, і соціально-побутову сфери організації освітньо-культурного середовища,

що є для іноземного студента не лише середовищем навчання, а й середовищем існування, оскільки в межах навчального закладу для іноземних студентів вирішуються питання законності їх перебування на території України, проживання, страхування, медичного обслуговування, вирішення побутових проблем тощо. Він передбачає наявність предметно-просторового оточення, створення естетично організованого життєвого простору іноземних студентів (аудиторії, гуртожитки, бібліотека, спортивна зала, їдальня, музей, медпункт тощо). Організаційно-технологічний компонент є надзвичайно важливим у системі підготовки іноземних громадян, оскільки саме навчальний заклад як приймаюча сторона бере на себе відповідальність за перебування іноземного студента в Україні, гарантує дотримання ним необхідних правил та норм, що зумовлює соціалізаційний потенціал цього компонента.

Завданням навчально-професійного компонента є здійснення навчального процесу, розробка й упровадження навчально-методичних матеріалів, підготовлених з урахуванням академічних особливостей іноземних студентів, забезпечення професійної підготовки іноземних студентів, формування їхньої професійної компетентії, фахових умінь і навичок, позитивного ставлення до майбутньої професійної діяльності; розвиток професійно-творчих здібностей; планування й організація науково-дослідницької діяльності, виробничої практики; забезпечення інформаційного поля та комунікативних зв'язків, що є джерелом інформації для задоволення професійно-освітніх потреб, тобто джерелом професійно-орієнтованих знань і вмінь. Оптимальна організація навчально-професійного компонента сприяє формуванню професійного світогляду, культури фахової діяльності, готовності до практичної професійної діяльності, наукового обґрунтування та вирішення професійних проблем. Соціалізаційний потенціал цього компонента реалізується, перш за все, в комунікативній функції, що забезпечує успішне спілкування для задоволення актуальних для іноземних студентів потреб і зумовлюється рівнем володіння мовою навчання, вербальними та невербальними засобами вираження, знанням норм поведінки в інокультурному середовищі, усвідомленням соціального значення професійної діяльності та сформованою відповідальністю за її якість.

Соціально-виховний компонент має завданням допомогти іноземним студентам успішно адаптуватися в навчальному закладі на початковому етапі й інтегруватися у його освітньо-культурне середовище, організувати виховання та всесторонній розвиток іноземного студента. Базується на взаємодії суб'єктів освітнього процесу, представників усіх служб вищого навчального закладу (ректорат, деканати, кафедри, бібліотека, гуртожиток, студентське самоврядування), що набуває відображення в комплексі ситуацій взаємодії іноземних студентів із представниками цих служб. Виконує інформативну та запобіжно-моделюючу функції в освітньому процесі. Інформативна функція передбачає забезпечення іноземних студентів інформацією про освітньо-культурні особливості навчального закладу, служби супроводу іноземних студентів у процесі їх соціалізації. Запобіжно-моделююча функція — це організація соціально-педагогічного супроводу соціалізації іноземних студентів з урахуванням усунення прогнозованих труднощів та відбору методів роботи, спрямованих на активне вирішення соціалізаційних ситуацій та пошуку адекватних стратегій поведінки.

Соціокультурний компонент пов'язаний із долученням іноземних студентів до нової для них культури, з формуванням їхньої соціокультурної компетенції, соціальною адаптацією та інтеграцією в інокультурне середовище. Цей компонент забезпечує володіння студентами інформацією про соціокультурні, соціально-побутові та морально-етичні норми, ціннісні орієнтири країни перебування, а також передбачає опанування цих норм, різних стратегій поведінки в ситуаціях соціальної взаємодії іноземних студентів з інокультурним освітнім середовищем. Передбачає ознайомлення з новою культурою, полегшує процес долучення іноземних студентів до неї на всіх рівнях міжособистісної взаємодії. Забезпечує використання в освітньому процесі форм і методів роботи, спрямованих на соціальну взаємодію суб'єктів навчального процесу з урахуванням національних соціокультурних особливостей іноземних студентів та освітньо-культурного середовища, а також уможливорює аналіз й самостійний вибір іноземними студентами стратегії поведінки в тій чи іншій соціалізаційній ситуації.

Серед зазначених компонентів освітньо-культурного середовища перші три характерні для процесу соціалізації як українських студентів, так і іноземних, хоча стосовно іноземних студентів вони мають певні особливості. Соціокультурний компонент відображає специфіку освітньо-культурного середовища саме для іноземних студентів і впливає на організацію інших компонентів означеного середовища й особливості соціалізації у ВНЗ іноземних студентів, оскільки освітньо-культурне середовище вищого навчального закладу покликане допомогти іноземному студенту ввійти в нове суспільство, опанувати численні соціальні норми, традиції, цінності, успішно існувати в соціокультурному середовищі майбутньої професійної діяльності.

Отже, на основі аналізу особливостей освітньо-культурного середовища вищого навчального закладу щодо соціалізації в ньому іноземних студентів можна дійти висновку, що: для іноземних студентів освітнє середовище вищого навчального закладу має трансформуватися в освітньо-культурне середовище, що складається із таких структурних компонентів: організаційно-технологічного, навчально-професійного, соціально-виховного, соціокультурного; оскільки період перебування іноземних студентів у вищому навчальному закладі збігається з періодом становлення особистості молодої людини, активного формування моральних та професійних якостей, важливого значення набуває їх соціалізація, пов'язана з особливостями освітньо-культурного середовища вищого навчального закладу, в якому здійснюється професійна підготовка іноземних громадян; перетворення освітнього середовища на освітньо-культурне стає організаційно-педагогічною умовою, яка забезпечить успішну соціалізацію іноземних студентів та їхній професійно-особистісний розвиток; запропонована структура освітньо-культурного середовища допомагає іноземним студентам долучитися до різних аспектів культури країни, в якій вони навчаються, а також адаптуватися до навчальної діяльності та соціально-побутового життя, інтегруватися у середовище навчання, що сприятиме підвищенню ефективності процесу їхньої соціалізації; важливим напрямом створення освітньо-культурного середовища вищого навчального закладу

з урахуванням особливостей підготовки іноземних студентів, у якумо розкриваються значні можливості для професійного становлення особистості іноземного громадянина та процесу його соціалізації, є забезпечення соціально-педагогічного супроводу цього процесу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми соціалізації іноземних студентів в освітньо-культурному середовищі вищого навчального закладу. Подальшого дослідження потребує питання розвитку особистості іноземного студента в процесі соціалізації в умовах освітньо-культурного середовища вищого навчального закладу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук 13.00.05 — соціальна педагогіка / Я. В. Довгополова. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. — 206 с.
2. Козырев В. А. Теоретические основы развития гуманитарной образовательной среды педагогического университета : автореф. дис. ... д-ра пед. наук 13.00.01 — общая педагогика / В. А. Козырев. — Санкт-Петербург : Российский гос. пед. ун-т имени А. И. Герцена, 1999. — 24 с.
3. Кравец Ю. Л. Социальная адаптация иностранных студентов в образовательной среде / Ю. Л. Кравец // Психопедагогика в правоохранительных органах. — 2010. — № 3 (42). — С. 31–35.
4. Кречетников К. Г. Проектирование креативной образовательной среды на основе информационных технологий в вузе : монография / К. Г. Кречетников. — М. : Госкоорцентр, 2002. — 296 с.
5. Крылова Н. Б. Культурология образования / Н. Б. Крылова. — М. : Народное образование, 2000. — 272 с.
6. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / авт.-сост. Л. В. Мардахаев. — М. : Издат. центр «Академия», 2002. — 368 с.
7. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. І. Д. Звереві. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 336 с.
8. Соціолого-педагогічний словник / уклад. : С. У. Гончаренко, В. В. Радул, М. М. Дубінка ; за ред. В. В. Радула. — К. : «ЕксОб», 2004. — 304 с.
9. Стрельцова В. Ю. Соціальна адаптація студентів інституту культури і мистецтв до умов відкритого культурно-освітнього середовища : дис. ... канд. пед. наук 13.00.05 — соціальна педагогіка / В. Ю. Стрельцова. — Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2009. — 201 с.
10. Ху Жунсі. Педагогічні умови адаптації китайських студентів до культурно-освітнього середовища вищих навчальних закладів України : дис. ... канд. пед. наук 13.00.05 — соціальна педагогіка / Жунсі Ху. — Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. — 230 с.
11. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX — початок XXI ст.) : монографія в 2 т. Т. 2 / В. М. Шейко. — Х. : Основа, 2001. — 400 с.
12. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. — М. : Смысл, 2001. — 365 с.

Надійшла до редколегії 10.03.2014 р.

ВИКОРИСТАННЯ ВІДКРИТИХ ФОРМАТІВ ФАЙЛІВ В ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Розглядається питання придатності використання поширених форматів файлів в інформаційно-освітньому середовищі, наведені їх переваги та недоліки. Проаналізовано існуючий стан використання форматів файлів, зокрема й відкритих форматів файлів, для збереження та розповсюдження інформації в комп'ютерних навчальних системах і мережах.

Ключові слова: інформаційно-освітнє середовище, відкриті формати файлів, принципи відкритості форматів файлів.

Рассматривается вопрос о пригодности к использованию распространённых форматов файлов в информационно-образовательной среде, приведены их преимущества и недостатки. Осуществлен анализ существующего состояния использования форматов файлов, в том числе и открытых форматов файлов, для сохранения и распространения информации в компьютерных обучающих системах и сетях.

Ключевые слова: информационно-образовательная среда, открытые форматы файлов, принципы открытости форматов файлов.

This paper considers the question of the suitability for use common file formats in information-educational environment, are given their advantages and disadvantages. The analysis of the current state of the use of file formats, including open file formats for preservation and dissemination of information in the computer-based training systems and networks.

Key words: informational and educational environment, open file formats, the principles of openness file formats.

Той факт, що нині сформувалося нове середовище для життя людини, яке філософи називають інформаційним [4], свідчить, що вимоги змінити завдання, зміст і форми сучасної вищої освіти не можна реалізувати повною мірою доти, поки не буде сформовано належного сегмента інформаційного середовища — інформаційно-освітнього середовища. Воно створюється багатьма чинниками, має розгалужену структуру та певні характеристики. Основними принципами, на яких ґрунтується розвиток інформаційно-освітнього середовища, є відкритість, багатоваріантність, цілісність [6].

Однією з необхідних умов збереження цілісності та відкритості інформаційно-освітнього середовища буде не тільки обмін інформацією між суб'єктами, але й спільна робота з нею. Усе програмне забезпечення, яке бере участь в організації інформаційно-освітнього середовища, повинне без перешкод та обмежень відкривати і змінювати електронні документи. Будь-який електронний документ тим чи іншим способом закодований

і у зв'язку з цим постає багато питань щодо автентичності електронного документа, зрозумілості його формату, методів передачі та збереження.

Електронний документ за своєю суттю є набором двійкових розрядів. Під час опрацювання звичайного документа єдиними посередниками між нами та документом можуть бути окуляри або лінзи. І перші, і другі, сприймаються як надійний інструмент, який не змінює тексту. З цієї точки зору між користувачем та електронним документом є безліч посередників як апаратних, так і програмних, надійність яких викликає певні сумніви. А тому постає проблема безперешкодного доступу до електронного документа, збереження його автентичності за будь-яких умов та можливості використання в подальшому.

Мета статті — з'ясувати придатність існуючих популярних форматів файлів до використання їх в інформаційно-освітньому середовищі.

Питання інформатизації освіти досліджувала численні вчені. Ще наприкінці 60-х рр. XX ст. відомий математик Г. Біркгофф стверджував, що можна передбачати дедалі більший симбіоз людини та машини, в якому кожен партнер відіграє ролі, які йому найбільше притаманні. Задовго до виникнення комп'ютерів здійснювалися дослідження, які передбачали використання різноманітних пристроїв для посилення інтелектуальних можливостей людини. У працях Д. Енгельбарда людина представлена як мандрівник в інформаційному полі [3]. На сучасному етапі інформатизації освіти в дослідженнях В. Бикова, Р. Герцога, Б. Гершунського, А. Єршова, В. Извозчикова, С. Каракозова, Ч. Кларка, К. Коліна, М. Лапчика, Ю. Машбиця, В. Монахова, І. Підласного, Є. Полат, Ю. Рамського, І. Роберт, Д. Севедж, Г. Селевка, О. Спіріна, Н. Талізної, А. Тихонова, В. Тихомирова, Ю. Тріуса, А. Уварова та ін. визначаються основні напрями використання інформаційних технологій. Аналіз суті й особливостей навчання в інформаційно-освітньому середовищі висвітлено в розвідках О. Абросімова, І. Захарової, І. Криєвського, О. Мельникової, А. Панченко, Є. Полат, Г. Путилов, С. Назарова, В. Солдаткіна. Питання стандартизації інформаційно-освітнього середовища розглянуто в працях О. Горбунової, С. Лобачева, А. Малих, А. Манциводи, В. Старих, О. Башмакова, В. Батоврина, І. Дешка, Н. Євтихієва, О. Олійникова, А. Петрова, А. Сігова. Однак невирішеним є питання формату електронних документів, які доцільно використовувати в інформаційно-освітньому середовищі.

Електронні документи — це файли, тобто набір бітів, певного формату, для створення яких використовується програмне забезпечення, що кодує введений текст у вибраний формат. Після передачі електронного документа на інший комп'ютер тим чи іншим способом його обробляє вже інше програмне забезпечення або в кращому разі аналогічне, але яке може бути сконфігуроване іншим чином. У цьому разі користувачеві необхідно тільки сподіватися на те, що програмне забезпечення розпізнало закодований текст правильно і можна простежити автентичний авторський текст. Слід зазначити, що, окрім самого тексту, в електронному документі існують інші складові, т. зв. службова інформація у формі метаданих, послань на інші документи, правил оформлення, макросів. Аудун Джосанг у своєму дослідженні проілюстрував, що за допомогою метаданих завжди є мож-

ливість змінити значення тексту на протилежне [1]. Це призвело до того, що в документах стандартизації електронних документів виникли суттєві обмеження на можливості його видозміни та автоматичного переформатування.

Крім того, не всі формати файлів є відкритими. Під час збереження тієї чи іншої інформації будь-якого виду програмне забезпечення може кодувати інформацію в тільки йому зрозумілий формат файлу (закритий або пропрієтарний). Виробники такого програмного забезпечення таким чином намагаються «прив'язати» користувачів лише до свого програмного забезпечення. У разі використання вже створеного електронного документа на іншій обчислювальній системі постає питання, яким програмним забезпеченням можливо повноцінно відтворити створену інформацію та чи має воно ліцензійну можливість відтворювати закритий формат файлу.

Розглянемо деякі формати текстових електронних документів, у яких зберігається більшість інформації. На самому початку «файлової історії» обчислювальної техніки виник формат текстового документа plain text. Відсутність оформлення, прив'язки до певного шрифту, кодування за допомогою стандартної таблиці ASCII є як позитивний, так і негативний відтінок формату. Однак це один із відкритих форматів файлів, кодування якого зрозуміле для будь-якого програмного забезпечення.

Як plain text є формат RTF (Rich Text Format) — пропрієтарний кросплатформний формат збереження розмічених текстових документів, який запропонували засновники Microsoft та Adobe. Текст у форматі RTF зазвичай кодується за допомогою семи біт, а, отже, щоб отримати символ із національних алфавітів, необхідно вказувати його код (така сама процедура використовується і для сучаснішого способу кодування Unicode). Команди запису формату RTF подібні до макрокоманд системи LaTeX, але, на відміну від останнього, не можуть бути видозміненими. Дані у форматі RTF доступні для обробки та опрацювання більшості програмного забезпечення.

Формат PostScript за своєю суттю відійшов від саме текстової інформації та є мовою програмування зі стековою організацією виконання із записами в польській нотації. Цей стандарт належить до відкритих систем і часто застосовується для подання наукової інформації.

Ще один із форматів файлів від Adobe Systems — PDF (Portable Document Format), який використовує деякі можливості мови PostScript, належить до кросплатформних форматів файлів і може містити у своїй структурі не тільки текстову інформацію, а й векторну та растрову графіку, не тільки вбудовані, а й завантажені шрифти, скрипти мовою JavaScript та інші мультимедійні елементи. Цей формат зазвичай використовують для поширення документації в електронній формі, оскільки документ слід відтворювати без змін на будь-якій програмно-апаратній платформі. Існує можливість редагувати файли формату PDF.

XML — рекомендована Консорціумом Всесвітньої павутини (W3C) мова розмітки, яка є продовженням формату SGML. Специфікація описує XML — документи й частково поведінку XML-процесорів (програм, які читають XML-документи та забезпечують доступ до їх вмісту). XML розроблялась як мова з простим формальним синтаксисом, зручна для ство-

рення й обробки документів програмами та водночас зручна для читання й створення документів людиною, з акцентацією на використанні в Інтернеті. Поєднання простого формального синтаксису, зручності для людини, а також базування на кодуваннях Unicode для подання змісту документів зумовило широке використання як власне XML, так і безлічі похідних спеціалізованих мов на його базі в найрізноманітніших програмних засобах.

Інший формат електронного документа — це бінарний формат файлу DOC від Microsoft, який, окрім самого тексту, містить великий обсяг інформації про його форматування, сценарії, скрипти. І хоча на цей формат із 2008 р. доступна специфікація, його використання дозволене тільки в некомерційних цілях. На основі форматів DOC та XLS фірма Microsoft створила формат XML документа DOCX під загальною назвою Office Open XML. Згідно із заявами фірми-розробника, цей формат є вільним та відкритим, але деякі складові формату є запатентованими, а, отже, це є порушенням правил їх використання, які достатньо суворі.

На основі формату XML індустріальне товариство OASIS розробило формат ODF — відкритий формат файлів документів, призначений для збереження та обміну документами, які можна редагувати (текстові документи, електронні таблиці, рисунки, презентації, бази даних). Незважаючи на те, що прийнята до стандарту тільки версія 1.0, відкритий формат файлів ODF уже затверджено як державний стандарт документів у десяти країнах, зокрема і в Росії [5]. Активно цей формат використовується в багатьох європейських країнах та всесвітніх організаціях (NATO). Проте ODF не повзалений недоліків, зокрема немає опису скриптів, без яких сучасний документ відтворювати достатньо проблематично.

Дослідження питання, в якому з форматів файлів зберігають свої документи користувачі, здійснити надзвичайно складно. Загальні особливості можна простежити, аналізуючи кількість файлів у відкритих комп'ютерних мережах. За результатами індексування файлів в мережі Інтернет пошуковою системою Google співвідношення між форматами файлів в українському сегменті та світовому дещо відрізняються. У світовому сегменті 79% проіндексованих файлів електронних документів на листопад 2013 р. належить формату PDF, 10% — бінарним, а 6% — відкритим форматам від Microsoft і тільки 5% — решта відкритих форматів. В українському сегменті 46% — це електронні документи в форматі TXT (plain text), 23% — бінарні формати та 2% — відкриті формати від Microsoft, 18% — файли в форматі PDF та 11% — решта відкритих форматів. Отримані результати можна трактувати по-різному, але основним для цього дослідження є те, що необхідно відокремлювати електронні документи для збереження (формат PDF) та електронні документи для поточного обміну інформації (відкриті формати файлів).

Відкриті формати файлів належать до відкритих систем. За визначенням Б. Перенса відкритих систем [2], його принципи можна адаптувати до відкритих форматів файлів, а саме:

- 1) доступність — відкритий формат файлу доступний усім для використання;
- 2) вільний вибір (створює справедливий конкурентний ринок для реалізації стандарту і не обмежує його певним програмним забезпеченням);

- 3) відсутність ліцензійних відрахувань;
- 4) тільки технічний аспект вибору формату файлу;
- 5) можливість розширення нових відкритих форматів файлів порівняно зі стандартом.
- 6) захист відкритих форматів файлів ліцензуванням, жодних інших обмежень не існує.

Нині питанню інформаційної безпеки надається великого значення, зокрема збереженню електронних документів, переважно до яких відбувається перехід. Неприпустимо, коли з тих чи інших причин створеними в закритому форматі електронними документами не можна користуватися. Утім не існує гарантії, що програмне забезпечення не зберігає в закритому форматі зайву інформацію, яку зібрано без вашої згоди та якою можуть скористатися власники закритого формату файлу.

Користувачеві закритого формату файлів так чи інакше, доводиться відшкодувати його власникові витрачені кошти на розробку, стандартизацію та популяризацію формату. У разі використання пропрієтарного програмного забезпечення ця вартість додається до вартості безпосередньо програмного забезпечення. Можливість перейти на інше з використанням власних електронних документів майже неможливий. Навіть у разі використання вільного програмного забезпечення умовою надання спеціфікації закритого формату є цілеспрямована реклама.

У навчальній діяльності існують численні форми навчання, що потребують спільного доступу до електронних документів. Якщо такий електронний документ буде в закритому форматі, то можливість колективної роботи з ним надзвичайно низька, адже кожен студент та викладач мають право на використання будь-якого програмного забезпечення на власний розсуд та ймовірність того, що програмне забезпечення коректно працюватиме з електронним документом у відкритому форматі, набагато більші, ніж з форматом закритого типу.

Сучасні відкриті формати файлів є структурованим документом, що оснований на певній мові або системі розмітки. Така організація даних може бути зразком створення документів не тільки з точки зору його набору, а й логіки побудови. Крім того, для студентів комп'ютерного напрямку підготовки відкриті формати файлів є наочним прикладом для відпрацювання алгоритмів обробки даних.

Питання обміну інформацією в інформаційно-освітньому середовищі — один із пріоритетних напрямів стандартизації інформаційно-освітнього середовища. Велике різноманіття апаратних та програмних платформ, які є як складовими, так і учасниками інформаційно-освітнього середовища, повинні повноцінно працювати з інформацією будь-якого типу. Зважаючи на означені філософський, безпековий, фінансовий та навчальний аспекти, можна дійти висновку щодо необхідності використання відкритих форматів електронних документів в інформаційно-освітньому середовищі.

Перспективами подальших досліджень може бути питання можливостей того чи іншого програмного забезпечення повноцінно виконувати всі необхідні дії з електронними документами відкритого формату даних.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Audun Josang. What You See is Not Always What You Sign [Електронний ресурс] / Audun Josang. — Режим доступу: <http://folk.uio.no/josang/papers/JPH2002-AUUG.pdf>. — Дата доступу: листоп. 2013. — Назва з екрана.
2. B. Perens. Open Standards: Principles and Practice [Електронний ресурс] / B. Perens. — Режим доступу: <http://perens.com/OpenStandards/Definition.html>. — Дата доступу: листоп. 2013. — Назва з екрана.
3. Зими́на О. В. Дидактические аспекты информатизации образования / О. В. Зими́на // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 20. Пед. образование. — 2005. — № 1. — С. 17–66.
4. Колин К. К. Информатизация образования: новые приоритеты / К. К. Колин // Alma mater. — М., 2002. — № 2. — С. 16–22.
5. Макаров С. Как новый ГОСТ изменит рынок СЭД [Електронный ресурс] / С. Макаров. — Режим доступу: <http://doc.cnews.ru/reviews/index.shtml?2011/01/14/423314>. — Дата доступу: листоп. 2012. — Назва з екрана.
6. Панченко Л. Ф. Інформаційно-освітнє середовище сучасного університету : монографія / Л. Ф. Панченко ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». — Луганськ : Вид-во ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2010. — 280 с.

Надійшла до редколегії 26.03.2014 р.

УДК 378.14

А. В. ГРІЧІНА

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЯК СКЛАДОВОЇ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ

Проаналізовані деякі проблеми формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів як складової їх професійної етики, визначені основні вимоги до організації професійної підготовки соціально відповідальних фахівців в інженерній галузі.

Ключові слова: майбутній інженер, соціальна відповідальність, професійна етика, моральні якості.

Проанализированы некоторые проблемы формирования социальной ответственности будущих инженеров как составляющей их профессиональной этики, определены основные требования к организации профессиональной подготовки социально ответственных специалистов в инженерной отрасли.

Ключевые слова: будущий инженер, социальная ответственность, профессиональная этика, моральные качества.

A number of problems concerning the formation of future engineers' social responsibility as a constituent part of their professional ethics have been analyzed in the article. The basic requirements for the organisation of training socially responsible professionals in the engineering industry have been determined.

Key words: future engineer, social responsibility, professional ethics, moral qualities.

Сучасний період інтегрування у світове господарство, рівень розвитку й особливість суспільного виробництва в Україні потребують нового, нестандартного вирішення проблеми професійної підготовки кваліфікованих інженерів. Наслідки інженерної діяльності поширюються на економічну, наукову, соціальну й навіть гуманітарну сфери. Для умов діяльності сучасного технічного фахівця нині необхідні соціальна відповідальність та інтелектуальна чесність, розвинений гуманістичний світогляд. Тому в процесі розробки педагогічної системи підготовки інженерів доцільно передбачати опанування професійної етики як обов'язкового компонента формування їхньої професійної компетентності на основі сучасної філософії інженерної освіти.

Серед основних завдань вищих технічних навчальних закладів України — формування професійної етики майбутніх фахівців: розумного й відповідального ставлення до професії інженера, морально-етичних принципів технічної діяльності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій засвідчує необхідність нового розуміння професіоналізму інженера та вимог до його особистісних здібностей у зв'язку з якісними змінами технічної діяльності: ускладненням змісту та стрімким збільшенням її обсягу, поширенням інформаційних технологій на всі сфери економіки, актуалізацією екологічних проблем, процесами глобалізації.

Гуманізації вищої технічної освіти, формування морально-етичних стандартів у галузі ділових відносин є об'єктом особливої уваги сучасної педагогічної науки. Їх досліджують вітчизняні та зарубіжні науковці, а саме: В. Андрущенко, А. Барановська, І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, О. Коваленко, В. Кудін, Н. Ничкало, А. Товажнянський, Г. Тарасенко та ін.

Зважаючи на беззаперечну цінність педагогічних положень, викладених означеними дослідниками, варто акцентувати на тому, що проблему формування соціальної відповідальності як складової професійної етики інженерів і донині педагогічною наукою досліджено недостатньо. Лише в небагатьох сучасних дослідженнях розглядаються питання професійної етики майбутніх фахівців: морально-етичні аспекти професійної поведінки інженера (О. Романовський) [4], значущість взаємодії природничих, технічних і суспільних наук як основи формування науково-світоглядної концепції (В. Бакштановський) [1], формування екологічної свідомості майбутніх інженерів (Н. Олійник) [3]. Водночас не з'ясовані, зокрема, структура такого складного поняття, як професійна відповідальність, її місце в системі професійної підготовки майбутніх фахівців технічного напрямку, педагогічні умови формування в процесі навчання у вищих навчальних закладах.

Основою на актуальності проблеми, мета статті — висвітлити проблеми формування соціальної відповідальності як одного зі складників професійної етики інженера та формулювання основних вимог до підготовки високоморальних і відповідальних технічних фахівців.

Нині технократичне мислення, прагнення «підкорити природу» призвели до руйнування духовності людей. Склалася парадоксальна ситуація: з одного боку, прогресують наука, техніка і технологічні процеси, з іншого — дедалі частіше відбуваються масштабні техногенні катастрофи.

Їх причиною переважно є «людський фактор». Наприклад, за деякими даними відомо, що лише близько 30% авіакатастроф у світі відбуваються з технічних причин, водночас як понад 50% — через помилки пілотів.

Нині стає дедалі очевиднішим, що технократичний розвиток суспільства становить небезпеку для людства. Наслідками технократичного мислення та безвідповідальної інженерної діяльності є захворювання людей від ядерного та хімічного виробництв і їх відходів, загибель рослин та тварин, забруднення навколишнього середовища, руйнування ґрунтів тощо.

У зв'язку з цим викладачі технічних ВНЗ мають усвідомлювати свою відповідальність за ті вкрай несприятливі тенденції в моральній, духовній сферах людської цивілізації, які пов'язані з науково-технічним прогресом і навіть загрожують безпосередньо життю на Землі. Важливо зазначити, що перевага технократичного типу мислення в сучасній технічній освіті зумовила важливі порушення в системі «людина — суспільство — природа», які призвели до незворотних змін у навколишньому середовищі й реально загрожують самому існуванню людини як біологічного виду.

Науково-технічна та технологічна експансія людини в природне довкілля, нові здобутки медицини, генної інженерії, комп'ютерної індустрії спричиняють виникнення нових етичних проблем. Атомна енергія, мікроелектроніка та генна технологія є ознакою переходу від переробки природи до її конструювання та індустріального виробництва на вищому рівні: від вилучення носіїв енергії — до виробництва в реакторах, від мислення фахівця — до створення машин, які можуть мислити, і, нарешті, від природного відбору — до генно-технологічного конструювання нових організмів.

Виникає запитання: яку ж роль відіграють при цьому морально-ціннісні настанови інженерів, їх духовний розвиток, культурний рівень, моральна свідомість, професійна мораль? З огляду на загрозу екологічної катастрофи фундаментальне питання професійної етики технічного фахівця можна сформулювати таким чином: сучасну технічну діяльність слід розглядати як предмет соціальної відповідальності особистості.

На нашу думку, головна роль у стабілізації техногенної сфери належить фахівцям, котрі мають гідну професійну технічну та гуманітарну підготовку, оскільки ідеально виконують свою роботу тільки люди з високими моральними якостями. Це означає, що змінити ситуацію можливо тільки з долученням морально-етичних освіти і виховання майбутніх інженерів до системи їх професійної підготовки.

Завдання системи вищої освіти полягає в ефективній підготовці фахівців-інженерів для нових умов суспільного життя. Необхідно навчити їх долати протиріччя між: якістю роботи й економією коштів, відповідальністю перед суспільством і вимогами замовника, корупцією та хабарництвом, що роз'їдають суспільство, і морально-етичними нормами. Інженер має виконувати роботу тільки в межах своєї компетенції. Існують певні моральні принципи інженерної діяльності: творча спрямованість праці на суспільне благо, інтелектуальна чесність і відсутність користюлюбства, творче спілкування з фахівцями суміжних професій, зведення до мінімуму негативних наслідків своєї праці, подолання консерватизму і застою у своїй діяльності, всестороння підтримка престижу професії.

Сучасні світові тенденції розвитку людської цивілізації загалом та інженерної освіти зокрема свідчать про істотні зміни завдань, суті й структури суспільного виробництва. Відповідно змінюються вимоги до номенклатури спеціальностей вищих навчальних закладів інженерно-технічного профілю, професійних та особистісних якостей випускників. У зв'язку з цим посилюється значення психолого-педагогічних та професійних морально-етичних знань, умінь, навичок інженера як передумови успішного здійснення ним професійної діяльності. У свою чергу, ефективне формування таких знань, умінь і навичок, особистісних якостей майбутнього фахівця потребує істотної перебудови навчально-виховного процесу, загальнонаукової, спеціальної й професійної етичної підготовки в технічних ВНЗ.

Аналізуючи моральні якості, які необхідно формувати в студентів, необхідно враховувати їх вплив на майбутню професійну діяльність та поведінку суб'єкта, їх взаємодію і здатність до взаємодоповнення та взаємозбагачення. Наявність різних за функціями моральних якостей є своєрідним механізмом поєднання моральної свідомості й поведінки особистості. З огляду на це, дослідники (Н. Єфременко, Л. Іванова, Н. Монахов) визначили п'ять основних груп моральних якостей:

- 1) світоглядна переконаність, цілеспрямованість, обов'язок, відповідальність, гуманізм, патріотизм, інтернаціоналізм, які в сукупності забезпечують громадянську спрямованість, зміст соціальних цінностей;
- 2) моральні якості, спрямовані на досягнення поставлених завдань: ініціативність, енергійність, наполегливість, самостійність, обов'язковість тощо; вони пов'язані з моральною свідомістю, яка керує і коригує їх виявлення;
- 3) витримка, стриманість, ввічливість допомагають контролювати і стримувати негативні прояви в поведінці;
- 4) діловитість, уміння вибудовувати моральний досвід особистості — певною мірою допомагають швидше досягати мети і зосередити увагу переважно на змісті вчинків;
- 5) здатність до самооцінки, самокритичність, вимогливість до себе, справедливе ставлення до інших — усе це сприяє самовдосконаленню і створенню позитивної моральної сфери подальшого розвитку особистості.

Слід також звернути увагу на те, що моральним регулятором інженерної праці є така найважливіша етична категорія, як совість. За словами Ф. Рабле, «знання поза совістю призводить до руїн душі». Совість фахівця — це вміння критично оцінювати власну поведінку, порівнювати її зі справжніми потребами суспільства й передбачати результати власної діяльності.

Отже, спеціаліст починається з особистості. Якість майбутнього фахівця залежить від його особистісних характеристик: чесності, активності, сумлінності, тому потрібен індивідуальний підхід до кожного. Формування особистості майбутнього інженера відбувається в певному соціальному середовищі, яке створює умови для самовдосконалення людини в напрямі майбутньої професії. Відповідальність, дисципліна, колективізм, гуманізм і свідоме служіння суспільству повинні бути сформовані в процесі про-

фесійної підготовки. Висока культура людського спілкування, толерантні міжособистісні відносини, незалежно від національних, конфесійних, ставових та інших відмінностей, також повинні формуватися в процесі професійної підготовки фахівця.

Розвиток інженерної освіти з урахуванням гуманістичного напрямку в більшості країн світу є найважливішим національним пріоритетом. Нині в багатьох розвинених країнах світу успішно застосовуються концепції навчання інженерів, що пропонують певну взаємодію природничо-технічних і духовно-соціальних наук, які є надзвичайно продуктивними.

З 80-х рр. минулого століття в навчальних програмах технічних ВНЗ розвинених країн до підготовки інженерів активно долучаються дисципліни гуманітарного циклу. Студенти вивчають не лише гуманітарні дисципліни, а й літературу та мистецтво. У сучасній японській традиції існує практика розширення системи естетичного виховання в технічних ВНЗ, на це відводиться від 25 до 30% навчального часу. Цікавим і дуже показовим, на нашу думку, є той факт, що настільки індустріально розвинена країна, яка демонструє всьому світові свої промислово-технічні досягнення, особливо увагу надає гуманізації технічної освіти, зокрема підготовці фахівців-інженерів [2].

У західних країнах, особливо в США, студенти вивчають інженерну етику; ця дисципліна є галуззю наукових досліджень. При великих корпораціях у розвинених країнах створюються етичні комітети, до яких долучають незалежних експертів, здатних вирішувати найскладніші моральні питання. Етична освіта в навчальному процесі передбачає формування професійної моралі майбутнього фахівця. У деяких країнах розробляються кодекси моралі інженера, що визначають його моральні обов'язки: кредо інженера в Німеччині, кодекс інженерної етики в США тощо. Також у США вирішуються проблеми «комп'ютерної етики», що зумовлено широкою комп'ютеризацією виробництва. У цій новій галузі виникають проблеми управління технікою, особистої відповідальності кожного, етико-правові питання і навіть комп'ютерної криміналістики.

Слід зазначити, що підготовка фахівців на основі норм і стандартів цивілізованої професійної етики лише розпочинає впроваджуватися в країнах пострадянського простору. У радянський час гуманітарна підготовка інженерів усіх спеціальностей була достатньо обмеженою. Вирішувалося одне завдання — підготувати професіонала, котрий здатний вирішувати конкретну проблему. Такий підхід повністю відповідав формуванню суспільства, в якому «незамінних людей немає» і кожен є лише одним з його «гвинтиків».

Нині постала необхідність зміни системи підготовки фахівців: потрібен інженер, широко освічений відповідно до світових стандартів, здатний витримати конкуренцію на ринку праці, такий, що вміє прогнозувати результати своєї діяльності. Підвищення якості підготовки інженерів у ВНЗ можливе лише завдяки інтенсифікації освітнього процесу, до якого, поряд з технічними дисциплінами, належатиме гуманітарна складова.

Вітчизняна система підготовки інженерів, відповідно до нової морально-етичної парадигми освіти, має базуватися на загальних законо-

мірностях міжнародних ділових етичних відносин і досвіді світової бізнес-освіти з урахуванням культурно-історичних традицій та особливостей національного менталітету.

Сучасна система вищої освіти в Україні, як і раніше, здійснює підготовку фахівців вузького профілю. Як колись, гуманітарна складова в навчальних програмах технічних ВНЗ представлена недостатньо. Відбувається постійне скорочення навчального часу, відведеного на гуманітарні дисципліни, більшість із яких обмежується одним семестром. Очевидно, що лекційні курси на величезних масових потоках без зворотного зв'язку зі слухачами у формі практичних занять чи семінарів є малоєфективними. Перелік долущених до навчальних програм гуманітарних дисциплін вельми обмежений; через їх інколи формальну наявність рівень викладання недостатньо професійний, як і ставлення студентів до гуманітарного знання.

На сучасному етапі розвитку системи вищої освіти необхідна інтеграція гуманітарних, фундаментальних та спеціальних дисциплін з метою формування в майбутніх інженерів такої системи знань, яка необхідна для виконання завдань сучасної технологічної культури. Нагальним є введення морально-ціннісної складової до системи вищої школи. Етика інженера базується на гуманітарних дисциплінах, що мають використовуватися в навчальних програмах, зміст яких слід збагачувати дисциплінами гуманітарного циклу: інженерною етикою, філософією, естетикою, мистецтвознавством, правознавством, культурологією, екологією тощо.

Форми роботи зі студентами під час формування етичної грамотності та соціальної відповідальності можуть бути різними. Це не тільки і не стільки лекції, скільки практичні заняття, дискусії, розробка певних практичних конфліктних ситуацій і способів їх вирішення. Етично значущі ситуації дозволяють майбутнім інженерам будувати етичну поведінку і приймати правильні рішення. У технічних університетах можлива організація інженерних товариств, гуртків із метою поширення та впровадження професійної моралі й гуманістичного виховання студентської молоді.

Як свідчить аналіз психолого-педагогічних досліджень і передового досвіду вчених розвинених країн, запровадження до навчального процесу майбутніх фахівців технічного профілю активних методів навчання, таких як ситуативне навчання, метод мозкового штурму, ділова гра, значною мірою стимулює навчально-пізнавальну діяльність студентів, сприяє формуванню почуття соціальної відповідальності.

Важливо, щоб студенти знали моральні вимоги щодо професій, котрі вони опановують, і якості, які повинні виховати в собі, щоб відповідати цим вимогам. Засвоєння норм професійної етики допомагає молодій людині швидше професійно адаптуватися.

Найефективнішим методом формування необхідних етичних якостей у студентів є особистий приклад викладача. Важливо також зважати й на те, що основи професійної етики формуються в професійній діяльності, в безпосередньому контакті з професією. Тому керівники виробничої практики мають звертати увагу студентів на дотримання етичних норм фахівцями підприємств чи установ, де відбувається виробнича практика, оцінювати відхилення від цих норм.

Таким чином, можна підсумувати: зважаючи на світові та вітчизняні процеси розвитку суспільства, науки та техніки, важливою місією технічних університетів має бути підготовка соціально відповідальних фахівців в інженерній галузі, здатних своєю працею забезпечити подолання кризових явищ у суспільстві та безпечний подальший розвиток науки й техніки.

Слід зазначити, що формування соціально відповідального інженера передбачає виконання таких основних вимог: нове розуміння професіоналізму технічного фахівця згідно з вимогами до його моральних якостей та у зв'язку з якісними змінами сутності й змісту професійної діяльності інженера; упровадження елементів проблемності в навчання професійної етики на основі застосування ситуативного навчання; виховання творчої, високоморальної, соціально відповідальної особистості.

Зважаючи на соціальну значущість якісної професійної підготовки сучасних інженерів для економічного розвитку України, актуальність означеної проблеми, її недостатню теоретичну розробленість й об'єктивну необхідність удосконалення викладання професійної етики та підвищення рівня соціальної відповідальності майбутніх фахівців, форми і методи формування соціальної відповідальності як складової професійної етики майбутніх інженерів потребують подальшого дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бакштановский В. И. Социология морали: нормативно-ценностные системы / В. И. Бакштановский, Ю. В. Согомон // Социологические исследования. — 2003. — №5. — С. 8–20.
2. Корнев В. В. Управление персоналом в Японии и США / В. В. Корнев // Персонал. — 1995. — № 1. — С. 157–163.
3. Олійник Н. Ю. Екологічна свідомість студентів гідрометеорологічного технікуму як складова професійної компетентності / Н. Ю. Олійник // Формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. — Х. : НТУ «ХП», 2002. — Вип. IV. — С. 252–256.
4. Раскачкина Е. В. Особенности формирования профессиональных ценностей будущих кадастровых инженеров в процессе профессиональной подготовки / Е. В. Раскачкина // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. — 2011. — № 24. — С. 762–767.
5. Романовський О. Г. Формування духовно-моральної основи та відповідальності особистості майбутнього інженера / О. Г. Романовський // Формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. — Х. : НТУ «ХП», 2013. — Вип. 36–37. — С. 3–13.

Надійшла до редколегії 10.03.2014 р.

УДК 004.72 (002.6 + 371.33)

О. М. АБРАМОВ

ПРО ОСНОВНІ СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ E-LEARNING

Розглядаються основні сучасні напрями розвитку хмарних технологій в освіті й аналізуються їх переваги та ризики застосування.

Ключові слова: хмари, хмарні технології, хостинг, e-Learning, дистанційна освіта, LCMS, LMS, IaaS, PaaS, SaaS, SQL Azure Database.

Рассматриваются основные современные направления развития облачных технологий в образовании и анализируются их преимущества и риски применения.

Ключевые слова: облака, облачные технологии, хостинг, e-Learning, дистанционное образование, LCMS, LMS, IaaS, PaaS, SaaS, SQL Azure Database.

The basic modern directions of development of cloudy technologies in formation are considered and their advantages and risks of application are analyzed.

Key words: clouds, cloudy technologies, hosting, e-Learning, remote formation, LCMS, LMS, IaaS, PaaS, SaaS, SQL Azure Database.

Аналіз розвитку сучасних комп'ютерних технологій освіти свідчить, що вони розвиваються швидше, ніж можуть бути впроваджені в навчальні процеси. Якщо до недавнього часу актуальним питанням було застосування у ВНЗ потужного обчислювального центру для систем управління контентом LCMS (Learning Content Management System), а також систем управління навчанням LMS (Learning Management System), то нині науковці дедалі більше увагу приділяють хмарним технологіям. Так, у праці [3] наводиться думка аналітиків Гартнер груп (Gartner Group), що хмарні обчислення є найперспективнішою стратегічною технологією майбутнього, і прогнозується міграція більшості інформаційних технологій до хмар протягом наступних 5–7 років.

З позицій освітніх технологій хмара являє собою величезний обчислювальний центр, про фактичне розміщення і потужності якого користувачі можуть не мати жодного уявлення. Але, якщо хмара підтримує відповідний напрям навчання, то безпосередньо ВНЗ, а також його студентам більше не знадобиться комп'ютерного обладнання чи додаткового програмного забезпечення, крім того, яке вможливує вихід до Інтернету.

Точніше, достатньо щоб обчислювальне обладнання ВНЗ складалося з проксі-сервера, який підключено до Інтернету, а все мінімальне студентське обладнання може становити один гаджет. Для того, щоб стати повноцінним користувачем обладнання хмари, необхідно підключити до гаджета скайп та, з метою ширшого стаціонарного огляду, придбати великий екран. Звичайно, замість гаджетів можна використовувати і будь-які інші комп'ютерні засоби, що підтримують Інтернет.

Розглянемо структуру відповідного сервісу. Загалом, хмарний сервіс можна поділити на три основні категорії [2]:

- IaaS (англ. infrastructure as a service) інфраструктура як сервіс;
- PaaS (англ. platform as a service) платформа як сервіс;
- SaaS (англ. software as a service) програмне забезпечення як сервіс.

Категорія IaaS ґрунтується на моделі надання послуг: замість придбання в центрах обробки даних інформаційного простору, серверів, програм-

ного забезпечення, мережевого устаткування тощо клієнти IaaS, по суті, орендують ресурси, які належать постачальникам послуг IaaS. Оплата за надання послуг зазвичай здійснюється щомісячно. Клієнт сплачує лише за спожиті ресурси. Основні переваги цього типу послуг такі:

- вільний доступ до конфігурації оточення;
- використання інфраструктури останнього покоління;
- захищені й ізольовані обчислювальні платформи;
- зменшення ризиків завдяки використанню сторонніх ресурсів;
- здатність керувати піковими навантаженнями;
- значно менші витрати на утримання власного обчислювального обладнання та його програмного забезпечення;
- менші час, вартість і складність під час додавання або розширення функціональності.

Модель PaaS створює всі умови, потрібні для підтримки повного життєвого циклу створення і доставки серверних додатків та послуг, які доступні з мережі Інтернет і не потребують завантаження або установки програмного забезпечення для розробників, IT-менеджерів або кінцевих користувачів. На відміну від моделі IaaS, де можна самостійно створювати певні екземпляри операційних систем з власними додатками, замовники PaaS зацікавлені лише розробленням і не зважають на те, яка операційна система використовується. Сервісні засоби PaaS дозволяють користувачам сконцентруватися на інноваціях, а не складній інфраструктурі. Розробники цих інновацій можуть направити значну частину свого бюджету на створення додатків, які забезпечують реальну цінність, замість витрат на підтримку інфраструктури. Модель PaaS таким чином започатковує нову еру масових інновацій, зокрема і в освітній галузі. За її допомогою розробники як систем управління контентом LCMS, так і систем управління навчанням LMS можуть набути доступу до необмеженої обчислювальної потужності хмари. Модель PaaS створено так, що будь-яка людина, котра має доступ до Інтернету, може створювати додатки і розгортати їх.

Хмарний сервіс SaaS належить до прикладного (вищого) рівня хмарних обчислень, надає послуги зберігання даних у хмарі і доступ до тих додатків, що потребують лише web-браузера. Сервіс SaaS на основі громадської хмари (англ. public cloud) найприйнятніший для організації мобільного навчання. Вивчення можливостей компаній Google, Microsoft, Apple, Yandex у рамках SaaS-сервісів для освітніх закладів свідчить, що хмарні сервіси забезпечують значну частину функціоналу мобільного навчання. Для роботи з електронним контентом надаються послуги зберігання, читання, редагування даних і організації загального доступу до них. Для вирішення комунікаційних завдань наявні електронна пошта, обмін миттєвими повідомленнями, форум, можливості складання календарного плану, об'єднання користувачів у групи й інші сервісні засоби. Хмарний сервіс Microsoft Office 365 надає послуги для викладачів і студентів на базі програмних продуктів Exchange (електронна пошта, календар, контакти), SharePoint (спільна робота над документами), Лунс (обмін повідомленнями, аудіо- та відеоконференції).

Як репозиторій у хмарних технологіях широко застосовується СУБД SQL Azure Database, яка забезпечує систему управління базами даних в

Інтернеті, дозволяє локальним і серверним додаткам зберігати реляційні й інші типи даних на обладнанні Microsoft у центрах оброблення даних. Як і під час роботи з іншими серверними технологіями, користувач платить лише за те, що використовує. Збільшення або зменшення обсягів використання і витрат виникає в разі необхідності певних змін. Використання бази даних у хмарі також впливає на характер капітальних витрат: замість придбання жорстких дисків і ПЗ для СУБД сплачується лише за експлуатацію.

СУБД SQL Azure Database розроблена на основі Microsoft SQL Server. Значимо, що в первинній її версії ця СУБД не надавала традиційного реляційного підходу до даних. Зважаючи на відгуки замовників, корпорація Microsoft вирішила внести відповідні зміни. Нині SQL Azure Database підтримує реляційні дані, забезпечуючи середовище SQL Server у хмарі з індексами, представленнями, процедурами, що зберігаються, тригерами тощо. Доступ до цих даних і даних Windows забезпечують ADO.NET та інші інтерфейси. Фактично додатки, які нині мають доступ до SQL Server локально, можуть працювати майже так само і з даними в SQL Azure Database. Для роботи із цією інформацією в хмарі замовникам можна також використовувати локальне програмне забезпечення, наприклад, служби звітів SQL Server.

Прикладами найпростіших хмарних технологій, що вже розпочали застосовувати в освіті, є особисті кабінети для студентів і викладачів, електронні щоденники та журнали, інтерактивні приймальні, тематичні форуми, які набули певного поширення завдяки їх безплатності, забезпеченій засобами аутсорсингу. До аналогічних засобів також належить пошук інформації, за допомогою якого студенти можуть вирішувати певні навчальні завдання навіть у разі відсутності педагога або під його керівництвом.

Загалом, оплата хмарного сервісу — одне із центральних питань щодо його впровадження в навчальний процес, яке поки що є відкритим і очікує всестороннього вивчення.

У разі надання хмарного сервісу використовується тип «плата за застосування». Під час оцінювання обсягів даних одиницею вимірювання є мегабайт інформації, що зберігається протягом певного терміну, зазвичай одного місяця. У такому разі замовник оплачує той обсяг ресурсів, який використовувався впродовж певного часу. Крім того, хмарні технології надають замовнику можливості в разі необхідності збільшувати або зменшувати максимальні ліміти ресурсів, що виділяються, користуючись еластичністю сервісу, що надається.

Замовнику хмарного сервісу немає необхідності піклуватися про інфраструктуру, яка забезпечує працездатність цього сервісу. Усі завдання з налаштування, усунення несправностей, розширення інфраструктури й інше здійснює сервіс-провайдер, що додатково забезпечує доцільність застосування хмар.

Комп'ютерні ж класи, які використовуються нині для підтримки навчання у ВНЗ, зазвичай укомплектовані громіздкими персональними комп'ютерами, які виявляються достатньо дорогими з точки зору загальної вартості. Так, існують дані [1], що, згідно із цим критерієм, до 80% витрат на підтримку навчання складають витрати на електропостачання обчислювальних центрів і класів.

Дослідники інституту ЮНЕСКО [2] з інформаційних технологій в освіті також відзначають, що придбання й обслуговування різної комп'ютерної техніки та її програмного забезпечення в сучасних освітніх установах потребують значних капіталовкладень і залучення кваліфікованих фахівців. Технологіями, що, можливо, сприятимуть зниженню цих витрат, нині є хмарні обчислення.

Навчання засобами e-Learning характеризується орієнтацією на свідому самостійну роботу, тому залежить від побудови інформаційно-освітнього середовища, основним елементом якого є освітній ресурс в електронній формі, що, згідно зі стандартами e-Learning, містить структуру, наочний матеріал і метадані. Принципи побудови електронних курсів, що протягом останніх багатьох років постійно вдосконалювалися, нині орієнтовані на «відвертість», «самоконтроль» та «співдружність». Так виник термін «масово відкриті електронні курси» (англ. massive open online courses), що вможливають одночасну участь численних користувачів.

Підтримка масовості навчання сприяє опануванню навчальних напрямів та навчальних спеціальностей у значно ширших масштабах, ніж нині: у межах окремої країни або міжнародного навчального співтовариства.

Очевидно, що не всі напрями або спеціальності навчання можна повною мірою забезпечити віртуальними засобами. Але немає сумніву в тому, що віртуальне навчання може практично в повному обсязі підтримувати математичні, філософські, економічні, юридичні напрями, напрями з інформаційних технологій тощо, за винятком таких напрямів, як театральна діяльність, режисура та інших творчих спеціальностей, які хмарні технології поки що можуть підтримувати лише частково.

Стосовно віртуального навчання в хмарі потенційно можна очікувати як на оптимізацію навчальних витрат, так і на підвищення якості навчання загалом у масштабах країни.

Дійсно, якщо забезпечити фінансування деякого пріоритетного рівня на віртуальній хмарній основі, то його можна надавати централізовано з бюджету однієї країни або декількох країн певної співдружності. Для виконання поставлених завдань щодо навчання студентів будуть задіяні сили тільки одного або вельми обмеженої кількості з провідних навчальних закладів. Це можна вважати першим кроком до мінімізації витрат у масштабах країни.

Підвищення якості навчання у віртуальному навчальному просторі слід очікувати завдяки тому, що студенти матимуть можливості слухати лекції найвідоміших професорів, виконувати завдання, передбачені навчальними програмами провідних навчальних закладів, мати заохочення до участі у виконанні провідних наукових праць, обмінюватися своїм досвідом і думками як з віртуальними колегами, так і з викладачами найвищого рівня. У цьому сенсі хмарне віртуальне навчання потенційно є провідним в e-Learning, оскільки як навчальний заклад, так і його студенти позбуваються турбот щодо придбання більшої частини обчислювальних засобів та їх програмного забезпечення. Головна увага приділяється створенню методичного забезпечення та розміщенню його в хмарі.

Щодо економії навчальних витрат і можливостей корегування кількості випускників, цілком очевидно, що не всі, хто вступив до віртуального

навчального закладу з навчальними програмами і вимогами провідного рівня, зможуть «потягнути» навчальний процес у визначеному обсязі й у потрібні терміни. Але ті студенти, котрі не встигають, зможуть або продовжувати навчання за особисті чи кошти спонсорів, або відрахуватися з віртуального навчального простору і знайти собі щось доступніше.

Суттєвим є те, що завдяки практично необмеженому віртуальному контингентові країна може отримати щонайбільше випускників високого рівня. Кількість випускників з обраного напрямку також буде близькою до максимально можливої, оскільки віртуально навчатися можуть усі, хто має прохідний бал до вступу у ВНЗ, навіть без урахування кількості реальних місць. При цьому очевидно, що зміни віртуального студентського контингенту в порівняно широких межах майже не вплинуть на розширення аудиторного фонду і кількості викладачів реального навчального закладу.

Наступний крок до економії загальних ресурсів навчання полягає в тому, що суттєво зменшиться набір студентів з аналогічних напрямів навчання в менш потужних навчальних закладах. Це вможливить зменшення умовної загальної кількості викладачів та аудиторного фонду по країні або країнах співдружності загалом.

Розглянемо можливі ризики застосування хмарних технологій в освіті. Головним питанням є безпека навчального контенту. На думку розробників методичного забезпечення, існує ймовірність несанкціонованого копіювання навчального контенту, створеного ними. При цьому визначити таку ймовірність, зазвичай, для самого розробника не є можливим. Залишається тільки довіряти сервіс-провайдерів та його засобам безпеки. Але знову постає запитання: якою мірою це припустимо?

Стосовно вирішення цієї проблеми, нині у вищій освіті намітилися тенденції відмови від «закритості курсу для сторонніх користувачів» (студентів інших груп, напрямів підготовки, ВНЗ тощо), а натомість побудови відкритих електронних курсів, доступних усім зацікавленим сторонам. Такий підхід може значно спростити означену проблему, але потребує вирішення багатьох юридичних та фінансових питань щодо спільного використання контенту. Так, у багатьох європейських країнах дозволено укласти договори лише з тими провайдерами, з якими підписано угоди на державному рівні.

З точки зору безпечного використання навчального контенту можна запропонувати ідеальний варіант, коли в багатьох напрямках самі провайдери забезпечують навчальним контентом, можливо, мовою замовника, і видають відповідний сертифікат тим, хто успішно закінчив навчання. У такому разі студент, котрий набрав достатню кількість кредитів завдяки здобутим сертифікатам, може отримати і відповідний диплом міжнародного зразка. Нині така тенденція дедалі зростає.

Так, Хагенський університет (Німеччина) є державним університетом заочної освіти в країнах і регіонах, де розмовляють німецькою мовою. Окрім головного корпусу в Хагені, університет має у своєму розпорядженні 50 навчальних центрів у Німеччині, Австрії, Швейцарії та країнах Центральної і Східної Європи. Навчання в Хагенському університеті, передусім, означає значну гнучкість: можна навчатися вдома, вибравши найвідповідніший темп опанування матеріалу. Крім того, Хагенський університет пропонує орієн-

товані для сервісу послуги університетської бібліотеки: за запитом книги і статті надсилатимуть студентіві додому електронною поштою.

Навчальний матеріал, який у класичних ВНЗ подається в аудиторії, адаптований до нових реалій навчання: усі необхідні матеріали, зокрема лекції, дослідження, вправи, зберігаються або в хмарах, або на CD та DVD за бажанням студентів і можуть надсилатися студентіві додому поштою. Студенти мають можливості скачати додаткові матеріали або слухати й дивитися он-лайн-лекції. Усі свої завдання вони здають через Інтернет.

В університеті є чотири факультети: гуманітарних і суспільних наук, математики й інформатики, економічних наук, правознавства. Використання Інтернету дозволяє гнучко підтримувати студентів. Так, для більшої індивідуалізації навчального процесу створено інститут «менторів», які ведуть онлайніві та телефонні консультації, чати у «віртуальних приймальнях» і забезпечують інші види інформаційної підтримки. Університет проводить близько двох тисяч усних іспитів за семестр, не менше чверті з яких виконуються в режимі скайпу.

Наприкінці наведемо назви найпопулярніших провайдерів, котрі надають безплатний віртуальний хостинг: Amazon, Therackspace, Google, Microsoft, Joyent, Gogrid, Terremark Savvis, Verizon, New servers, Picasa, Blogger.

Для ознайомлення із цими провайдерами в Інтернеті є багато довідкового матеріалу. Так, посібник [1] надає детальні інструктивні матеріали для реєстрації будь-якого користувача в безплатному сервіс-провайдері Google з можливості виконання типових замовлень у хмарі. Посібник містить покрокові інструкції, за допомогою яких можна, почавши з реєстрації аккаунту в Google, навчитися створювати і вести авторський блог, працювати з фото-, відео-, а також іншими сервісами, що реалізують деякі прості педагогічні технології.

Отже, розглянуто основні сучасні напрями розвитку хмарних технологій в освіті, а також проаналізовано їх переваги і ризики застосування. Перспективами досліджень може бути глибше вивчення статистичних характеристик щодо оплати хмарного хостингу з метою оптимального їх використання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кузьмина М. В. Облачные технологии для дистанционного и медиаобразования [Электронный ресурс] / М. В. Кузьмина, Т. С. Пивоварова, Н. И. Чупраков. — Режим доступа: <http://www.ifap.ru/library/book535.pdf>. — Загл. с экрана.
2. Склейтер Н. Облачные вычисления в образовании [Электронный ресурс] / Н. Склейтер // Аналитическая записка. — ЮНЕСКО. Институт информационных технологий в образовании. — Сентябрь.— 2010. — 12 с. — Режим доступа: <http://www.window.edu.ru/resource/935/74935>. — Загл. с экрана.
3. Plummer D. C. Cloud Computing Confusion Leads to Opportunity [Електронний ресурс] / Daryl C. Plummer, David W. Cearley, David Mitchell Smith. — Report № G00159034. — Gartner Group, 2008. — Режим доступу: http://www.gartner.com/it/content/868800/868812/cloud_computing_confusion.pdf. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 25.03.2014 р.

НАШІ АВТОРИ

- Абрамов О. М.*, канд. техн. наук, доц. ХДАК
Аніщенко А. П., канд. пед. наук, доц. ХДАК
Антоненко І. Ю., канд. психол. наук, доц. Класичного приватного ун-ту
Бессараб А. О., канд. наук із соц. комунікацій, доц. Класичного приватного ун-ту
Білик О. М., докторант ХДАК
Великий Ю. О., викл. ХДАК
Величко В. Є., докторант ДЗ Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка
Грбач Н. Г., канд. наук із соц. комунікацій, доц., головний бібліограф наук. б-ки ХНТУСГ ім. П. Василенка
Грїччина А. В., викл. ХНАДУ
Гусєва О. О., д-р філол. наук, доц. Дніпропетровського нац. ун-ту ім. О. Гончара
Дроздова О. В., канд. іст. наук, доц., докторант ХДАК
Жукова В. П., канд. наук із соц. комунікацій, доц. ХДАК
Канїстратенко М. М., канд. іст. наук, проф., перший проректор ХДАК, засл. працівник культури України
Кияниця Є. О., аспірант КНУКіМ
Кондратюк М. О., аспірант Ін-ту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка
Косачова О. О., канд. наук із соц. комунікацій, викл. ХДАК
Костирко Т. М., канд. наук із соц. комунікацій, директор наук. б-ки НУК ім. адм. Макарова
Крайнікова Т. С., докторант Ін-ту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка
Кремцова Л. О., ст. викл. Класичного приватного ун-ту
Курбан О. В., канд. наук із соц. комунікацій, доц. Київського ун-ту ім. Б. Грінченка
Кушнарєнко Н. М., д-р пед. наук, проф., засл. працівник культури України, дійсний член Міжнар. акад. інформатизації при ООН, проректор з наук. роботи ХДАК
Лисенкова Н. В., канд. економ. наук, доц. ХДАК
Малафєєв Т. Р., канд. наук з держ. управління, викл. ХДАК
Малиновський М. О., канд. іст. наук, доц. ХДАК
Матвєєв Б. М., канд. техн. наук, доц. ХДАК
Миколаєнко А. Ю., аспірант КНУКіМ
Ніколаєнко Н. М., аспірант УІПА
Опришко Т. С., аспірант Київського ун-ту ім. Б. Грінченка

Паливода Ю. В., канд. наук із соц. комунікацій, асистент КНУ ім. Т. Шевченка

Пшинка А. В., канд. філос. наук, доц. ХДАК

Романовський В. С., канд. іст. наук, викл. ХДАК

Соляник А. А., д-р пед. наук, проф., декан ф-ту бібліотекознавства та інформатики ХДАК

Степанов В. Ю., д-р наук з держ. управління, проф. ХДАК

Столярів Ю. М., д-р пед. наук, проф. МДУКІМ, головний науковий співробітник Наук. центру дослідження книжк. культури РАН, засл. працівник вищої школи РФ

Сулім А. А., здобувач Дніпропетровського коледжу економіки та бізнесу ДНУ ім. О. Гончара

Тодорова Є. М., канд. пед. наук, доц. ХДАК

Тортіка О. О., д-р іст. наук, зав. кафедри музеєзнавства та пам'яткознавства ХДАК

Тур О. М., канд. філол. наук, доц. Кременчуцького нац. ун-ту ім. М. Остроградського

Тур О. М., канд. філол. наук, ст. викл. Полтавського нац. техн. ун-ту ім. Ю. Кондратюка

Хітрова Т. В., канд. філол. наук, доц., зав. кафедри журналістики і соціальних комунікацій Ін-ту журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Шейко В. М., д-р іст. наук, проф., зав. кафедри культурології, ректор ХДАК, член-кореспондент Нац. акад. мистецтв України, засл. діяч мистецтв України, дійсний член Міжнар. акад. інформатизації при ООН

Шелестова А. М., канд. наук із соц. комунікацій, ст. викл. ХДАК

ЗМІСТ**Розділ 1. Теорія та історія культури**

В. С. Романовський ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ДОСЯГНЕННЯ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК ТРИПІЛЬСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	4
М. О. Малиновський УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОСОФІЯ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ.....	13
О. О. Тортіка ТЮРКО-БОЛГАРСЬКЕ МАЙБУТНЄ АБО СЛОВ'ЯНСЬКЕ МИНУЛЕ: ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ В ЕТНІЧНІЙ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНИХ БОЛГАР.....	22
До 85-річчя Харківської державної академії культури	
В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарєнко ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	28

Розділ 2. Соціальні комунікації

Ю. М. Столяров Н. Я. ФРІДЬЄВА, Д. А. БАЛИКА В ЛИСТАХ ДО Ю. В. ГРИГОР'ЄВА (ДО ЮВІЛЕЇВ ВИДАТНИХ БІБЛІОТЕКОЗНАВЦІВ).....	48
Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник НАДІЯ ЯКІВНА ФРІДЬЄВА – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ БІБЛІОТЕКОЗНАВЕЦЬ, ФУНДАТОР ВИЩОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	55
Є. М. Тодорова МЕТОДОЛОГІЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА (2 ЧАСТИНА).....	63
В. Ю. Степанов УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ.....	72
Є. О. Кияниця ІМІДЖ ОРГАНІЗАЦІЙ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ: СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД.....	78
Т. В. Хітрова «ПАМ'ЯТЬ» ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ: ДИСКУСІЇ ЩОДО НАУКОВОГО СТАТУСУ ТА ПРЕДМЕТНИХ ДИФЕРЕНЦІАЦІЙ.....	85
А. М. Шелестова ХАРАКТЕРИСТИКА ТА СКЛАДОВІ КОМУНІКАЦІЇ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	93

А. Ю. Миколаєнко УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД ВИДАВНИЦТВА «СМОЛОСКИП» (1992–2013): ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОГО ПРОЦЕСУ.....	99
Ю. Ю. Великий ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ НА СУСПІЛЬСТВО.....	106
М. О. Кондратюк ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛЕЙ ВПЛИВУ ЗМІ НА ЕМОЦІЇ АУДИТОРІЇ.....	114
Т. М. Костирко НАУКОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ФОНДУ БІБЛІОТЕКИ.....	125
А. О. Бессараб, І. Ю. Антоненко, Л. О. Кремпова ПИТАННЯ-ЗАВДАННЯ В НАВЧАЛЬНІЙ КНИЗІ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ ВИДАННЯ.....	133
О. В. Дроздова СКЛАДОВІ СИСТЕМИ ДОКУМЕНТНИХ КОМУНІКАЦІЙ У КОМЕРЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	140
О. М. Тур РЕГЛАМЕНТАЦІЯ МІНІСТЕРСЬКОГО ДІЛОВОДСТВА В «ЗАГАЛЬНОМУ ЗАСНУВАННІ МІНІСТЕРСТВ» (1811 Р.).....	148
О. В. Курбан СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ В РОБОТІ СУЧАСНОГО PR-ФАХІВЦЯ.....	154
Н. Г. Грабар КОНКУРСНІ ПРОГРАМИ ЯК ЗАСІБ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК.....	161
О. О. Косачова СОЦІОКОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕЛЕЖУРНАЛІСТИКИ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ БІБЛІОТЕКИ.....	167
Т. С. Опришко ПОЛЕМІКА ВУСППУ Й ВАПЛІТЕ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ГАРТ» (1927–1928 РР.).....	177
А. В. Пшинка МАРКЕТИНГ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ.....	184
Н. В. Лисенкова ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ІНВЕСТИЦІЙ.....	189
О. О. Гусева РОСІЙСЬКИЙ НАРИС НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТ.....	197
А. П. Аніщенко ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК НАПРЯМ ТРУДОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	204

Т. Р. Малафєєв СУЧАСНА СТРАТЕГІЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ.....	212
А. А. Сулім КІНОКРИТИЧНІ СТУДІЇ: ФОРМИ, ФУНКЦІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ.....	218
Т. С. Крайнікова МЕДІАПРОСЬЮМЕРИЗМ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯВИЩА.....	226
Ю. В. Паливода КОМУНІКАЦІЙНІ РОЛІ УЧАСНИКІВ ТАНДЕМА «АВТОР — РЕДАКТОР».....	233
Н. М. Ніколаєнко НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ БІБЛІОТЕКОЮ: ШЛЯХ ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН.....	241
В. П. Жукова ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	248

Розділ 3. Педагогіка

О. М. Тур ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ.....	256
Б. М. Матвєєв ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ НАСТІЛЬНИХ ВИДАВНИЧИХ СИСТЕМ І МОЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЇХ У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ.....	262
О. М. Білик ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛІЗАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ.....	268
В. Є. Величко ВИКОРИСТАННЯ ВІДКРИТИХ ФОРМАТІВ ФАЙЛІВ В ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	276
А. В. Гріччина ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЯК СКЛАДОВОЇ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ.....	281
О. М. Абрамов ПРО ОСНОВНІ СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ E-LEARNING.....	287
НАШІ АВТОРИ.....	294

Наукове видання

Вісник
Харківської державної
академії культури

Збірник наукових праць

За загальною редакцією В. М. Шейка
Засновано в 1999 р.

Випуск 44

Редактори:
Л. Ф. Торбовська
Ю. М. Заклінська
А. Г. Лисенко
А. А. Троян
О. О. Яіцький

Художній редактор
І. Р. Акмен

Комп'ютерна верстка
І. Г. Колесник

Підписано до друку 12.05.2014. Формат 60x84/16.
Гарнітура «Mysl». Папір для мн. ап. Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 17,3. Обл.-вид. арк. 17,7. Наклад 500 пр. Зам. №

ХДАК, 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4
Надруковано в лаб. множ. техніки ХДАК

ISSN 2410-5333

